

V
A
R
S
T
V
O

S
P
O
M
E
N
I
K
O
V

X

It Seen

VARSTVO SPOMENIKOV

PROTECTION
DES MONUMENTS

X

1965

STELETOV ZBORNIK

MÉLANGES OFFERTS AU PROFESSEUR FRANCÈ STELÈ
À L'OCCASION DE SON 80e ANNIVERSAIRE

LJUBLJANA

1966

VARSTVO SPOMENIKOV, glasilo službe za varstvo kulturnih spomenikov v SR Sloveniji, s pomočjo Sklada SRS za pospeševanje založniške dejavnosti izdaja in zalaga Zavod za spomeniško varstvo SRS v Ljubljani, Prežihova 1, p. p. 176, tel. 22-039. Zanj odgovarja Mica Černigoj, ravnateljica Zavoda

Uredniški odbor: dr. Ivan Komelj, Helena Menaše, Izidor Mole, dr. Peter Petru, Ivan Sedej, konservatorji Zavoda za spom. varstvo SRS

Prevodi v francoščino: prof. Sidonija Jeras in dr. Melita Pivec-Stele

Za zanesljivost podatkov in strokovnih mnenj odgovarjajo avtorji prispevkov

Slika na naslovni strani: Del Pohoda treh kraljev iz Srednje vasi pri Šenčurju (foto I. Komelj)

Tisk: Tiskarna PTT v Ljubljani; klišeji: Tiskarna Jože Moškrič, Ljubljana

Vsebina — Table des matières

CLANKI — ARTICLES

MICA ČERNIGOJ: Lik slovenskega konservatorja — Portrait d'un conservateur slovène	5
FRANCE STELE: Iz konservatorskih spominov — Souvenirs d'un conservateur slovène	13
IVAN KOMELJ: Dvajset let odkrivanja srednjeveških stenskih slik — Vingt années de mise à jour de peintures murales du moyen-âge	39
KSENIJA ROZMAN: Sondiranje barvnih plasti na glavah Janeža Krstnika — Sondage des couches des couleurs chez les têtes de Jean Baptiste	77
MILAN ŽELEZNIK: Stara mestna jedra in aktualne naloge spomeniške službe — Vieux noyaux urbains et tâches actuelles de la conservation des monuments	85
CENE AVGUŠTIN: Spomeniško zavarovanje starega Kranja — La conservation du vieux Kranj	95
EMIL POHL: Raziskava slikarske tehnike v Pangrč grmu — Examen de la technique des peintures à Pangrč grm	103
IZIDOR MOLE: Magdalena Palme mlajšega (?) — Madeleine de Palma le Jeune (?)	110
TOMAŽ KVAS: O restavriranju piranske Zadnje večerje — La restauration de la Cène à Piran	118
Nekaj iz dejavnosti restavratorske delavnice — Notices sur l'activité de l'atelier de restauration:	
MIHA PIRNAT: Restavriranje rokokojskih fresk v Cekinovem gradu — La restauration des fresques rococo du château Cekinov grad	124
IVAN PAVLINEC: Restavriranje oltarjev v Grobljah — La restauration des autels à Groblje	126
FRANC KOKALJ: Restavriranje Jelovškovih fresk v Kamniku — La restauration des fresques de Jelovšek à Kamnik	129
PETER PETRU: Obnovljena antika v Ajdovščini — Antiquités restaurées à Ajdovščina	131
JOSIP KLEMENC: Zakaj smo obnovili šempetrske spomenike — Pourquoi avons-nous restauré les monuments de Šempeter	145
LJUDMILA PLESNIČAR-GEČ: Arheološki rezervat na Mirju — Le complexe réservé pour les fouilles archéologiques à Mirje	150
VINKO ŠRIBAR: Arheološka raziskovanja na blejskem otoku — Fouilles archéologiques sur l'île de Bled	154
IVA MIKL-CURK: Akciji zbiranja arheoloških spomenikov na rob — En marge de l'activité des collectionneurs de monuments archéologiques	160
ANKA NOVAK: Planšarska arhitektura v Bohinju — L'architecture des chalets à Bohinj	163
VLASTO KOPAČ: Spomeniki NOB v litijski občini — Monuments de la Guerre de Libération Nationale dans la commune de Litija	167

VARSTVO KULTURNIH SPOMENIKOV DRUGOD — PROTECTION DES MONUMENTS CULTURELS DANS LE MONDE

IZIDOR MOLE: Restavratorstvo v Italiji — Travaux de restauration en Italie . . 175

BIBLIOGRAFIJA DR. FRANCETA STELETA — BIBLIOGRAPHIE DES OEUVRES DE FRANCE STELÉ

(nadaljevanje, sestavil Luc Menaše — suite, composée par Luc Menaše) . . 181

KONSERVATORSKA POROČILA — RAPPORTS DES CONSERVATEURS

Arheološki spomeniki — Monuments archéologiques	189
Umetnostni in urbanistični spomeniki — Monuments artistiques et urbanistiques	217
Etnografski spomeniki — Monuments ethnographiques	250
Spomeniki narodnoosvobodilne borbe — Monuments de la Guerre de Libération Nationale	257
Spolšno — Généralités	258

KRAJEVNO KAZALO PO DEVETIH LETNIKI VS — INDEX DE NEUF ANNÉES DE VARSTVO SPOMENIKOV

(sestavili Iva Mikl-Curk in Helena Menaše — composé par Iva Mikl-Curk et Helena Menaše) 271

ČLANKI

LIK SLOVENSKEGA KONSERVATORJA

MICA ČERNIGOJ

»Kako naj spomeniškovarstvena služba dostojno počasti visoki jubilej akademika prof. dr. Franceta Steleta, pionirja in prvaka konservatorske stroke na Slovenskem?« smo se spraševali v Zavodu za spomeniško varstvo SRS. Odločili smo se posvetiti mu X. zbornik Varstva spomenikov v upanju, da ga bo vesel kot sejalec, ki čaka in spremlja rast svojih mladik.

Skozi desetletja se je počasi in organsko razvijala jubilentova osebnost. Naj je naša drveča sedanost še tako uprta s pogledom v bodočnost, vendar preteklost zanjo ni izgubila svoje moči. Ko sem obiskala prof. dr. Steleta v njegovi delovni sobi na SAZU, sem ponovno ugotovila, da se je obraz v teku življenja sicer nagubal, srca pa mu čas ni spremenil. Ostalo je tako, kot je bilo, nespremenjeno in mlado. Ves nasmejan se je rad in zlahka prenesel v svoja mlada leta, v čas, ko se je bil na visoki šoli na Dunaju odločil za študij umetnostne zgodovine.

Nimam namena sistematično pisati o profesorjevi preteklosti. To so opravili pred menoj že drugi in bolje, kot bi mogla to jaz. Vse, kar sem brala in slišala o njem, vse, kar se je dejansko zgodilo, bi le mešala s svojo lastno domišljijo in z lastno željo, zapeti hvalnico visokemu jubileju. Tega pa nočem. Steletovi osebni spomini, njegove dolge prehojene poti in skušnje naj mi bodo le snov za razmišljanje in primerjavo z okoliščinami in odnosi do spomeniških vrednosti danes. Mislim, da mi tega ne bo zameril, saj je kot osemdesetletnik naš profesor še vedno sredi sodobnih tokov, ogromno zna, veliko razume in je delaven v konservatorski stroki tako občutno, da se zresni in zamisli ob njegovem izrečenem mnenju ali oceni določenega konservatorskega problema vsak mlad in ne več mlad konservator. Restavratorjem našega zavoda je Steletova beseda »ultima ratio«. Upam, da ne izdajam nobene tajnosti, če povem, da se te besede ta ali oni na skrivaj celo boji. Nikoli ni trda in surova, je lahko odklonilna, ni pa uničujoča, je odločna, a še vedno očetovska, v vsakem primeru pa na moč vplivna in jasna, česar pa nekateri ljudje ne prenašajo najbolje.

Naj posežem spet malo nazaj! V razgovoru, ki je tekel sproščeno in pri srčno, sem si kaj lahko predstavljala krepkega, zdravega kmečkega fanta, ki je radovedno in vztrajno sprejemal in srkal zgodovinske in umetnostno-zgodovinske teorije svojih učiteljev v predavalnicah in institutih dunajske univerze. Modrosti svojih vzornikov je marljivo dopolnjeval z lastnim delom ob neposrednih virih. Odločil se je postati mojster arhivske, konservatorske in muzejske stroke in zato je razumljivo, da v letih svojega visokošolskega

LJK

Pri knjigah ... (med
leti 1920 in 1924)

Entouré de livres ...
(entre 1920 et 1924)

študija ni špekuliral, ni iskal varljivih pomagal, kako bi si študij poenostavil, skrajšal, olajšal in podobno. Ni čudno, da so ga profesorji zaradi njegove darovitosti, volje in znanja v množici slušateljev kaj lahko posebej opazili in mu po doktoratu 1912. leta preskrbeli mesto praktikanta v Centralni komisiji za varstvo spomenikov na Dunaju. Po decentralizaciji avstrijske spomeniške službe leta 1911 je že leta 1913 prišel v Ljubljano, kjer je bil imenovan za deželnega konservatorja. Tu, na domačih tleh, je zaživel svoje samostojno življenje, tu je svoje teoretično znanje z glavo in srcem preizkušal in dopolnjeval v praksi. Osvobojen vseh upravnih dolžnosti, saj je le enkrat

mesečno poročal o svojem delu in problemih dunajski centrali, se je odločil za značilno metodo naprednega konservatorja: potovati, veliko potovati, spoznavati in obiskovati spomeniške vrednosti in topografirati umetnostne spomenike! Kljub znani skoposti avstroogrskih oblastnikov so bila mlademu Steletu odprta vsa pota do njih. S popotno palico v roki je obhodil vso Slovenijo in Koroško. Spričo vsega bogastva, ki ga je videl po raznih deželah avstroogrške monarhije in drugod, se je vztrajno zagrizel v odkrivanje in konservacijo umetnostne dediščine na slovenskih tleh. To delo je opravljal brez pomoči zakona, saj ga ni bilo, izključno le s svojim znanjem, s človeškim pristopom k lastnikom spomenikov, s stvarnimi predlogi za obseg in način potrebnih popravil na njih. Po stopnji vrednosti in škode, ki se je delala, je prepričeval in nagovarjal lastnike, v takratnem času največkrat cerkev, kako naj objekte obnavljajo, razširjajo, ne da bi bili pri tem uničeni komaj odkriti sledovi preteklih stoletij, predvsem pa seveda srednjeveške freske. V svojih mesečnih poročilih je Centralni komisiji predlagal poleg drugega tudi denarne vsote, ki naj bi jih le-ta ali v celoti, če je šlo za prvorazreden spomenik znanstvene vrednosti, ali pa le delno, če je šlo za drugorazrednega, investirala s pogojem, da sta vsaj z eno tretjino udeležena tudi deželna vlada in lastnik spomenika sam. Ni bilo primera, da bi Steletov predlog zavrnil! Veliko so mu zaupali in mu naložili hkrati tudi vso odgovornost. Vsako svojo investicijo, kot danes temu pravimo, so s pomočjo utečenega upravnega in oblastnega aparata, zlasti s pomočjo gradbeniškega zakona, dosledno spremljali do kraja. Premišljali so dolgo, opravili pa hitro. S posvetno oblastjo je imel Stele manj težav kot s cerkveno, ki je včasih sploh odklanjala državno intervencijo. Zaupniška spomeniškovarstvena mreža je n. pr. Steleta obvestila o določenem odkritju ali najdbi, ko pa je prišel profesor na lice mesta, mu je župnik

Palica — konservatorski pripomoček (zun. ptujske župne cerkve, junij 1956)

La canne — moyen de secours du conservateur (extérieur de l'église paroissiale de Ptuj, juin 1956)

ali kak drug cerkveni potentat cerkev ali samostan sicer pokazal, pri tem pa mu smehljaje dokazoval, da ni nič, da so se obveščevalci zmotili in podobno. Bistre in izvežbane Steletove oči pa so opazile sveži apneni premaz, ki je bil prav pred kratkim nametan na stensko sliko. Tudi Stele se je smehljajal. Kakor kdaj, vsekakor pa modro in taktično je napadal ali pa se umikal in potrpežljivo čakal na prihodnjič. Nevarne so bile njegove oči, nevarna je bila njegova palica, ki je skoraj nezmotljivo potrkala na steno prav tam, kjer je bilo treba in zadela v živo. Steletova strokovno razčiščena in napredna konservatorska stališča so bila često v velikem nasprotju z željami in okusom takratnih lastnikov spomenikov, ki so hoteli določene objekte širiti in krasiti ne glede na varnost in ohranitev propadajočih in vrednih spomeniških elementov. Take skrbi in pa trgovina s starinami so mu priklicale prve sive lase.

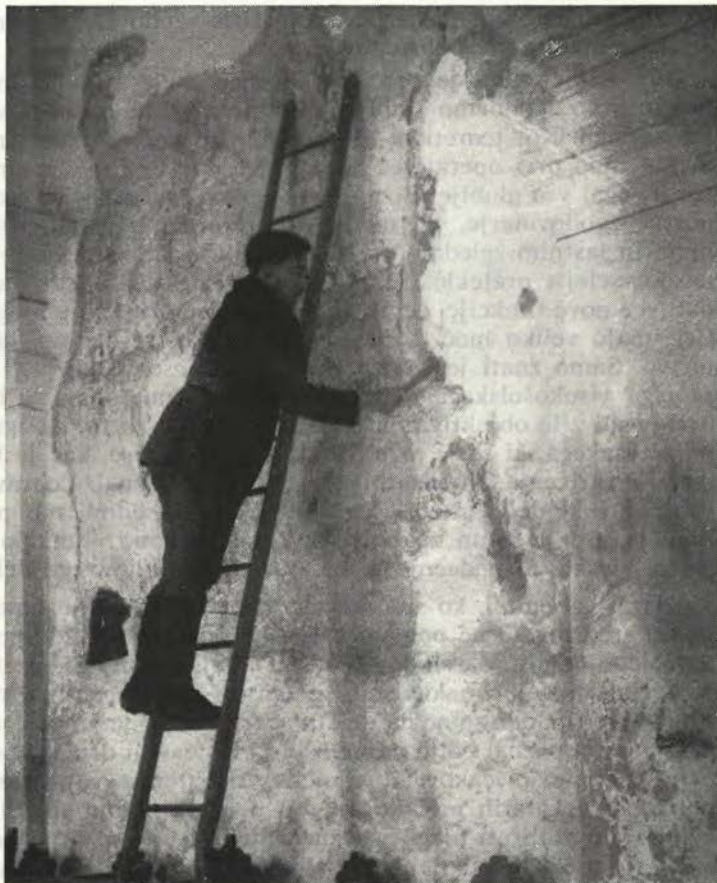
Svetovna vojna je prekinila Steletova prizadevanja in delo. Šele po vrnitvi iz ruskega ujetništva se je leta 1919 pojavil v Ljubljani in se znašel v docela spremenjenih okoliščinah. Nespremenjeni konstanti sta bili le Steletova visoka strokovnost in »opus«, ki sta utemeljevala njegov ugled in zaupanje zlasti v kulturni sredini našega naroda. Prav to je tudi povzročilo njegovo takojšnje imenovanje za konservatorja vse Slovenije. V tem svojstvu in položaju je bil podrejen neposredno ministrstvu prosvete v Beogradu, kar je bilo za tiste čase izredno ugodno, saj je bil tako do najvišje možne mere neodvisen od vplivov in pritiskov lokalnih faktorjev, ki bi zaradi svojih strankarskih, torej političnih prestižev utegnili nestrokovno gospodariti nad spomeniškim varstvom, javno ali pa v prikriti obliki.

Razdejanja prve svetovne vojne in čas, ki je slabo zaščitene in nevzdrževane kulturne spomenike nezadržno, celo pospešeno uničeval vsak dan bolj, so terjala prožno in vse bolj kompleksno reševanje. Prof. Stele, ki je obvladal konservatorsko stroko in ki so mu bila znana vsa dognanja in metode spomeniškega varstva večjih in bogatejših držav po Evropi, se svojega zaupanega mu položaja ni ustrašil, spoznal pa je, da bo moral svoja predvojna načela ne toliko korigirati kot razširiti. Ne da bi kakorkoli odstopal od zahteve po znanstvenih in estetskih konservatorskih posegih, se je od posameznih spomenikov spustil naprej v prostor, v njihovo zgodovinsko okolje, posebej še v urbanistične enote in krajevno značilne ambiente, ki so terjali konservacijo in restavracijo. Kljub pomoči, ki jo je imel v svojih zvestih sopotnikih in sodelavcih, kot n. pr. v slikarju Matevžu Sternenu, arhitektu Ivanu Vurniku, zgodovinarju Franju Bašu v Mariboru, notarju V. Skrabarju v Ptujju in drugih, je občutil, da so spričo potreb in spričo razmeroma malo izobraženih množic vse te moči prešibke. Rešitev takega stanja je videl le v zakonu o varstvu kulturnik spomenikov, ki ga je sam sestavil in se na vso moč trudil, da bi ga oblast sprejela. Sprva je še upal na zmago. Ko pa je upanje splahnelo, je uporno in prodorno iskal druge možnosti. Prizadeval si je, da bi vsaj poglobitvena spomeniškovarstvena načela uveljavil v gozdarskem in gradbeniškem zakonu. Toda kolesje starojugoslovanskega uradniškega sistema se je vrtelo in pelo drugače, kot je želel, predlagal in pričakoval strokovnjak. Steleta je skrbelo, obupal pa ni. S svojo zdravo umsko in telesno močjo se je prebijal skozi vrste neznanic, lenuhov, stremuhov in koristolovcev vseh barv in uspel vsaj toliko, da je postalo sodelovanje konservatorja pri izdelavi regulacijskih načrtov in pravilnikov obvezno. Bolj kot s silo te obveznosti pa je slovenska spome-

Mladi konservator na
Vrzdencu

Comme jeune con-
servateur à Vrzdenc

niškovarstvena služba pridobivala vse večje priznanje in ugled s požrtvovalnim aktivizmom prof. Steleta, z njegovim nenehnim prepričevanjem in živim stikom z občinskimi in cerkvenimi predstavniki, od katerih je bilo odvisno, ali bodo pristali in dali sredstva za reševanje umetnostnih in kulturnozgodovinskih spomenikov, živih prič slovenskega humaniziranega prostora. Storil je vse, kar je mogel, predvsem pa neprimerno več, kot je moral. Z njegovim imenom so združena obsežna konservatorska dela, zlasti v notranjostih sakralnih objektov. Od Pomurja preko Štajerske in Gorenjske na Kranjsko in do Kostanjevice, povsod ga čutimo še danes, kamor le stopimo. S svojim sistematičnim delom pri odkrivanju fresk je obogatil našo znanost za novo poglavje v tej vedi in uvrstil Slovence med narode, o katerih govori zgodovina umetnosti srednjega veka.

Poleg dolgih prehojenih poti skozi desetletja, poleg utrujajočih prepričevanj, poleg borb za uzakonitev spomeniškovarstvene službe in poleg nadzorstva nad izvajalci je svoja dognanja, odkritja in metode tudi opisoval, jih znanstveno utemeljeval in publiciral. Objavil je vrsto razprav v evropskem, jugoslovanskem in slovenskem strokovnem revijalnem tisku; poleg samo-

stojnih brošur nam je dal že svoj »Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih« in »Monumenta artis slovenicae«.

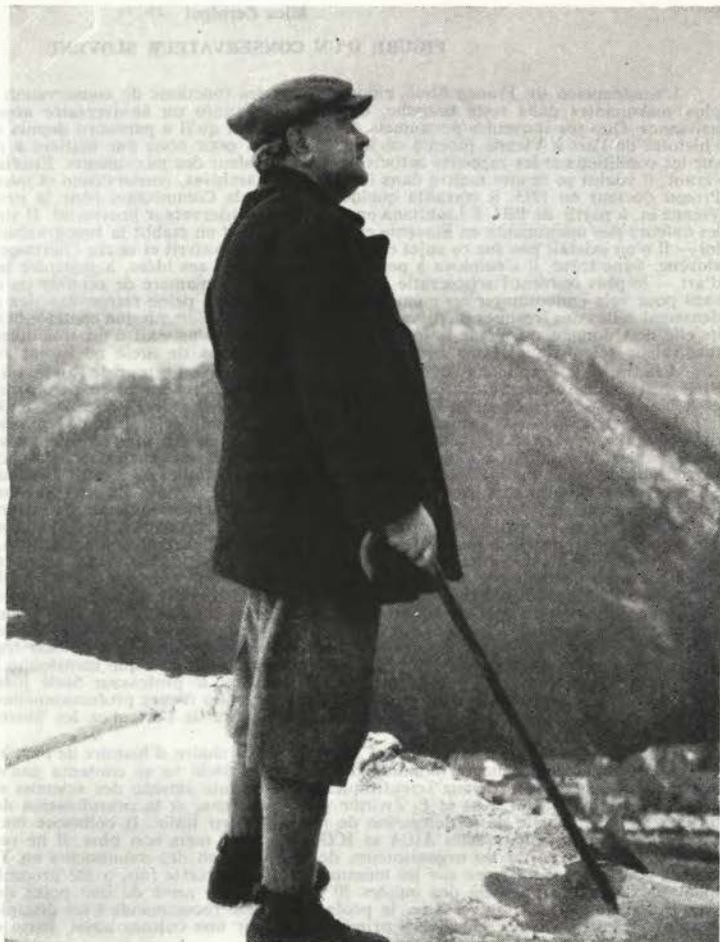
Če kdo, potem je prof. dr. France Stele vodilno mesto na katedri za umetnostno zgodovino ljubljanske univerze, ki ga je dosegel leta 1938, tudi res zaslužil. Kot teoretični utemeljitelj konservatorske stroke na Slovenskem in kot njen prvi operativec hkrati je sedaj še z močjo univerzitetnega profesorja segal vse globlje in zajemal še več. Pridobival in vzgajal je nove umetnostne zgodovinarje, jih usmerjal v konservatorstvo z nenehnim dokazovanjem in lastnim zgledom, kako naj ključ za razumevanje sodobne umetnosti iščejo vselej v preteklosti in kako naj preteklost ohranjajo. Čemur ni mogoče dati več nove funkcije, česar ni mogoče več oživeti, je mogoče vsaj ogledovati. Oči imajo veliko moč. Lahko ogrejejo, kar je hladno, lahko oživijo, kar je mrtvo. Samo znati je treba. Tako je profesor Stele učil in vzgajal vsa leta svojega visokošolskega učiteljevanja. Ker umetnosti najbrž res ne moremo ocenjevati z le objektivnimi merili, mu je šlo za to, da zgradi subjekte. Vesel je bil vsakega, ki se je približeval, dal mu je vse, kar je bil ta voljan sprejemati. Prikrivanja, ljubosumja in strahu ni poznal. Čeprav je bil v konservatorski stroki dolga desetletja skoraj prvi in edini, mu primat ni spremenil značaja. Bil je imun za bolezen, ki ji pravimo »funkcionalstvo«, nikogar ni gledal zviška, ni podcenjeval ne ljudi in ne njihovega dela.

Po osvoboditvi, ko smo krvavo občutili, da samo podružabljanje proizvajalnih sredstev še ne pomeni vsega, je znal prof. Stele potrpežljivo čakati in nesebično delati. Marsikdo, ki je bil mlajši od njega, je od družbe le nestrpno terjal, postal malodušen, se zgražal nad »primitivizmom« in zaključeval z ugotovitvijo, da »se ne da delati«. Stele pa, ki je stanje našega spomeniškega patrimonija poznal bolje od vseh in ki bi v svoji drugi polovici življenja lahko že utemeljeno pričakoval uresničitev nekaterih svojih neizpolnjenih želja in potrditve nekaterih pričakovanj od prej, ki bi mu jih bili skoraj dolžni odkriti in prezentirati njegovi učenci, Stele je ravnal drugače. Ko je postal član SAZU, je vse svoje življenjsko delo, vse svoje konservatorske zapiske, vse, kar še ni bil publiciral, izročil sekciji SAZU za zgodovino umetnosti, kjer so na voljo vsem strokovnjakom. To zmore le velik idealist, velik človek, ki tudi svojih zmot ne skriva.

Vajen dela od mladih nog je poleg izpopolnjevanja svoje strokovnosti, saj je praktično ves dan za delovno mizo, po osvoboditvi skupaj s profesorjem M. Kosom in Zwittrom mnogo pripomogel k obrambi in utrditvi naše zahodne narodnostne meje. Bil je član restitucijske delegacije v Italiji, sodeluje v mednarodnih strokovnih združenjih AICA in ICOM, da naših stalnih ali občasnih organizacijskih oblik, ki združujejo visokokvalificirane strokovnjake, sploh ne naštevam. Povsod, kjer teče beseda o umetnosti, povsod, kjer razstavljajo dela starih ali sodobnih mojstrov, povsod srečujemo akademika, ki se še vedno uči.

V osvobojeni domovini se je uvrstil med organizatorje jugoslovanskega spomeniškega varstva. V svoji borbi za moderno zakonitev te službe je doživel to, kar mu pod Avstrijo in staro Jugoslavijo ni uspelo. Sprejet je bil prvi zakon o varstvu kulturnih spomenikov, ki je v svoji obliki in vsebini upošteval osnovna načela Steletovega osnutka. S prodorno močjo svojega strokovnega ugleda se je zavzel za ustanovitev Jugoslovanskega instituta za

Na celjskem Starem
gradu marca 1956

Au vieux château de
Celje en mars 1956

varstvo kulturnih spomenikov in Zbornika zaštite spomenika kulture v Beogradu, kjer je član uredništva še danes.

V osrednjem zavodu za spomeniško varstvo Slovenije je Stele konsulent in najvišji arbiter njegovega dela. Konservatorjem priporoča, naj bodo potrpežljivi diplomati, načelno trdni, a vendar prožni, nesebični, znanstveno utemeljeno aktivni, čim širše izobraženi in naj ne zapirajo oči pred sodobno umetnostjo.

Ob svojem jubileju pričakuje od svojih učencev, da bodo kompleksno opazovali, proučevali in reševali spomenike, jih pridno dokumentirali, nikoli pa jih ne zbirali.

H koncu le še droben stavek: lik profesorja Steleta, njegova programatska osebnost in neomajno vztrajno delo za nadaljnji razvoj znanstvenih in estetskih interesov konservatorske stroke naj bi bili zanesljiv in vzpodbuden kažipot vsem delavcem v spomeniškovarstveni službi!

FIGURE D'UN CONSERVATEUR SLOVÈNE

L'académicien dr. Franc Stelè, pionnier dans les fonctions de conservateur en Slovénie, et figure des plus marquantes dans cette branche, célèbre cette année un anniversaire assez élevé de la date de sa naissance. Que ses souvenirs personnels, le long chemin qu'il a parcouru depuis qu'il décida d'aller étudier l'histoire de l'art à Vienne jusqu'à ce jour, ne soient pour nous que matière à réflexion et à comparaison sur les conditions et les rapports actuels quant à la valeur des monuments. Etudiant doué, diligent et persévérant, il voulut se rendre maître dans les questions archives, conservation et musées dans son propre pays. Promu docteur en 1913, il travailla quelque temps à la Commission pour la protection des monuments à Vienne et, à partir de 1913, à Ljubljana en qualité de conservateur provincial. Il voyagea beaucoup, découvrit les valeurs des monuments en Slovénie et en Carinthie et en établit la topographie. Sans le secours d'aucune loi — il n'en existait pas sur ce sujet en Autriche — il découvrit et sauva l'héritage artistique sur le territoire slovène. Sans trêve, il s'employa à persuader, à gagner à ses idées, à instruire les possesseurs des oeuvres d'art — le plus souvent l'aristocratie et l'Eglise — sur la manière de rénover ou d'agrandir les monuments, sans pour cela endommager ou même détruire les traces à peine retrouvées des siècles passés, surtout évidemment celles des fresques médiévales. Il soumettait à la Commission centrale le montant de la contribution qu'elle doit donner, ou même le total des frais, lorsqu'il s'agissait d'un monument de premier ordre ayant une valeur scientifique. Dans aucun cas, les propositions de Stelè ne furent rejetées.

À la fin de la Première guerre mondiale, c'est-à-dire à son retour de Russie où il avait été fait prisonnier, Stelè fut nommé conservateur pour toute la Slovénie, hommage rendu à ses connaissances professionnelles et à son prestige, et directement subordonné au Ministère de l'Éducation nationale à Belgrade.

Les destructions de la guerre et les ravages du temps exigeaient des solutions souples et complexes. Stelè y était préparé. Sans jamais s'écarter des exigences des interventions scientifiques et estétiques du conservateur, il étudiait d'abord pour chaque monument en particulier, l'espace, le milieu historique et surtout l'unité urbanistique et l'ambiant local caractéristique. Il y avait beaucoup à faire. Le professeur Stelè et ses collaborateurs, Matevž Sternin, Ivan Vurnik, Franjo Baš, V. Skrabar et d'autres, ne pouvaient seuls suffire à tout. Il fallait créer un office de protection des monuments, le raffermir et le baser sur une loi.

Stelè rédigea le projet de notre première loi sur la protection des monuments et lutta pour la faire accepter par les autorités, mais en vain. Il n'abandonna pourtant pas ses efforts, et chercha au moins une solution partielle dans les lois sur les forêts et les bâtiments. Il réussit quand même à rendre obligatoire la collaboration du conservateur dans l'élaboration des plans et des statuts de modification.

Grâce à cette obligation, et plus encore grâce à l'actif dévouement du professeur Stelè qui travaillait bien plus qu'il n'était tenu de le faire, l'office slovène de la protection des monuments voyait s'augmenter son prestige et ses succès. Le nom du professeur Stelè s'attache à tous les travaux de conservateur de quelque importance, surtout à l'intérieur des sanctuaires dans toute la Slovénie. Son travail systématique pour la découverte des fresques a rangé les Slovènes parmi les peuples que mentionne l'histoire de l'art médiéval.

Outre les travaux qu'il faisait sur les lieux-mêmes, le professeur Stelè justifiait scientifiquement ses découvertes et ses méthodes et les faisait connaître dans les revues professionnelles européennes, yougoslaves et slovènes. Il nous a donné son «Esquisse de l'histoire de l'art chez les Slovènes» et «Monumenta artis Slovenicae».

En 1938, le professeur Stelè devint titulaire de la chaire d'histoire de l'art à l'Université de Ljubljana.

Après la deuxième guerre mondiale, le professeur Stelè ne se contenta pas de son activité d'éducateur à l'Université et de ses travaux scientifiques à l'Académie slovène des sciences et des arts; il apporta son aide aux professeurs M. Kos et F. Zwitter pour la défense et la consolidation de notre frontière nationale de l'ouest. Il fit partie de la délégation de restitution en Italie. Il collabore encore avec les organisations professionnelles internationales AICA et ICOM, et, chez nous non plus, il ne refuse son aide à personne. Nous le trouvons parmi les organisateurs de la protection des monuments en Yougoslavie, parmi ceux qui luttent pour une loi moderne sur les monuments, loi qui, cette fois, a été promulguée. Les principes fondamentaux du projet de Stelè des années 30 ont d'ailleurs servi de bon point de départ à cette loi.

En célébrant son anniversaire, le professeur Stelè recommande à ses disciples d'être patients, fermes, souples et sans égoïsme dans leurs principes, d'avoir une culture aussi vaste que possible et de ne pas fermer les yeux devant l'art contemporain.

Que la figure du professeur Stelè, figure du premier conservateur slovène, reste un guide encourageant pour tous ceux qui s'emploient au service de la protection des monuments!

IZ KONSERVATORSKIH SPOMINOV

FRANCE STELÈ

POKLIC

Kakor za umetniški in končno za vsak življenjski poklic velja tudi za konservatorja: »nascitur non fit« — konservatorski čut mu mora biti prirojen, priučiti se ne da! Kdor te »žilice« nima od rojstva, mu je nobena vzgoja ne bo polnovredno razvila. Metode dela se naučiš, pravo bistvo konservatorskega poklica, čut za zgodovinske in spomeniške vrednote pa mu mora biti prirojen.

Če me po več ko polstoletnem sožitju s tem poklicem vprašate, kdaj in kako se je pri meni pojavil, bi težko kar kratko odgovoril; vem samo, da se je 1911, v letu reorganizacije avstrijske Centralne komisije za varstvo spomenikov nepričakovano prikazal na obzorju mojega življenja in sem mu od tedaj brez odpora sledil in nikdar obžaloval, da sem se mu odzval. Doživljajoč večer svojega življenja kot upokojen profesor lahko izjavim, da je bil konservatorski posel tudi po prestopu na univerzo pri meni toliko prepleten z učiteljskim, da ju ni mogoče ločiti, ker ju je srečno povezovala umetnostna zgodovina; ta mi je tudi kot konservatorju dvigala duha, ona edina podpre konservatorski poklic v njegovem prizadevanju toliko, da se uveljavi kot pomembnejše kulturno ustvarjanje.

Oris mojega poklicnega razvoja bi bil kratko nekako tale:

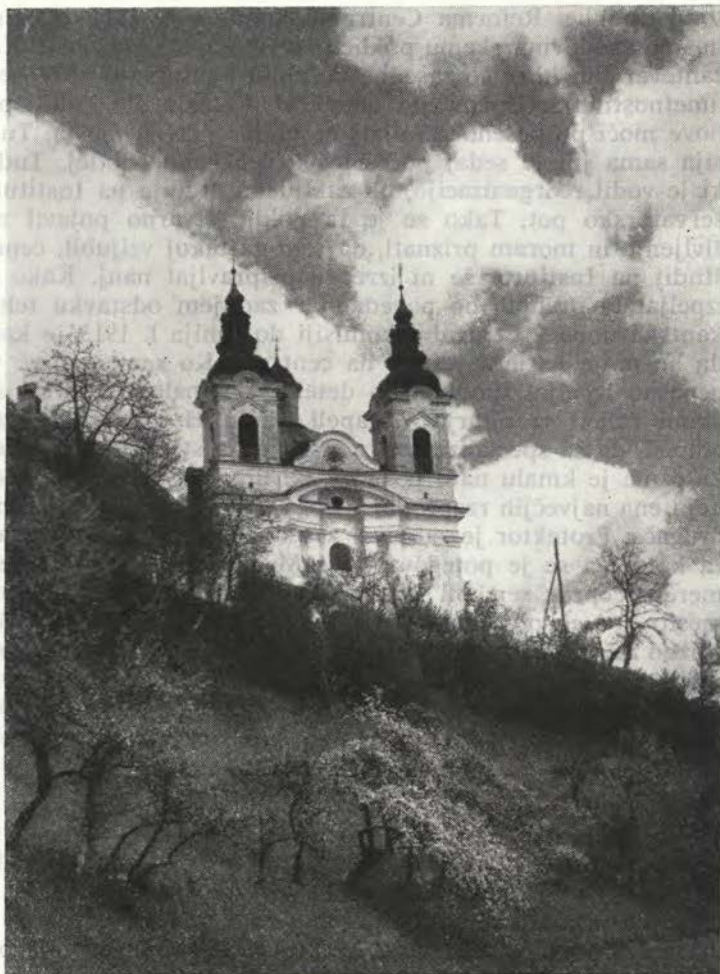
Rojstna hiša našega
slavljenca
Maison natale de
notre jubilaire

Ko sem v šesti šoli (1903/4) na gimnaziji v Kranju obrnil hrbet matematiki, kamor me je navajal prof. A. Peterlin, ker sem se zaljubil v umetnost, še nisem vedel, da se da tudi z umetnostno zgodovino služiti pošten kruh, še manj pa, da obstaja kak konservatorski poklic. Koliko spoznanju skritega razpoloženja za to življenjsko pot sem podzavestno nosil v sebi iz kraja svojega otroštva in mladosti, ki sem ju preživeljal v Tunjicah, v Podgorju in v Kamniku, si ne upam ugibati, in prav tako ne, kaj bi v tem okolju moglo netiti čut za poklic, ki ga takratni seznamu normalnih javnih služb še niso poznali. Vendar tudi temu okolju pripisujem nekaj zaslug za tako in ne drugačno svojo življenjsko pot. Prav v Kamniku in celo v rodni Tunjicah so me namreč obkrožala dejstva, ki so že v zgodnji mladosti budila mlado dušo k zanimanju za zgodovino in umetnost. Eden najzgodnejših spominov te vrste je dogodek v klancu pod cerkvijo v Tunjicah, kjer smo srečali, ko smo se vračali od maše po utrjenem redu — prvi otroci, za njimi starci in možje, nazadnje žene — skupino »fremtarjev«, tujcev, ki so prihajali v Kamnik na zdravljenje v takrat sloveče Kneipovo zdravilišče in je eden vprašal prvega možaka za nami, soseda Pikovca: »Oče, kakšna pa je vaša cerkev, ali se spleča do nje?« Odgovor je bil: »Ali so že bli v Rimu?« Na odgovor, da še ne, je Pikovec strokovnjaško odgovoril: »Tje nej grejo, tam majo glih tako.« Za novogradnjo tunjiške cerkve je njen pobudnik, komendski župnik Peter Pavel Glavar, namreč naročil, naj bo njen vzor cerkev sv. Neže na Piazza Navona v Rimu. Bil je to prvi spomenik naše domovine, ki se je s tem kmečkim odgovorom za vselej vtisnil v moj spomin, v Rimu pa sem ob lepih večerih kasneje pogosto obujal spomin na rojstno vas. V Kamniku me je na ta neznan svet spominjalo ozračje v hiši strica svečarja Ivana Steleta, čigar žena je bila iz potomstva ljubljanskih in kočevskih slikarjev in pozlatarjev Fayencev. Poleg tega pa se je razvijalo kulturno ozračje takratnega Kamnika v znamenju zbirateljstva, čigar klasični predstavnik je bil živinozdravnik Nikolaj Sadnikar, od katerega se je te bolezni nalezal tudi nekaj časa v Mekinjah bivajoči slikar Ferdo Vesel in so ga posnemali mnogi drugi Kamničani, posebno njegov sosed, moj sorodnik in občinski tajnik Joško Stelč. V zvezi s spomeniškim dejstvi tega mesta so budila mlado domišljijo posebno na malograjsko razvalino nanašajoča se bajeslovna izročila o zakleti Veroniki in njenih zakladih pod Malim gradom.

V Kranju so ti vtisi dobivali že stvarnejše oblike, posebno ko so na Lajhu izkopavali longobardsko grobišče, kjer je sodeloval tudi naš profesor zgodovine dr. Jakob Žmavc. Stvarne posledice teh vtisov so se pokazale, kakor sem že povedal, v šesti šoli. Dva profesorja sta povzročila ta prevrat. Prvi je bil zadnji profesor Nemec na kranjski gimnaziji, kasnejši direktor gimnazije v Welsu, dr. Felicijan Aprissnig, ki mi je nekega dne naložil kup knjig o slogih z besedami: »To preštudirajte in napravite predavanje o slogih; če znate matematiko, boste tudi kaj drugega zmogli.« Do takrat sem namreč slovel kot »homo mathematicus«, kakor me je že v prvih razredih nazval prof. A. Peterlin. Drugi pa je bil dr. Avgust Žigon, po študijah umetnostni zgodovinar, učenec slavnega Jos. Strzygowskega in znani prešernoslovec, ki nas je v svojih predavanjih sistematično uvajal v poetiko in teorijo likovne umetnosti. Čeprav so me ob maturi direktor in drugi profesorji skušali prepričati, da umetnostna zgodovina ni truda vreden študij, predvsem pa da ne obeta kruha in mi je prof. A. Peterlin izjavil, da bom zavrzel vse talente, če ne grem na tehniko,

Tunjice . . .
Tunjice . . .

sem vztrajal in odšel na slepo na Dunaj. Edini, ki je potrdil moj namen, je bil profesor zgodovine dr. Fr. Komatar, ki mi je dal tudi edini stvarni nasvet: »Ko prideš gori, vprašaj, kje je avstrijski zgodovinski institut; tja se vpiši.« Pot se mi je odprla, ko sem se seznanil z Jos. Malom, ki je študiral takrat na tem institutu. Težava je pa nastala v tem, da so v pripravljalni tečaj, ki je bil vsaki dve leti, sprejemali šele študente tretjega letnika ter bi jaz moral čakati do četrtega letnika. Dopusčali pa so, da so se vpisali tudi študentje drugega letnika; te so sprejeli v redni dvoletni študij, če so uspeli pri izpitu. Riskiral sem in uspel, zraven pa vzporedno za vsak slučaj študiral tudi slavistiko. Ko sem bil kot izredni član sprejet v Institut, sem se končno odločil za umetnostno zgodovino kot glavni predmet. Po smrti Franza Wickhoffa je postal moj učitelj Čeh Maks Dvořák, utemeljitelj umetnostne zgodovine kot zgodovine duha. Šele zveza z njim me je usmerila v konserva-

torski poklic. Reforma Centralne komisije l. 1911 je namreč odprla umetnostno zgodovinarskemu poklicu številne nove možnosti. Ko je 1912 protektor zahteval čim hitrejšo zasedbo deželnih konservatoratov, se je pokazalo, da je umetnostnih zgodovinarjev naenkrat premalo. Po kratki praksi v centrali so nove moči pospešeno pošiljali v deželna glavna mesta. Tudi Centralna komisija sama jih je sedaj potrebovala več kakor dotlej. Tudi mene je Dvořák, ki je vodil reorganizacijo, ob zaključku študija na Institutu namenil za konservatorsko pot. Tako se je ta poklic stvarno pojavil na obzorju mojega življenja in moram priznati, da sem ga takoj vzljubil, čeprav nas tudi takrat študij na Institutu še ni izrecno pripravljaj nanj. Kako spretno je Dvořák izpeljal ta prehod, bo povedano v zadnjem odstavku teh spominov. Praktikantska doba v Centralni komisiji do junija l. 1913 je kazala najprej na to, da bo moja kariera vezana na centralo. Ko sem namreč v februarju l. 1913 uspešno izpeljal spomeniško detektivsko nalogo v zvezi s pokradenimi gotskimi reliefi iz oltarja v kapeli gradu Hofen pri Bregenzu, je protektor odločil, da se specializiram za trgovino s starinami in evidenco zbirateljstva. Zato me je kmalu nato poslal v Berlin, kjer je bila v začetku maja pri Lepkeju ena največjih razprodaj tistega časa. Že po nekaj tednih pa se je obrnilo drugače. Protektor je zahteval zasedbo deželnega konservatorata v Ljubljani, za katerega se je potegoval tudi Michelangelo baron Zojs, a se ni zdel primeren. Čeprav sem bil takrat še neplačan praktikant, sem bil poslan na to mesto kot eksponirani praktikant z nalogo, da organiziram konservatorsko službo na Kranjskem. Tako smo se pred začetkom prve svetovne vojne razpršili po glavnih mestih dežel študijski in službeni tovariši z lakoničnim navodilom protektorjevim: Potovati, potovati, potovati, to se pravi: vzdrževati neprestan osebni stik s spomeniki je glavna naloga konservatorske službe.

Tako se je začela moja konservatorska kariera, ki se je končala l. 1938, ko sem mesto vodje spomeniškega urada za Slovenijo in banskega spomeniškega referenta izročil dr. Francetu Mesesnelu. Vendar to še ni pomenilo končnega slovesa. Ko je bil l. 1944 Mesesnel osumljen sodelovanja z osvobodilno fronto in zaprt, je koroški deželni konservator dr. W. Frodl dosegel, da so ga izpustili in dodelili njemu na Koroško; pogoj pa je bil, da preskrbi ustreznega namestnika. Dne 7. oktobra 1944 sem na njegovo prošnjo prevzel začasno vodstvo urada, Mesesnel pa je odšel »na varno« v grad Bruck pri Lienzu. Tako sem ostal na čelu urada do 26. oktobra 1945, ko sem izročil posle dr. Franju Šijancu.

Po osvoboditvi pa se je moje sodelovanje s spomeniškim varstvom premaknilo na širše področje. Pritegnili so me k pripravam za organizacijo te službe v novi Jugoslaviji, ki je medtem že tudi uzakonila spomeniško varstvo: 20. februarja 1945 je izdal Nacionalni komitet osvoboditve Jugoslavije odločbo o čuvanju kulturnih spomenikov in starin, 22. junija istega leta pa je izšel naš prvi zakon o varstvu kulturnih in prirodnih spomenikov. Začeli so se ustanavljati prvi republiški spomeniški zavodi, v Ljubljani je bil prirejen tečaj za restavratorje in konservatorje itd. Kot referent za muzeje in spomeniško varstvo pri Nacionalnem komitetu UNESCO sem postal 1951 korespondent Mednarodnega komiteta za varstvo spomenikov pri UNESCO, isto leto sem bil predsednik mednarodne komisije, ki je izvedla najodgovornejšo nalogo prvega desetletja nove Jugoslavije, konservacijo cerkve sv. Sofije v Ohridu.

Pred baročno sliko na Kojmskem (1963)
Devant la peinture baroque à Kojško (1963)

L. 1950 sta bila z mojim sodelovanjem ustanovljena današnji Jugoslovanski institut varstva spomenikov kulture in njegovo glasilo Zbornik zaštite spomenika kulture. S tem raziskovalno usmerjenim institutom šele je dobilo naše spomeniško varstvo tisto hrbtenico, ki je bila njegovemu razvoju in mednarodnemu ugledu nujno potrebna.

Sodelovanje s tem institutom v uredništvu njegovega glasila in drugih publikacij in častno članstvo Zveze konservatorjev Jugoslavije me še danes tesno vežeta z razvojem in napredkom varstva spomenikov v SFRJ.

Ko sem bil z odlokom z dne 12. junija 1913 predstavljen kot »eksponorirani praktikant« v Ljubljano, kjer sem nastopil službo dne 1. julija, je bila pred menoj odgovorna naloga organizirati spomeniško varstvo na Kranjskem. Bil sem sam, podrejen neposredno Centralni komisiji na Dunaju, s prvim dekretom še vezan v važnejših zadevah na pristanek Komisije, že odlok z dne 10. julija istega leta pa mi je priznal vse funkcije in pravice deželnih konservatorjev. Bil sem začasno še tudi naprej referent za Koroško, ki je bila kasneje podrejena deželnemu konservatoratu v Gradcu. Do začetka prve svetovne vojne me je prav to področje skoraj bolj zaposlovalo kakor kranjsko. Priznati pa moram, da takrat nismo preveč upoštevali deželnih mej in da sem se osebno vedno čutil »slovenskega« konservatorja in porabil vsako priložnost, da sem pogledal na slovensko ozemlje deželnega konservatorja Ant. Gnirsa s sedežem v Pulju ali na slovensko področje dež. konservatorja dr. Pavla Hauserja s sedežem v Gradcu. Za bodoči moj razvoj je bila ta svoboda gibanja izredno pomembna. V ta čas spada po arh. K. Holeyu projektirana restavracija notranjščine samostanske cerkve v Millstattu, katere izvršitev sem nadzoroval in ki je bila na konservatorskem sestanku še po drugi svetovni vojni priznana za zgledno. V tem času me je povabil župnik v Bermu v Istri, J. Grašič, da si ogledam danes mednarodno slavne freske v cerkvi Device Marije na Škriljinah. Tu sem kot prvi prebral napis z imenom slikarja Vincenca iz Kastva. Z menoj se je posvetoval tudi takratni tržaški škof dr. Andrej Karlin o nameravani restavraciji notranjščine stolnice sv. Justa v Trstu in mi namenil vodstvo tega odgovornega in, kakor je pokazala kasnejša italijanska restavracija, umetnostnozgodovinsko velepomembnega dela.

V zvezi s tem, ob reorganizaciji spomeniškovarstvene službe v Avstriji ne predvidenim in še manj sankcioniranim »slovenskim« značajem ljubljanskega konservatorja se je pojavilo tudi vprašanje žiga in uradnega službenega jezika. Državni uradi so imeli namreč na žigu samo nemško besedilo, jaz sem naročil dvojezični žig z nemškim in slovenskim besedilom. Rekli so mi, da je tako postopal do prve vojne samo še Oskar Dev kot okrajni glavar v Postojni. To mi je centrala brez ugovora potrdila. Glede uporabe slovenskega jezika v dopisih pa je Michelangelo baron Zois, ki je po reformi Komisije ostal še v njej kot redek potomec bivšega pravniško birokratskega vodstva in je sanjal celo o kranjskem deželnem konservatoratu, zavzel stališče, da je z župnimi uradi, ki da so do neke mere državni organi, obvezno nemško dopisovanje. Spor je salomonsko rešil direktor Komisije dr. Fort. R. v. Schubert-Soldern, naj v posameznih primerih sam odločim, kaj je v interesu službe. Jaz sem to navodilo prav tako salomonsko uporabil: dal sem tiskati nemške in slovenske tiskovine in korespondiral z nemškimi strankami nemško, s slovenskimi slovensko, z državnimi uradi nemško, z župnimi in občinskimi pa slovensko, čeprav so bili koncepti v uradnih aktih nemški.

Za zaupniško mrežo, ki so je že od prve reorganizacije Centralne komisije v začetku sedemdesetih let XIX. stoletja predstavljali častni konservatorji in korespondenti, sem imel še vedno te dotedanje, izpopolnitev pa je bila odložena dotlej, da bi moje področje osebno obiskal protektor, ko bi se vračal iz Sarajeva. Za takrat je bilo pripravljeno tudi imenovanje arh. Ivana Vurnika za tehniškega deželnega konservatorja. Izbruh svetovne vojne je vse

to onemogočil, mene pa pognal na rusko fronto in za pet let v ujetništvo v Sibiriji in v druge s tem časom zvezane avanture.

Ker Avstrija še ni imela spomeniškega zakona, je moral konservator iskati druge načine, da se je uveljavil. Navzgor se ni bilo težko uveljaviti.

Deželni konservator
za Kranjsko na
Pustem gradu pri
Radovljici (1913/14)

Comme conservateur
provincial pour la
Carniole à Pusti
grad près de
Radovljica (1913/14)

V deželi nisem bil odgovoren nikomur, ime najvišjega protektorja, nadvojvode Franca Ferdinanda, pa je pomenilo toliko, da moje avtoritete ni izpodbijala nobena uradna oseba. Za današnje pojmovanje je bila to nenavadna vloga, posebno če upoštevamo, da jo je igral praktikant, za spomeniško varstvo pa je bila koristna, saj se tudi politični ljudje niso želeli zameriti.

Značilen za to je primer s trgovsko hišo na Mestnem trgu št. 23; bila je last nemškega trgovca, ki je predložil v potrditev načrt za novo stavbo s povsem stekleno fasado, ki bi razbila sklenjeno ostenje tega trga in sem jo zato odklonil. Zadeva je prišla v končno odločitev pred mestni svet, kjer je župan dr. Ivan Tavčar sam branil moje stališče, pa je bil preglasovan, ker sta obe vodilni stranki glasovali proti njemu. Premeteni Nemec je namreč poklonil primerne zneske Ciril-Metodijski družbi in škofovim zavodom. Zadeva se je končno rešila s kompromisnim načrtom, ki ga je izdelal arh. Schmiedinger.

Nekaj opore je dobil konservator še v dveh drugih ustanovah: pozimi l. 1913 je bila ustanovljena Deželna centrala za varstvo domačije, iz katere naj bi se razvil pomožni organ varstva spomenikov, pri škofiji pa je obstajalo Društvo za krščansko umetnost, kjer so pretresali cerkveno umetnost zadevajoče načrte in kjer je škofijo zastopal izrazit zastopnik strogih spomeniško-varstvenih načel msgr. Jos. Dostal. Sicer pa so v praksi največ izdali osebni stiki z lastniki spomenikov.

Da se v kratkem času do prve svetovne vojne naše spomeniško varstvo ni moglo posebno razviti, je razumljivo. Njegov pravi čas je prišel šele po prvi svetovni vojni. L. 1919 je bil po mojem povratku iz Sibirije ustanovljen Spomeniški urad za Slovenijo v Ljubljani. Organizacija se je še vedno opirala na mrežo spomeniških zaupnikov. Od predvojnih sta živela še slikar Ivan Frankè, ki je med vojno nadomestoval odsotnega konservatorja in do smrti ostal zvest zaupništvu, in zelo prizadevni župnik v Lescah Fr. Avsec. Za štajersko področje se je posebno zaslužno uveljavljal ravnatelj pokrajinskega arhiva v Mariboru Franjo Baš kot moj pooblaščenec za to področje, v Ptujju in okraju pa notar Viktor Skrabar. V veliko oporo sta bila uradu še naprej škofijski kancler msgr. Jos. Dostal v Ljubljani in kanonik dr. Al. Ostrc v Mariboru. Povoljno se je uredilo tudi sodelovanje z mestnimi gradbenimi uradi, posebno v Ljubljani in v Mariboru, kjer sta zastopnika urada lahko osebno branila svoja stališča pri razpravah v gradbenih odborih. To je bilo tem bolj važno, ker so se z leti vse bolj oglašali pred prvo vojno še malo aktualni prometno-dinamični in urbanistični problemi.

Kraljevina SHS ni imela niti enotne spomeniške uprave niti spomeniškega zakona. Zato so zastopniki muzejstva in spomeniškega varstva takoj po ustanovitvi države začeli energično gibanje za tak zakon. Ker ni bilo upanja na skorajšen uspeh teh akcij, so zastopniki naše stroke in muzealci izrabili vsako priložnost, da v drugih zakonih vsaj pripravijo pot takemu zakonu. Tako je izdala deželna vlada za Slovenijo l. 1921 naredbo o varstvu premičnih spomenikov zgodovinske, umetniške ali drugačne kulturne vrednosti z namenom, da prepreči nekontrolirano prekupčevanje in izvažanje takih predmetov. Temu zgledu je takoj sledila Dalmacija. L. 1928 je izdal mariborski veliki župan Kratka navodila za ohranitev arhivov in glavna načela spomeniškega varstva, ki sva jih sestavila z dr. J. Malom. L. 1929 se je posrečilo združiti z zakonom o gozdovih predpis o varstvu zgodovinsko, znanstveno, umetnostno ali naravno lepotnih redkosti v gozdovih. Naslednje leto je bila v zvezi s tem izdana naredba, ki pomeni za to področje že kar pravi spomeniški zakon, vsebujoč tudi osnovna vodila za ohranjanje posameznih skupin spomenikov. L. 1931 je izšel gradbeni zakon, ki v par. 24 proglašja zaščito zgodovinsko-umetniških mest, v par. 25 pa zaščito zgodovinsko-umetniških zgradb.

Tako smo se po raznih ovinkih, ki smo jih izkoristili po osebnih zvezah, sicer približevali spomeniškem zakonu, toda objektivne razmere mu niso bile prijazne. Posebno dva vplivna nasprotnika sta se ga otepala, pravoslavna cerkev, ki ni želela vmešavanja države v svoje področje in interesi privatne lastnine, ki so jih izigrali po strankarsko političnih poteh.

Ti faktorji so preprečili uresničitev spomeniškega zakona tudi, ko se je zanj zavzel okrog l. 1930 senator dr. Val. Rožič in je bil l. 1932 celo predložen senatu in dokončno formuliran Predlog zakona o muzejima i čuvanju starina i spomenika. Ker tudi ta predlog ni uspel, sem po pristanku ministra Šumenkovića izdelal l. 1933 novo formulacijo poglavja o zaščiti starin, ki je težila za tem, da dosežemo vsaj osnove. Tudi z novo formulacijo nismo uspeli, pač pa nam je ta pomagala opredeliti načela spomeniškega varstva na raznih razvojnih stopnjah spomeniške zakonodaje po osvoboditvi.

Domanežič,
junija 1956

Domanežič,
jun 1956

NAPORI IN USPEHI

Pod pero mi sili »razočaranja, porazi« ali kaj podobnega, toda to mi ne gre od srca; konservator je na svojem delovnem področju podoben strategu, ki v svojem besednjaku ne pozna besede »neuspeh« in podobnih. Konservator je režiser svojih podjetij in vse je odvisno od ustreznih sodelavcev. Te si sproti vzgaja, življenje pa neprestano podira keglje, katere je postavil. Ljudje se starajo, odmirajo, v množicah jih kosé vojne in epidemije. Tako je bilo tudi v mojem času. Menjavali so se strokovni sodelavci, iskal in vzgajal sem neprestano nove in jih do izbruha druge svetovne vojne že dokaj zanesljivo uporabljal.

Naj se spomnim vsaj najvažnejših! Moj prvi in edini sodelavec, ki mi je do smrti ostal zvest, je bil slikar in restavrator M. Sternen. Spoznal sem ga že okrog 1910, ko sem pripravljala disertacijo o gotskem stenskem slikarstvu na Kranjskem, ki mi jo je nasvetoval Dvořák, ker je perspektivno že računal z menoj kot konservatorjem za to deželo. Njegove sposobnosti pa sem začel ceniti, ko mi je po doktoratu Dvořák naročil, naj potujem k Sv. Primožu nad Kamnikom, kjer je nastal spor med častnim konservatorjem I. Franketom in Sternenom o restavriranju tamkajšnjih fresk. Frankè je v napačnem razumevanju načela »konservirati, ne restavrirati« zahteval, naj fiksirajo razkrajajoče se grobe novejšje temperne preslikave, mesto da bi jih odstranili, saj je bila pod njimi večinoma dobro ohranjena prvotna slikarija. Sternen pa je pravilno zastopal stališče, da je preslikave treba odstraniti in jih ohraniti samo tam, kjer pod njimi ni stare slikarije. To stališče je bilo tem bolj pravilno, ker je bil v teh preslikavah izvor plesni, ki se je naglo širila in slikarijo močno kazila. Po mojem poročilu je Dvořák pritrdil Sternenmu; zame pa je to pomenilo pravcati konservatorski krst. Sternen je veljal že takrat za enega najspodobnejših restavratorjev v Avstriji in bi bil postal dvorni restavrator, da tega ni preprečil izbruh prve svetovne vojne. Odkrivanje fresk, čiščenje in restavriranje slik je do druge svetovne vojne vodil on. V tridesetih letih se je začel uveljavljati tudi že Mirko Šubić, največje upanje pa je vzbujal Franjo Golob, ki mu je prva navodila dal Sternen, solidno podlago pa je dobil pri mojem sopotniku s tirolskega instruktorskega potovanja l. 1913, dr. R. Eigenbergerju na dunajski akademiji. Žal je postal žrtev ene prvih usmrnitev talcev v nemški okupacijski coni! Ob teh dveh umetniško kvalificiranih sodelavcih se je uveljavljal z odkrivanjem in čiščenjem fresk, obnavljanjem notranjščin itd. skoraj nenadomestljivi Peter Železnik. Za to skupino sodelavcev na slikarskem področju me je takrat lahko zavidal vsak drug jugoslovanski konservator.

Področje kiparskih in rezbarskih spomenikov ni bilo nikdar tako zanesljivo oskrbovano kakor slikarsko, čeprav je bilo mnogo številnejše. Šlo je predvsem za obnavljanje poslikav in pozlatitev takoimenovanih zlatih oltarjev in pompoznihi baročnihi oltarjev. Težili smo predvsem za odkritjem in retuširanjem prvotne polikromacije ali vsaj za času ustreznimi novimi poslikavanji in »zlatenju na poliment«. Trdna opora mi je bil do prve vojne zet in delavniški naslednik cerkvenega podobarja Ivana Vurnika star. v Radovljici J. Pavlin, ki je kmalu po začetku vojne padel na fronti. Pred prvo vojno in po njej sem sodeloval na Kranjskem z mnogimi podeželskimi podobarskimi delavnicami, ki so imele dobro tehnično izročilo, a so že odmirale ali pa se niso prav vključile v konservatorske težnje. Taki so bili Buh na Vrhniki, Vodnik v Novem mestu, Goetzel v Ljubljani, ki je bil zadnji potomec izročila na začetku XIX. stoletja v Kranju cveteče Layerjeve delavnice, posebno pa žal že ostareli Grošelj v Selcih v Poljanski dolini, ki se je že pod Franketovim vodstvom razvil v strokovnjaka za restavriranje zlatih oltarjev. Na Štajerskem ta obrt ni bila tako razdrobljena kakor na Kranjskem. Mnogo sem sodeloval z delavnico Miloša Hohnjeca v Celju in z Alojzijem Zorattijem v Mariboru; vendar to sodelovanje ni doseglo nikdar polnega soglasja; dokaj zanesljivo sodelovanje se je razvilo samo z Ivanom Sojčem, ki je edini presegal čisto obrtniški okvir in si prizadeval, da bi zadovoljil konservatorska načela.

Boljši je bil položaj na področju arhitekture, čeprav tudi tu nisem uspel, da vzgojim popolnoma zanesljivo delavniško skupnost, kakršne sem srečaval v Nemčiji. Prvi moj sodelavec na tem področju je bil že pred prvo vojno arh. Ivan Vurnik, ki je kazal mnogo razumevanja za ta vprašanja in bil že določen za tehniškega deželnega konservatorja za Kranjsko. Med obema vojnama je sodeloval z menoj pri dveh največjih arhitekturno restavratorskih podjetjih, pri Sv. Petru v Ljubljani in pri notranjščini župne cerkve v Kranju. Obakrat je njegovo sodelovanje preseglo čisto konservatorski okvir in poseglo tudi v umetniško dopolnjevanje. Najozje pa sem med obema vojnama sodeloval z Jožetom Plečnikom, ki sem ga osebno spoznal šele po prvi svetovni vojni v Pragi, postal pa nanj pozoren že v Centralni komisiji, ko se je zavzel za ohranitev stare župne cerkve v Žireh. Zidali so namreč novo, zaradi katere jih je dolgo glava bolela, in prepustili propadu staro, ki je imela za občutljivo dušo vrsto resničnih prostorskih mikov. Na njo je opozoril Plečnik s pismom M. Dvořáku. Ta je pismo odstopil meni, da zavzamem stališče do Plečnikovih trditev. Obiskal sem Žiri, doživel res lepe prostorske vtise in jih poskusil fiksirati tudi fotografsko. Za prvo številko Stegenškovega Ljubitelja krščanske umetnosti v Mariboru l. 1914 sem te vtise opisal in ilustriral; vsak reševalni poskus je preprečila vojna. S Plečnikom sem sodeloval posebno na urbanističnem področju. To sodelovanje je podprl tudi direktor mestnega gradbenega urada ing. M. Prelovšek. Izmed mlajših arhitektov se je mojim težnjam najbolj vneto odzval arh. Marjan Mušič, ki se je ob sodelovanju z menoj po drugi vojni razvil v enega najbolj uglednih jugoslovanskih zastopnikov arhitekturnega in urbanističnega spomeniškega varstva. Njegova zasluga je zgledno izpeljana restavracija sv. Sofije v Ohridu. Mušič je prvi slovenski arhitekt, ki se je sistematično poglobil v problematiko spomeniškega varstva. V Mariboru se je razvil v strokovno zelo razgledanega restavratorja arhitektura arh. J. Černigoj. V veliko oporo je bil v Mariboru še pod Baševim vodstvom vzgojeni tehnični izvedenec Požavko.

Tudi po prvi vojni se je avtoriteta konservatorja opirala predvsem na osebni strokovni ugled. Vpliv konservatorja pa se je posebno povečal, odkar je bil v Mariboru pooblaščenec konservatorja Fr. Baš osebno pritegnjen k sodelovanju z gradbenim odborom, jaz pa sem od srede tridesetih let v Ljubljani sam predsedoval gradbenemu odboru mestne občine.

Tudi sicer se je po prvi vojni značilno povečal pomen ljubljanskega konservatorja. L. 1919 sem namreč postal resnično slovenski konservator. Čeprav so nove državne meje na severu in na zahodu boleče zarezale v našo etnično skupnost, le niso bile tako neprehodne, da bi onemogočile vsak stik. Pomembno je bilo, da so konservatorska mesta sosednjih dežel zavzemali možje, ki niso poznali nacionalnega šovinizma in so se v spoznanju, da je sodelovanje s sosedom tudi v interesu njihovega napredka, stikali z menoj. To so bili v Gradcu dež. konservator dr. W. Semetkowsky, deželni arheolog dr. W. Schmid in na Joanneju dr. Karel Garzarolli; v Celovcu dež. konservator dr. O. Demus in za njim dr. W. Frodl; v Trstu soprintendente dr. A. Morassi. Vsako priložnost sem izrabil, da sem obiskal njihovo področje; posebno vzajemno in plodovito je bil sodelovanje z dr. O. Demusom. Nacionalističnim Koroščem sem bil sicer nadležen gost in so mi to dali čutiti že pred prvo vojno, ko sem nekaj časa upravljal tudi Koroško; v Slovenski Benečiji pa sem se kot sumljiv popotnik moral izogibati kočljivih srečanj in sem bil zares varen šele v Vidmu

in v Čedadu v družbi nepozabnega rodoljuba msgr. Ivana Trinka. Tudi z župnikom Grašičem sem vzdrževal stik, dokler ni zapustil Berma; prvenstvo objave slikarij Vincenca iz Kastva v cerkvi sv. Marije na Škriljinah pa sem kolegalno prepustil A. Morassiju, ki se je zavzel za restavracijo dveh pomembnih spomenikov na slovenskem področju, porušenih v prvi svetovni vojni, Sv. Urha pri Tolminu in sv. Danijela pri Volčah. Mislim, da se samo po sebi razume, da sva z najbližjim hrvatskim konservatorjem prof. Gj. Szabom prijateljsko sodelovala. Ko je bilo Medjumurje jugoslovansko integralistično spekulativno nekaj časa priključeno Sloveniji, si štejem v zaslugo, da sem rešil pred odstranitvijo izredno pomembni Kiningerjev baročni trojni oltar v župni cerkvi v Prelogu, ki je eden ponosov hrvatskega baroka.

Po razmejitvi z Madjarsko je bila ena prvih službenih poti že l. 1920 desetdnevni obisk Prekmurja, kjer za časa Avstro-Ogrske naši obiski niso bili zaželeni. Odslej je bilo Prekmurje na vsakoletnem programu; z zadovoljstvom sem opazoval, kako so tu vezi s Slovenijo postajale vsako leto trdnjše in kako je odmiralo madjarsko izročilo, ki je bilo posebno močno v kulturnem življenju.

Z zadovoljstvom si po vsem tem upam trditi, da sem kot slovenski konservator resnično obvladal celo še širše obzorje kakor pred prvo svetovno vojno: segalo je od Krke in Gospe Svete na severu do Senja na jugu ter od madjarske meje na vzhodu do Čedadu na zahodu.

Iz želje, da ne bi bil samo upravnik slovenskih spomenikov, temveč tudi njihov zgodovinski tolmač, je nastal Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih (1924), ki bo prav razumljen samo, če ga pojmuje kot logično posledico znanstvenega prizadevanja konservatorstva in zaključek že pol stoletja uveljavljajoče se konservatorske publicistike od srede sedemdesetih let XIX. stol. naprej. Ta publicistika je zbrala toliko za našo umetnostno zgodovino pomembnih dejstev, da se mi je zdelo nujno strniti te že kar nepregledne detajle v celotno podobo usod likovne umetnosti med nami. Tako je ta knjiga zaključek in sinteza nečesa, kar je z ustanovitvijo umetnostnozgodovinske stolice na univerzi odmrlo, istočasno pa napotek, kako naj se usmeri zgodovina slovenske umetnosti, če se hoče razviti v pravo, znanstveno polnovredno dejavnost. Monumenta artis slovenicae in dela mojih učencev so, tako sodim, dokazala, da je bil zasnitek pravilen. Prav konservatorska stroka je dobila v tako upeljanem raziskovanju najzanesljivejšega pomočnika.

Konservatorstvo je neprestan boj; noben, niti najboljši spomeniški zakon ji ne more prihraniti tega značaja. Čas je oblasten gospodar nad vsem, kar človek ustvari, človek ustvarjavec sam pa pogosto najbrezbobnejši uničevalec vsega podedovanega. Proti obema se mora konservator boriti, proti prvemu s tehničnimi ukrepi, proti drugemu s poukom in prepričevalno besedo. Svoj cilj mora vztrajno zasledovati, mora pa biti potrpežljiv strateg, ki oblegane trdnjave ne bo zavzemal s silo in je ne bo porušil, marveč bo izmaneviral njeno predajo. Zgodovina slovenskega varstva spomenikov med obema vojnama je za to zgovoren primer. Ustavil se bom samo pri nekaterih spomina vrednih trenutkih iz nje.

Omenil sem že težave, ki jih je povzročil konservatorstvu razvoj novih urbanističnih konceptov, ki so nastajali pogosto pod terorističnimi zahtevami bujnega motoriziranega prometa. Ta borba se je odražala predvsem v naši težnji po zavarovanju starih urbanističnih enot pred brezobzirnim poseganjem

v njihove organizme. Sad teh teženj sta bila par. 24 in 25 novega gradbenega zakona iz 1931 in na njunih osnovah izdani pravilniki o varstvu zgodovinskih izkopanin ter zgodovinskih in umetnostnih spomenikov in zgradb. v Ljubljani, Mariboru, Celju in nekaterih drugih mestih. S temi težnjami je računal tudi osnutek regulacijskega načrta za veliko Ljubljano, kjer je arh. E. Ravnikar upošteval najsodobnejše urbanistične težnje, ne da bi ogrožal interese spomeniškega varstva. Povojna prizadevanja v tej smeri nadaljujejo tam, kjer je izbruh druge svetovne vojne pretrgal predvojni razvoj.

Posebno poglavje varstvene problematike tega časa predstavlja razkroj fevdalne veleposesti in z njo zvezane težave z vzdrževanjem tako pomembne spomeniške dediščine, kot jo predstavljajo nekdanji fevdalni gradovi, njihova oprema in pogosto v njih nagromadene zbirke. Redki — kakor Ptuj, Slovenska

Na Turnu pri
Velenju, maja 1963

A Turn près de
Velenje, mai 1963

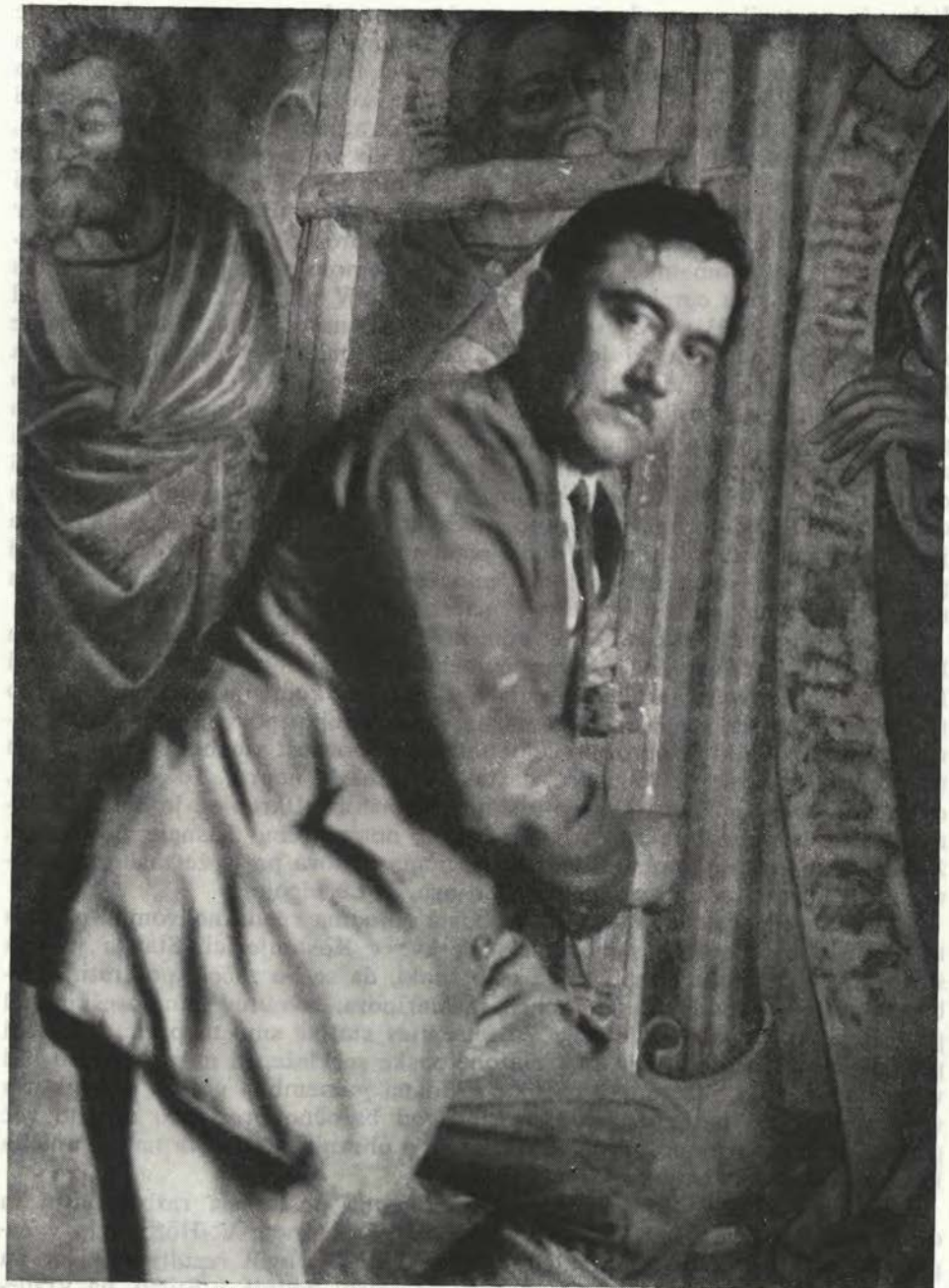
Bistrica in še kateri manj pomembni — so vzdržali do druge svetovne vojne. starinsko opremljenih sob, ali Vurberk — so bili izpraznjeni, pohištvo in drugo pa razprodano, prepeljano v Avstrijo ali na Češko, deloma pa osredotočeno v Ptuj. Gradu Pukštajn pri Dravogradu ni zavaroval pred propadom niti fideikomis. Bogata zbirka je bila na dražbi razprodana in delno odpeljana v Avstrijo. Razprodane so bile tudi pomembne umetnostne zbirke v gradu Dvor pri Radečah; najvažnejše je odšlo v inozemstvo, ker v Jugoslaviji ni bilo interesentov, ali bolje, denarja za dragocene slike; samo, kar je bilo domačega, je dobil Narodni muzej v Ljubljani. V ta čas spada tudi likvidacija pomembnih umetnostnih in umetnoobrtnih zbirk v Strahlovi Stari Loki, kjer pa sta imela Narodna galerija in Narodni muzej ugodnosti pri nakupu in je glavno le prišlo v domače zbirke. Ponesrečene špekulacije povojnih lastnikov so povzročile razkropitev v gradovih Zgornja Radgona in Štatenberg nagromadenih spomeniških vrednot. Pri razprodaji izredno bogatih zbirk, pohištva, knjižnice itd. v Murski Soboti je le manjši del prišel v Narodni muzej v Ljubljani, dragocena knjižnica pa je zaradi malomarnosti tistih, ki bi jo bili lahko rešili, ko sem jim poiskal mecena, odšla na Madžarsko. Tudi od zbirk v gradu Turn pri Velenju je utegnil Narodni muzej v Ljubljani pridobiti zase le nekaj kosov, ostalo je bilo razpršeno. Izredna je bila oprema gradu Novo Celje, ki ga je kupilo veliko županstvo v Ljubljani, a je hrvatski lastnik izigral klavzulo o premičnih predmetih, ki si jih je po pogodbi pridržal, tako, da je potrgal slikane tapete s sten in odnesel celo kipe z oltarja. To pa so le najbolj boleči primeri. Samo v enem primeru smo pridobili: češki Nemec F. H. Wambolt pl. Umstadt je kupil zanemarjeni, a stavbarsko izredno pomembni Hmeljnik pri Novem mestu in ga opremil s dragocenim pohištvom in zbirkami, ki jih je pripeljal s seboj iz inozemstva.

Trdosrčen mora postati konservator, ko doživlja, kako pred njegovimi očmi propadajo pomembna kulturna bogastva, za katera nova družba nima ne denarja ne smisla! Biti pa mora tudi potrpežljiv strateg, ki zna čakati na končni uspeh. Samo nekaj primerov naj navedem.

L. 1920 sem se po prvi vojni, vračajoč se iz Prekmurja prek Čakovca, prvič ustavil v Ptuj. Tu sem našel ozračje, ki je bilo za konservatorja izredno ugodno. Okrog notarja Viktorja Skrabarja, ki je bil tudi zaslužen arheolog, se je zbirala kulturno visokokvalificirana družba arheologov iz Jugoslavije in Avstrije, med njimi posebno moj iskreni prijatelj dr. M. Abramić iz Splita. Tako se je arheološkemu zanimanju pridružilo tudi umetnostnozgodovinsko raziskovalno delo, ki ga je s simpatijo spremljal tudi lastnik gradu Jož. grof Herberstein. Dvajset let dela v Ptuj je rodilo pomembne sadove. Zanemarjeni bivši dominikanski samostan je kupila občina in ga spremenila v muzej, najdbe fresk v tem in v minoritskem samostanu in drugo so uvrstile ptujske spomenike med prve v Sloveniji. Mikal me je posebno minoritski samostan, kjer spočetka razen s kupico vina nisem mogel najti pravega stika. Ko sem končno dosegel zaupanje pri samostanskem vodstvu, se je prav tu odprlo več ko desetletno plodovito sodelovanje, ki je bilo nekaj let pred drugo vojno kronano z zgledno obnovo cerkvene notranjščine z znamenito Straubovo oltarno opremo.

Taki nepozabni spomini me vežejo tudi na Prekmurje, posebno na Turnišče in Bogojino. Primer s Turniščem je prav poseben: patron cerkve, grof

Pred freskami v Turnišču 1929
Devant les fresques de Turnišče, 1929

Zichy, je postavil na predvečer prve vojne novo župno cerkev tako, da je južna stena stare cerkve zvezana z novo kot njena severna stena. Na ta način je hotel zagotoviti obstanek stare, po bogastvu fresk iz konca XIV. stol. na Madžarskem sloveče cerkve. To darežljivost pa so župniki po vojni ocenjevali kot neprijetno breme. Ko sem se javil pri takratnem župniku s predlogom, da bi rad raziskoval naprej, ker sem ugotovil, da so tam še druge, neodkrita freske, je izjavil: »Stara cerkev me ne zanima, naredite, kar se vam ljubi z njo.« Tako se je začelo večletno raziskovanje, odkrivanje in urejanje, dokler se ni nekega dne pojavila na madžarski strani obtožba, da uničujem madžarske nacionalne spomenike. V tej cerkvi je namreč tudi pomemben cikel prizorov iz legende ogrskega kralja sv. Ludvika. V prezbiteriju sem ugotovil pod slikarjo iz 1483 starejšo slikarjo, zato sem naročil Sternenu, da sname sliko Marije z detetom, ki je danes v Narodni galeriji v Ljubljani. Zadeva je prišla celo pred budapeštanski parlament. Zato me je patronica, grofica Zichy iz Beltinec, prosila za razgovor in pojasnilo oziroma opravičilo mojega postopanja. V družbi njene prijateljice neke madžarske slikarice, smo si zadevo ogledali; ko sem razložil, kaj in zakaj sem napravil in razgrnil tudi daljni načrt, ki bi v skrajnem primeru pomenil tudi odstranitev baročnih obokov v ladji, ki je imela prvotno raven strop, najvažnejši del slikarije pa je bil prav na podstrešju, sem dobil popolno odvezo vsake krivde. Z nekimi pogoji je bila grofica pripravljena celo sama prispevati k izvedbi mojega načrta. Med okupacijo so Madžari ta načrt tudi izvedli.

Trd konservatorski oreh je bilo posebno tudi vzdrževanje cerkve na Ptujski gori, ki slovi kot izredno pomembna gotška stavba v vsej srednji Evropi. Pred prvo vojno je avstrijska Centralna komisija to važno stavbo temeljito obnovila, vojna in malomarna skrb župnika po vojni pa sta ustvarila zopet stanje, ki je ogrožalo celo statično odpornost stavbe. Prepričal sem takratnega škofa dr. J. Tomažiča, da tako ne sme iti naprej. To je povzročilo, da je ponudil župnijo na Gori ptujskim minoritom. Ukrep se je obnesel. Zunanjščino je obnovil takrat arh. M. Mušič, notranjščino kasneje zgledno P. Železnik. Ponovna, po metodi še bolj dognana obnova pa je že zasluga poveljnega Zavoda za varstvo spomenikov in arh. J. Černigoja.

Med najodgovornejša dela med obema vojnama spada nedvomno obnova in statično zavarovanje samostanske cerkve v Kostanjevici. Stavba je bila skrajno zanemarjena, kazali so se celo znaki, da se bo začela podirati. Stavbarsko delo je vodil arh. H. Schell iz Maribora, izvršitev kamnoseških del pa primorski kamnosek Vektorac. Za okrepitev statike smo tu prvič v domači praksi porabili v steno vdelane železobetonske serklaže, ki na zunaj niso bili vidni. Odkrita je bila tudi v baroku zazidana pomembna gotška arhitektura v južni stranski ladji, drugod pa, kjer pod baročno prezidavo ni bilo več gotških elementov, smo baročno arhitekturo ohranili. Žal je ta napor uničila katastrofa v drugi vojni.

Posebna skrb je bila med obema vojnama posvečena raziskovanju in odkrivanju srednjeveških fresk. V zborniku, posvečenem V. Hoffillerju v Zagrebu, sem l. 1938 podal pregled tega dela in njegovih rezultatov. Kot na posebno pomembna odkritja bi opozoril na križni hodnik v Stični, na Vrzdenc in na Crngrob. Na Vrzdencu sva s Sternenom prvič freske snemala v večjih merilih, da sva omogočila odkritje starejše spodnje plasti, ne da bi pri tem uničila vrhnjo. Tu, v Crngrobu, v Mengšu in pri nekaterih manj po-

Pri delu (s slikarjem in restavratorjem Sternenom v Crngrobu)
 Au travail (avec le peintre et restaurateur M. Sternem à Crngrob)

membnih primerih sva postopala po načinu a strappo. Snete slike so danes v Nar. galeriji. Na Vrzdencu je bila tako odkrita spodnja plast slikarij močno naključvana, kar je izraz slikarije zelo motilo. Tu sva se prvič v naši praksi odločila za tako imenovani tratteggio, ki ga je po drugi svetovni vojni propagiral in v velikem uporabljal Cesare Brandi v Rimu pri rekonstrukciji zaradi bombardiranj zdrobljenih stenskih slikarij.

Pomembne rezultate smo dosegli tudi pri obnavljanju notranjščin, kjer se je P. Železnik izkazal za neprekosljivega mojstra. Omenjam samo župno cerkve v Kranju, stolnico v Mariboru, opatijsko cerkev v Celju in Ptujsko goro. Pod vplivom nekaterih avstrijskih obnov gotških notranjščin smo se odločili za puritanski način očiščevanja kamnoseških delov stavbe do golega kamna, kar dobro podpira uveljavljanje strukturnega sestava gotike. Pri ogledu nekaterih naših primerov so se tudi Nemci navduševali za ta način, ko so obiskali Slovenijo na študijskih potovanjih skupine »raziskovalcev obdonavskih dežel«, s katero smo tudi mi sodelovali. Prav nemške skušnje pa so pozneje dokazale, da prvotna arhitektura ne pozna netoniranega kamna. To spoznanje smo deloma potrdili tudi doma in spoznali, da je zaradi enotnega učinka notranjščine treba kamen tonirati, vendar vselej tako rahlo, da skozi belež seva struktura kamna.

Konservatorski uspeh je vselej odvisen od izvrševalcev. Kljub najboljšim navodilom ti pogosto odpovedo. Tako sem doživel dva značilna poraza, v Škofji Loki in v Laškem. Obkrat sem se dal pregovoriti, da sem pripustil k delu neizkušenega domačina, ki je tolkel druge ponudnike tudi z nižjimi cenami. Obkrat se je izkazalo, da gre za obrtniška analfabeta. V Škofji Loki sem poskusil rešiti, kar se je še rešiti dalo s tem, da sem poklical Sternena, ki je rešil vsaj figuralno poslikana polja. V Laškem je bilo slikarju naročeno, naj postopa skrajno previdno, ker je bilo na romanskih stenah in gotških obokih pričakovati vsaj ostanke kakih slikarij, a je popolnoma odpovedal.

Za zaključek naj sledi bolj za kratek čas kakor za resno razpravljanje primer s odkritjem fresk v prezbiteriju cerkve na Blejskem otoku. Jeseni l. 1913 mi je bilo javljeno, da so tam naleteli na freske in naj pridem ugotovljat njihovo vrednost. Napotil sem se na Bled; župnik me je gostoljubno sprejel in mi dal na voljo župnijsko ladjico za prevoz na otok. Ko sem prišel tja, sem našel stene sveže ometane in nikjer sledu o kakih freskah. Kakor sem kasneje zvedel, je sam naročil, naj hitro vse omečejo, da moja intervencija ne bi zadrževala dela. Moj pokojni prijatelj dr. Rajko Nahtigal bi se k ti storiji namuznil z rusko krilatico »ješčé huže byvaet« (še hujše reči se dogajajo).

Spoznanja in prepričanja, ki so sad polstoletnega konservatorskega delovanja sem strnil v razpravi »Zaščita spomenika kulture — principi, uverenja, iskustva« v Zborniku zaščite spomenika kulture knj. XI., Beograd 1960, ki zaokrožuje te spomine v konservatorsko nazorskem smislu.

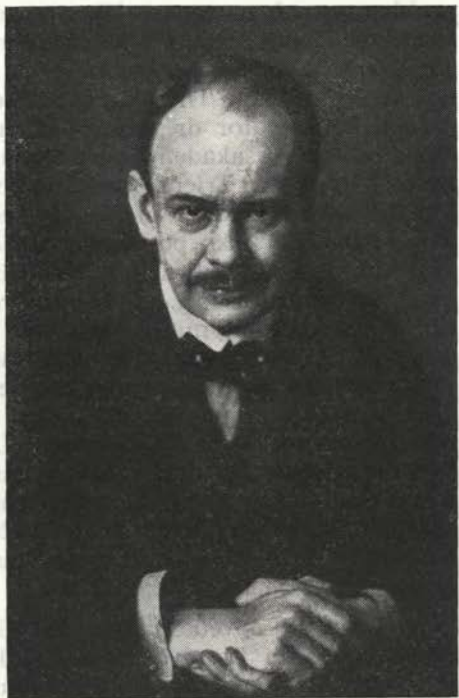
MAKS DVOŘÁK

»Wer die Ehre und die Freude gehabt hat, sich einen Freund dieses teuersten aller Menschen nennen zu dürfen, wird ihn nie vergessen«.

G. Glück, nekrolog M. D., Neues Wiener Tagblatt 10. II. 1921

Maks Dvořák (1874—1921) mi je bil očetovsko naklonjen učitelj, vodnik v svet spomenikov in najspodbudnejši vzor. Ko je bila l. 1911 uzakonjena

Max Dvořák

Max Dvořák

reforma avstrijske Centralne komisije za varstvo spomenikov, ki jo je M. Dvořák nakazal leto prej v spisu Promemoria über die Reorganisation der staatlichen Denkmalpflege in Oesterreich, in se je ta ustanova preoblikovala iz centralistične ustanove, ki so jo birokratsko vodili pravniki, v prožno, po deželah decentralizirano, od umetnostnih zgodovinarjev in arhitektov vodeno organizacijo deželnih spomeniških uradov, je njen avtor že računal z menoj kot prvim deželnim konservatorjem na Kranjskem; želel pa je, da mi na Avstrijskem institutu za zgodovinsko raziskovanje (OeIGF) dunajske univerze pridobljeno strokovno znanje poglobi po doktoratu l. 1911 še rimska štipendija; ko s svojim prizadevanjem ni uspel, me je jeseni l. 1911 namestil kot neplačanega praktikanta pri Centralni komisiji za varstvo spomenikov; ko je protektor nadv. Franc Ferdinand spomladi l. 1913 urgiral čim hitrejšo zasedbo deželnih konservatorskih uradov, je M. Dvořák za Kranjsko predložil mene. Že v juniju sem bil prestavljen v Ljubljano, naprej z omenjenimi pravicami deželnega konservatorja, že 10. jul. tega leta pa sem, čeprav še vedno praktikant, dobil pooblastilo za samostojno ukrepanje. Protektor, ki je bil znan kot izredno skop človek, je namreč sodil, naj mlad človek ne avanzira prehitro, ker bo tako prizadevnejši, in je moje napredovanje odložil do osebne inšpekcije, ki jo je določil za čas povratka z usodne poti v Sarajevo poleti l. 1914. Kako je med tem M. Dvořák skrbel za strokovni napredek novih konservatorjev, se kaže v tem, da me je kot generalni konservator naših dežel v drugi polovici meseca septembra inšpekcijsko obiskal v Ljubljani in v tridnevnem potovanju skozi Novo mesto v Poljanice, Čermošnjice, Koprivnik in Črnomelj ter nazaj skozi Kočevje pretresel z menoj nekaj takrat aktualnih

problemov našega spomeniškega varstva. Na tej poti sem ga, kakor se je izrazil, pred fasado frančiškanske cerkve v Novem mestu »spreobrnil k novogotiki«. Naslednji mesec, oktobra, pa je organiziral desetdnevno instruktorsko potovanje na Južno Tirolsko, ki sta se ga poleg mene udeležila še prvi tirolski deželni konservator dr. Jožef Garber in kasnejši vodja oddelka za restavriranje umetniške akademije na Dunaju dr. R. Eigenberger. Začeli smo potovanje v Brixnu in Trientu, nato pa obšli najvažnejše spomenike v Val di Non, Val di Sole, Judicariji in Val di Ledro; pot smo zaključili v Rivi in Arcu. Šele to instruktorsko potovanje mi je dalo načelno in metodološko podlago, ki mi je ni moglo dati delo v uradu in v praksi, kjer sem se vsakokrat znašel pred novimi vprašanji, za katerih reševanje še nisem poznal vzorca. Potovanje z Dvořákom mi je dalo celo vrsto dragocenih zgledov za prihodnje delo. Birokratska preteklost Centralne komisije pred letom 1911 nam ni ustvarila takih vzorcev, čeprav je izdelala cel »šimel« za reševanje posameznih primerov. Niti prepomembna knjiga Al. Riegla *Der moderne Denkmalkultus, sein Wesen und seine Entstehung* z l. 1903 ni vsebovala neposredno porabnih navodil, čeprav nas je načelno vsestransko obogatila. To je čutil prav posebno Dvořák sam, ki je že takrat snoval leta 1916 prvič tiskani *Katechismus der Denkmalfpflege*, kjer je ta načela zgledno poljudno obravnaval. Nekaj tednov po vrnitvi iz Sibirije me je že v septembru 1919 presenetil s to knjigo, ki se je tja ni upal poslati.

Na začetku navedene besede G. Glücka ob Dvořákovih smrti l. 1921 v polni meri veljajo za njegovo razmerje do mene: Res očetovsko in prijateljsko je spremljal moje življenje po izbruhu prve svetovne vojne v ujetništvu in mi pogosto pisal. Zadnje, med vsemi najdaljše pismo, je datirano z 29. I. 1921, prejel pa sem ga, ko sem že iz časopisov vedel, da je 8. februarja umrl. Čeprav to, kar sem utegnil v ta namen zbrati, ne predstavlja vseh njegovih dopisov meni, ker so se mnogi izgubili, mislim, da ni odveč, če to korespondenco dodam svojim konservatorskim spominom, saj ta dragoceni prispevek spada mednje. Prepričan sem namreč, da so ta pisma kljub lakoničnosti zanimiv prispevek k Dvořákovim človeški karakteristikam. Priobčujem jih razen popravila kakega očitnega lapsusa calami taka, kakor so bila napisana. Na začetku dajem v oklepaju vselej kraj, kamor je pismo naslovljeno. Do vojne jih je naslavljal Herrn Dr. Franz Stelè, med vojno Herrn kriegsgef. Offizier Dr. Franz Stelè, po vojni pa Herrn Landeskonservator Dr. F. S. Kot lastni naslov navaja največkrat: Prof. Dr. Max Dvořák. Wien IX., Schwarzspanierstr. 7. Razen zadnjega pisma so vsa pisana na razglednice ali na dopisnice, namenjene dopisovanju z vojniki na fronti ali z vojnimi ujetniki.

* * *

(Laibach Miklošičeva c. 18)

poštni žig: Gloggnitz 6. X. 13

Lieber Herr Doktor, trotz des kalten Wetters war unsere Fahrt¹ sehr schön und ich freue mich noch nachträglich sehr darüber. Hoffentlich haben Sie ihre Erkältung schon überwunden. Dürfte sehr Sie bitten — verzeihen Sie die Unbescheidenheit — mir die Fotografien der Jakobskirche vor und

¹ Inšpekcijsko potovanje na Dolenjsko in v Belo Krajino dne 25. do 27. IX. 1913

nach dem Umbau bald zu schicken, da ich die Arbeit abschliessen möchte.²
Mit herzlichen Grüßen Ihr aufrichtig erg.

Dvořák

² Gre za Katechismus ... Sliki sta priobčeni kot sl. 52 in 53. kot »primer« in »protiprimer«. Pod sl. 52 je pripisal: Cerkev sv. Jakoba v Ljubljani v njeni stari podobi. Cerkev je bila svojevrstna in pomembna stavba XVIII. stol. z lepo in učinkovito fasado. Pri sl. 53 pa beremo: Cerkev sv. Jakoba v Ljubljani po restavraciji. Zunanja podoba stavbe je bila svojevoljno v nepristnem gradivu in v oblikah vsakodnevnih umetnosti stavbarskih podjetnikov spremenjena, tako da je bil dragocen spomenik neopravičljivo nadomeščen z ničvrednim skrpucalom.

(Laibach Miklošiceva c. 18)

poštni žig: 8. X. 13

Lieber Herr Doktor, ich musste die Reise auf den 12. X. verlegen.¹ Sie bekommen noch eine telegrafische Nachricht.

Mit herzlichen Grüßen Ihr aufrichtig ergebener

Dvořák

¹ Gre za instruksijsko potovanje po Južni Tirolski od 14. X. do 24. X. 1913

(Laibach, Mikloschičstr. 18 oder 19)

2. XI. 1913

Lieber Herr Doktor, herzlichen Dank für Ihre freundliche Sendung,¹ für die ich Ihnen sehr dankbar bin. Wegen des Krainburger Altares² bemühen Sie sich nicht weiter. Nur wenn Sie zufällig erfahren sollten, wo er sich befindet, dann schreiben Sie mir bitte eine Nachricht.

Mit herzlichen Grüßen Ihr aufrichtig ergebener

Dvořák

¹ Slike cerkve sv. Jakoba

² Zanimal sem se za usodo poslikanih kril gotskega velikega oltarja župne cerkve v Kranju, ki so bila, kakor sem ugotovil v župnijskem arhivu, l. 1886 prodana dvornemu muzeju na Dunaju, a uprava dvornega muzeja ni vedela, kje so bila. Odkril sem jih šele v prvih letih po prvi svetovni vojni v skladišču. Danes predstavljajo te table ponos Avstrijske galerije v Belvederu na Dunaju

(Selo Manilovo, St. Bolotnoe, Gouv. Tomsk, Sibirien, Russland)

brez datuma; prejel v Tjumeni 28. VI. 1916

Lieber Herr Doktor! Heute erhielt ich Ihre freundliche Karte vom 4. III. 1915. Hoffentlich kommen Sie bald zurück. In der Z. K. gibt es wenig Neues. Ich weiss nicht ob Sie meine Karten erhalten haben. Ich schrieb Ihnen, dass Hauser¹ gefallen ist und Dr. Molè wie sie in Gefangenschaft ist. Mögen Sie alles gut überstehen.

Mit herzlichen Grüßen Ihr aufrichtig ergebener

Dvořák

¹ Dr. Paul Hauser, roj. 1. VIII. 1868, Thal pri Celovcu, padel 9. IX. 1915. Prvi deželni konservator v Gradcu in prvi, ki je pisal o slikarju Janezu Ljubljanskem

(Selo Manilovo, St. Bolotnoe, Gouv. Tomsk, Sibirien)

Wien, 12. VI. 1915 — poštni žig Bolotnoe 11. VII. 15

Lieber Herr Doktor! Viel Dank für Ihre freundliche Karte vom 24. IV. Es freut mich, dass Sie wohlauf sind; möge es auch weiter so bleiben. Ich habe Ihnen wiederholt geschrieben. Molè ist in Borki bei Tomsk. Bis auf den armen Hauser sind alle Herren der Zentral Kommission wohlauf.

Herzliche Grüsse von Ihren treu ergebenden

Dvořák

(Novo Nikolajevsk, Sibirien)

Wien, 18. X. 1915 — prejel v Semipalatinsku 2. XII. 1915

Lieber Herr Doktor! Heute erhielt ich Ihre Karte vom 23. VIII., über die ich mich sehr freute. In der Zentral Kommission gibt es wenig Neues. Zażoziecki¹ wurde verwundet, es geht ihm aber wieder ziemlich gut. Zu tun gibt es genug, wie Sie sich denken können.

Bleiben Sie wohlauf und seien Sie von uns allen herzlichst begrüsst. Ihr sehr ergebener.

Dvořák

¹ Zażoziecki Vladimir, moj študijski tovariš

(Semipalatinsk, Turkestan, Russland)

Wien, 3. II. 1916

Lieber Herr Doktor! Viel Dank für Ihre freundliche Karte vom 18. VI. Ich freue mich sehr über die gute Nachricht. In der Zentral Kommission gibt es viel zu tun. Die im Feld stehenden Herren sind gottlob wohlauf. In Laibach ist Alles beim Alten.

Mit herzlichen Grüßen und Neujahrswünschen
Ihr aufrichtig ergebener

Dvořák

(Novo Nikolajevsk (prečrtano in v cirilici dopisano Tjumenj), Gouvernement Tomsk, Sibirien)

Wien, 10. IV. 1916

Lieber Herr Doktor, schon lange habe ich von Ihnen nichts gehört. Hoffentlich sind Sie wohlauf. Von Ihren Freunden und Kollegen sind gottlob alle wohlauf. Baldass¹ wurde verwundet und kam in italienische Gefangenschaft, soll aber wieder ganz gesund sein. In der Zentral Kommission wird fleissig gearbeitet.

Mit herzlichen Grüßen und Wünschen
Ihr aufrichtig ergebener

Dvořák

¹ Baldass, Alfred von, študijski tovariš z Avstr. instituta za zgodovinsko raziskovanje

(Tara, Gouv. Tobolsk, Sibirien)

Wien, 17. XII. 1916 — prejel v Tari 11. III. 1917

Lieber Freund, herzlichen Dank für Ihre freundliche Karte vom 6. X. 1916. Hoffentlich ist nun das Aergste überstanden und Sie können doch in absehbarer Zeit zu Ihrer Arbeit zurückkehren, die Sie in nicht geringen Masse erwartet. Es gibt sehr sehr viel in der Zentral Kommission zu tun, die einen neuen Protektor erhalten hat.

Mit herzlichen Grüßen und Neujahrswünschen
Ihr aufrichtig ergebener

Dvořák

(Tara, Gouv. Tobolsk, Sibirien)

Wien, 4. I. 1917 — prejel v Tari 19. IV. 1917

Lieber Herr Doktor! Oft denke ich an Sie und Dr. Molè und schreibe auch von Zeit zu Zeit Ihnen beiden. Wenn Sie nur gesund sind; alles Uebrige kommt mit der Zeit wieder. Dr. Eigenberger und Dr. Matějček¹ sind nicht mehr in der Zentral Kommission, der erste wurde an der Akademischen Galerie angestellt, der zweite kam an die Kunstgewerbeschule in Prag.

Alles Gute für das kommende Jahr wünscht Ihnen und Molè
Ihr aufrichtig ergebener

Dvořák

¹ Dr. R. Eigenberger je bil tretji udeleženelec spredaj omenjenega študijskega potovanja po Južni Tirolski.

Dr. Antonin Matějček je bil moj tovariš v Centralni komisiji, kasneje univerz. profesor v Pragi

(Tara, Gouv. Tobolsk, Russland, Sibirien)

Wien, 28. III. 1917 — prejel v Tari 9. VI. 1917

Lieber Herr Doktor, herzlichen Dank für Ihre Karte vom 2. I. Ich habe Ihnen beiden oft geschrieben,¹ es scheinen Sie jedoch nur wenige Nachrichten erreicht zu haben. In der Zentral Kommission haben wir einen neuen Prosektor; sonst gibt es nicht viel neues. Die jungen Herren sind fast alle eingetrichtert und so gibt es viel Arbeit. Zatoziecki und Baldass sind gefangen.

Mit herzlichen Grüßen an Sie beide

Ihr treu ergebener

Dvořák

¹ Od začetka I. 1917 sva bila namreč z dr. V. Moletom oba v Tari

(Tara, Gouv. Tobolsk, Sibirien)

Kirchberg am Wechsel, 31. VII. 1917, — prejel v Tari 29. IX. 1917

Lieber Herr Doktor, es freut mich sehr, dass es Ihnen halbwegs gut geht und dass es Ihnen gelang einige Bücher zu beschaffen; das wird Ihnen die schwere Zeit doch einigermaßen erleichtern. Es wird Sie interessieren, dass Gnirs¹ einen Katalog aller kunsthist. wichtiger Glocken in Krain verfasste, der demnächst illustriert erscheinen wird.² Nach dem Kriege erwartet Sie viel Arbeit. Von Zatoziecki weiss man seit Monaten nichts mehr.

Es grüsst herzl. Sie und Molè Ihr sehr ergeb

Dvořák

¹ Dr. Anton Gnirs, deželni konservator za Primorsko

² Alte und neue Kirchenglocken. Ein Katalog der Kirchenglocken im österreichischen Küstenlande und in den angrenzenden Gebieten mit Beiträgen zur Geschichte der Gussmeister, Dunaj 1917

(Tara, Gouv. Tobolsk, Sibirien)

Kirchberg am Wechsel, 12. X. 1917 — prejel 29. I. 1918 in pripisal: Po skoro trimesečnem presledku (okt. revolucija) prva karta iz domovine.

Lieber Freund, hoffentlich sind Sie wohlauf. Wir denken oft an Sie und Molè. Hoffentlich sind Sie bald wieder unter uns. Gerne würde ich Ihnen

Mladi umetnostni zgodovinarji (Izidor Cankar, Vojeslav Molè, France Stelè) po diplomì . . .

Trois jeunes historiens de l'art (Izidor Cankar, Vojeslav Molè, France Stelè) après le doctorat . . .

den Katechismus für Denkmalpflege schicken, weiss jedoch nicht wie das möglich wäre. Die erste Auflage ist schon ausverkauft, demnächst erscheint die zweite. Gnirs gibt ein Glockenbuch aus Krain und dem Küstenlande heraus.

Es grüsst herzlich Sie und Molè
Ihr treu ergebener

Dvořák

(Tara, Gouv. Tobolsk, Sibirien)

prejel v Tari 9. XI. 1917

Lieber Herr Doktor, heute bekam ich eine Karte von Molè mit guten Nachrichten über ihn und Sie, worüber ich mich sehr freute. Es ist gut, dass Sie sich wenigstens einigermaßen die Zeit mit Studien verkürzen können. Ich war im Winter recht leidend, jetzt geht es mir besser. Im Sept. gehe ich auf vier Wochen nach Karlsbad. Die Herren der Zentral Kommission sind wohl auf und haben viel zu tun.

Es grüsst herzlich Sie und Dr. Molè
Ihr treu ergebener

Dvořák

Wien, 10. X. 1920

Lieber Freund! Ihre freundlichen Karten haben mich sehr gefreut und ich danke Ihnen herzlichst. Hoffentlich geht alles gut; bitte schreiben Sie mir gelegentlich ausführlicher, was Sie machen und wie sich alles gestaltet hat. Bei uns ist die alte Zentral Kommission sehr zusammengeschrunpft, doch Arbeit gibt es noch immer mehr als genug. Grüssen Sie vielmals Professor Cankar und Molè und seien selbst herzlichst gegrüsst von Ihren treu ergebenen

Dvořák

(v Ljubljano — kuverta ni ohranjena))

Wien, 29. I. 1921

Lieber Freund! Die Denkmalpflegetagung findet heuer am 21.—24. September in München statt. Ich weiss es so genau, weil ich einen Vertrag über das Verhältnis der Denkmalpflege zu den geistigen Strömungen der Gegenwart zugesagt habe. Ich möchte Ihnen empfehlen damit einen Besuch wichtiger Denkmalämter zu empfehlen(!). Etwa: München, Heidelberg, Münster, Berlin, Dresden, Wien. Im Winter zu reisen hat wenig Sinn, da Sie sich die Restaurierungen werden anschauen wollen, an denen im Winter nicht gearbeitet wird. Es wäre sehr schön, wenn wir uns in München treffen würden.

Sie und Ihre Freunde sollten sich gegen die Freilegung des Diokletianischen Palastes¹ wahren, die eine Barbarei wäre.

Es grüsst herzlich Sie, Molè und Cankar

Ihr treu ergebener

Dvořák

¹ Slo je za težnje po odstranitvi raznih stavb, ki so zakrivala njeno ozidje in spomeniško pomembne objekte v njeni notranjščini. Proti temu načrtu sta se borila posebno msgr. Frane Bulić in dr. Ljubo Karaman; kmalu za tem sta nastopila proti postavitvi Meštrovičevega Grgura Ninskega v peristilu. Eno in drugo je bilo izvršeno kljub ugovorom s strani zagovornikov strogega načela: Konservirati, ne restavrirati!

* * *

Ko sem to zadnje pismo s precejšnjo zamudo prejel, je bil Maks Dvořák že mrtev. Tako mi ni bilo dano, da bi ga bil po prvi vojni tudi osebno srečal in se mu zahvalil za vso skrb za mojo usodo, o kateri pričajo ta pisma. Njegova in Riegllova duhovna dediščina pa je ostala za moje konservatorsko delovanje tudi v najbolj kritičnih položajih najzanesljivejše vodilo. Samo še eden je tako prepričljivo vplival name, sedanji prota di S. Marco v Benetkah, arhitekt in izkušeni konservator Fernando Forlati.

Mogoče bodo ti konservatorski spomini ocenjeni kot želja po samohvali. Tudi to možnost sem v mislih pretresel, a sem se kljub temu rad odzval povabilu uredništva Varstva spomenikov, da na večer svojega življenja tudi sam povem nekaj o sebi. Bodoči zgodovini našega konservatorstva bo nedvomno tudi to lahko služilo, čeprav le kot osebno pobarvan vir, saj vsi vemo, kako hitro se vse pozablja in kako težko in prav tako dvomljivo se kasneje kaj izbrska v arhivu. Ne umišljam si kake posebne imenitnosti delovanja, ki ga je vodil resničen strokovni instinkt; ta je v življenju pogosto važnejši kot preračunani načrti; laskam pa si vseeno, da ni bila samo vljud-

nostni poklon ocena mojega konservatorstva ob moji zlati doktorski promociji na dunajski univerzi l. 1962, ko me je zastopnik Bundesdenkmalamt prišel med soustvarjalce sodobnega spomeniškega varstva. Tako oceno želim tudi svojim naslednikom v vodstvu slovenskega spomeniškega varstva.

DR. FRANCE STELE:

SOUVENIRS D'UN CONSERVATEUR SLOVÈNE

Dans l'introduction, l'auteur décrit comment, en 1912, il a choisi la profession de conservateur; ensuite, il donne un aperçu de l'histoire de l'Office provincial pour la conservation des monuments historiques de la Carniole à Ljubljana, fondé en 1913, et de son successeur, l'Office pour la conservation des monuments historiques de la Slovénie, fondé en automne 1919, dont il était le chef jusqu'en 1938. Parce que le Royaume SHS, et de même la Monarchie austro-hongroise, n'avait pas de loi sur la conservation des monuments historiques, et l'autorité du conservateur ne pouvait s'appuyer, jusqu'en 1914, que sur le protectorat de l'archiduc François Ferdinand, et entre les deux guerres, sur l'autorité personnelle du conservateur, beaucoup d'énergie dut s'employer pour la préparation de la loi sur la conservation des monuments historiques, à laquelle s'opposaient, dans le Royaume SHS, surtout les défenseurs des intérêts de la propriété privée, qui se sentaient menacés par elle, et l'église orthodoxe, qui ne désirait pas l'intervention de l'état dans son domaine.

Dans le chapitre Efforts et succès, l'auteur esquisse d'abord le cercle de ses collaborateurs et les relations avec les conservateurs des pays voisins. Cette collaboration avec M. W. Semetkowski à Graz, MM. O. Demus et W. Frodl à Klagenfurt, et M. Ant. Morassi à Trieste était très utile pour tous. Enfin il mentionne quelques traits particulièrement remarquables de son activité: La décadence du féodalisme menaçait la conservation des «hâteaux» d'où suivait la vente de meubles historiques eux-même. Il s'arrêta spécialement chez les travaux couronnés de succès en Prekmurje et à Ptuj, où, alors, auprès du centre des recherches archéologiques, un centre important des études de l'histoire de l'art s'est développé. Et il s'arrêta aussi spécialement chez le problème de la conservation des deux monuments les plus importants de son domaine, l'église de Ptujška gora et l'église en ruines du couvent de Kostanjevica. Le dernier chapitre est consacré à son maître et protecteur paternel, M. Maks Dvofák, et à sa correspondance avec lui.

DVAJSET LET ODKRIVANJA SREDNJEVEŠKIH STENSKIH SLIK

IVAN KOMELJ

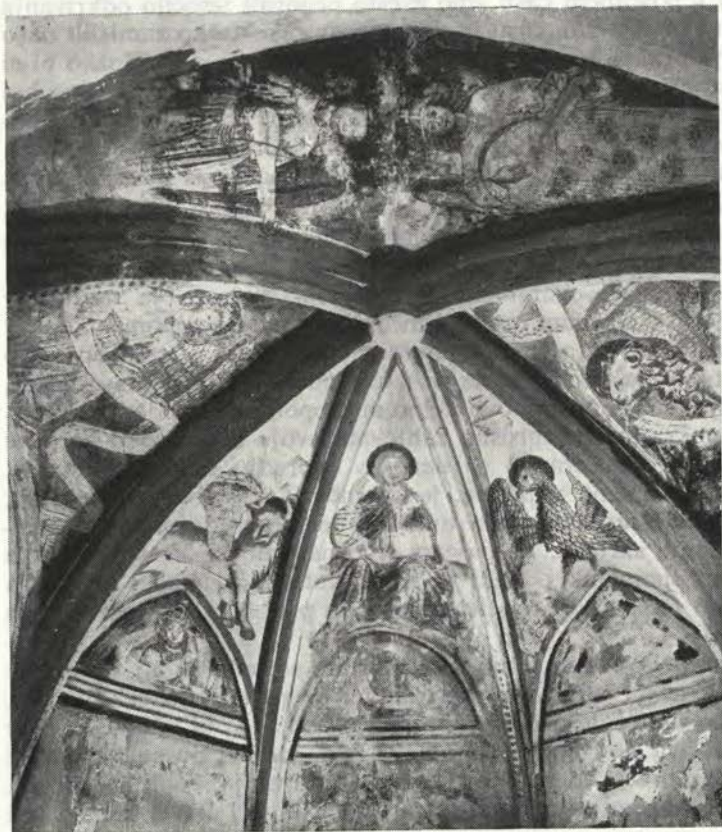
Komu naj bi bil posvečen naslednji pregled dvajsetletnih prizadevanj za odkrivanje spomenikov srednjeveškega stenskega slikarstva, če ne pionirju in vselej zanesljivemu svetovalcu profesorju Steletu. Zgodovina odkrivanja spomenikov srednjeveškega stenskega slikarstva je najtesneje povezana z zgodovino slovenskega spomeniškega varstva in prizadevanji profesorja Steleta za utrjevanje pravilnih spomeniškovarstvenih načel in priznanje slovenske umetnostne preteklosti. Zato je bilo spomeniško varstvo v obdobju med obema vojnama v znamenju odkrivanja spomenikov, predvsem srednjeveških slikarskih del. Tudi v povojnem času smo zvesto negovali izročilo odkrivanja in ohranjanja in zato bi si v tem času in danes prav tako težko zamislili našo spomeniškovarstveno prakso in teorijo brez že opravljenega dela. Težko bi si jo zamislili brez profesorjevih bogatih izkušenj, kar ponovno še posebej velja za srednjeveško stensko slikarstvo. Gradimo prav na njegovih temeljnih osnovah, ikonografskih, stilno zgodovinskih in teoretskih dognanjih in s pridom izkoriščamo njegovo živo in vselej sveže zanimanje za nova odkritja.

Cerprav odkrivanje srednjeveških stenskih slik le nadaljujemo, pomeni leto 1945 vseeno veliko zarezo v naši spomeniškovarstveni praksi: poglavitnemu, vendar edinemu interesu spomeniške službe so se pridružili še drugi: arheološki, etnografski, naravovarstveni. Spomeniško varstvo je moralo v preteklih dvajsetih letih v glavnem reševati med vojno uničene spomenike, kar še nadaljuje. Revolucija je vrsto živih arhitektur spremenila v resnično samo še spomeniške. Obstanek takih spomenikov rešujemo danes, če že ne drugače, tako, da vsaj čim dlje odlagamo njihovo delno ali popolno uničenje. Preobrazba in urbanizacija pokrajine neizprosno zahtevata svoje in neredko so prve žrtve prav spomeniki. Toda čeravno so danes v ospredju še drugi interesi, kot so bili v času med obema vojnama, je spomeniška služba priložnostno, pa tudi več ali manj načrtno, odkrivala tudi spomenike srednjeveškega stenskega slikarstva in zanje skrbela. Tu pa tam smo naleteli na težave; medtem ko nam je uspelo en spomenik odkriti in zavarovati, je propadel drugi. In vendar je kljub takim težavam dvajsetletni obračun prej ko slej presenetljivo in odločno pozitiven!

Nepredvidene predelave cerkvenih notranjščin so marsikdaj opozorile na stenske slike, večkrat pa so jih tudi ogrozile ali po nevednosti celo uničile. Izkušnje na terenu so zahtevale načrtno akcijo: imetniki naj bi bili že vnaprej opozorjeni, kaj se skriva pod beleži ali ometi. Prvi načrtni posegi, ki pa še niso imeli namena preprečevati morebitnega poškodovanja, so bili omejeni na nanovo priključeno ozemlje, predvsem na slovenski del Istre; ker so bili

še vedno posledica nepovezanih, priložnostnih akcij, je bilo treba največkrat reševati, kar se je rešiti dalo. Nekateri nenadzorovani posegi, pa tudi nepredvidene in terminsko določene predelave cerkvenih notranjščin so namreč ogrozile pod beleži ali ometi skrite stenske slike. Večkrat se je to dogajalo v cerkvah, kjer smo najmanj pričakovali slike. Zgodilo pa se je tudi, da je spomenik propadal in smo prav z odkritjem slik, ki so povečale njegovo spomeniško vrednost, skušali doseči, da ga zavarujejo. Zato smo se odločili za načrtno pregledovanje takih arhitektur — predvsem podeželskih podružnic — o katerih smo domnevali, da hranijo stenske slike. Izbirali pa smo tudi take, kjer so bile slike sicer že ugotovljene, vendar smo z dodatnimi sondiranjmi želeli ugotoviti, v kakšnem stanju so. Najprej smo se odločili za izbrane rebrasto obokane prezbiterije na Gorenjskem. Pregledali smo domala vse, vendar ni bilo razen v Seničnem in Bregu nikjer posebnih odkritij. Približali smo se lahko le izdelavi idealne lestvice gotske arhitekturne poslikave in smo zato program novih odkrivanj razširili na že ugotovljene, na konservacijo že ugotovljenih in odkritih in končno še na ugotavljanje in študij arhitekturne gotske poslikave. Sondirali smo v Beli, Bistrici, Gozdu, Mačah, Studenčicah, Meukužu, Ratečah in Sp. Beli, vendar smo tu ugotovili samo arh. poslikavo! Nato smo akcijo nadaljevali s sondiranjem cerkvenih ladij. Zdaj smo imeli več sreče. Kasneje smo akcijo razširili na Dolenjsko,

Naklo pri Divači,
p. c. sv. Bričija, poslikani obok, zač. 16. stol. — Foto J. Gorjup

Naklo près de Divača, succursale St Brice, voûte peinte, début du 16e siècle. — Photo J. Gorjup

Famlje, p. c. sv. Tomaža, Mučenje sv. Stefana v notr. prezbiterja, ok. sr. 15. stol. — Foto J. Gorjup
 Famlje, succursale St Thomas, Martyre de St Étienne dans l'intérieur du chœur, 1450 env. —
 Photo J. Gorjup

nato še na Primorsko in Istro. V začetku je bilo odkrivanje le priložnostna akcija republiškega in občinskih zavodov, predvsem kranjskega oz. radovljanskega, nazadnje pa jo je podprl še Sklad SRS za pospeševanje kulturne dejavnosti. Pri sondiranju je že od vsega začetka bolj kot znanstveni odločal spomeniški interes, vendar je priložnostno in kasneje načrtno odkrivanje preseglo zgolj okvir ugotavljanja novih nahajališč in prizadevanj za prezenta-

cijo, saj pomenijo nove ugotovitve tehten prispevek k zgodovini našega srednjeveškega stenskega slikarstva in tudi naše umetnostne zgodovine.

Število spomenikov stenskega slikarstva se je na našem umetnostnozgodovinskem zemljevidu občutno povečalo. Trdneje smo pripeti v čas in prostor in položaj stenskega slikarstva v Sloveniji je v okviru srednjeevropskega postal še bolj zanimiv, merila spomeniškega vrednotenja spomenikov postajajo zanesljivejša; končno se izboljšujejo tudi tehnologija odkrivanja (tehnika) in metode konserviranja ter se pričenjajo utrjevati načela celostne spomeniške prezentacije. Pripravljamo tudi dolgoletni program odkrivanja, ohranjanja in prezentacije stenskih slik in eno od oporišč tega programa so tudi novo ugotovljene stenske slike.

I.

Število spomenikov srednjeveškega stenskega slikarstva se je na našem umetnostnozgodovinskem zemljevidu občutno zgostilo: po osvoboditvi smo ugotovili blizu 130 novih nahajališč, nadaljevali pa na 29 ugotovljenih. Razumljivo, da gre tako veliko število spomenikov na rovaš povečanega državnega ozemlja Slovenije, ki smo ga pridobili s priključitvijo Slovenskega Primorja, saj je dobra tretjina nanovo ugotovljenih slik prav na tem ozemlju, ki se je med obema vojnama, razumljivo, izmaknilo konservatorjevemu nadzoru. Z odkritjem pomembnih slik v podružnici cerkve sv. Nikolaja na Pangrč grmu smo posegli prav v Gorjance, s Krško vasjo pa še naprej proti jugovzhodu in slike v tamkajšnji podružnici pomenijo tudi najbolj proti jugovzhodu pomaknjeni slikarski spomenik in hkrati najbolj izpostavljeni prezbiterij »gorenjskega« tipa. Pas ob Savi smo napolnili s spomeniki: najprej z Miklavžem nad Jevnico, s Savo, Vsemi svetimi, Sevnico in Logom. Tako smo dobili zaprt prostor med Savo in Krko. Z odkritji na Korenu, Setniku, Brišah, Pristavi, Št. Joštu se je prav tako napolnil predel med Škofjo Loko in Vrhniko. Še nadalje pa ostaja prazen prostor med Ljubljano in Postojno: edini postojanki sta Logatec in Jakovica. Toliko bolj pa se polni prostor okoli Starega trga oz. Loža (Bločice, Nadlesk, Kozarišče, Podlož, Knežja njiva, Martinjak) z bogatim gradivom od 14. pa do konca 16. stoletja. Na poti proti Kočevski so omembe vredne slike v Iški vasi, te pod oboki grajske kapele na turjaškem gradu v Krvavi peči, pri Sv. Primožu nad Laščami in končno še novo dopolnilno odkritje v Maršičah. Tudi predel okrog Postojne je razodel nekaj slik: v Zagonu iz kasnega 16. stoletja so propadle, zato pa čakajo na odkrivanje slike v cerkvi sv. Andreja v Velikem otoku, ki so zaenkrat edini in povsem izpostavljen spomenik v smeri Vipavske doline vse do Podnanosa. V Vipavski dolini, kjer smo pregledali domala vse gotske arhitekture, so vredne omembe edinele slike na Erzeltu, sicer pa tu prevladuje le polihromacija arhitekturnih členov in poslikava zunanje slavoločne stene. Slovenski del Istre je bogat, sosednji brkinski rokav pa je zaenkrat ostal popolnoma prazen, tako kot pivško okolje ali Bela krajina. Kaj nam bodo razkrila Brda, ne vemo, kajti nekajkratni poizkusi še niso dali posebnih rezultatov. Škofjeloški prostor tipa naprej proti zahodu na Cerkljansko in Idrijsko, kjer je zastopan predvsem Jernej iz Loke (Koprivišče, Police, Reka). Dosedanje ugotovitve na Štajerskem, predvsem na celjskem območju in v Dravski dolini govorijo, da se bo tudi

Mirna, ž. c. sv. Janeza Krstnika, piskajoči angel z orodji mučenja na oboku kora, ok. 1470. — Foto J. Gorjup

Mirna, église paroissiale St Jean Baptiste, ange qui joue de la flûte avec les instruments de la Passion sur la voûte du chœur. 1470 env. — Photo J. Gorjup

na teh predelih število spomenikov zgostilo, čeprav še zdaleč ne bo doseglo onega na Kranjskem.

Nova odkritja, predvsem pa ugotovitve ob temeljitih konservatorskih posegih, so določila celo letnico tistih spomenikov, ki smo jih poznali že od prej. Z letnico 1502 je utrjen nastanek slik na Križni gori in letnica 1504 pod sliko sv. Erazma na Primožu prav tako točneje opredeljuje nastanek primoških slik. Janez Ljubljanski je Luxurio oz. Pogubljenjo devico na zunanjsčini tako kot slike v notranjsčini cerkve sv. Miklavža na Visokem datiral z letnico 1443. Odkritje v Nadlesku pa je razkrilo celo ime avtorja iz kroga »Trubar-

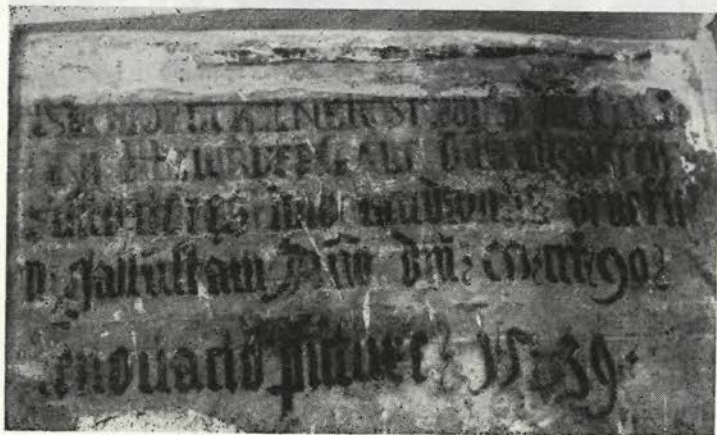
jevega hrovaškega malarja«, ki ga bomo odslej imenovali Tomaža od Senja, kot se je podpisal pod letnico 1511. Ugotovljen je celo napis, ki dokumentira zavestno obnovo slik 1539. leta v notranjščini cerkve sv. Pavla v Podpeči pri Gabrovki.

Vrsta uspešnih in dragocenih povojnih odkritij in celostnih prezentacij ne kaže, da bo mogoče še kdaj doseči mikavnost poslikanega prostora v Suhi pri Škofji Loki ali pri Primožu nad Kamnikom; seveda pri tem ne mislimo na edinstveno odkritje v Hrastovljah ali na dopolnjeni živopisani prezbiterij na Vihru nad Šentrupertom. Inventar, ki je znan iz časa med obema vojnama, bo ostal temeljen kljub dosedanjim in prihodnjim ugotovitvam ali odkritjem. Nova odkritja in dognanja bodo podobo našega srednjeveškega stenskega slikarstva le še dopolnjevala in bolj zaokrožila.

II.

Notranjščine romanskih cerkva nam še niso razkrile romanskega slikarstva, ampak je najstarejše slikarstvo še vedno zgodnjegotsko. »Gotizacija« notranjščin v cerkvenih podružnicah je najprej nastopila z gotsko poslikavo absid, zunanje slavalne stene in delno obeh vzdolžnih sten ob slavaloku. Starejše slikarstvo in tako imenovane »furlanske« smeri nastopajo skoraj povsod v romanski, še ne gotizirani arhitekturi, kakor smo lahko zanesljivo ugotovili na Bregu pri Preddvoru, v Tupaličah, Žiganji vasi, Sv. Jakobu nad Potočami, Sv. Lovrencu, Hrastovljah, Zanigradu, St. Joštu, Pangrč grmu, Sv. Janezu v Bohinju in še drugod. Te poslikave še strogo spoštujejo romanski značaj prostora z romansko razsvetlavo, ki se ji ponekod prilagaja še celo slikarstvo poznega 16. stoletja, kot nam dokazuje figuralna poslikava notranjščine cerkve sv. Mihaela v Iški vasi.

Slikarstvo 13. stoletja smo spoznali predvsem v stilu ostro lomljenih gub na timpanonu cerkve sv. Pankracija na Gradu pri Slovenj Gradcu. 13. stoletje zastopajo še slike na empori proštjske cerkve v Ptujju in zaenkrat le slabo ohranjeni in še ne docela odkriti fragmenti slik na nunski

Podpeč, p. c. sv. Pavla, napis pod podobo obeh donatorjev in ustanoviteljev benediktinca

Podpeč, succursale St Paul, inscription sous les figures des deux donateurs et fondateurs du bénéfice

Bohinj, p. c. sv. Janeza; del podobe Aristodemona iz legende sv. Janeza na sev. steni ladje v notranjščini, začetek 14. stoletja (foto I. Komeľ)

Bohinj, succursale St Jean, partie de la figure d'Aristodemon de la légende de St Jean sur le mur septentrional de la nef à l'intérieur, début du 14e siècle (photo I. Komeľ)

empori v Studenicah pri Polčnanah. Daleč od konca 13. stoletja ne bo starejša, še kar romanizirajoča plast slik na zunanji slavoločni in južni steni notranjščine Sv. Miklavža na Pangrč grmu na Gorjancih.

Bogatejša je žetev 14. stoletja. V začetek tega lahko prištejemo slike nad gotskimi oboki romanske, prvotno ravno stropne kapele v turjaškem gradu. Slike pri Sv. Janezu v Bohinju so bile ugotovljene pravzaprav že prej, ikonografsko so popisane slike pri sv. Ožboltu na Jezerskem, ki pa nam jih je uspelo v celoti odkriti in prezentirati šele po vojni po zaslugi bivšega radovljiškega zavoda oz. kranjske spomeniške komisije. V razliko od plastičnega stila na Pangrč grmu, ki celo modelira z nasičeno barvno lestvico, imamo v obeh primerih opraviti s ploskovitim, še vedno risarskim slogom in omejeno lestvico barv. Prvo polovico 14. stoletja nadalje dokumentira spodnja plast slik na zunanji slavoločni steni v Tupaličah, ki je ostanek romanske apside, v stari apside cerkve sv. Mohorja v Šoštanju in v notranjščini v Žiganji vasi pod ometom odkrite slike Poklona treh kraljev na severni steni ladje, kolikor ne gre le za sinopijo. Dragocen, žal, še vedno ogrožen prispevek slikarstvu druge polovice 14. stoletja je Krištof na južni zunanjščini cerkve v Kostanjevici na Krki, ki ga smemo po tesno diagonalno zavitih gubah postaviti v čas 1360–70. Osamljene slike na spodnjih plasteh v cerkvi sv. Pavla v Podpeči, nedvomno pobožni ustanovi Gallensteinov z bližnjega Gallensteina, pa pomenijo s svo-

jimi izrazito mehкими črtami ali prenos z grafičnega lista ali pa neposredno naslonitev na avstrijske ali južno češke vzore. V luči mešanja slikarskega izročila 14. stoletja s furlanskim slikarstvom (kozmatški ornament) zavzemajo posebno mesto slike zgornje plasti v notranjščini in zunanjščini romanske podružnice sv. Miklavža na Pangrč grmu, nedvomno ustanovi soteških gospodov iz časa okoli 1400. V krog takega mešanja lahko postavimo tudi slike na zunanjščini cerkve sv. Trojice v Knežji njivi.

Število spomenikov tako imenovane »furlanske« smeri se je povečalo z vrsto novih odkritij ali podrobnejših raziskav že prej ugotovljenih nahajališč. Med najbolj italijanske in hkrati individualne lahko prištejemo tudi žal najslabše ohranjene slike spodnjega pasu v notranjosti ladje Sv. Petra v Bodovljah pri Škofji Loki z veličastnim Pasijonom, ki so gotovo nastale še pred koncem 14. stoletja in bodo bržda eno najbolj neposrednih posredovanj italijanskega slikarstva. V širše škofjeloško-polhograjsko območje spadajo še slike na zgornji plasti slavoločne stene pri Tomažu nad Škofjo Loko, v prezbiteriju cerkve sv. Miklavža v Spodnjem Bitnju, pri št. Joštu nad Vrhniko in v notranjščini cerkve sv. Primoža in Felicijana na Korenu nad Horjulom, kjer se je že prej ugotovljenemu prizoru Svete Nedelje na zunanjščini pridružil še Pasijon na severni notranjščini ladje in obeh delih poslikane slavoločne stene. V širše kranjsko območje sodijo slike

Pangrčgrm, p. c. sv. Miklavža, del Poklona treh kraljev na severni steni ladje v notranjščini z grbom soteških gospodov, ok. 1400. — Foto I. Komelj
Pangrčgrm, succursale St Nicolas, partie de l'Adoration des Trois mages sur le mur septentrional de la nef à l'intérieur avec les armoiries des seigneurs de Soteska, 1400 env. — photo I. Komelj

Dolec, p. c. sv. Andreja, del Pohoda treh kraljev na sev. steni ladje v notranjščini, zač. 15. stol. — Foto J. Gorjup

Dolec, succursale St André, partie de la Marche des Trois Mages sur le mur septentrional de la nef à l'intérieur, début du 15e siècle. — Photo J. Gorjup

v Žiganji vasi, Sv. Jakobu nad Potočami in morda tudi pri Sv. Lovrencu nad Predvdvorom, predvsem pa od istega avtorja poslikani prezbitერი v cerkvi sv. Lenarta na Bregu pri Predvdvoru in ladja v cerkvi sv. Klemenca v Tupaličah. Tudi spodnja plast pri Primožu nad Kamnikom je furlanska, v furlanski krog pa sodijo še slike v Podpeči pri Gabrovki, Jakovici pri Rakeku, Dolcu pri Krškem, Šmarati, pa še vrsta obsavskih spomenikov: Sv. Miklavž nad Jevnico, Jagnječe pri Radečah, Poklek nad Blanco, Log pri Sevnici, Šmarata in morda še samo delno ohranjene slike na zahodni fasadi cerkve v Hmeljčiču pod Hmeljnikom, ostanek na zunanjščini cerkve sv. Križa v Iški vasi, morda tudi v Gorenji vasi pri Logatcu in v podružni cerkvi sv. Antona v Ravnem pri Prevaljah. Izrazito italijanske vplive kažejo tudi slike v Zanigradu ter ogrožene slike v Pomjanu.

Johannes iz Brunneka je slikal na začetku 15. stoletja na Ptujski gori, kamor je prinesel slog briksenskega križnega hodnika. Slike spadajo v širši srednjeevropski okvir. Ali gre tu morda za prvine češko-štajerskega slikarstva v južno tirolskem slikarstvu ali pa Tirolska vpliva nazaj na Štajersko, je vprašanje, ki ne zadeva samo našega ožjega slovenskega okvira. Tudi slike v prezbitერი cerkve v Vremah ne pomenijo samo — podobno kot one na Ptujski gori — za naše razmere skoraj nedosegljive kvalitete, marveč prav tako neposreden prenos sočasnega slikarstva tridesetih let 15. stoletja iz nekega srednjeevropskega slikarskega središča in pomenijo ob približni sočasni močni furlanski produkciji uveljavitev izrazito severnega pola. Mislim, da bomo iskali pobude v vplivnem kulturnem radiju goriških grofov, medtem ko bi nedvomne sorodnosti z uničenimi slikami v stari blejski župnijski cerkvi spet dokazovale posredno srednjeevropsko izhodišče.

Suško-prileški slikarski krog je dobil še nekaj dopolnil: ostanek slik na zunanjščini cerkve sv. Magdalene v Brodu pri Bohinju, prezbitერი

v Sv. Duhu pri Škofji Loki in še poslikani prezbitenij v Šmihelu nad Ozeljanom in fragment na Pečinah. Žal nestrokovno restavrirane slike na zunanji slavočni steni cerkve sv. Kancijana v Britofu ob Idriji pomenijo že zastajanje in umiranje stila na začetku 16. stoletja. Ta se v ugotovljenih fragmentih v notranjščini cerkve sv. Križa nad Kojskim omeji le še v degeneriran romboidni okras, ki je nakazan že v Britofu.

Slikarji istrske lokalne šole, ki jo utemeljujeta Pazin in Beram, so pod vodstvom Janeza iz Kastva poslikali notranjščino cerkve v Hrastovljah 1945. leta, v krog Janeza iz Kastva pa gredo tudi slike v cerkvi sv. Helene na Gradišču nad Divačo. Razrešitev slikarskih prepletov med Istro in Kranjsko oziroma Gorenjsko bo pomagala razvozlati tudi slike v notranjščini cerkve sv. Jerneja v Seničnem, ki so blizu enemu od slikarjev iz kroga Janeza iz Kastva. Že popolnoma odkrite, vendar še vedno ogrožene slike razkrite cerkve sv. Tomaža v Fameljah s svojo mešanico mehkega stila in že trdih gub tipljejo v sredino 15. stoletja in verjetno pomenijo slogovni zastoj, medtem ko so mlajše slike v cerkvi sv. Bričija v Naklu blizu Famelj kar izjemno renesančne, vsaj po tipih angelskih glav, vendar stilistično zasidrane v stilu gotških zavihanih in nabranih gub.

Koroški vpliv je prihajal na Kranjsko že pred Janezom Ljubljanskim. Slike iz 14. stoletja na Jezerskem (še koroškem območju) so nedvomno koroške, prav tako kot tudi spodnja, starejša plast v Tupaličah in gotska slikana okna v Preddvoru. Morda je poleg furlanskega vala prek Škofje Loke prihajal čez Jezersko po dolini Kokre — na vetrinjsko posest na Kranjskem — celo še drug val prav do Kranja. Kasneje najdemo koroške spodbude v okolici Rateč, Žirovnice in Mošenj v slikah mojstra »martirijev«. Koroške spodbude ali celo neposredne prenose v prvi polovici 15. stoletja dokazuje slika sv. Jurija na slavočni steni cerkve na Selu pri Žirovnici, še bolj pa veličastna kompozicija Pohoda treh kraljev in Pasijon v notranjščini cerkve sv. Radegunde v Srednji vasi pri Kranju, ki posreduje slikarstvo beljaškega kroga. Ugotoviti bo treba še razmerje med slikami na zunanjšini prezbitenija in v notranjščini na slavočni steni v Troščinah nad Višnjo goro. Ali gre tu za starejšo mehko stopnjo iz neposredne bližine Friderika Beljaškega ali pa morda kar za Janeza Ljubljanskega in bi potem takem slike nastale pred letom 1444, datumom sv. Krištofa na zunanjšini prezbitenija? Ugotovljene in le deloma odkrite slike v notranjščini dolgega kora župnijske cerkve v Mirni na Dolenjskem so iz časa okoli 1470. leta. Ko bodo odkrite, bodo pomenile gotovo enega najkvalitetnejših slikarskih spomenikov in po obsegu tudi enega največjih poslikanih prezbitenijev pri nas. V drugo polovico sodijo še slike v cerkvi sv. Andreja v Krašci pri Moravčah, ki čakajo na popolno odkritje. Pod uhajajoče arkade postavljene zajetne figure v Dolenji vasi pri Senožečah tipljejo v severno italijansko slikarsko smer, uglašeno izrazito na sever, dočim so postave apostolov v starem prezbiteniju ž. c. v Batujah bolj beneško usmerjene. Dokončno odkritje slik v notranjščini cerkve sv. Justa na Koseču nad Drežnico je premaknilo datacijo v drugo polovico 15. stoletja, hkrati pa je stilno in ikonografsko pokazalo mešanje starejšega slikarskega izročila s slikarstvom, ki je že blizu renesanse.

16. stoletje predstavlja predvsem naš stari znanec Jernej iz Loke. Odkrili smo ga v notranjščini ladje in na zunanji slavočni steni (tu nastopa kot restavrator) cerkve sv. Marka v Vrbi, v zgornjem pasu slik v ladji v Bodov-

Vreme, ž. c. Vnebo-
vzetja MB, prizor
Rojstva in Mučenja
apostolov med resta-
vacijo, ok. 1430. —
Foto J. Gorjup

Vreme, église paroís-
siale Vnebovzetje
Materé Božje, scènes
de la Nativité et du
Martyre des apôtres
pendant la restaura-
tion, 1430 env. —
photo J. Gorjup

Srednja vas pri Kranju, p. c. sv. Rade-
gunde; del poslikane
severne stene v ladji;
v zgornjem pasu Pa-
sijon, v spodnjem
Pohod treh kraljev,
ok. 1440. — Foto
I. Komelj

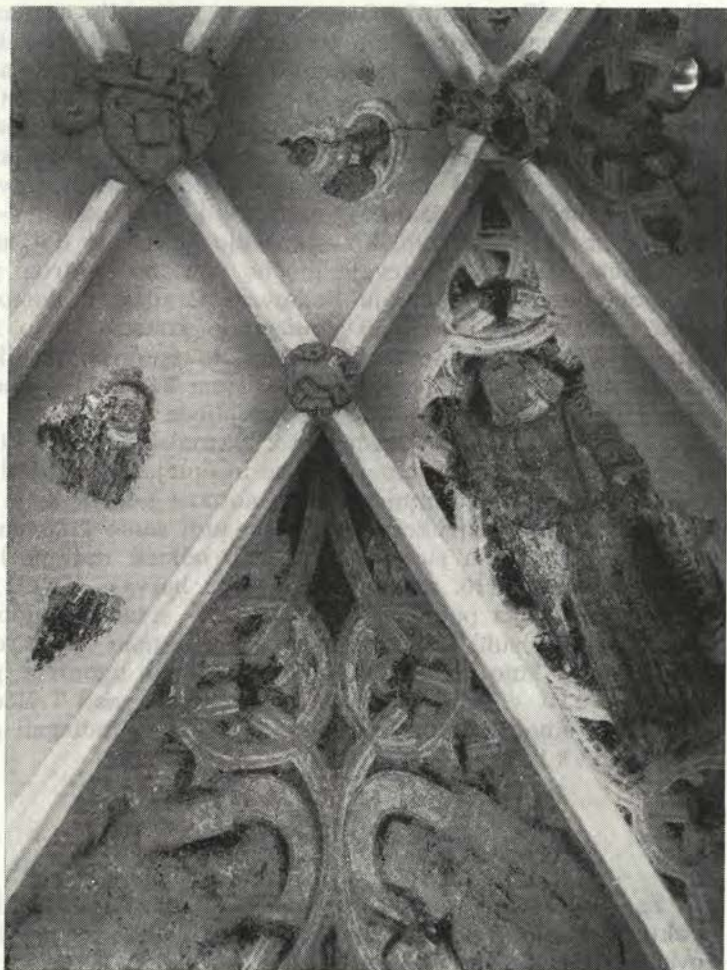
Srednja vas près de
Kranj, succursale Ste
Radegonde; partie du
mur septentrional
peint dans la nef;
dans la zone supé-
rieure la Passion,
dans la zone infé-
rieure la Marche des
Trois mages, 1440
env. — Photo I.
Komelj

ljah, Koprivišču, Reki, Sv. Miklavžu nad Selcami (kjer se je ohranil edino le fragment na zunanjsčini) in na Četeni Ravni. Slike na Policah iz leta 1539 pa pomenijo prepletanje med izročilom Jerneja iz Loke in nekim furlanskim slikarjem. Če nastopa poleg tradicionalne smeri Jerneja iz Loke še smer danes po imenu znanega Tomaža iz Senja, ki se je v Nadlesku podpisal, in torej podobna smer, ki jo razodevajo podobe svetnikov v prezbitoriju in na zunanji slavaločni steni cerkve sv. Mohorja in Fortunata v Krški vasi ter v pritličju zvonika župnijske cerkve v Krki na Dolenjskem, potem opazimo zdaj še izrazito plastično usmeritev, ki oblikuje predvsem s tonsko barvnimi vrednostmi. Blizini avtorja Jakobove legende s poslikane zunanjsčine cerkve v Bodeščah bomo pripisali tudi še neodkrita podoba v notranjsčini ladje. Že ugotovljene slike na oboku prezbitorija v Spodnji Slivnici z risarsko plastično oblikovanimi obrazi in motivom redkih razgibanih vitic s cvetovi na belem ozadju pomenijo podobno smer. Medtem ko so te slike stilno še vedno zakoreninjene v gotskem slikarskem izročilu, pa odkrite freske v podružni cerkvi sv. Ahaca na Kališču pod Črnicem uveljavljajo že nove, povsem renesančne prvine v uporabi okrasja in v enotonsko obravnavani figuri krilatca, ki pa se spet

križajo z izrazito gotskim motivom krogovičja. Dosledno uporabo nesklenjenega krogovičja na oboku so nam pokazala nadaljnja odkrivanja na oboku v Marija Gradcu (1526) in na oboku podružne cerkve na Korenu. Ali ni morda to naslikano krogovičje skušalo nadomestiti bogato zapleteno rebrovje, v katero se vpletajo figuralne ali simbolične upodobitve evangelistov, svetih očetov, pojočih ali muzicirajočih angelov in nosilcev orodij mučenja! Motiv renesančne ornamentike, ki jo na Kališču šele zaslutimo, pa se je v Marija Gradcu na stenah zaključnega dela prezbiterja že popolnoma uveljavil do stopnje, kot je dotlej še nismo srečali.

Končno nam je še postojnski prostor (Zagon, Veliki otok) odkril sopotnika rustificirane smeri slikarstva iz poznega 16. stoletja, ki verjetno goji prej smer grafičnega izročila kot pa dovolj izrazita slikarska sredstva, kar opazimo tudi v slikah Pohoda treh kraljev in Pasijona v notranjščini cerkve sv. Mihaela v Iški vasi. Tu se srednjeveško izročilo v pozni drugi

Koreno, p. c. sv. Mohorja in Fortunata, del poslikanega oboka po sondiranju, med 1520 in 1530. — Foto I. Mole

Koreno, succursale St Hermagoras et St Fortuné, partie de la voûte peinte après le sondage, entre 1520 et 1530. — Photo I. Mole

polovici 16. stol. še vedno srečuje z renesančnim. Proti koncu 16. stoletja gredo še odkrite slike v Šmarju pri Ljubljani, Kozariščah in Šentjurju na Dolenjskem. V tej zvezi moramo omeniti še veliko restavratorsko akcijo v »lutrovski« kleti v Sevnici. Slike tu predvsem konserviramo, a smo z vračanjem razprašene barvne plasti na zidno osnovo odkrili tudi nekatere dotlej nevidne podrobnosti, ki le potrjujejo ugotovitev, da so slike nastale pred koncem 16. stol.; to dokazuje tudi značilna moška noša s španskim ovratnikom v obliki »mlinskega kolesa«.

III.

Poleg likovnih kvalitiet, ikonografskih posebnosti in geografskega položaja v srednjeevropskem okviru, smo ugotavljali tudi vrednost, stil v prostoru in barvitost oz. značaj arhitekturne polihromacije. Kot smo že omenili, pomenijo gotske slike skoraj obvezno prvo gotizacijo romanskega prostora in nastopajo navadno prej kot gotska prezidava. Romansko steno »aktivira« najprej slikarija, ki pa — kot nam dokazujejo ohranjene ali le dokumentirane romanske okenske odprtine — še ne razveljavlja vrednosti romanske razsvetljave prostora v ladji (Tupaliče, Pangrč grm, še posebej pa Iška vas). Kolikor moremo označiti arhitekturno poslikavo, že zdaj ugotavljamo tu le na kratko, da nastopijo najprej temni, sivo črni toni (Ptuj, slavolok dominikanske cerkve; Ljubljana, Križanke), nato topli, živo pisani — vegetabilni motiv preslice na služnikih, rebrih —, kasneje pa se vse bolj uveljavljajo izsušeni suhi (siena) toni, ki zahtevajo močno svetlobo. V drugi polovici 16. stoletja pa ugotavljamo na območju Polhovega Gradca in Postojne močne prsteno rjave tone, ki ob beli steni poudarjajo konstruktivno strukturo obočnega sistema. Tektonsko konstruktivno načelo zgodnjih poslikav v menjavajočih se pasovih ali marmoriranju (ki posnema kamen!) pozneje nadomesti vegetabilni princip rastoče ali kar poganjajoče živo pisane preslice, dokler se nazadnje ponovno ne pojavi težnja k tektonizaciji arhitekturnih členov. Rebra so spet razdeljena v posamezne kose in omejena z ozkimi, najprej samo belimi, kasneje pa belo-črnimi pasovi. Enotnost konstrukcije in stene zamenjata ločeni steni in konstrukcija, lahko pa tudi samo konstrukcija. Posebej ali v zvezi z odkrivanjem stenskih slik smo odkrili tudi poslikavo arhitekturnih členov v Vrbi (16. stol. — sepia, črna barva), Srednji vasi (p.c.sv. Radegunde, druga polovica 15. stoletja — stene popolnoma bele, na oboku redko okrasje, suhi toni), v Mačah (prsteno rjava rebra, stene in obok bel), drugod smo jih samo sondirali, da bi ugotovili polihromacijo (Sr. Bela, Bela v Tuhinjski dolini, Bistrica nad Tržičem itd., gl. spredaj), končno pa smo glede na ohranjene poslikave predlagali polihromacijo reber v kranjski župni cerkvi.

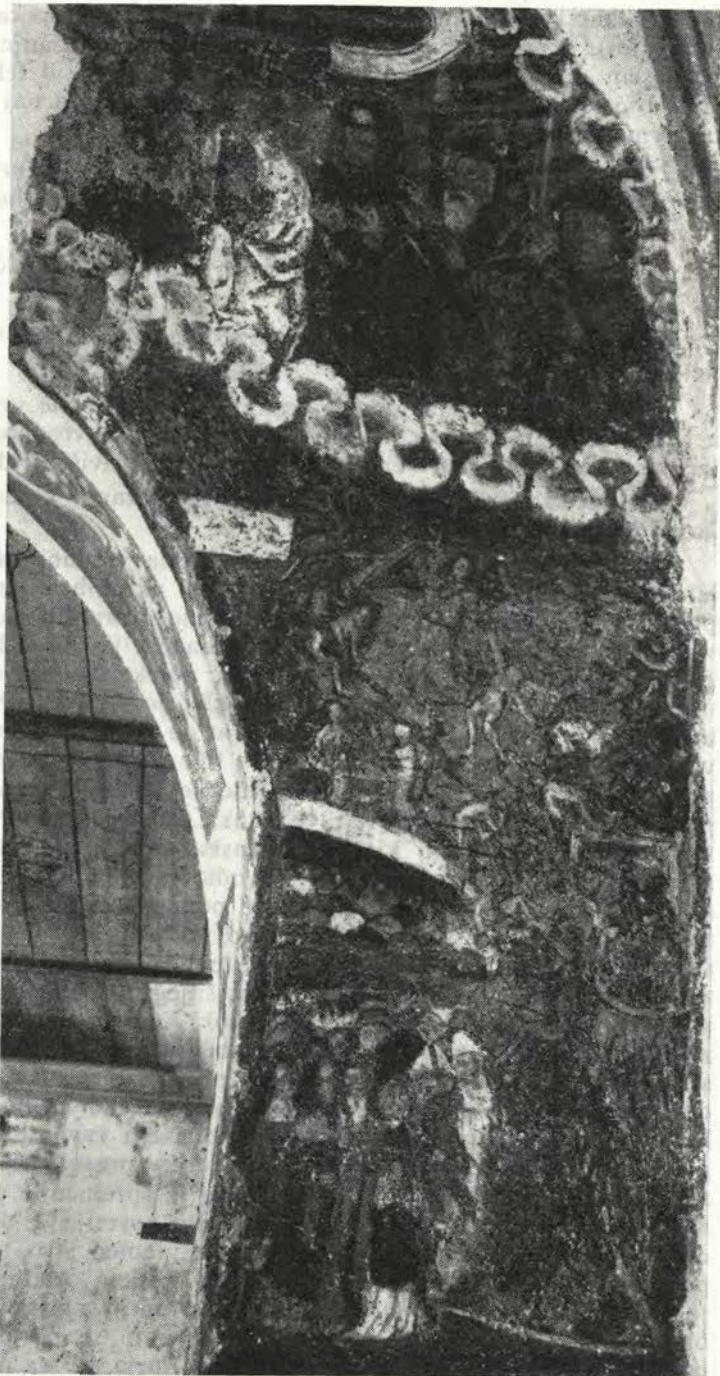
IV.

Za spomeniško varstvo so poleg znanstvenih izsledkov dragocene tudi praktične izkušnje in načelna stališča, ki lahko zagotovijo učinkovito zavarovanje stenskih slik. Tu so najprej izsledki in izkušnje tehnološke narave:

Kališče, p. c. sv.
Ahaca, del Poslednje
sodbe na notranji
slavoločni steni, zač.
16. stol. — Foto
J. Gorjup

Kališče, succursale
St Achatius, partie
du Dernier jugement
sur le mur intérieur
de l'arc de triomphe,
début du 16. siècle.
— Photo J. Gorjup

omet, slikarska tehnika (tudi dnevnice, način nanašanja ometa, vezivo, sestav barv, itd.), drugo, prav tako pomembno, pa je vprašanje ovrednotenja slik, predvsem ocenjevanja vrednosti slik v prostoru, ki jo tehtamo, kadar govorimo o celotni prezentaciji spomenika. Pri valorizaciji naj bi odločale naslednje temeljne možnosti:

1. povsem ohranjene slikarske celote, v katerih se arhitektura in slikarstvo dopolnjujeta (sem bi prišteli n.pr. Hrastovlje, Suho, Nadlesk, Visoko, Primoža itd.);

2. deli, ki z estetskim učinkom sestavljajo v prostoru večje slikane površine (Srednja vas, Tupaliče itd.);

3. slikarski fragmenti, manjše površine, ki dokumentirajo kvaliteto slik ne glede na estetski učinek v prostoru;

4. fragmenti, ki dokumentirajo slike brez posebne vrednosti v prostoru, a z določeno likovno oz. umetnostnozgodovinsko vrednostjo (fragment fur-lanske smeri, fragment Jerneja iz Loke — Koprivišče itd.);

5. neizraziti fragmenti z neizrazitimi potezami, ki dokumentirajo poslikavo, vendar samo to in nič več.

Taka ali podobna merila naj bi določala vrednost slik v spomeniškem ambientu in bi morala tudi odločati o vseh ukrepih, ki zadevajo spomeniško prezentacijo. Domišljamo si namreč, da smo prestopili stopnjo zgolj ohranjalnih prizadevanj in da gledamo na spomenik kot na celoto; to pa ni vselej rezultat končne razvojne stopnje, marveč poteka iz kakovosti celote. Odkrivanje, nato pa pravilnejše prezentiranje slik je večkrat prizadelo sožitje med arhitekturo, slikami in opremo. Večkrat se nam je odprlo vprašanje, kako vskladiti mlajšo opremo in slike, ki so bile nastale v povsem neopremljenem prostoru. Skušali smo se opreti na merilo kvalitete, vendar smo morali od primera do primera popravljati tudi taka načelna spoznanja. Prvikrat smo se tako spraševali v Vrbi, kjer bi stranska, pred odkrivanjem ob slavalnočno steno prislonjena oltarčka zakrivala odkrite slike, če bi ju vrnili na staro mesto. Premaknitev oltarčkov pa tu ni pomenila večje žrtve, saj se je spomeniško, predvsem pa estetsko bogastvo notranjščine s popolnim razkritjem sten ob slavaloku samo povečalo. V Tupaličah je bila ubranost celote načeta zavoljo prezidav iz druge polovice prejšnjega stoletja, ki so uvedle v ladjo prevelike okenske odprtine in visok obok. Ko so se na slavalnočni steni pokazale stenske slike, smo se odločili, da bomo premaknili oltarčke ob zahodno steno, kjer je slavalnočna odprtina že prej razbijala kompozicijo vzhodnega dela cerkve. Vendar še niti odkritje stenskih slik na obeh vzdolžnih stenah ladje ni moglo ustvariti v prostoru ubranega ravnotežja med poslikanimi površinami in previsokim obokom. Temeljite presoje vreden problem je nastal na Bregu pri Preddvoru. 17. stoletje je spremenilo gotsko notranjščino: namesto pisanega prezbiterija in zadržano osvetljene slavalnočne stene smo dobili svetlo temna nasprotja: bele stene, temen strop in temne, v obrisih poudarjeni glavni in stranska oltarja na svetlem ozadju. Močnejša svetloba je tu vpeljana z južne strani. Ker je ubranost plastične kompozicije treh oltarjev že zmotil novejši, srednji oltar, smo se ob prezentaciji prostora odločili v korist gotskemu. Oba stranska oltarja, ki sta nadomestila na steno naslikana gotska, smo premaknili ob vzdolžni steni, glavni oltar, ki je zakrival

Viher, p. c. sv. Duha,
pogled v notranjšči-
no cerkve s poslika-
nim slavolokom po
odkritju, ok. 1500. —
Foto J. Gorjup

Viher, succursale St
Esprit, vue dans
l'intérieur de l'église
avec l'arc de triom-
phe peint après la
découverte, 1500 env.
— Photo J. Gorjup

široko biforno okno, pa smo odstranili in v prezbiteriju pustili samo oltarno menzo. Ker sta obe gotško poslikani okni ohranjeni, smo povsem upravičeno obnovili tretje, srednje okno z barvastimi stekli. Prostor je vsaj delno spet gotški in njegov videz je kljub barvitosti strog, tektonski. Ko smo v Svinemčasno odstranili kvalitetni zlati glavni oltar, so slike v resnici zaživele in se nam je prostor nedvomno razodel v pristnejši, gotški obliki. Vendar je postal nekam abstrakten in kljub barvitosti revnejši, predvsem pa se je odtujil našemu privajenemu okolju. Brez večjih pomislov smo se odločili za obnovljeno sožitje med gotško slikarijo in oltarno arhitekturo 17. stoletja. In medtem ko razpravljamo o tem, da bi pri Janezu v Bohinju vrnili stranska oltarčka na staro mesto ob slavoloku ter tako ponovno zakrili imenitne slike in s tem obogatili prostor, smo prišli na drugi strani, na Vihru, spet do popolnoma nasprotnih sklepov. Z odkritjem slik na zunanji slavoločni steni in s prestavitvijo obeh oltarčkov bomo dobili, ko bomo odstranili še neustrezni in za statiko stavbe škodljivi obok v ladji — enega najbolj učinkovitih gotško poslikanih prostorov.

Take in podobne razdvojenosti bodo nastopale še večkrat. Tehtati bo treba vrednost slik, njihovo estetsko funkcijo v prostoru in vrednost prostora z opremo vred kot celoto. V bližnji bodočnosti nas čaka razmišljanje o Pangrčgrmu. Najstarejšo plast slik zakrivata stranska oltarčka, ki sta sestavni kompozicijski del baročnega prezbiterija s kvalitetno oltarno arhitekturo. Oba oltarčka sta postavljena diagonalno, tako da je glavni oltar — premišljeno preračunano — v osi. Tu se bomo opravičeno vprašali, ali je vrednost najstarejše, a v prostoru le šibko zastopane plasti tolikšna, da bi smeli zaradi nje omajati pretehtano kompozicijo ob slavoločni odprtini in znotraj nje. Vendar je prvotna vrednost prostora danes že nekoliko omajana, saj so odkrite slike vnele v notranjščino nov, pisan odtenek — nič več svetle stene, ki se je kazala za oltarno arhitekturo in njeno pozlato.

Čeravno bi poleg meril za ocenjevanje stenskih slik določili še vodila za vrednotenje prostora, v katerih ne bi smela odločati samo kakovost, bi se morali kljub temu ravnati v vsakem primeru drugače in odločati o vsaki ureditvi posebej — brez poprejšnjih receptov.

V pričujoči spisek smo uvrstili a) nove najdbe (tudi na že znanih lokacijah), b) spomenike, kjer so bile slike ugotovljene že med obema vojnama, vendar smo po vojni nadaljevali z odkrivanjem, jih v večji meri ponovno sondirali ali jih v celoti odkrili, c) spomenike, kjer smo odkrili ali ugotovili samo polihromacijo arhitekturnih členov, in končno še d) spomenike, kjer smo ugotovili le manj izrazite ostanke slik, ki pa vendar opozarjajo na obsežnejšo ponovno preiskavo. Spisek smo uredili po abecednem vrstnem redu. Z nasveti, opozorili in podrobnejšimi opredelitvami je pri sestavljanju sodelovala tudi dr. Ksenija Rozmanova, za kar se ji zahvaljujem.

Pričujoči spisek ni niti najmanj popoln, pod id) bi lahko našeli dosti več objektov. Tu dajemo le prvi razgled, ki naj bi opozoril, da bo treba izdelati čim popolnejši spisek vseh lokacij, ker so ugotovljeni četudi najmanjši sledovi gotških slik. Navedba literature se omejuje predvsem na prve omembe.

a) Nove najdbe

Batuje, ž. c. sv. Martina. V zakristiji, nekdanjem prezbiteriju, so na vzh. stranici odkriti trije apostoli, postavljeni kar na »tla«; kljub srednjeevropskemu značaju močne severnorenasane poteze (glave). Čas: proti koncu 15. stol.

C. Velepč, Kulturni spomeniki Slovenskega Primorja, VS II, 1949, str. 32; E. Cevc, Umetnostno-zgodovinski spomeniki — važen del turistične posesti Slovenskega Primorja, Slovensko Primorje v luči turizma, 1952, str. 237; F. Stele, Umetnost v Primorju, 1960, str. 92.

Bločice pri Grahovem, p. c. sv. Primoža in Felicijana. Na sev. steni ladje v notranjščini pod beleži Pohod treh kraljev, čas proti sr. 16. stoletja. Slike so ponovno prebelili.

C. Velepč, VS II, 1948, str. 68.

Bloška polica, p. c. sv. Vincencija F. L. 1965 so bile ugotovljene na zunanji slavočno steni nepobeljene slike: sv. škof, del Oznanjenja, ok. 1500. Slike so bile kmalu po nastanku restavrirane. Kasneje je razširjeni in v steno vstavljeni kamniti slavolok uničil del slikarje.

Bodešče, p. c. sv. Lenarta. Na južni notr. steni ladje naslikani pasijonski prizori. Delno odkriti: Judov poljub, Kristus pred velikim duhovnom in Kristusa odvedejo. Slike so močno naključane, čas ok. 1520. Odkrivanje bi morali nadaljevati, vendar bo treba vskladiti enotno barokizirano notranjščino in opremo s slikarji.

Ivan Komelj, VS VIII, 1962, str. 92.

Borjana, p. c. sv. Katarine. Poslikan obok: Bog Oče, cerkveni očetje, angeli z glasbili, kerubi (tako kot v Svinem). Slike odlično ohranjene, po Cevcu jih pripišemo Gianu Paolu Tannerju ok. 1520.

Cene Avguštin, Breginjski kot, VS IV, 1951—1952, str. 29; F. Stele, Umetnost v Primorju 1960, str. 84.

Breg pri Preddvoru, p. c. sv. Lenarta. Na šestdelnem oboku prezbiterija: Kristus v mandorli, simboli evangelistov, štirje cerkveni očetje, Adam in Eva. Na stenah prezbiterija: preroki z napisnimi trakovi, apostoli in Pasijon, sv. Barbara, sv. Katarina, Veronika prti, na notranji slavočno steni preroki, na zunanji Kajnova in Ablova daritev, prizor iz legende sv. Lenarta in Miklavža ter tihožitje s smokvami. Začetek 15. stoletja, v celoti odkrito in restavrirano 1958 in 1959.

Ivan Komelj, VS VI, 1955—58, str. 66/7, VS VII, 1958—59, str. 123/7.

Britof ob Idriji, p. c. sv. Kancijana, na oboku prezbiterija ostanek dekoracije s krogovičjem, na zunanji slavočno steni Marijino Oznanjenje, Kajnova in Ablova daritev, Križanje na južni steni ladje. Odkrite in nestrokovno restavrirane, brzkone v času med obema vojnama, značaj slik blizu prileško-suškemu krogu, vendar nastale po letu 1505, z znaki očitne stilne retardacije.

E. Cevc, Turizem, str. 242.

Brod v Bohinju, p. c. sv. Magdalene. Na zunanjščini prezbiterija se je pokazala glava MB z detetom, prileško-suški slikarski krog, v notranjščini pa pod debelim ometom na južni steni (sondirali 1962) sv. Katarina pred mučilnim kolesom. Odlična kakovost, zač. 16. stoletja. Odkrite slike bi bilo treba konservirati, nato pa še naprej odkrivati.

Celje, opatijska cerkev. Pri obnavljanju notranjščine so na vhodni steni v celjsko kapelo naleteli na stenske slike z napisom v gotski minuskuli. Slike pokrivajo vso steno. Ker še niso odkrite, še ne moremo sklepati, kakšna je njih vsebina in kdaj so nastale.

Četena ravan, p. c. sv. Brikcija. V gotskem, kasneje barokiziranim prezbiteriju se na južni steni pod ometom kažejo postave apostolov pod arkadami. Odlično ohranjene barve, ok. 1530—40, Jernej iz Loke.

Batuje, ž. c. sv. Martina, glava apostola v starem prezbiteriju, konec 15. stol. — Foto J. Gorjup — Na desni: Bloška polica, p. c. sv. Vincenca Ferrarskega, glava sv. škofa na zunanji slavoločni steni, ok. 1500. — Foto K. Rozman

Batuje, église paroissiale St Martin, tête d'un apôtre dans l'ancien choeur, fin du 15e siècle. — Photo J. Gorjup. — A la droite: Bloška polica, succursale St Vincent de Ferrare, tête d'un saint évêque sur le mur extérieur de l'arc de triomphe, 1500 env. — Photo K. Rozman

Dekani, ž. c. Pri obnovitvenih delih v notranjščini so se na sev. steni ladje pod ometom pokazali sledovi stenskih slik: del Pohoda treh kraljev, v pravokotnih poljih še vrsta svetnic, na levi strani slavoloka Kristus, na desni fragmentarno sv. Jurij z zmajem. Slike so na drugotnem ometu, ki je naključno, slabo ohranjene, 2. pol. 15. stoletja.

M. Zadnikar, VS VI, 1955—57, str. 69.

Dolec, p. c. sv. Andreja. Na sev. steni ladje je deloma odkrit Pohod treh kraljev z daljšim napisom v gotski minuskuli, ki ga prekinjata okenski odprtini. Pohod je še brez spremljevalcev. Zač. 15. stoletja, bližina »furlanske« slikarske smeri, četudi ne nastopa za to slikarstvo značilni kozmatski ornament. Z odkrivanjem naj bi še nadaljevali do slavolocene stene. Rebra v prezbiteriju in slavolok, ki je bil očiščen do kamna, so ponovno neustrezno prebelili.

Dolenja vas pri Senožečah, p. c. Na stenah prezbiterija vrsta stoječih apostolov pod polkrožnimi arkadnimi nišami, na slavoločni steni Oznanjenje. Izredna kakovost s severnoitalijanskimi renesančnimi sestavinami, plastična modelacija, realistična postavitev v prostor. Proti koncu 15. stoletja. Ker smo cerkveno arhitekturo zavarovali, bi lahko nadaljevali z načrtim odkrivanjem in spomeniško prezentacijo slik.

M. Zadnikar, VS VIII, 1960—61, str. 104.

Erzelj, p. c. sv. Mihaela. Na sev. steni gotskega, kasneje predelanega prezbiterija so bile delno odkrite močno naključne stenske slike, zaenkrat je viden le grič z gradom ali taborom na vrhu. Še 15. stoletje, vendar zaradi slabe ohranjenosti zaenkrat ne bi kazalo nadaljevati z odkrivanjem.

Emil Smole, VS 1962—64, str. 216.

Erzelj, p. c. sv. Lovrenca. Na oboku mrežasto obokanega prezbiterija so bile ugotovljene in leta 1965 tudi v celoti odkrite stenske slike. Angeli z napisnimi trakovi, ob rebrih teče šilastoločni, preslegasti motiv. Zač. 16. stol., slabša kakovost.

Emil Smole, VS 1962—64, str. 216.

Famlje, p. c. sv. Tomaža. Prezbiterij je ves poslikan. Na oboku: Kristus v mandorli, evangelisti, preroki, svetniki in svetnice do pasu. Na steni: v spodnjem pasu apostoli, v zgornjem sv. Jurij, mučenje sv. Štefana, na notranji slavoločni strani Kajn in Abel, sv. Miklavž in sv. Boštjan. Fresko omet je nanesen na starejši, pobeljen in naključno. Iz časa ok. sr. 15. stol. z močnimi reminiscencami »mehkega stila«. Slike so ogrožene, vendar nam je uspelo v letu 1965 zavarovati arhitekturo in bomo zato nadaljevali s konservacijo danes že v celoti odkritih slik.

M. Zadnikar, VS V, 1953—54, str. 146; VS VI, 1955—57, str. 70.

Gažon, p. c. sv. Petra. Na zvezdasto obokanem, ravno zaključenem prezbiteniju so pod debelo plastjo ometa ostanki stenskih slik iz časa proti koncu 15. stol., kolikor je to mogoče sklepati po slabo ohranjenih fragmentih.

Gluho Vrhovlje, p. c. Popolnoma poslikana obok in slavolok. Na sklepniku Kristusova glava, angeli z godali, cvetova, svetniki, simboli evangelistov. Prestol milosti. Na stenah apostoli, na notranji strani slavaloka po en angel, na zunanji pa Kajn in Abel. Oznanjenje, sedeča MB z detetom in trije svetniki. Proti koncu XV. stoletja, prileško-suški krog.

E. Cevc, Turizem, str. 242; F. Stele, Slov. Primorje, str. 92.

Gorenja vas pri Logatcu, p. c. sv. Janeza Krstnika. Na sev. notranji steni ladje je fragmentarno ohranjen prizor Pohoda treh kraljev. Gube Marijinega plašča se mehko prelivajo. Bela in zeleno senčena barva. Blizu furlanskemu načinu, vendar bordura v obliki stiliziranih oblakov ni izrazito furlanska. Prva polovica 15. stol.

Grad pri Slovenj Gradcu, p. c. sv. Pankracija. V timpanu novo odkritega portala je bila pod ometom odkrita MB z otrokom v naročju, s svetnico na levi in še eno svetniško figuro na desni. 2. pol. 13. stoletja, »cickakasti« slog. Slabo ohranjena. Slika je bila sneta in namesto nje napravljena kopija.

Milan Zeleznik, VS VII, 1955–57, str. 111.

Gradišče nad Divačo, p. c. sv. Helene. Pod beležem na severni notranji steni ladje je naslikan Pohod treh kraljev, na južni pa prizori Pasijona, poslikana je tudi zahodna stena. Slike lahko nedvomno pripišemo krogu slikarja Janeza iz Kastve, čas proti koncu XV. stoletja. V kasneje prislonjenem rebrasto obokanem prezbiteniju ni sledov slik. Ker gre za dragoceno dopolnilo in skoraj v celoti ohranjen prizor Poklona, bi kazalo slike do konca odkriti in notranjščino spomeniško urediti s tem, da se odpro nekdanja gotska okenca in se strop zniža na višino prvotnega gotskega.

M. Zadnikar, VS VI, 1955–57, str. 73.

Grastovlje, p. c. sv. Trojice. V celoti poslikana notranjščina triladijske romanske podružnice. V apsidah na vzh. strani: Trije kralji, Kozma in Damijan, apostoli, sv. Trojica, Oznanjenje, sv. Rok, Boštjan, Fabijan, sv. Lovrenc in sv. Stefan, obredno tihožitje; v severni stranski ladji: Pohod treh kraljev, preroki in na oboku meseci; v južni ladji Pasijon, preroki in na oboku meseci; v srednji ladji na oboku geneza, svetniki, svetnici. Skratka, zajet je skoraj popoln ikonografski svet srednjeveškega stenskega slikarstva.

C. Velepčič, Kulturni spomeniki v Slovenski Istri, VS II, 1949, str. 117, predvsem pa dr. Marijan Zadnikar, Grastovlje, 1961, z navedbo literature.

Iška vas, p. c. sv. Mihaela. Na severni steni Poklon treh kraljev s ponavljanjem motiva treh konjenikov s spremstvom, ki se konča s poklonom na skrajni vzhodni strani. Na južni steni se prizori Pasijona podreajo romanski členitvi stene. Prizori si sledijo v okvirih z barvnimi pasovi. Ob slavaločni steni je Križanje, sledijo Polaganje, Vstajenje in Poslednja sodba. Ostanke slik so tudi na slavaločni steni. Slike so nastale v zadnji četrtini 16. stoletja in so bile 1957 v celoti odkrite.

Franca Stele, Vloga reformacije v naši umetnostni zgodovini, Drugi Trubarjev zbornik, 1952, str. 130. Ivan Komelj, VS VI, 1955–57, str. 77.

Jakovica, p. c. sv. Mihaela. V apsidi in okenskem ostenju pod beležem ohranjeni ostanki slik furlanske smeri. Ostenje je znotraj poslikano z rdečo in rumeno imitacijo marmora, v apsidi so simboli evangelistov. Čas okoli 1400. V apsidi odkrite fragmente so ponovno prebelili.

M. Zadnikar, Dvojno odkritje v Šoštanju, VS IV, 1951–52, str. 26; M. Zadnikar, Romanska arhitektura na Slovenskem, 1959, str. 138.

Ježersko, c. Janeza Krstnika, v prezbiteniju so pod beležem ohranjene stenske slike. Potrebno je sondiranje v večjem obsegu.

Kladje pri Breginju, p. c. MB. Sondiranje v prezbiteniju ni dalo zadovoljivih rezultatov, zato pa je poslikana sev. stena ladje. Vendar bo treba sondirati v večjem obsegu, da bi ugotovili obseg in kakovost stenskih slik, ki pa so zaradi novejšega ometa, ki je steno zravnal, močno naključvane.

Klevevž, grajska kapela. Na zunanji slavaločni steni je bilo Oznanjenje, ob slavaloku pa je tekel rdeč pas z belimi listi. Dobra kvaliteta, sredina 15. stol. (kapela je datirana 1443); žal, slik ni bilo mogoče sneti in so propadle.

Knežja njiva, p. c. sv. Trojice. Na zunanjščini so naslikani sv. Krištof, sv. škof in sv. Jurij na konju. Slike so stilistično blizu (primerjaj sv. škofa) onim na Pangrč grmu, ok. 1400. Na sev. steni ladje v notranjščini so prav tako slike, 15. stoletje, na zahodni zunanji steni ladje pa je MB z otrokom (mlajša kot slike na sev. zunanji steni).

Brod pri Bohinju, p. c. sv. Magdalene, sv. Katarina na južni steni prezbitorija v notranjščini po poizkusnem sondiranju, zač. 16. stoletja (foto I. Komelj). — Desno: Erzelj, p. c. sv. Lovrenca, angel na oboku prezbitorija po sondiranju, zač. 16. stol. (Foto J. Gorjup)

Brod dans la vallée de Bohinj, succursale Ste Madeleine, Ste Cathérine sur le mur méridional du choeur à l'intérieur, après le sondage d'expérimentation, début du 16e siècle (Photo I. Komelj) — À la droite: Erzelj, succursale St Laurent, ange sur la voûte du choeur, après le sondage, début du 16e siècle (Photo J. Gorjup)

Kojsko, p. c. sv. Križa. Sonde v notranjščini na slavaloku so pokazale, da je bil strop odprt v ostreže. Spremljala ga je geometrična bordura, degeneracija tiste, ki jo poznamo s fresk suško-prileškega kroga in ki je v Britofu že močno zrahljana, tu pa je že popolnoma izrojena. Zač. 16. stoletja.

Ivan Komelj, VS IX, 1962—64, str. 224.

Koper. Sneli so ugotovljen ostanek lovskega prizora na hiši (ki je sedaj podrti) nasproti stolnice. 15. stoletje.

Koprivišče, p. c. V notranjščini del Pasijona (Kristus sedi na križu), očitno delo Jerneja iz Loke.

Fr. Stele, Slovensko Primorje, str. 86.

Kostanjevica, ž. c. sv. Jakoba. Na južni steni je ekipa študentov umetnostne zgodovine pod vodstvom E. Cevca leta 1947 odkrila levo od romanskega stranskega portala sliko sv. Krištofa. Krištofa odeva tesno ovit plašč s kar diagonalno urejenimi gubami, ob straneh ozek slap gub. Slika je nastala 1360—1370. Odlično, žal, slabo ohranjeno delo. Ker bo treba jugozahodni del ladje injektirati, bomo sliko sneli in zavarovali na bolj ustreznem mestu.

Koštabona, p. c. sv. Andreja. V šestdelnem rebrasto obokanem prezbitoriju so zaenkrat zanesljivo ugotovljene slike le na oboku, 2. pol. 15. stol. Tudi rebra so polihromirana. Treba bo sondirati v večjem obsegu.

M. Zadnikar, VS VII, 1958—59, str. 166.

Koštabona, ž.c. V notranjščini prezbitorija so bile na oboku slabše ohranjene slike, ki so bile le deloma odkrite. Po ponovni poslikavi prezbitorija so slike razen Kristusa v mandorli zakrili, rebra pa so tonirali v skladu z izvirno poslikavo v okru.

Kozarišče, p.c. sv. Benedikta. 1961 je ž. urad obnovil notranjščino in zunanjščino in pri tem omogočil odkritje stenskih slik in polihromacije arhitekturnih členov: polja na oboku so poslikana z zvezdami, plamenastimi žarki in figurami, rebra v pasovih so okraša, rdeče rjava in črna; pod polkrožnimi arkadami stojijo apostoli, na zunanji steni slavloloka je ostanek figure, svetnice. Slikarija v secco tehniki je datirana z letnico 1597.

Ksenija Rozman, VS VIII, str. 114.

Kranj, Prešernov trg. V hiši nasproti cerkve so odkrili na stopnišču oz. hodniku stoječo podobo svetnika, še 15. stol.

Krašče, p.c. sv. Andreja. Ko so v stene prezbitorija polagali električni vod, so v prvotnem gotškem in kasneje barokiziranim prezbitoriju našli pod tanko plastjo beležev gotške slike. Nad zastorom so v zaključnih stenah pod okni dopasne figure svetnikov, v celoti je odkrit sv. Andrej. Mehka modelacija obraza, vendar prehajajo mehke gube v trdo lomljene, ki se pri še ne odkritih podobah svetnikov urejajo oz. lomijo kar grafično. Slike so nastale po letu 1460. Odlična kakovost, zaželeno je čimprejšnje odkritje.

Milan Železnik, VS VII, 1958—59, str. 257.

Kravjek, p.c. sv. Janeza (Podbenekom). Na zahodni steni ladje je ugotovljen del mavričaste bordure, kot jo srečujemo pri Janezu Ljubljanskem. Notranjščino bi bilo treba sondirati v večjem obsegu, vendar večji posegi v prvotno arhitekturo (prizidana kapela) ne govorijo za uspeh.

Krškava, p.c. sv. Mohorja in Fortunata. Figuralna poslikava prezbitorija se je omejila na upodobitev dveh svetnikov (sv. Mohorja in Fortunata) na sev. strani prezbitorija, ter na sliko sv. Barbare in še ene svetnice pod motivom arkadnih lokov in sv. Jurija na zunanji steni slavloloka. Poslikana so rebra in okenski okviri. Slike nedvomno sodijo v krog maršičke slikarske skupine.

I. Komelj, VS VIII, 1960—61, str. 114.

Log pri Sevnici, p.c. Najdenja sv. Križa. Na južni zunanji steni so bile ugotovljene in odkrite stenske slike: slabše ohranjen sv. Krištof, t.i. »Kümmerniss«, del Križanja in sv. Jurij, ki je med vsemi prizori še najbolj ohranjen. Kozmatski ornament govori za furlansko slikarstvo izhodišče ok. 1400. Sv. Jurij, ki je ohranjen samo v gornjem delu, je oblečen v narobkan plašč.

M. Zadnikar, VS IV, 1951—52, str. 102.

Ložice nad Blanco, p.c. sv. Ahaca. Nad baročnim obokom v ladji so na severni in vzhodni steni figuralne slike, izdelane na belež. V širokem patroniranem okviru je naslikan Pohod treh kraljev. Obrtniško-dekorativna kvaliteta slik iz ok. 1530—40.

M. Zadnikar, VS VI, 1955—57, str. 85.

Martinjak, p.c. sv. Vida. V notranjščini ladje so na severni steni ostanki v glavnem še nesondiranih stenskih slik, ki bodo bržkone blizu tistim na Bloški polici.

Milan Železnik, VS IX, 1962—64, str. 230.

Mirna, ž.c. sv. Janeza Krstnika. Ko so 1965 obnavljali notranjščino cerkve, so po zaslugi konservatorja Milana Železnika našli stenske slike v ladji in dolgem koru. V ladji so odkrili vse, kar se je dalo odkriti. Slike so bile namreč izdelane na omet. Na svetlem ozadju z bogatim patroniranim vzorcem so naslikane figure svetnikov oz. svetnic, poleg teh pa vidimo z mesnatim listovjem poslikana polja. Čas ok. 1500. Slike v ladji so sorodne tistim na Vihru (bogati patroni), vendar so barvno poenostavljene in pomenijo — četudi le fragmentarno ohranjene — nadomestilo za poslikani obok v Setrupertu na Dolenjskem. V koru so starejše. Poizkusno sondiranje je odkrilo, da so vsa polja poslikana. Nastopajo svetniške postave, angeli z glasbili in orodji mučenja. Vsa ikonografska shema še ni ugotovljena. Slike pomenijo izredno kvaliteto iz časa ok. 1470 in bi jih bilo treba v bližnji bodočnosti do konca odkriti, saj bodo predstavljale poleg poslikanega oboka v Marija Gradcu največji poslikani obok v Sloveniji.

Mokronog, grad. Na dvoriščni strani severnega trakta so bile v 1. nadstropju stenske slike. Delno jih je zakrival k steni prislonežni arkadni hodnik. Slike so bile v gornjem pasu uokvirjene v patroniran gotški okvir z diski, prvi prizor je predstavljal lovca (ali gonjača) z rogom in psi, drugi pa maskiranega ptičarja poleg stoječe žene. Razmeroma dobra kvaliteta iz časa ok. 1500. V spodnjem pasu je bil naslikan pogled

Dolenja vas pri Senožečah, p. c. podoba apostola v prezbitoriju, konec 15. stol. (Foto dr. M. Zadnikar). — Desno: Krašče pri Moravčah, p. c. sv. Andreja, apostol v prezbitoriju, 2. pol. 15. stol. (Foto J. Gorjup)

Dolenja vas pri Senožečah, succursale, apôtre dans le chœur, fin du 15e siècle. (Photo M. Zadnikar) — A la droite: Krašče près de Moravče, succursale St André, apôtre dans le chœur, 2e moitié du 15e siècle (Photo J. Gorjup)

v notranjščino z moško postavo. Slike so sneli, bolje ohranjena s prizorom lova je danes v Dolenjskem muzeju.

Moste pri Komendi, p. c. sv. Boštjana. Na južni zunanjščini so bile odkrite stenske slike XVI. stoletja.

Ciril Velepich, Srednjeveško stensko slikarstvo v Sloveniji, VS II, 1949, str. 68.

Nadlesk, p. c. sv. Jedrta. Zupnijski urad v Starem trgu je omogočil odkritje stenskih slik v cerkveni notranjščini: na severni ladijski steni je naslikan Pohod treh kraljev, na slavo ločni steni je Oznanjenje, na levi Mihael, na desni pa Križanje, na južni ladijski steni pa je slika sv. Barbare. Pod sliko sv. Mihaela je napis v latinici: M(ES)TAR... TOMAS... OD... SEGNA... FECIT... 15 II... S tem ni samo izpričan eden Trubarjevih hrovaških malarjev, marveč je dokazan tudi vpliv kvarnerskega zaliva jugovzhodno od Reke že za prvo desetletje 16. stoletja.

Franco Stele, Vloga reformacije v naši umetnostni zgodovini, Drugi Trubarjev zbornik, 1952, str. 130. Dr. M. Zadnikar, Signiran »hrovaški malar« v Nadlesku, VS IX, 1962–64, str. 73.

Naklo, p.c. sv. Brikcija. Šestdelno obokani prezbiterij in zunanja slavoločna stena sta poslikana. Na oboku sedeči Kristus blagoslavlja, simboli evangelistov in dva angela. Na stenah nad zastorom apostoli, v področju preroki, na zunanji slavoločni steni v gornjem pasu Oznanjenje, v spodnjem pa en par svetnikov. Odkrit je samo obok, delno tudi področje. Na oboku so slike dobro ohranjene, dočim jih je na stenah uničila vlaga. Poznogotske črte se mešajo z izrazito renesančnimi (obe angelski postavi na oboku!). Slike so nastale še pred 1500 in so razmeroma dobre kvalitete. Treba bi jih bilo do konca odkriti in restavrirati, predvsem pa poskrbeti za popravilo arhitekture.

Nova vas, p.c. sv. Lenarta (nad Višnjo goro). Na svodnih polah šestdelnega oboka je bila ugotovljena samo rastlinska dekoracija v obliki mesnatih zelenih listov. Figuralne poslikave pri prvem poizkusnem sondiranju nismo mogli ugotoviti.

Otočec, grad. Severovzhodni pomol je poslikan v treh pasovih: profani motivi, sokolar na konju, morda ribič, klečeča postava, žena, ki gleda skozi okno. Prav tako so bili s poslikavo obdani okenski okviri. Figuralne slike spremljajo motivi vitic s sadeži, cvetjem (ok. 1520). V notranjščini sta bila poslikana dva prostora. Nad slikanim opažem sta motiv otrok in plešočih zajčkov in ženska figura, ki se prebada z nožem. Ko so grad preurejali, so slike uničili.

Ivan Komelj, VS VII, 1958—59, str. 186.

Pangrč grm, p.c. sv. Nikolaja. Notranjščina ladje je vsa poslikana. Na zunanji slavoločni steni so ostanki slik prve plasti, pod trikotnim čelom je naslikan na sev. delu sv. škof, na južni je še ena svetniška postava, motiv arkad se tu nadaljuje še na južno steno. Čas ok. 1300. Severno steno ladje pokriva manjša plast s prizori Poklona treh kraljev, s soteškim grbom, sv. Miklavžem in MB z otrokom. Na južni in zahodni steni so prizori Pasijona. Slike z močnimi reminiscencami 14. stoletja in drugotnimi znaki (noša) kažejo na čas ok. 1400 in so, kot priča grb, nastale po naročilu soteških gospodov. Docela odkrite slike je treba še konservirati in notranjščino spomeniško urediti.

Ivan Komelj, VS VII, 1958—59, str. 188.

Pečine pri Slapu ob Idriji, ž.c. Stenske slike so ugotovljene v prezbiteriju in nad obokom v zakristiji. Vsaj te v zakristiji lahko pripišemo krogu prileško—suškega slikarja.

Emil Smole, VS IX, 1962—64, str. 232.

Podgorje pod Slavnikom, znamenje. Na zidanem znamenju se je v hiši ohranil fragment gotske slike s konca XV. stoletja.

M. Zadnikar, VS VIII, 1960—61, str. 148.

Podlož, kapela sv. Ane. Na severni zunanji steni je naslikan sv. Krištof, 14. stoletje. Slike so tudi na zahodni zunanji steni. Slabo ohranjene, potrebno je čimprej zavarovanje in sondiranje zaradi ev. ugotovitve slik v notranjščini.

Podpeč na Dolenjskem, p.c. sv. Pavla. Šestdelni prezbiterij s slavolokom vred je v celoti poslikan. Nastopa več plasti: najstarejša naj bi bila na sev. in južni poševnici: slika sv. Pavla, Katarine, neke svetnice in sv. Martina — mehke gube, vpliv češko-moravske ali avstrijske šole — risba ali grafični list. Nato sledi slavolok, ki je blizu furlanske smeri. V zaključni steni so naslikani apostoli, ok. 1500 (Viher — bogat patron), in končno je 1939 nastopil tu še restavrator. Ta je naslikal na ozadje stoječih svetnikov stilizirane, v vodoravno vrsto postavljene oblake. Na sev. steni ladje je ob stranskem oltarju donatorska podoba moža in žene z napisom (spodaj):

Memoria generosi et nobilis dñi Hai(nri)

ci Gall cum uxore dñia Elisabeth

fundatores huius laudabilis benefic

in Gallnstain Año dñi M.CCC.90

Renovacio picture 1-5-3-9

Slike bo treba do kraja odkriti.

Podpeč v Istri, p.c. V notranjščini so ostanki stenskih slik, ki so datirane z letnico 1489.

Ciril Velepč, Kulturni spomeniki Slovenske Istre, VS II, 1949, str. 116.

Podreber (Pristava) pri Polhovem gradu, p.c. sv. Elizabete. Na južni zunanjščini ladje je pod beleži slika svete Nedelje. Odkrita je Kristusova glava in pod njo ob strani vrsta majhnih figur, ki ponazarjajo vsakdanja opravila. Kristusova glava je že realistična. Začetek 16. stoletja. Najdba pomeni dragocen prispevek in bo, ko bodo slike odkrite, dopolnila znani cikelus Svete Nedelje v Crngrobu. Omembe vredno je, da se na tem prostoru motiv Svete Nedelje ponovi še dvakrat v reducirani obliki, samo z orodji: na Korenu, iz začetka 15. stoletja in na Setniku, iz začetka 16. stoletja.

Popetre (pri Gračišču), p. c. sv. Andreja. Na križnato rebrastem svodu so sledovi slik, dočim jih na stenah ni. Treba bo sondirati v večjem obsegu, da bi ugotovili ohranjenost in kakovost.

M. Zadnikar, VS VIII, 1960—61, str. 151.

Predjama, p. c. Ladja je bila v celoti poslikana. Slike so odpadle. Na južni steni je bil naslikan Pasijon, fresko omet je bil nanešen na starejši, naključvan. Na tem so bile narisane rdeče črte, očitno si je slikar prej razdelil stene. 1955 sta bili ohranjeni le še dve glavici, žal sta tudi ti dve odpadli, ker je v notranjščino zamakalo. Čas nastanka: 2. pol. 15. stoletja.

Prevalje-Zagradi, p. c. sv. Barbare. Obok je poslikan deloma figuralno, deloma z rastlinskimi motivi. V srednjm polju je Imago pietatis, ob straneh po dva simbola evangelistov, nato angeli z mučilnimi orodji in še rastlinska dekoracija z osatovim in akantovim listovjem. Napis: Nach Christi Geburd vier hundred Jar und danach im LXVI Jarr am... (1466). Očitna zveza s sočasnim koroškim slikarstvom.

M. Zadnikar, VS VII, 1958—59, str. 210; M. Železnik, VS VIII, 1960—61, str. 152.

Prežin, p. c. sv. Lovrenca. V notranjščini so sledovi fresk v dveh plasteh: iz sredine 15. in začetka 16. stoletja.

J. Curk, VS VII, 1958—59, str. 212.

Ptuj, ž. c. Na zahodni empori so pod beležem ugotovljene in deloma že sondirane stenske slike, 13. stoletje.

E. Cevc. Nova umetnostnozgodovinska odkritja v Ptuj, Zgodovinski časopis VI—VII, 1952—53, str. 301

Ptujska gora, romarska cerkev MB. Pod korom je prostor pod jugozahodnim poljem z obokom vred poslikan: na južni steni je v sredi Pietà, levo od nje sv. Katarina in Doroteja s podobo donatorja, desno sta sv. Andrej in sv. Krištof, tudi na tej strani je naslikan donator. Nad tem pasom so naslikani Križanje, Vstajenje in Oljska gora. Na zahodni steni so sv. Frančišek, Marija, Marta, sv. Ahacij, v okenskem ostenju Binkošti

Krška vas, p. c. sv. Mohorja in Fortuna-ta, sv. Jurij na južnem delu slavoločne stene, ok. 1520. — Foto I. Komelj

Krška vas, succursale St Hermagoras et St Fortune, St George sur la partie méridionale du mur de l'arc de triomphe, 1520 env. — Photo I. Komelj

Podpeč pri Gabrovki, p. c. sv. Pavla; donatorja Henrik in Elizabeta Gall na sev. steni ladje

Podpeč près de Gabrovka, succursale St Paul; les donateurs Henri et Elisabeth Gall sur le mur septentrional de la nef
Desno: sv. Pavel in sv. Katarina v notranjščini prezbiterija, ok. 1390 (?), obnovljeno 1539 (Foto I. Komelj)
la droite: St Paul et Ste Catherine à l'intérieur du chœur, 1390 env. (?), restaurés en 1539. (photo I. Komelj)

in Vnebohod, v loku pa dva grba. Na severni steni sta prizora iz legende sv. Miklavža. Na svobodnih poljih so simboli evangelistov in cerkveni očetje. Slike so iz kroga Johannesza iz Bruneka, ok. 1424.

M. Zadnikar, Restavracija cerkve na Ptujski gori, VS III, 1950, str. 21 in 177.

Ravnje (Prevalje), p. c. sv. Antona. Na severni steni prezbiterija so v notranjščini slike furlanske smeri iz začetka 15. stoletja.

M. Zadnikar, VS VII, 1958–59, str. 218; J. Curk, VS IX, 1962–64, str. 239.

Reka pri Tribuši, p. c. Na južni zunanjščini je naslikan sv. Krištof, očitno delo Jerneja iz Loke.

Fr. Stele, Umetnost v Primorju, str. 86.

Rojci pri Marezgah, p. c. sv. Ivana. Pod beleži se v zvezdasto obokanem prezbiteriju kažejo stenske slike. Treba jih bo sondirati, da bi ugotovili obseg ohranjenosti in kvalitete.

M. Zadnikar, VS VII, 1958–59, str. 219.

Rudnik, ž. c. sv. Simona in Jude. Na zahodni steni ladje, ki jo pokriva zvonik, je ostanek stenskih slik — glava sv. Krištofa, pozno 16. stoletje.

Sava, p. c. sv. Miklavža (na Savi). Prvotno gotski prezbiterij je predelan. Na severni steni so v spodnjem pasu naslikani pod polkrožnimi arkadami apostoli, v podločju pa Oznanjenje. Očitno gre za naslon — vsaj pri Oznanjenju — na grafični list. Čas nastanka: zadnja četrtina 15. stoletja.

Sedlo v Breginjskem kotu, p. c. Obok in stene so poslikani, vendar jih bo treba sondirati v večjem obsegu.

Cene Avguštin, Breginjski kot, VS IV, 1951–52, str. 30.

Selo pri Žirovnici, p. c. sv. Kancijana. Na južni slavočno steni je naslikana podoba sv. Jurija. Odlična kvaliteta; narobkan plašč govori za prva desetletja 15. stoletja, koroški vpliv je nedvomen (St. Gandolf).

I. Komelj, VS VI, 1955–57, str. 105.

Senično, p. c. sv. Jerneja. Notranjščina prezbiterija je vsa poslikana: obok, notranja slavočna stena, stene in ostenja še izvirnih gotskih oken. Na oboku je naslikan Kristus v mandorli, ob slavočno steni Jagnje božje, Kristusa spremljajo cerkveni očetje

s simboli evangelistov, v sklepnem delu so angeli z mučilnimi orodji in znaki trpljenja, ob straneh angeli z glasbilo, prav na koncu pa še dve doprni svetniški postavi. Na stenah je v spodnjem pasu zavesa, v srednjem so apostoli, v podločjih pa sv. Jurij, Marija Zaščitnica, Rojstvo in Marijina smrt. Sorodnosti z istrskim slikarstvom (apostoli), čas proti koncu ali konec 15. stoletja.

Ivan Komelj, VS VII, 1958–59, str. 219.

Sevnica, p.c. sv. Florijana. Pregledane so bile stene v notranjščini prezbiterija. Poslikane so stene in obok ter okensko ostenje. V okenskem ostenju smo našli v spodnjem pasu na podobo svetnika, prav tako v gornjem. Močne furlanske poteze, vendar je slikarija mogla nastati šele po postavitvi cerkve 1443, poslikani omet je nanešen na naključan starejši omet.

Spodnja Slivnica, p.c. sv. Petra in Pavla. Pri sondiranju smo ugotovili, da je notranjščina prezbiterija vsa poslikana. Na notranji slavaloni steni je Poslednja sodba, na oboku pa so ugotovljene figure. Deloma odkrita Kristusova glava in angel z oboka govorita za čas okoli 1520. Izredna kvaliteta. Na belem polju nastopa predvsem motiv vitice. Po tej strani se slikarija uvršča na stilno stopnjo Bohinja in Spodnje Besnice.

Srednja vas, p.c. sv. Radegunde. Na severni ladijski steni je v notranjščini naslikan v spodnjem pasu Pohod treh kraljev, nad njim pa so prizori Pasijona. Velikostni pohod se prične na zahodnem koncu z bogato upodobitvijo Jeruzalema, spremstva, lovskih prizorov in Poklona na vzhodnem koncu ob slavaloni steni. Pasijon se v nepretrganih prizorih prične z Oljsko goro in konča z Vstajenjem. Tudi ostenje gotskega okenca v severni steni je poslikano. Odkrite slike so izredno kvalitetne in potrjujejo zveze in neposredni vpliv sosednje Koroške, nastale so ok. 1440.

Ivan Komelj, VS VIII, 1960–61, str. 160.

Strahomer, p.c. sv. Jakoba. Na zunanji južni ladijski steni so odkrili z beležem zakrito Križanje (16. stol.) in ga kasneje tudi sneli, ker je bil pod njim rimski kamen. Slike so ugotovljene tudi v notranjščini.

M. Zeleznik, VS VI, 1955–57, str. 112; Rozmanova, VS VIII, 1960–61, str. 161.

Studenice, ž.c. Na tako imenovani nunski empori so bile ugotovljene stenske slike, ki so po času nastanka blizu nastanku arhitekture (13. stol.). Slabo ohranjene, vendar bi kazalo sondirati v večjem obsegu.

Sv. Helena ob Nadiži, p.c. sv. Helene. Poslikan je obok. V sredi Kristus v mandorli, nato sledovi evangelistov. Poslikana je tudi slavalona stena. Blizina Gian Paola Thannerja iz ok. 1520.

Cene Avguštin, Breginjski kot, VS IV, 1951–52, str. 30.

Sv. Katarina nad Braničkom, p.c. sv. Katarine. V celoti je poslikan prezbiterij, 16. stoletje, vendar so bile slike preslikane, tako da je danes ostala le še ikonografska shema. Poizkusi, da bi odstranili preslikavo, so ostali zaenkrat brez uspeha.

Stele, Umetnost v Primorju, str. 92.

Sv. Duh pri Stari Loki, p.c. sv. Duha. V notranjščini prezbiterija so na severni steni nad zakristijskimi vrati naslikani pod polkrožnimi arkadami apostoli, v zgornjem pa je viden le del Krsta v Jordanu. Nimbi so sicer vtisnjeni, vendar po grafičnih, paralelnih gubah spadajo slike nedvomno v suško-prileški slikarski krog.

Sv. Lovrenc nad Babnim vrtom pri Bašlju, p.c. sv. Lawrence na Gori. Na zahodni ladijski steni je del Pohoda treh kraljev: kralj na konju z dvema spremljevalcema. Blizina furlanske slikarske smeri, začetek 15. stoletja. Treba bo sondirati še v večjem obsegu. V prezbiteriju ni bilo najti slik.

Sv. Miklavž nad Jevnico, p.c. sv. Miklavža. Na zahodni in severni steni so ugotovljeni deli Pohoda treh kraljev. Slikarija je blizu oni v Srednji vasi in jo lahko postavimo v čas ok. 1440. Treba bi bilo nadaljevati z odkrivanjem.

Sv. Miklavž nad Selci (v Golici). Na severni zunanjščini je ohranjen fragment Krištofa, delo Jerneja iz Loke.

Sv. Primož nad Robom, p.c. sv. Primoža. Enopolni križno rebrasti prezbiterij je poslikan: v zaključnem polju je Kristus v mandorli z mečem in lilijo v ustih, ob njem Janez Krstnik in MB, simboli evangelistov, angeli z glasbilo. Čas nastanka 2. pol. 15. stol.?

Sv. Tomaž nad Praprotnim, p.c. sv. Tomaža. Na južni slavaloni steni Križanje z močnimi trecenteskimi potezami (zlomljeno telo), 14. stoletje. Nad Križanjem še en prizor. Na slavaloni steni fragment kozmatskega ornamenta, na severni ladijski steni

Sv. Duh pri Škofji Luki, p. c. sv. Duha, apostoli na sev. steni prezbiterja, suško-prileški krog, 2. pol. 15. stol. — Foto I. Komelj

Sveti Duh près de Škofja Loka, succursale, apôtres sur le mur septentrional du chœur, groupe Suha-Prilesje, 2e moitié du 15e siècle. — Photo I. Komelj

del Poklona, furlanska smer (kozmatški ornament) in končno še tretja, prav tako fragmentarno ohranjena plast.

M. Zeleznik, VS VI, 1955—57, str. 121. VS VII, 1958—59, str. 243.

Šentjurij pri Mirni peči, p. c. sv. Jurija. Prezbitrij je z obokom in stenami ves poslikan. Slike lahko opredelimo proti koncu 16. stoletja.

Šmarata, p. c. sv. Marjete. Na severni zunanjščini sv. Krištof predfurlanske smeri. V notranjščini na sev. in j. strani slavloloka ostanek furlanske slikarije s kozmatškim ornamentom, pod to grob omet z ostanki starejše poslikave. Sondirati bo treba v večjem obsegu.

K. Rozmanova, VS VIII, 1960—61, str. 165.

Šmarje pri Ljubljani, p. c. Rojstva prebl. DM. Na oboku ladje odkrili velike podobe svetnikov in polihromacijo reber. Slikarija naj bi nastala okoli 1600.

I. Komelj, VS VI, 1955—57, str. 115.

Šmihel nad Ozeljanom, p. c. sv. Mihaela. V celoti poslikan prezbitrij: na oboku v osrednjem rombu Kristus, ob njem simboli evanġelistov, angeli z mučilnimi orodji, trakovi, cerkveni očetje, svetniki in svetnice. Izredno bogat, figuralno poslikan mrežast svod. Na stenah Mihael, Florijan, MB z otrokom, Sedež milosti, Rojstvo, Oljska gora, v podločju in spodnjem pasu apostoli. 2. polovica XV. stoletja. Bližina prileško-suškega slikarskega kroga.

E. Cevc, Turizem, str. 238. Stele, Umetnost v Primorju, str. 91.

Šoštanj, p. c. sv. Mohorja. Banjasto obokani prezbitერიj pod zvonikom iz 16. stoletja je poslikan: na banji v pravokotnem polju Kristus in simboli evangelistov, angel z mandolino (morda iz uničenega prizora Marijinega kronanja). Na stenah so bili pod naslikanimi arkadami apostoli nad zastorom, na vzhodni strani pa na vsaki strani prizor mučenja (sv. Mohor in Fortunat). Ploskovit, risarski slog, secco tehnika, slaba ohranjenost. Prva polovica 14. stoletja.

M. Zadnikar, Dvojno odkritje v Šoštanju, VS IV, 1951—52, str. 26; VS V, 1953—54, str. 155; VS VI, 1955—57, str. 117.

Trnovec nad Blanco, p. c. sv. Jurija. Ob poizkusnem sondiranju je bil na severni ladijski steni pod debelo plastjo ometa ugotovljen dobro ohranjen, vendar nakljuvan sv. Jurij, morda 14. stoletje. Značilna je klobukasta čelada.

M. Zadnikar, VS VI, 1955—57, str. 121.

Troščine, p. c. MB. Na južni slavoločni steni, ki je starejša od prislonjenega prezbiterja (na katerem je z letnico 1444 datirana slika sv. Krištofa) je freska treh stoječih svetniških postav (med njimi Janez Krstnik). Kasnejši slavalok je del slik uničil. Blizina Janeza Ljubljanskega, kolikor ni sploh njegovo lastno delo.

Tupaliče, p. c. sv. Klemen. Na slavoločni steni Marija Zaščitnica (na sev. delu), Janez Krstnik (na južnem); 14. stol. To plast je pokrila mlajša furlanska, ki se nadaljuje na severno in južno ladijsko steno. Na severni je naslikan Pasijon, na južni pa Poslednja sodba v dveh pasovih. Furlanska slikarija je upoštevala romansko osvetljavo. Slikal je isti slikar kot na Bregu v cerkvi sv. Lenarta. Na južni zunanjsčini je naslikan sv. Krištof, pod njim sinopija. Začetek 16. stoletja, koroški vpliv.

I. Komelj, VS IV, 1951—52, str. 108; I. Komelj, VS VI, 1955—57, str. 121.

Turjak, grad. Nad gotskim obokom v romanski kapeli so na južni strani stenske slike, brzkone Pohod treh kraljev, svetlo zelena, cinober rdeča in črna govore za zgodnje 14. stoletje. Treba bo odstraniti »šute« med obočno konstrukcijo in steno kapele.

Velike Poljane, p. c. sv. Tomaža. Na južni zunanjsčini in zunanji slavoločni steni v notranjsčini dvoje plasti slikarij. Na slavoločni steni še prva polovica 15. stoletja. Ikonografsko zanimiv detalj svetnice s krono in vanjo položenim detetom.

M. Železnik, VS IX, 1962—64, str. 247.

Veliki Otok pri Postojni, p. c. sv. Andreja. V notranjsčini ladje so ugotovljene stenske slike, ikonografska shema je zaenkrat (brez večjega sondiranja) še neznana. Slike so že iz 16. stoletja, morda celo iz 2. polovice.

Vinje pri Zagorju, p. c. V rebrasto obokanem prezbitერიju so bile ugotovljene poznogotske slike.

Troščine, p. c. MB, del slik na južnem zunanem delu slavoločne stene, 1. pol. 15. stol. — krog Janeza Ljubljanskega (?). — Foto J. Gorjup

Troščine, succursale Matere Božje, partie des peintures sur la partie méridionale extérieure de l'arc de triomphe, première moitié du 15e siècle — groupe de Johannes de Laibaco (?). — photo J. Gorjup

Podreber (Pristava)
pri Polhovem gradu,
p. c. sv. Elizabete, del
prizora Svete Nedelje
po sondiranju. —
Foto J. Gorjup

Podreber (Pristava)
près de Polhov Gra-
dec, succursale Ste
Elisabeth, partie
d'une scène de la
Sveta Nedelja après
le sondage. — Photo
J. Gorjup

Vreme, ž. c. Vnebovzetja. V celoti poslikani prezbitenij je eden največjih poslikanih pri nas. Na oboku Kristus v mandorli, simboli evangelistov, cerkveni očetje, angeli z glasbili in orodji mučenja. Na stenah v spodnjem pasu mučenje apostolov, v zgornjem pod loki pa Rojstvo, sv. Jurij, Vnebovzetje; tudi okenska ostenja so poslikana. Čas med 1430—1440. Izredna kakovost. Odkrivanje oz. konserviranje se še nadaljuje.

Vrh, p. c. sv. Tomaža. Na j. steni ladje razmeroma dobro ohranjeno Križanje z močnimi potezami italijanskega quattrocenta in slabše ohranjen Poklon kraljev iz ok. 1400. Potrebno nadaljnje odkrivanje, predvsem pa učinkovitejše zavarovanje ohranjenega.

Vurberk, grad. V 2. nadstropju zahodnega trakta je bil ostanek Zadnje večerje iz druge polovice 15. stoletja. Slike so popolnoma propadle.

I. Komelj, VS III, 1950, str. 74; M. Zadnikar, VS IV, 1951—52, str. 108.

Zagon, p. c. sv. Jerneja. Ladja je bila poslikana, vsebina nejasna, ker so slike propadle zaradi zamakanja. Nastale so v 16. stoletju, vendar pred letom 1620, ko so prizidali in poslikali sedanji prezbitenij.

Zanigrad, p. c. sv. Stefana. Notranjščina romanske cerkve je vsa poslikana: v apsidi so bili apostoli (danes uničeni), na zahodni steni Poslednja sodba, na severni morda sv. Lovrenc, Poklon treh kraljev, Zadnja večerja, Judežev poljub, Pred Pilatom, Bičanje, Križanje, Vstajenje, Mučenje sv. Stefana, sv. Jurij in končno še sveta Nedelja. Močan italijanski vpliv, začetek 15. stoletja.

C. Velepčič, Kulturni spomeniki Slovenske Istre, VS II, 1949, str. 113. VS III, 1950, str. 73. Stele, Umetnost v Primorju, str. 91.

Završje pri Šmarju pri Jelšah, p. c. Pod ometom so dobro ohranjene slike iz ok. 1500.

I. Stopar, VS IX, 1962—64, str. 252.

Zapuže na Vipavskem, p. c. sv. Petra in Pavla. Pod debelim ometom v notranjščini prezbitenija so stenske slike. Na vzhodni zaključni strani Križanje. Po sredini 15. stoletja, razmeroma dobra kakovost.

C. Velepčič, Kulturni spomeniki Slovenskega Primorja, VS II, 1948—49, str. 32. E. Cevc, Turizem, str. 237. F. Stele, Umetnost v Primorju, str. 91.

Zetale, p. c. Ugotovljene so stenske slike.

M. Zadnikar, Dvojno odkritje v Sošanju, VS IV, 1951—52, str. 26.

Ziganja vas, p. c. sv. Urha. Na severni ladijski steni del Pohoda treh kraljev, ok. 1400, furlanska smer. Pod to plastjo bržkone starejša iz 14. stoletja. Na južni zunanjsčini Kristus trpin, ok. 1400, in sv. Krištof, zač. 16. stol.

I. Komelj, VS VIII, 1960—61, str. 181.

Spodnja Slivnica, p. c. sv. Petra in Pavla, angel na oboku prezbiterja, po poizkusnem sondiranju, ok. 1520. — Foto J. Gorjup

Spodnja Slivnica, succursale St. Pierre et St. Paul, ange sur la vouûte du choeur, après le sondage d'expérimentation, 1520 env. — Photo J. Gorjup

b) spomeniki, kjer so bile že prej ugotovljene slike, vendar smo jih po vojni v večji meri ponovno sondirali, nadaljevali z odkrivanjem ali jih v celoti odkrili.

Bled, otok. V zvezi z arheološkimi izkopavanji na otoku so bile pregledane tudi stene prezbiterja ter delno odkrite že prej ugotovljene stenske slike na sev. in vzhodni stranici prezbiterja. Na južni Rojstvo, Obrezovanje, na sev. Marija z angelom in Ecce Homo (?). Najdeni so bili tudi fragmenti starejših ometov s fresko poslikavo.

Bodovlje, p. c. sv. Petra. Slike v ladji so bile ugotovljene že 1928. leta. 1959 smo ponovno sondirali zaradi ugotovitve obsega in ohranjenosti. Na spodnjem pasu sev. ladijske stene je naslikan Pasijon, nad njim pa je še poslikani pas Jerneja iz Loke, na zahodni steni, kjer je začetek Pasijona, je Jernej iz Loke naslikal Poslednjo sodbo. Kvaliteta starejše plasti v spodnjem pasu je odlična, furlanska smer, še pred 1400. Ko so prizidali nov prezbitelj, so ladjo v skladu z višino novega prezbiterja nadzidali; nadzidalni pas je poslikal Jernej iz Loke, ki je spodnji furlanski pas ohranil in svojo kompozicijo navezal nanj. Slike je kljub slabi ohranjenosti vredno odkriti.

F. Stele, Varstvo spomenikov (od 1. I. do 31. XII. 28) ZUZ. I. Komelj, VS VII, 1958—59, str. 118.

Bohinj, p. c. sv. Janeza. Na severni steni ladje so bili sledovi stenskih slik. 1957 smo v zvezi s spomeniško prezentacijo notranjščine odkrili tudi stenske slike pod vodstvom tedanjega konservatorja za radovljiški okraj Stefana Eržena. Odkrite slike predstavljajo dva prizora sv. Janeza pred Aristodemonom in sv. Jurija v boju z zmajem. Začetek 14. stoletja, izrazit risarsko plastičen slog.

I. Komelj, VS VI, 1955—57, str. 62. K. Rozmanova, Janezova cerkev ob Bohinjskem jezeru. Spomeniški vodniki, Lj. 1962.

Breg pri Kranju, p. c. prebl. DM. Jeseni 1964 so sondirali levo in desno od sv. Krištofa na južni zunanjščini ladje ter odkrili in konservirali ob sv. Krištofu še sv. Katarino, Križanje; isto delo kot podoba sv. Krištofa, 16. stoletje.

O. Zupanova, VS IX, 1962—64, str. 211.

Briše, p. c. sv. Treh kraljev. Že Marolt je ugotovil stenske slike na južni strani ladje. Sondiranje v notranjščini prezbiterja je razkrilo na oboku le listnato ornamentiko iz 16. stoletja.

Marolt, Vrhnika, str. 257.

Dedni dol, kapela božjega groba — stari gotski prezbitrij. Ponovno smo sondirali v notranjščini, poskusili čistiti. Rezultat zadovoljiv in zato bi morali kvalitetne slike iz začetka 16. stoletja v celoti odkriti.

Dr. F. Stele, Varstvo spomenikov (od 1. I. do 1. IV. 1924) ZUZ 1924, str. 93.

Dobrina, p. c. sv. Jakoba. Ponovno so odkrivali že ugotovljene in bržkone kasneje ponovno prebeljene slike.

Dr. F. Stele, Varstvo spomenikov (od 1. IV. — 1. X. 1923), ZUZ; I. Stopar, VS IX, 1962—64, str. 215.

Jezersko, p. c. sv. Ožbolta. Potem, ko so ponovno očistili med okupacijo preslikane slike v prezbitoriju, so odkrili in konservirali tudi že ugotovljene v ladji iz 14. stol. Nanovo pa je pod mlajšo, realistično plastjo slik na slavaločni steni ugotovljena še furlanska.

F. Stele, Varstvo spomenikov, ZUZ 1921, str. 82; dr. F. Stele, Gotske slike na Jezerskem, ZUZ 1921, str. 10.

Kališče, p. c. sv. Ahaca. Na zunanji in notranji slavaločni steni so bile odkrite stenske slike iz ok. 1520, ki so bile že ugotovljene. Na notr. slavaločni steni Poslednja sodba, v podločju Marija Egiptovska. Do konca naj bi odkrili še obok.

F. Stele, Politični okraj Kamnik, Topografski opis, Lj., str. 154 sl.; I. Komelj, VS VI, 1955—57, str. 79.

Koreno, p. c. sv. Mohorja in Fortunata. Po ponovnem sondiranju so bile v ladji na severni strani ugotovljene stenske slike furlanske smeri (Pasijon); furlanska plast pokriva tudi zunanjo slavaločno steno, nad njo pa je mlajša iz ok. 1520 z značilnim motivom krogovičja in vanj vpletenih figur angelov, evangelistov, očetov.

F. Stele, Varstvo spomenikov (od 1. I. do 31. VI. 1929), ZUZ 1929; F. Marolt, Dekanija Vrhnika, Topografski opis, Lj. 1929, str. 225.

Koseč, p. c. sv. Justa. Ponovno so bile odkrite že ugotovljene in kasneje prebeljene stenske slike v notranjščini prezbitorija, poleg teh pa ugotovljene in deloma že odkrite

Koseč, p. c. sv. Justa. del Oznanjenja na zunanji slavaločni steni po odkritju (2. pol. 15. stol.). — Foto K. Rozman

Koseč, succursale St Juste, partie de l'Annonciation sur le mur extérieur de l'arc de triomphe après la découverte (2e moitié du 15e siècle). — Photo K. Rozman

tudi na zunanji slavočno steni in ladji. Čas okoli 1460—70, močni italijanski vplivi, vendar je očitna vsaj v Marijini smrti stilna in ikonografska retardacija. Na zunanji slavočno steni je odkrito Oznanjenje.

Bele, Cerkvica sv. Justa v Kosečah, Jadranski Almanah, 1924; E. Cevc, Turizem; F. Stele, Umetnost v Primorju, str. 72. M. Zadnikar, VS V, 1953—54, str. 148; Emil Smole, VS IX, 1952—64, str. 225

Krstenica, p.c.sv. Miklavža. Ponovno so bile odkrite že ugotovljene in opisane stenske slike na južni in severni steni notranjščine. Pribijanje na križ je pripisati Jerneju iz Loke, dočim je prizor iz legende sv. Miklavža vsaj iz druge polovice 15. stoletja. Ohranitev slaba, močni kkljuvi.

F. Stele, Varstvo spomenikov, ZUZ 1924, str. 204. Emil Smole, VS IX, 1962—64, str. 225.

Križna gora, p.c.sv. Križa (sv. Urha). Pri poizkusnem sondiranju se je sicer ugotovilo, da so bile stene poslikane, spodaj zastor, nato apostoli. Slike so izvršene v secco tehniki in jih ni mogoče rešiti. Edino napis v južni stranici prezbiterija je izvršen v pravi fresko tehniki. Letnica 1502 opredeljuje nastanek slik.

I. Komelj, VS VI, 1955—57, str. 83.

Krvava peč, p.c.sv. Lenarta. Prezbiterij in ladja sta poslikana. V prezbiteriju druga, mlajša roka kot v ladji. Treba bi bilo slike v celoti odkriti. Krog maršičkega slikarja oz. Tomaža od Senja.

F. Stele, Varstvo spomenikov (od 1. VII. 1929 do 1. VII. 1930) ZUZ; F. Stele, Vloga reformacije v naši umetnostni zgodovini, Drugi Trubarjev zbornik, str. 130.

Lancovo, p.c.sv. Lamberta. Ponovno so bile sondirane deloma že odkrite in kasneje spet prebeljene stenske slike v prezbiteriju. Na zaključni stranici prezbiterija ugotovljen sv. Lambert, slaba kvaliteta, 16. stoletje.

Lanišče, p.c.sv. Uršule. V notranjščini je zaradi dolgoletnega zamakanja pričel odpadati omet. Na severni steni je Rojstvo. Sondiranje je pokazalo slike tudi na slavočno steni.

Marija Gradec pri Laškem, p.c. Matere božje. V celoti je poslikan obok z motivi neskljenenega krogovičja, zaključne stene in okenska stekla so poslikani z renesančnimi motivi, girlande, mascheroni. Odkrivanje se bo še nadaljevalo.

Dr. F. Stele, Varstvo spomenikov ZUZ 1923, str. 146; dr. F. Stele, Varstvo spomenikov (od 1. III. — 31. VII. 1927) ZUZ 1927, str. 176.

Maršiči, p.c.sv. Urha. V okenskem ostenju so odkrili (1965.I.) lisico - romarico, začetek 16. stol.

Selo v Prekmurju — rotunda; v stenskih nišah so ob spomeniški prezentaciji notranjščine odkrili stenske slike iz zač. 15. stoletja.

M. Zadnikar, VS VI, 1955—57, str. 107.

Setnik, p.c.sv. Martina. Pri ponovnem sondiranju so odkrili v notranjščini prezbiterija dobro ohranjene stenske slike, ki jih je ugotovil že M. Marolt. Slike so iz časa po 1500 in so razmeroma dobre.

M. Marolt, Dekanija Vrhnika, Topografski opis, 1929, str. 259 in 261.

Slovenj Gradec, p.c.sv. Duha. Odkrili so slikarijo na oboku ladje iz leta 1494.

J. Curk, VS IX, 1962—64, str. 241.

Spodnje Bitnje, p.c.sv. Miklavža. Pri ponovnem sondiranju že ugotovljenih stenskih slik so ugotovili na stenah prezbiterija apostole, sv. Dorotejo in še druge nedoločljive svetniške postave. Slike očitno spadajo v furlanski slikarski krog iz ok. 1400, vendar jih zaradi razmeroma slabe ohranjenosti zaenkrat ne bi kazalo sistematično odkriti.

Strahinjš pri Naklem, p.c.sv. Nikolaja. V zvoniku je fragment stenskih slik iz ok. 1460.

Sv. Jakob nad Potočami, p.c.sv. Jakoba. Ponovno je bila preiskana notranjščina ladje, ugotovljena je bila glava Marije pod šilasto arkado iz rezanih kamnov ter na slavočno steni ostanki slik, odkrit je del slavočne stene zavzemajoči vol.

Dr. F. Stele, Varstvo spomenikov (od 1. V. do 31. VIII. 1926) ZUZ 1926; I. Komelj, VS VII, 1958—59, str. 236.

Sv. Primož nad Kamnikom, p.c.sv. Primoža. Pri čiščenju stenskih slik je bila ugotovljena starejša furlanska plast slik in letnica 1504, ki dokončno datira nastanek fresk.

Statenberg pri Mirni peči, p.c.sv. Martina. Tik pred vojno ugotovljene stenske slike v prezbiteriju so po vojni prebelili, poskusno sondiranje je pokazalo, da bi jih bilo mogoče še odkriti. Slike so iz zač. 16. stoletja.

Št. Jošt nad Vrhniko, p.c.sv. Jošta. Ponovno so bile sondirane že ugotovljene stenske slike v notranjščini ladje, ki jih moremo postaviti v krog furlanskih slikarjev iz začetka 15. stol. Naslikan je Pasijon.

M. Marolt, Dekanija Vrhnika, Topografski opis, 1929, str. 197.

Setnik, p. c. sv. Martina, glava Madone z detetom, po poiskusnem sondiranju, zač. 16. stol. — Foto I. Mole

Setnik, succursale St Martin, tête de la Madone avec l'Enfant, après le sondage d'expérimentation, début du 16e siècle. — Photo I. Mole

Tržišče, p.c.DM. V notranjščini, na stenah in oboku kvadratične apside smo ponovno sondirali stenske slike iz ok.1400. Slike bo mogoče v celoti odkriti, razen na severni steni ladje, kjer so uničene zaradi zamakanja.

F. Stele, Varstvo spomenikov (1932—34), ZUZ XIV, 1937, str. 63.

Viher, p.c.sv. Duha. Na zunanji slavoločni steni smo odkrili slike iste roke kot tiste v notranjščini prezbiterija ok.1500. S tem smo dobili enega najbolj učinkovitih gotsko poslikanih prostorov pri nas.

Dr. F. Stele, Varstvo spomenikov (od 1. I. — 31. VI. 1929), ZUZ 1929, str.; A. Demšar, VS IX, 1962—64, str. 247.

Visoko, p.c.sv. Nikolaja. Pri konservaciji Luxurie je bila na zgornjem robu slike ugotovljena letnica 1443.

I. Komelj, VS VIII, 1960—61, str. 170.

Višnja gora, p.c.sv. Ane. Ponovno je bil preiskan prezbiterij in na zaključni stranici ugotovljen sv. Lovrenc. Ohranjeni zastor z bogatim patroniranim vzorcem govori za čas ok.1500 in dokazuje sorodnost s slikami na Vihru in v ladji na Mirni na Dol.

Dr. F. Stele, Varstvo spomenikov (od 1. X. 1923 do 1. I. 1924), ZUZ 1924, str. 47.

Vrba, p.c.sv. Marka. Pri spomeniški prezentaciji notranjščine smo našli na vseh štirih stenah ladje ostanke slik Jerneja iz Loke s prizori Pohoda treh kraljev in Pasijona, na slavoločni steni pa slike furlanske smeri (sv. Marko, sv. Jernej).

I. Komelj, VS VI, 1955—57, str. 130.

c) sondiranje ali odkrivanje arhitekturne polihromacije

Bela, p.c.sv. Miklavža. Polihromirani so samo arhitekturni členi. Rebra in okenska ostenja so v rdečkastem tonu žgane siene, enako sklepniki in konzole. Okna obroblja še rdeč pas (slik ni).

Bistrica, p.c.sv. Jurija. Rebra so tonirana s prsteno rjavo barvo (slik ni, razen že prej ugotovljenih).

Dedni dol, kapela božjega groba. Rebra so poslikana z rdečimi in okrastrimi pasovi.

I d r i j a, p.c.sv.Trojice. Rebra in sklepniki so tonirani s svetlo žgano sieno. Rebra so razdeljena v pasove s temno obrobljeno, širšo belo črto. Enako je razdeljen slavalok.

K o s t a n j, p.c.sv.Doroteje. Polihromacija reber, prsteno rjav ton, rebra se prek konzol v poslikani imitaciji nadaljujejo do tal.

K r š k a v a s, p.c.Sv.Mohorja in Fortunata. Rebra, okenska ostenja: bela, siva, rdeča in sivo rumena.

L a n i š č e, p.c.sv.Uršule. Rebra so rdeče okraša.

L j u b l j a n a, grajska kapela. Ob portalu in bržkone v višini prvotnega stropa je širok, patroniran ornament.

M a č e pri Predvdoru, p.c.sv.Miklavža. Rebra so polihromirana prsteno rjavo.

M a g d a l e n s k a g o r a, p.c.sv.Magdalene. Rebra so rdeče okrašto tonirana (slik ni).

M e v k u ž, p.c.sv.Nikolaja. Rebra so slikana v svetlem okru (slik ni).

O t o k pri Radovljici, rebra so poslikana v oker tonu (slik ni).

P r a p r o č e, p.c.sv.Jurija. Rebra so tonirana v prsteno rjavem tonu (slik ni).

R a d e č e, ž.c.stari prezbiterij. Polihromacija reber je siva.

I. Stopar, VS IX, 1962—64, str. 238.

R a d o m l j e, stari prezbiterij. Slavalok je rdeč z belimi pasovi in rastlinskim vencem zgoraj.

R i h e m b e r k, grajska kapela. V okenskih ostenjih je rastlinska dekoracija, temno zelen ton. Rebra oker.

S o l č a v a, ž.c. Na okenskih okvirih je belo rdeča geometrična dekoracija z motivom šahovnice in krogov.

S p o d n j a S l i v n i c a, p.c.sv.Petra. Rebra so poslikana v okrastih in rdečih, menjavajočih se pasovih.

S r e d n j a v a s, p.c.sv.Radegunde. V prezbiteriju nastopajo na arhitekturnih členih oker, sepia, rdeč in črn ton (slik ni).

V r b a, p.c.sv.Manka. Rebra so tonirana: sepia, rumena, črna.

d) spomeniki z ugotovljenimi, vendar ne dovolj izrazitimi stenskiimi slikami.

C e r k n o, p.c.sv.Jerneja. Dve glavi z vtisnjenim nimbom, morda še 15. stoletje. C e r o v e c, p.c.sv.Jakoba. Na zunanjščini so slabo ohranjeni fragmenti, pasovi rdeči. 16. stoletje.

H m e l j č i č, p.c.Vnebovzeta prebl.DM. Na zahodni zunanjščini fragmenti slik, žal skriti za prislonežnim zvonikom. Intenzivne barve. Furlani?

I š k a v a s, p.c.sv.Križa. Na zunanjščini fragmenti, furlanska smer.

J a g n j e n i c a, p.c.sv.Marjete. Na zunanjščini fragmenti, furlanska smer, ponovno prebeljeni.

J a m a, p.c.sv.Lenarta. Na zunanjščini fragment slik.

K o s e z e. Na zunanjščini slabo ohranjena slika sv. Krištofa, še prva polovica 15. stoletja.

K r k a, ž.c.sv.Kozme in Damijana. Pritlični prostor zvonika je bil poslikan, secco tehnika, 16. stoletje, maršički krog.

P l a n i n a, p.c.sv.Pavla. Fragmenti na slavaločni steni. Neopredeljivi.

P o d k o r e n, p.c.sv.Andreja. Na severni zunanjščini izredno bogat ornamentiran okvir.

S p o d n j e K a m e n c e, p.c.sv.Janeza. Na zunanjščini fragmenti okvira iz barvastih pasov.

S t r a n j e, p.c.sv.Benedikta. Fragment na spoliji.

S t u d e n č i c e, p.c.sv.Florijana. Na južni zunanjščini barvne lise.

S v. L o v r e n c nad Krškim, p.c.sv.Lovrenca. Na južni zunanjščini ob romanskem oknu intenzivne barve, žal so okno zazidali in slike prebelili.

S e n t j u r j e v a g o r a, p.c.sv.Jurija. Notranjščina je bila poslikana, ohranjen je le delno viden ornament s paličastim motivom, sicer barvne lise. Secco, 16. stoletje.

T l a k e, p.c.sv.Križa. Na severni zunanjščini je fragment sv. Krištofa, dobro ohranjena glavica manjše figure.

T o p o l, p.c.sv.Katarine. Na zunanjščini so fragmenti kozmatskega okvira.

Velika Nedelja, ž. c. Ostanke gotskih stenskih slik, ki naj bi bili iz prve polovice 15. stoletja.

J. Curk, VS IX, 1962—64, str. 247.

Zagorje, p. c. sv. Pavla. Fragmenti na južni notranjščini ladje. Pozno 16. stoletje, slaba kvaliteta.

Žebnik, p. c. Žal. MB. Nad baročnim obokom v ladji so fragmenti slik, še 15. stoletje.

Kališče, p. c. sv. Ahaca, angel z napisnim trakom na oboku prezbiterija, zač. 16. stol. — Foto J. Gorjup

Kališče, succursale St Achatius, ange avec banderole avec inscription sur la voûte du chœur, début du 16e siècle. — Photo J. Gorjup

Ivan Komelj: Vingt années de mise à jour de peintures murales du moyen-âge.

I.

Après la seconde guerre, nous continuons la tradition de la mise à jour des monuments de la peinture murale du moyen-âge, quoique, au premier plan de la conservation des monuments, de nouvelles tâches ont apparu, et l'Institut pour la conservation des monuments a dû élargir son activité encore sur d'autres catégories de monuments (archéologiques, ethnographiques, urbanistes) plus qu'il ne l'a pu faire avant la guerre. Cependant, aussi après la guerre, nous utilisons avec profit le savoir et les expériences du premier conservateur, le professeur France Stelè, qui a posé les fondements de la conservation des monuments en Slovénie; et aussi aujourd'hui, chez la mise à jour, la conservation et la présentation des monuments de la peinture du moyen-âge, nous exploitons ses bases solides, ses constatations dans les domaines de l'iconographie, de l'histoire, des styles et de la théorie ainsi que son vif intérêt pour les découvertes nouvelles.

Le remaniement imprévu d'intérieurs d'églises a plus d'une fois appelé l'attention sur les peintures murales, mais souvent il les a aussi menacé ou même, par ignorance, détruit. Souvent, ceci se passa dans des églises où nous attendions le moins à trouver des peintures. C'est pourquoi nous nous sommes décidés à une revue systématique des églises où nous supposons qu'elles conservaient des peintures murales. Nous avons choisi les succursales de la campagne datant du moyen-âge, d'abord celles où nous avions déjà auparavant constaté des peintures mais où, avec sondages supplémentaires, nous avons voulu constater leur état actuel.

Après la guerre, le nombre des nouveaux endroits où nous avons trouvé des peintures murales, dans l'époque jusqu'à la fin du 16e siècle, s'est accru à env. 130, et chez 29 monuments connus déjà auparavant, nous avons continué la mise à jour ou conservé les peintures murales. La partie occidentale de la Slovénie, la Haute Carniole, le Littoral slovène et l'Istrie, est la plus remplie, mais il y a encore quelques régions vides.

Le nombre des monuments de la peinture murale du moyen-âge sur notre carte géographique des monuments de l'histoire de l'art a donc augmenté. Nous sommes liés plus étroitement avec le temps et l'espace, et la situation de la peinture murale en Slovénie dans le cadre de l'Europe centrale est devenue encore plus intéressante des points de vue de la géographie de l'art et de la situation du territoire slovène en territoire slovène en territoire de transition prononcé.

La série des découvertes d'après guerre couronnées de succès et précieuses et des présentations totales n'indique pas qu'il sera possible d'atteindre encore le charme de l'intérieur peint de Suha près de Skofja Loka ou de Primož près de Kamnik, si nous ne considérons pas la nouvelle découverte d'après guerre à Hrastovlje et celle, complémentaire, à Viher près de Sentrupert. L'inventaire connu du temps entre les deux guerres restera la base en dépit des constatations et découvertes actuelles et futures. Découvertes et constatations nouvelles ne seront que complément et arrondissement du tableau de notre peinture murale du moyen-âge.

II.

Nous n'avons pas encore trouvé une peinture murale romane, à l'exception de polychromation et décoration d'éléments architecturaux. La plus ancienne peinture est encore toujours celle du début du gothique que nous avons connue surtout dans le style des plis cassés. Le style linéaire du 14e siècle est représenté par les peintures sous le voûtes de la chapelle du château Turjak, à Jurklošter (constatées déjà auparavant, seulement mises à jour après la guerre), à Tupaliče, à Ziganja vas (couche inférieure), à Soštanj, à Tomaž près de Praprotno, à Knežja njiva et à Podlož. Les peintures à Pangrč Grm représentent un croisement entre la tradition du 14e siècle et la nouvelle tendance friulienne. Peintures »friuliennes« se trouvent à Bodovlje, Tomaž près de Praprotno près de Skofja Loka, Spodnje Bitnje, St. Jošt près de Vrhnika, Koreno (intérieur), Ziganja vas, Tupaliče, Breg près de Predvor, Podpeč en Basse Carniole, Jakovica, Dolec, Vsi sveti, Jagnječa, Smarata etc. Johannes de Brunek a travaillé à Ptujška gora, et les peintures de Vreme révèlent également un point de départ voisin de la peinture tyrolienne. Le groupe de Suha—Priješje a encore reçu suppléments à Brod près de Bohinj, à sv. Duh près de Skofja Loka, à Smihel près de Ozeljan et peut-être dans l'église à Pečine. L'influence carinthienne est parvenue en Carniole visiblement déjà avant Johannes de Laibaco. Peintures analogues aux siennes sont celles de l'arc de triomphe à Troščine en Basse Carniole, tandis que les peintures de Selo et Srednja vas montrent impulsions plus anciennes de l'école de peinture de Villach. L'école locale istrienne est complétée par le groupe du peintre Johannes de Kastua à Hrastovlje et les peintures pas encore mises à jour à Gradišče près de Divača et à Senično en Haute Carniole. De la seconde moitié du 15e siècle il faut mentionner surtout les nouvelles peintures à Mirna en Basse Carniole, à Krašče près de Moravče et celles du style de la renaissance italienne à Dolenja vas. Le 16e siècle est représenté en premier lieu par Bartholomaeus de Loka (Bodovlje, Koprivišče, Reka, Četena ravan), et le choeur peint de Police est apparente à Bartholomaeus. Du groupe du »peintre croate de Trubar«, Tomaž de Senj a signé les peintures de Nadlesek en 1511, et à ce groupe appartiennent aussi les peintures à Krvave peči et Krška vas. La mise à jour complémentaire à Spodnja Sliivnica, Kališče, Marija Gradec, Koreno, où les motifs de la renaissance s'entrelacent avec ceux du gothique où les peintures sont encore complètement gothiques, est également importante. Les peintures à Iška vas, Kozarišče, Sentjernež en Basse Carniole appartiennent à la seconde moitié du 16e siècle.

III.

En même temps avec la mise à jour ou le sondage des peintures murales, nous avons aussi étudié la polychromation des éléments architecturaux et la valeur des peintures dans l'espace. Les peintures gothiques apparaissent avant la reconstruction gothique de l'espace. Le mur roman est »actif« d'abord par la peinture mais qui - cedémoient les fenêtres romanes conservées ou documentées - ne détruit pas encore la valeur de l'éclairage roman de l'espace et le caractère tectonique de l'intérieur roman. Dans la décoration architecturale apparaît d'abord les couleurs sombres, noires et grises, puis les couleurs claires, pleines de vie, le motif végétal de la quenouille sur les »Dienste«, les nervures, et plus tard, déjà à partir de la seconde moitié du siècle, des couleurs sèches se font valoir, qui sont déjà liées à l'éclairage vigoureux. Mais, dans la seconde moitié du 16e siècle, nous trouvons de nouveau sur certains éléments des couleurs brunes terreuses, qui sur le mur blanc soulignent la construction constructive du système des voûtes.

IV.

Pour la conservation des monuments, à côté des recherches scientifiques, les expériences pratiques et les points de vue de principe, qui peuvent assurer la conservation efficace des peintures murales, sont également précieux. Ce sont d'abord les recherches et les expériences de nature technologique: le crépi, la technique du peintre (aussi le travail d'une journée, la manière de déposer le crépi, le ciment, la composition des couleurs, la provenance des couleurs etc.); une autre question également importante est la valorisation des monuments, quand nous parlons de la présentation totale du monument. Chez la valorisation, les possibilités sont les suivantes:

- 1) ensembles de peinture entièrement conservés où l'architecture et le peintre se complètent
- 2) oeuvres qui avec effet esthétique composent dans l'espace surfaces peintes plus étendues
- 3) fragments de peinture, surfaces moindres, de qualité extraordinaire de la peinture ou d'importance pour l'histoire de l'art, sans égard de l'effet esthétique dans l'espace
- 4) fragments, qui documentent peintures sans valeur spéciale dans l'espace, mais qui ont une certaine valeur pour l'art ou son histoire
- 5) fragments sans caractère distinctif avec traits sans caractère, qui documentent la peinture et rien de plus.

La découverte ou la présentation des peintures a souvent dérangé la symbiose entre architecture, peinture et mobilier. A plusieurs reprises, la question s'est posée, comment mettre d'accord le mobilier plus récent et les peintures du moyen-âge qui avaient pris naissance dans l'espace sans mobilier. Nous avons essayé de nous appuyer sur le critère de la qualité, mais nous avons dû chez les divers exemples corriger ces jugements de principe. Il faut considérer la valeur des peintures nouvellement découvertes, leur fonction esthétique dans l'espace (parfois seulement la valeur artistique ou historique) et la valeur de l'espace avec le mobilier comme ensemble. Si nous fixions à côté des critères pour la valeur des peintures murales encore des règles pour la valeur de l'espace où la qualité ne devrait pas décider seule, tout-de-même; nous devrions traiter chaque cas différemment et déterminer chaque arrangement spécialement sans formules préconçues.

SONDIRANJE BARVNIH PLASTI NA PLASTIKAH GLAV JANEZA KRSTNIKA

KSENIJA ROZMAN

Plastike Krstnikovih glav na krožnikih iz podružničnih cerkva v Bohinju, na Spodnjem Otoku pri Radovljici, v Spodnji Besnici pri Kranju in v Poljani pri Prevaljah so redki ohranjeni spomeniki te vrste na Slovenskem. Povezani so s sorodnim in tudi ne prav mnogoštevilnim gradivom v zahodni Evropi. Raziskave plasti podsnov in polihromacij na njih pa odkrivajo njihovo najstarejšo podobo in kultni pomen. Sondiranja pričajo tudi o spreminjanju barvne skale, ki so jo pri obnavljanjih v teku stoletij preduragčili.

Razni avtorji so se že v preteklem in našem stoletju lotevali vprašanj v zvezi s kultom plastično upodobljenih človeških glav. V kratkem povzete ugotovitve nam povedo, da sega kult glave do prazgodovine, etruščanskih in rimskih časov, ko tudi na našem ozemlju poznamo glinaste obrazne žare (žare z upodobljenim človeškim obrazom), ki pomenijo poslednje pokojnikov bivališče (dva primerka iz Emone hrani Mestni muzej v Ljubljani, enega so pred leti našli v Drnovem pri Krškem itn.).¹ Skoraj enake antičnim obraznim žaram so srednjeveške in še mlajše glinaste obrazne posode, ki so jih napolnjene s tremi vrstami žita darovali, da bi jim pomagale za ozdravljenje glavobola, bolezni v grlu in ljubezenskih zadevah (Nemci jih imenujejo »Kopfdreier«). Vtihotapile so se v cerkvene prostore in opravljale vzporedno in celo z istim obredom za ozdravitev enako vlogo kot glave svetnikov, ki so bili obglavljeni (med njimi glave sv. Dionizija, Albana in zlasti Janeza Krstnika).²

Janez Krstnik predstavlja izjemo med svetniki, saj se slavita njegov rojstni in smrtni dan (obglavljenje). Običaji, ki so dediščina poganstva, živijo še danes v krščanski folklori in so v zvezi s praznovanjem rojstnega dne: zažiganje kresov (ogenj Janeza Krstnika), zelišča Janeza Krstnika, kresno nastiljanje hlevov in hiš s praproto, obešanje ivanjske rože na strehe in okna, pitje šentjanževca itn.³ Kot vsi popularni svetniki je bil tudi on zavetnik bolnih. Njegova plastično izdelana ali naslikana odsekana glava na krožniku⁴ je bila predmet posebnega češčenja vernikov, ki so imeli glavobol ali bolezen v grlu. Povečini so glave upodobljene v naravni velikosti in položene na krožnik kažejo znake smrti. Ljudje so si jih polagali na glavo, jih poljubljali, metali denar v krožnik ali pili vino iz njega — vse z namenom, da bi ozdraveli. Tudi klobuk, ki so ga najprej poveznili na svetnikovo upodobljeno glavo, nato pa na svojo, naj bi pomagal k ozdravitvi. Po izročilu naj bi Krstnikove glave, vržene v vodo, pomagale najti utopljenca.

Najstarejša kulturna Krstnikova glava na krožniku je znana iz naumburške stolnice (zač. 13. stoletja).⁵ Druge srednjeveške primerke hranijo cerkve in muzeji v Amiensu, Soissonsu (Saint-Jean-des Vignes), Reihenhallu (muzej, glavi iz Johanneskögla), Zürichu, Alt Johannu (kanton St. Gallen), Aurathu (okrožje Krefeld), Bratislavi (muzej), Bruxellesu (Musée du Cinquantenaire), Flumsu (Sebastianova kapela), Freiburgu, Kölnu, na hribu Die Hohe Salve, kjer je bil še v preteklem stoletju živ kult. V Italiji so poleg lesenih glav tudi kovinske, na Angleškem alabastrske. Ker je bil Janez Krstnik tudi patron vseh, ki so se kakorkoli ukvarjali z volno, od predelovalcev do trgovcev, je razumljivo, da je Nottingham eno od središč teh primerkov.⁶

Podatki o Krstnikovih glavah v Sloveniji so skopi. Bohinjsko omenja Josip Dostal,⁷ objavil jo je tudi avstrijski raziskovalec Leopold Kretzenbacher;⁸ o nadleški je zapisal nekaj opomb prof. Stelè;⁹ bohinjska, otoška, besniška, poljanska in nadleška so našete v vodniku »Janezova cerkev ob Bohinjskem jezeru«¹⁰; poljanska je bila leta 1961 razstavljena v cerkvi sv. Duha v Slovenj Gradcu; glavo iz Starega trga pri Ložu, danes je v Narodni galeriji in je brez polihromacije, datira Emilijan Cevc v konec 13. stoletja (E. Cevc, Srednjeveška plastika na Slovenskem, Ljubljana 1963, str. 73—74). Morda gre za isti kos, ki ga omenja prof. Stelè v zapiski, da je bil shranjen

Glava Janeza Krstnika iz Starega trga pri Ložu (k. 13. stol.)

Tête de Jean Baptiste à Stari trg près de Lož (fin du 13e siècle)

Glava Janeza Krstnika v p. c. sv. Janeza v Bohinju, 1. pol. 15. stol. (?). — Foto K. Rozman

Tête de Jean Baptiste dans la succursale sv. Janez v Bohinju, tête moitié du 15e siècle (?). — Photo K. Rozman

v Nadlesku pri Starem trgu pri Ložu. Vsekakor pa je ta primerek eden najstarejših ohranjenih v Evropi.

Plastika iz podružnične cerkve JANEZA KRSTNIKA OB BOHINJSKEM JEZERU stoji navpično na vrat nasajena na srčastem podstavku (24 × 31 cm) s tremi struženimi nogami. Rob podstavka je zelenkasto črn, osrednji del je belkasto siv in je posut z rdečimi madeži, ki pomenijo krvne kaplje. Da je podstavek izdelek preteklega stoletja, kažejo stružene politirane noge, modra barva spodnje strani, oblika podstavka, ki je v primerjavi s tujim in domačim gradivom izjemna, svežina lesa in način barvanja, pri čemer je edino na zgornji površini barvna plast nanescena na kredno podsnovo. O starejšem nastanku glave (28 × 17 cm) priča leseni čep na sredini hrbtni strani glave. Ta dokazuje, da je glava, podobno kot naslednje tri, nekoč ležala na krožniku in so jo šele pozneje navpično nataknili na nov podstavek. Rokodelska izdelava glave z grobo poudarjenim realističnim izrazom mrtvega obraza opozarja na mlajši nastanek kljub mandeljasto oblikovanim očem, svitkasto zavitim lasem in bradi, ki so značilni za kiparske izdelke ob koncu 14. stoletja. Prerez las kaže starejšo rdečo rjavo izmito plast podsnove in okrašto plast, ki jo vidimo tudi s prostim očesom in je čeznjo nanescena črnkasta polihromacija. Inkarnat obraza sestavljajo le podsnova, belkaste in rožnate plasti. Na levi strani temena glave pa je ostala edina priča o nekdanji pozlati las, nanesceni na bolus in kredo. Ta skromni ostanek nekoč

pozlatenih las je tudi edina opora, ki opravičuje eno samo barvno plast na obrazu in postavlja plastiko v starejši čas. Znano je, da so ob obnavljanju polihromacij plastike pogosto izmili z lužnato raztopino in sicer prav do lesa.

Plastika iz podružnične cerkve Janeza Krstnika na **SPODNJEM OTOKU** pri Radovljici (22×14 cm) je pritrjena na okrogel stružen krožnik iz zdravega lesa (premer 28 cm), ki ima na prednji strani ostanke plasti: na les je nanesena podsnova, oranžno rdeča plast, na njej pa so ostanki črnka-stega pasu, verjetno oksidirane srebro. Inkarnat sestavljata dve plasti: najstarejša na podsnovi je rahlo rumenkasta z rdečimi pigmenti, tej sledi podsnova zadnje sivo rožnate plasti. Na laseh je na podsnovi prva plast rumenkasta s tanko rjavo lazuro, sledi ji mlajša podsnova z rumenkasto rjavo in temno rjavo plastjo. — Oblikovalec obraza si ni prizadeval upodobiti realističnega izraza, čeprav bi imel pri tem motivu lepo priložnost. Tip deljene brade, svedrasto zavitih las in najstarejša plast rumenkastega inkarnata z rahlo ronžatimi pigmenti, govorijo za gotško plastiko, ki jo datiram pred prvo polovico 15. stoletja. Takrat je stala na tem mestu že srednjeveška

Glava Janeza Krstnika na krožniku v p. c. sv. J. Krstnika. Otok pri Radovljici (1. pol. 15. stol.). — Foto K. Rozman

Tête de Jean Baptiste sur le plat dans la succursale sv. Janez Krstnik, Otok près de Radovljica (1ère moitié du 15e siècle). — Photo K. Rozman

Glava Janeza Krstnika na krožniku v p. c.
sv. J. Krstnika v Sp. Besnici pri Kranju
(sr. 15. stol.). — Foto K. Rozman

Tête de Jean Baptiste sur le plat dans la
succursale sv. Janez Krstnik à Spodnja
Besnica près de Kranj (milieu du 15e siè-
cle). — Photo K. Rozman

cerkev, od katere so še danes ohranjene gotske freske na glavni fasadi, na podstrešju pa trikotni zatrep nekoč nižje in bolj strme strehe. Vizitacija iz leta 1655 omenja tri cerkvene oltarje, veliki je bil posvečen Janezu Krstniku.¹¹ Ne glede na to, kje je nekoč stala gotska glava na krožniku, ugotovimo po primerjavi s polihromacijami 17. stoletja (»zlati oltarji«), da je druga stopnja polihromacije, domnevni srebrnkasti krožnik in rumenkasto sivi inkarnat obraza, nastala v 17. stoletju. Sledovi treh žebeljev na krožniku pa kažejo, da je bil krožnik pritrjen. Ker je bil ostanek »zlatega oltarja« do nedavnega v cerkvi (danes je v župnišču) in ker o starejših oltarjih govori tudi vizitacija 17. stoletja in pa ker je mlajša plast obraznega dela in krožnika značilna za 17. stoletje, so bržkone stari kulturni predmet ohranili in ga vključili med opremo 17. stoletja. Polihromirali pa so ga v soglasju z novo uveljavljajočo se barvno lestvico. Dokaj dobro ohranjen les krožnika, spretno struženje, zaenkrat le ena sama najdena barvna plast (domnevno srebrna) pa ne izključujejo misli o poznejšem nastanku krožnika.

Plastika iz SPODNJE BESNICE pri Kranju. Glava (20,5 × 16,5 cm) je danes shranjena v zakristiji. Še nedolgo tega je visela sredi nad lokom glavnine velikega »zlatega oltarja« iz l. 1697. Krožnik je okrogel s premerom 38 cm, zgornji in spodnji rob sta ravno odrezana. Dotikala sta se profilov grede in loka srednje hiše. Ozadje je opečnato rdeče, na sprednji strani pa se vrste plasti: podsnova, rumena barva, ki je tesno spojena z zeleno, prozorna plast in debelejša plast, ki je na mikroskopskem posnetku videti rjava, pri dnevni svetlobi in pod mikroskopom pa zaradi prosojnosti učinkuje zelenkasto rjavo; sledi hladno belkasta, ki jo ob robih prekrije zlati rob krožnika; zadnja plast je ponovno bela. Tesna spojenost podsnove z rumeno in zeleno plastjo priča za istočasen nastanek. Ker je na nekaterih delih roba nanescena bela polihromacija z bolusom in zlatom naravnost na les, kaže, da je poškodovani zeleni barvi sledilo belo prebarvanje krožnika z zlatim robom, kot tretja in zadnja pa bela oljnata plast. Lasje so v prvi stopnji na podsnovi svetleje rjavi z rumeno zeleno lazuro, v zadnji pa je na podsnovo nanescena črnkasto rjava plast. Glava je črvojedna, zadaj klinasto spodrezana in ne sega do roba krožnika.

Obraz je rahlo rožnat, podsnova je kredasta. Rožnat ton prehaja na licih v nekoliko temnejše senčenje. Tip obraza z nekoliko nagrbančenim čelom, modna pričeska z vporedno potekajočimi polžasto zavitimi lasmi in brado kažejo na sorodnost s tipi plastik ali figur na freskah okrog srede 15. stoletja. V tem času tudi srednjeveški viri omenjajo besniško cerkev.¹² V prvi polovici 17. stoletja so podrli stranski oltar,¹³ leta 1666 postavili levega (datiran), nekako istočasno tudi desnega in velikega leta 1697 (datiran). Glede na slabo prilegajočo se črvojedno glavo, ki v razmeroma širokem in globokem krožniku »plava«, glede na dobro ohranjenost krožnikovega lesa in barvnih plasti, ki so sorodne plastem na tamkajšnjih »zlatih oltarjih«, pa tudi glede na to, da je krožnik prirejen v merah prostora med lokom glavne niše in grede oltarja, najbrž ni neupravičena domneva, da je krožnik mlajši dodatek k srednjeveški plastiki.

Četrta med tovrstnimi plastikami je v podružnični cerkvi sv. Janeza Krstnika v POLJANI pri Prevaljah. Visi na sredini friza velikega »zlatega oltarja« iz leta 1653 (datiran). Glava je visoka 23 cm, široka 10 cm in se prilega širini krožnika. Inkarnat je lazurnat, naravnost na les nanesen s toplo belkasto rumeno plastjo, ki spominja na srednjeveško otoško, sledi belkast oker, rdeča barva, bela, oker, del srebra, karminsko rdeča in rožnata plast. Na krožniku smo zasledili rdečo polihromacijo z lazuro, ki je nanesena naravnost na les, vmes se pod mikroskopom vidijo delci, ki utegnejo biti ostanki bolusa in zlata; sledi debelejša podsnova, rdeča plast, podsnova za srebro, srebro in temno karminsko rdeča polihromacija, ki pomeni krvne kaplje. Poznajo se tudi sledovi zelene barve, ki skupaj s karminsko rdečo dopuščajo primerjavo s podobno originalno polihromacijo velikega »zlatega oltarja«, skrito pod mlajšimi preslikavami.

Z nanizanimi ugotovitvami in domnevami, ki so jih določeneje odprle in podprle mikroskopske raziskave in sondiranja, sklepamo: pri bohinjski glavi kaže drobnost ostanek pozlate na večjo starost plastike in nekoč pozlatene lase; bohinjski podstavek je mlajši od plastike glave, prav tako sta mlajša krožnika iz Spodnjega Otoka in Spodnje Besnice; način polihromacije inkarnata v ori-

Glava Janeza Krstnika na krožniku p. c. na Poljani pri Prevaljah (2. pol. 15. stol.). — Foto K. Rozman

Tête de Jean Baptiste sur le plat dans la succursale à Poljana près de Prevalle (2e moitié du 15e siècle). Photo K. Rozman

ginalni srednjeveški rumenkasto rožnati barvi kaže pri poljanski in otoški plastiki na razloček med srednjeveškimi polihromacijami in polihromacijami 17. stoletja, ki uveljavljajo intenzivnejše in bolj rezke tone in senčene prehode (Poljana); posebno mlajše plasti na krožnikih pa so značilno prikrojene novemu okusu, po katerem so postavljali tudi novo opremo, zlasti »zlate oltarje« in vanje vključevali starejše kultne predmete (Poljana, Spodnja Besnica, Spodnji Otok).

OPOMBE

¹ T. Knez — P. Petru — S. Škalar, Neviodunum, Dolenjska založba 1961. Tab. IV.

² Undset I., Archäologische Aufsätze über südeuropäischen Fundstücke, V., Über italienischen Gesichtsurnen, Zeitschrift f. Ethnologie, XXII. Bd., Berlin 1890, p. 109 sq. — W. Schmidt, Moderne Gesichtsurnen, Oberbayerisches Archiv f. vaterländische Geschichte, Bd. 49, München 1895—1896, p. 537 sa — M. Eysn., Über einige Votivgaben in Salzburger Flachgau, Zeitschrift d. Ver. f. Volkskunde, Berlin 1901, p. 182 sq. — R. Andree, Votive u. Weihgaben des katholischen Volks in Süddeutschland, Braunschweig 1904, p. 139 sq.

³ Narodopisje Slovencev I., Ljubljana 1944, p. 339—342, in II. del, Ljubljana 1952, p. 142—143.

⁴ O tem in naslednjem glej: L. Réau, Iconographie de l'art chrétien, Tome II, Iconographie de la Bible I., Ancient Testament, Paris 1956, p. 434 sq. latinsko: caput sancti Johannis in disco; italijansko: la testa recisa di S. Giovanni Battista nel disco; špansko: la caleza de S. Juan Baptista; angleško: the head of the Baptist on a charger, on a dish; nemško: Johannesschiüssel. — Glava na krožniku se nanaša na njegovo smrt, ki jo popisuje sv. pismo nove zaveze (Sv. pismo NZ, Ljubljana, 1939, p. 35 ali 95.): na gostiji je obljubil pijani Herod nečakinji Salomi, da ji bo izpolnil vsako željo. Mati Herodiada, ki sovraži Janeza Krstnika, ker ji očita zakonoskrbnstvo, ji svetuje, da zaprosi za Krstnikovo glavo. Herod po oklevanju izpolni željo. V ječi obglavijo svetnika in jo na krožniku izroče Salomi — Zgodba je pri nas upodobljena na renesančnih freskah ok. l. 1524 pri Sv. Janezu v Bohinju.

⁵ L. Kretzenbacher, »Johannishäupter« in Innenösterreich. Ein Beitrag zur Verehrung und Brauch um Johannes der Täufer: v: Festschrift zur Vollendung des 60. Lebensjahres des Hofrates Universitätsprofessor Dr. Gotbert Moro, Klagenfurt 1962, p. 240. (na cit. delo me je opozoril kolega Iv. Komelj, za kar se mu najlepše zahvaljujem).

⁶ O kultu glave Janeza Krstnika: literatura navedena v delu v opombi 5 in R. Eder, Heilkräftige Johanneshäupter, Zeitschrift f. österr. Volkskunde, X., Wien 1904, p. 107; — E. Stückelbert, Die Johannis-häupter, Schweiz. Arch. f. Volkskunde, Bd. XIV., Basel 1910, p. 287 sq. — K. Künstle, Iconographie d. Heiligen, Freiburg in Br., 1926, p. 339; — O. Thulin, Johannes d. Täufer im geistlichen Schauspiel d. Mittelalters u. d. Reformationszeit, Leipzig 1930, p. 11, 12, 81, 82, 83, 92, 94, 110, 115, 119, 122—124; — Bächtold-Stäubli, Handwörterbuch d. deutschen Aberglaubens, Bd. IV, Berlin-Leipzig 1931/1932, p. 740 Lexikon f. Theologie u. Kirche, Herausgegeben von M. Buchberger, Freiburg in Br., 1933, p. 464, 543—544. — The Concise Encyclopedia of Antiques, Volume Three, New York (brez letnice), p. 193 sq. — G. Gutzit, Österreichs Gnadenstätten in Kult u. Brauch, Bd. 4, Kärnten u. Steiermark, Wien (1956), p. 30, 68, 69, 79, 123, 237. — Z Doline Avstrijske sta primerka v katalogu: Die Gotik in Niederösterreich, 2. Aufl., Krems-Stein 1959, p. 123, št. kat. 421 in 422. Primera obravnava L. Schmidt. — Avtor mi je v pismu dne 2. VI. 1960. prijazno posredoval nadrobnejše podatke o devetih glavah, ki jih hrani Avstrijski muzej za narodopisje na Dunaju in me opozoril na številna objavljena dela. Za izkazano pomoč se mu lepo zahvaljujem.

⁷ Gruden J. — Dostal J., Cerkev sv. Janeza ob Bohinjskem jezeru, IMDK, 1909, str. 134; — Ks. Rozman, Janezova cerkev ob Bohinjskem jezeru, Ljubljana (1962.), p. 26—28.

⁸ L. Kretzenbacher, o. c., p. 274, slika 3.

⁹ Fr. Stelē, Zapiski 18. 8. 24, XXVI, 5'—8..

¹⁰ Ks. Rozman, o. c., p. 27.

¹¹ L. M. Golia, Regeste škofijskega arhiva v Ljubljani, zvezek II., Ljubljana 1957, št. 368, 1655, avgust 31, KAL 22/13.

¹² F. S. Pokorn, Zgodovina Besnice pri Kranju, Ljubljana 1909, p. 68, 136.

¹³ Ibidem, str. 139.

Iskreno se zahvaljujem restavradorju Emilu Pohlu za požrtvovalno pomoč pri raziskavah plasti kot tudi za številne mikroskopske posnetke in dragocene napotke ob sondiranju.

Ksenija Rozman:

SONDAGE DES COUCHES DE COULEUR SUR LES PLASTIQUES DES TÊTES DE ST JEAN BAPTISTE SUR LE PLATEAU

L'auteur étudie quatre exemples iconographiques polychromisés de têtes de St Jean Baptiste sur le plateau, conservés jusqu'à ce jour en territoire slovène. Par comparaison avec la portée du culte des têtes humaines iconographiques connu depuis la préhistoire et qu'on retrouve jusqu'au seuil de XXe siècle, l'auteur constate que dans le cas de la statuaire slovène également, il s'agit d'objets particulièrement vénérés pendant des siècles et inclus dans le mobilier d'église de plus récente date. Les exemples des

églises-chapelles de St Jean Baptiste au bord du lac de Bohinj, de Spodnji Otok près Radovljica, de Spodnja Besnica près Kranj en Hte Carniole et de Poljana près Prevalje en Styrie ont à peu près les dimensions d'une tête humaine. Ces têtes portent tous les signes de la mort et reposent sur un plateau. Par le type iconographique comme par leur forme, elles rappellent les oeuvres médiévales exposées dans diverses collections ou églises européennes, et auxquelles les gens attribuaient jadis des pouvoirs particuliers dans la guérison des maladies de la gorge et de la tête.

Pour déterminer l'aspect premier des polychromies et l'âge de ces oeuvres, l'auteur se sert de la méthode de recherches des couches de couleur conservées sur les têtes et les plateaux à l'aide de sondage des couches polychromisées et des dessous, et de l'examen au microscope.

Elle cite comme un des exemples les plus anciens en Slovénie la tête sans polychromie qui se trouve à Stari trg près Lož et qu'elle situe à la fin du 13e siècle. Cette oeuvre est en même temps une des plus anciennes de cette espèce qui soient conservées en Europe.

L'examen des couches de couleur dans l'exemple de l'église-chapelle **Janez Krstnik** (St. Jean Baptiste) au bord du lac de Bohinj montre que le support actuel ne date que du 19e siècle. La tête était auparavant posée horizontalement sur un plateau plus ancien. Les couches de couleur du visage et des cheveux et la manière rustique de l'exécution ne situent cependant pas cette oeuvre au moyen-âge, malgré les cheveux et la barbe tire-bouchonnés et les yeux en amande, caractéristiques des oeuvres de la fin du 14e siècle. Quelques restes de couleur des cheveux jadis dorés, conservés sur la partie postérieure de la tête parlent aussi en faveur de la fin du 14e ou du début du 15e siècle.

La tête de **Spodnji Otok**: une seule couche de couleur mal conservée (probablement argentée) et le bois assez bien conservé feraient dater le plateau, peut-être du 17e siècle, époque où furent érigés les autels de l'église. C'est aussi au 17e siècle que peut se placer la deuxième couche de l'incarnat du visage, de teinte jaune gris sous laquelle se cache la couche médiévale originale légèrement jaunée avec des pigments rosés. Le type du visage aux lignes non réalistes, aux cheveux tire-bouchonnés et à la barbe partagée nous dit que nous pouvons situer cette oeuvre dans la première moitié de 15e siècle. Jusqu'à ces derniers temps, la tête de **Spodnja Besnica** était fixée à un autel du 17e siècle. La plus ancienne couche de couleur du plateau est verdâtre et très proche des couches de couleur de l'autel de 1697. Plus tard on a peint le plateau en blanc bordé d'or. La dernière couche de peinture du plateau est de nouveau blanche (cette fois à l'huile). Le plateau est adapté à une place au-dessus du centre de la niche principale du maître-autel et trop grand pour les dimensions de la tête. Il n'y a qu'une seule polychromie du visage, et encore est-elle assez endommagée; elle est d'un rose clair, passant à une nuance plus intensive sur les joues, ce qui est une des caractéristiques du moyen-âge. Le type du visage au front légèrement plissé et la coiffure à la mode du jour confirment que cette oeuvre date du milieu du 15e siècle.

La plus ancienne couche rose jaunâtre sur la tête de **Poljana** près Prevalje rappelle la polychromisation de **Spodnji Otok**. Sur cette couche il y a une série d'ornements blanchâtres et des traces de couleur argent et carmin qui, du plateau, ont débordé sur la figure. Sur le plateau, l'examen au microscope dévoile des traces de dorure et, ultérieurement d'argenterie. Ces deux couches sont recouvertes d'une couche de peinture verte avec des points rouges. La comparaison des couches de couleur verte et rouge montre leur analogie avec les couches originales de peinture sur le maître-autel du 17e siècle dans la même église.

L'étude des diverses couches de couleurs sur les têtes de St Jean Baptiste, faites par sondages ou examen au microscope (avec l'aimable collaboration du restaurateur E. Pohl) viennent fortement appuyer les suppositions suivantes: la tête de Bohinj est bien médiévale; le support de Bohinj et les plateaux de **Spodnji Otok** et de **Spodnja Besnica** sont plus récents que les têtes; les têtes de **Poljana**, **Spodnji Otok** et **Spodnja Besnica** ont conservé leur couleur médiévale; les têtes de **Spodnji Otok**, **Spodnja Besnica** et **Poljana** ont été incluses au 17e siècle dans le nouvel arrangement d'un autel et leurs couleurs sont analogues à celles du mobilier d'église de cette époque. L'intégration des têtes médiévales dans les parties composantes d'un autel leur a enlevé toute leur signification de culte des têtes.

STARA MESTNA JEDRA IN NEKATERE NUJNE NALOGE SPOMENIŠKE SLUŽBE

MILAN ŽELEZNIK

Ko je profesor Stelè v prispevku za lanski simpozij o varstvu in oblikovanju kulturne pokrajine, ki je bil v Piranu, opozoril na kontinuiteto spomeniškovarstvene zavesti pri ohranjanju urbanističnega, zgodovinskega, domačijskega in naravnega okolja pri nas, je med drugim tudi rekel, da »problemi niso nekaj, kar je zasidrano zunaj prostora in časa, temveč so v življenju vselej izraz resničnih konstelacij, ki sprožijo njihovo aktualnost in zahtevajo odgovore nanje.«

Varovanje starih mestnih jeder je taka naloga, ki jo je z vso ostrino naložil konservatorjem prav povojni čas. Teža naloge je dvojna. Na eni strani je prvo povojno razdobje z urbanistično nenačrtnostjo napravilo urbanističnim spomenikom več škode kot vojna vihra, ki je starim mestnim jedrom prizanesla, na drugi strani pa tudi spomeniška služba na to stihijo ni odgovorila načrtno in se ni mogla učinkovito upreti škodljivim posegom. Poleg tega, da je bila storjena prenekateremu urbanističnemu spomeniku nepopravljiva škoda, je to nemalo skalilo tudi odnose med arhitekti-načrtovalci in zgodovinarji-konservatorji. Spomeniška služba se je z leti vse bolj krepila, spomeniškovarstveni zakoni so ji nalagali vse več dolžnosti, hkrati pa je klic po načrtnosti v urbanizmu prerasel v spoznanje, da je urbanistično planiranje strokovni temelj zdrave in sodobne urbanizacije. Predpisi so terjali urbanistične načrte, kasneje pa tudi mnenja o spomeniških vrednotah. Projekтивne organizacije so ubrale pri načrtovanju naselij s starimi jedri različna pota. Nekatere so same ocenile spomeniško vrednost, druge so delo zaupale posameznim strokovnjakom in le redke so prosile za mnenje zavode za spomeniško varstvo, ki so edini poklicani dati tako oceno. V pripravah za generalni načrt urbanističnega razvoja Ljubljane je taka pot prerasla v prvo dejansko sodelovanje dveh zavodov pri določanju spomeniškovarstvenega režima istega urbanističnega kompleksa.

V primerjavi s predvojnimi prizadevanji kažejo zunanje oblike razvoja spomeniškovarstvene zavesti pri ohranjanju urbanističnih spomenikov, da smo nekatere stopnje prehodili ponovno, da pa je razvoj v zadnjem času nagel in vodi k pravemu razmerju v razdelitvi odgovornosti med urbanističnimi načrtovalci in konservatorji. Dokler zavest, da smo dolžni vključiti urbanistične spomenike kot pozitivno kulturno dediščino v okolje, ki ga na novo oblikujemo, ni prodrla širše v vrste načrtovalcev samih, so ostali brez odmeva skoraj vsi napor konservatorjev pa tudi prepričljivo utemeljeni argumenti mnogih arhitektov, ki so to zavest požrtvo-

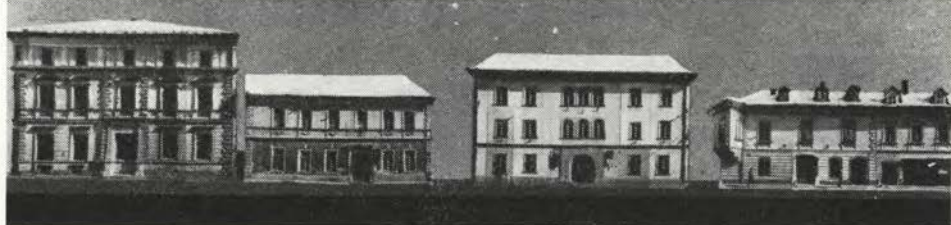

valno utrjevali v lastnih vrstah. Vse bolj zdaj raste pomen oblikovne discipline, ki priznava sožitje starih, že oblikovanih vrednot in novih oblikovnih prijemov v sintezi, ki naj pokaže kvaliteto obeh. V ospredje stopa oblikovna zavest načrtovalca, ki naročilo lahko sprejme ali pa ga odkloni in je vselej dolžan opozoriti na neubranost zaželenih projektov, tudi za ceno naročnikove nejevolje. Pri tem se nujno spreminja tudi vloga naročnika ali mecena, ki je bila od nekdaj med močnimi gibalci pri oblikovanju mest. Zdi se, da sonce osebnega mecenstva z družbenimi sredstvi vendarle zahaja. Zakonodaja, ki bolj ali manj prožno sledi razvojnim nagnjenjem, je pomagala urediti položaj in konservatorja je vse manj žrtev družbene zmote, ki ga je v besedni igri označevala za »konservativca«.

Premalo pa je konservator tudi resnični ohranjevalec starih mestnih jeder. Vzrok ni le v tem, da je zbiranje sredstev za spomeniško službo in za investicije zagotovljeno preveč deklarativno, ampak tudi v tem, da terjajo zlasti urbanistični spomeniki dejavnost, ki je spomeniška služba ne more opravljati le kot del javne službe. To je neposredna investicijska operativa večjega obsega, ki s svojimi posebnimi organizacijskimi oblikami prerašča shemo zavodov za spomeniško varstvo. Podobno, kot se ni spremenila škodljiva praksa, ki je podcenjevala kulturno dediščino v naseljih, dokler ni spomeniškovarstvena zavest vsaj nekoliko prodrla med načrtovalce same, podobno tudi spomeniška služba ne more pričakovati, da bo z operativnimi posegi v lastni režiji lahko bistveno spremenila stanje, če ne bo ta zavest vse bolj živa v vseh projektantskih organizacijah in pri vseh projektantih, ki se ukvarjajo tudi s spomeniškim gradivom. Ta pot je nujna ne samo zato, ker ni mogoče organizacijsko, finančno in kadrovsko na hitro spremeniti strukture zavodov, ampak tudi zato, ker je oblikovalni proces hkrati tudi ustvarjalni proces, ki terja oblikovalca-ustvarjalca in se izogiblje oblikovalcu-posnemovalcu. Pri tem čakajo spomeniško službo nekatere nujne naloge, ki se jim ne bi smela izmikati, če naj deluje kot dejavna usmerjevalka oblikovanja v starih naseljih.

Predvsem ima v lastnih vrstah mnogo premalo arhitektov-konservatorjev, ki so most med arhitektom-ustvarjalcem in zgodovinarjem-konservatorjem. Po dvajsetih letih širše organizirane spomeniške službe premorejo vsi zavodi v Sloveniji komaj pol ducata arhitektov. Glede na to, da sestavljajo temeljni del spomeniškega gradiva nepremični kulturni spomeniki (cerkve, gradovi, plemiške, meščanske in kmečke hiše), združeni pogosto v urbanističnem kompleksu starih naselij, se zdi tako stanje skoraj nerazumljivo. Pogojeno je pač v zgodovini konservatorstva pri nas, ki se je po avstrijskem vzoru opiralo predvsem na konservatorje-umetnostne zgodovinarje, in v dolgoletni deklarativni vlogi zavodov. Ti so se zaradi pomanjkanja sredstev za investicije v spomeniške objekte morali omejiti na vlogo svetovalca, v prvem desetletju po vojni pa je edini zavod v Sloveniji štel za največji uspeh, če je lahko dobil ta ali oni spomenik streho nad glavo. Po medvojnem razdejanju je bila taka gradbena naloga v resnici prepotrebna temeljna dejavnost spomeniške službe, ki je še danes aktualna. Če bi nam bilo tedaj uspelo prekriti še več kulturnih spomenikov, bi si s tem prihranili težke milijone. Že danes si težko razložimo primere, ko so spomeniško službo pri tem delu ovirali, čez desetletje ali dve pa tega sploh ne bodo mogli več razumeti. S prvimi zahtevnejšimi rekonstrukcijami pomembnejših razrušenih objektov

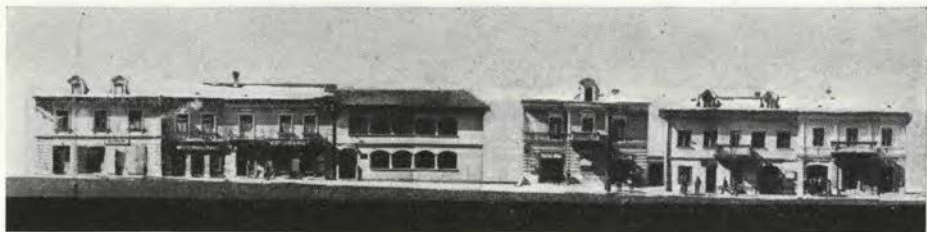

je spomeniška služba prevzela nalogo, ki je počasi presegla znanje in požrtvovalnost konservatorjev-umetnostnih zgodovinarjev in je nujno vključevala vedno več strokovnjakov, predvsem arhitektov. V Kostanjevici je na primer pomagal Zvezni institut za varstvo spomenikov ne le z zveznimi krediti, ampak tudi z arhitektom, šolanim v Franciji, v deželi, ki je izdelala klasični profil arhitekta-konservatorja. Prizadevanja, da bi sanirali staro Ljubljano, so spet odkrila med arhitekti ljudi, ki so pokazali razumevanje in vztrajno voljo pomagati bolnemu mestnemu jedru. Nastala je celo projektivna organizacija, katere izključna naloga naj bi bila sanacija in prezentacija mesta znotraj nekdanjih mestnih obzidij. V obeh primerih, bodisi da je pobuda za obnovo arhitekturnih spomenikov izšla iz vrst konservatorjev, ki se poklicno ukvarjajo s kulturnimi spomeniki, ali da so jo uresničili arhitekti, gre za latentne sile razvoja spomeniškovarstvene zavesti in misli, ki nikakor ni omejena zgolj na uradne predstavnike spomeniške službe. Če je zunaj naših vrst večkrat laično razumljena in tolmačena, ni zato mnogokrat nič manj pozitivna in smo je lahko samo veseli.

Arhitekt-konservator je tisti strokovnjak, ki naj bi spomeniškovarstveno misel v krogu enako šolanih ljudi tudi tolmačil. Prav enaka temeljna izobrazba, obvladanje tehničnega jezika, mišljenja, pojmov in projektivnega dela, mu daje položaj zveznega člana ne le med arhitektom in zgodovinarjem, ampak tudi obratno. V stalnem stiku s kolegom konservatorjem-umetnostnim zgodovinarjem namreč lahko spoznava tudi vse tiste poglede na stilno arhitekturo, ki so lastni strokovnjaku-historiku, stalno povezanemu s spomeniki.

Sodelovanje arhitektov v spomeniški službi je konservatorsko dejavnost na arhitekturnih objektih hkrati tudi izvilo iz kalupov provizorične amaterske gradbene dejavnosti. Izkazalo se je, da stara arhitektura žal ni lesena figura brez barve, ki jo lahko namočimo v vosek in tako konserviramo, ampak da terja prav tako tehniko kot postavljanje novih zgradb in še zahtevnejšo metodo, kar nujno vpliva tudi na sredstva, ki so potrebna za količjak resno delo z arhitekturnimi spomeniki. Najbrže ne bo nikoli dovolj priznan pomen trenutka, ko je arhitekt vrgel pred naročnika-mecena milijonsko številko za

sanacijo zgradb v stari Ljubljani, medtem ko je konservator moledoval za skromne tisočake. Če bi spomeniški službi uspelo, da bi bila stopila v vrsto bolj vzdrževanih dejavnosti že takrat, ko so v najrazličnejše investicije vlagali milijone, bi imela tudi danes pri zbiranju sredstev za temeljno delo manj težav. Večje število arhitektov-konservatorjev bi ji tako mesto morda zagotovilo. V krogih tehnično, gospodarsko in civilizacijsko usmerjenih ljudi, kjer se je denar nabiral doslej in se bo tudi v bodoče, je tehnična govorica arhitektov vsekakor zgovornejša. Čeprav ima vsa kultura vzgojno izobraževalni namen in tudi spomeniškovarstvena dejavnost ne more biti izvzeta, smo vendar prav naivni, če se v stiku s civilizatorično usmerjenimi ljudmi ne pogovarjamo v njihovem jeziku. Končni namen spomeniškega varstva je vendar ohranitev spomenikov in otroci sedanjih generacij ne bodo mogli biti nič bolj kulturno vzgojeni, če bomo materialno kulturo pomagali uničevati še z lastno nerodnostjo. Nesorazmerja med kulturnimi in civilizatoričnimi težnjami najbrž ne bo uspelo premagati prav naglo in množično. Tako zelo operativna javna služba, kot je spomeniška služba, pa si sploh ne more privoščiti nepotrebnih nesporazumov med naročnikom del ali imetnikom spomenika in interesi spomeniškega varstva. Še danes lahko razumljiveje prikažemo vrednost spomeniškega objekta s tonami injektiranega cementa kot pa z mnogokrat imaginarno razumljeno kulturno in likovno vrednostjo. Še vedno bolj prepriča z devizami izražena vrednost starih kipov ali rezbarij kot pa strokovni jezik konservatorja-humanista.

V mnogih krajih v Dalmaciji pa tudi pri nas vedo povedati preprosti razlagalci — domačini, da so to ali ono sliko ali kip še pred vojno hoteli kupiti Amerikanci, ki so ponujali zanj toliko zlata, kolikor je kip težak, ali toliko cekinov, da bi prekrili sliko samo. Vendar da podobe niso prodali, ker je stara in njihova. Kakorkoli so take zgodbe le prilagojene po redkih resničnih primerih, pa vseeno kažejo, da tudi prav preprostemu človeku cenitev umetnin z materialnimi sredstvi ni tuja. V jedru označuje njegovo veliko čustveno, narodnostno, tradicijsko in sploh nematerialno navezanost na spomenik. Celo

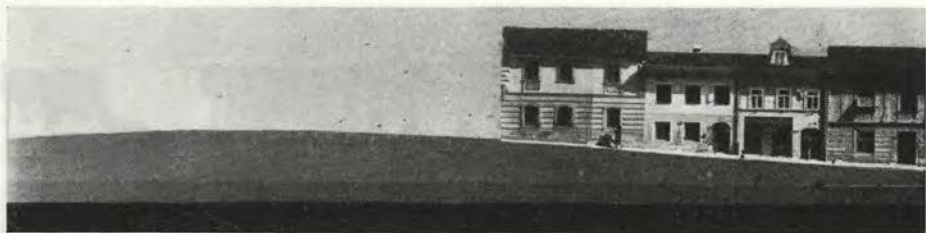

zlato naj bi ne odtehtalo teh vezi. Dandanes, ko se je ta odnos množično spremenil, spomenikov ne ocenjujejo več z zlatom, ampak z vrednostjo avtomobila — trenutnega malika standarda, ocena pa ne rabi za potrditev popolne povezanosti z umetnino in z njeno likovno, čustveno oziroma kulturno vrednostjo, ampak za utemeljitev, da je sploh vredna obstoja. Merila so največkrat zamenjana, s tem pa se je spomeniška služba znašla v položaju, ko so se njena bojišča pomnožila in mora hkrati vzgajati, da lahko rešuje, in reševati, da bodo za nami lahko vzgajali.

Sporazumevanje med različno usmerjenimi ljudmi je seveda le del jezika, ki naj bi ga obvladal konservator. Hkrati, ko se mora tako rekoč privajati že sporazumevanju s tako sorodnimi strokovnjaki, kot so arhitekti, pa večkrat govorimo drug mimo drugega celo v medsebojnih razgovorih. Pri tem ne gre le za večjo prakso ali za večje strokovno znanje tega ali onega, ampak tudi za ohlapno terminologijo. Zdi se, da je ta tudi na področju raziskovanja arhitekture in urbanističnih spomenikov dokaj revna. Rodili so jo deloma poskusi, da bi našli z arhitekti skupen pogovorni jezik pri obravnavanju podobnega gradiva. Naš jezik je zato poln tujk, ki so sicer strokovno utemeljene, prevzete iz tuje literature, niso pa v čast domači vedi in jih niti ne uporabljamo vedno v enakem pomenu. V prvem povojnem razdobju, ki spomeniški službi ni bilo kdove kako naklonjeno, se je izoblikovala celo posebna, prav naivna terminologija, v kateri se imenuje cerkev kultni objekt, zvonik dominantna vertikala, umetnost v cerkvah, ki je v preprostih podružnicah največkrat kar ljudska, pa sakralna umetnost. Kolega na primer varuje v starem mestnem jedru kompozicionalno strukturo posameznih arhitekturnih dominant namesto dominant samih, to so pa trije nekaj sto let stari cerkveni zvoniki. Pri tem največkrat eno domačo besedo nadomestita vsaj dve tujki.

Prav gotovo nima smisla vključevati materialne ostanke preteklih kultur, ponajveč pač iz fevdalnega in kapitalističnega razdobja, na tak način v sodobno kulturo, ki šele nastaja. S spremenjeno etiketo ne bo nihče izsilil boljšega odnosa do kulturne dediščine. Pravilen odnos do nje daje slejkoprej le spoznanje, da smo na lastni zemlji prav mi dediči lastne kulture in zato edini

poklicani, da jo vključimo v sodobno okolje. Tako le še sami ustvarjamo zmedo in podaljšujemo težnje neukega in zaostalega podcenjevanja kulturnih dobrin, ustvarjenih v preteklosti, še z neustrezno strokovno terminologijo, ki se hkrati ne sklada niti z materinim jezikom.

Tudi boleče dejstvo, da smo v vojni izgubili vrsto dragocenih kulturnih spomenikov, ne bi smelo napačno odmevati ne v spomeniški službi z okusom po pelinu ne zunaj nje z zadrego in trmo. Gradovi so zgoreli, grofje so zbežali, ostale pa so razvaline, ki so revoluciji v večji ponos, če jih kot kulturne spomenike rekonstruiramo, kot pa da jih z našo vednostjo preraste trava. Vse revolucije so uničevale tudi kulturne spomenike in po vsaki revoluciji so jih obnavljali, hkrati pa je novi družbeni red ustvarjal nove umetnostne objekte, ki so prerasli v kulturne spomenike. To zgodovinsko dejstvo bi moralo voditi tako konservatorje kot družbo, ki je spomeniški službi naložila težko nalogo, da varuje in ohranja kulturno dediščino.

V spomeniškovarstveni praksi igrajo pomembno vlogo pravilno oblikovani odloki in drugi konservatorski strokovni napotki, pogoji ali predpisi. Še tako dober elaborat o spomeniškem urbanističnem kompleksu, ki ga je sestavil kar majhen štab strokovnjakov, ne more uveljaviti spomeniškega varstva, če mu ne sledi natančen, konservatorsko in pravno dodelan odlok, predpis ali podobno. V mehanizmu, ki ga uveljavlja družbena praksa, je pač treba govoriti z veljavnim jezikom. Žal premore vsa spomeniška služba pri nas le enega stalno nameščenega pravnika pri ZSV SRS. Tako se s pravnimi zadevami amatersko ukvarjajo konservatorji: arheologi, umetnostni zgodovinarji, etnografi in drugi strokovnjaki, ki se pri tem ravnaajo po lastni predstavi prava in njegove logike. Razumljivo je, da ne morejo obvladati pravnega jezika, še manj pa se spoznajo v gozdu nešteti zakonov in predpisov, ki tudi zunaj spomeniškega zakona zadevajo kulturne spomenike in jih je mogoče uporabiti za varstveni namen ali pa bi jih bilo treba za tako uporabo dopolniti. Skratka, manjka nam gibčnih pravnikov, ki bi znali izkoristiti vse možnosti veljavne zakonodaje in opozoriti na vse njene pomanjkljivosti. Hkrati bi seveda morali v sodelovanju s konservatorji izdelati predloge za predpise, ki najboljše ustre-

zajo razvoju spomeniškovarstvene misli in splošni družbeni situaciji pri nas. Strokovna konservatorska načela so sicer prav tako podvržena razvoju kot vsa druga strokovna izhodišča ali metode, vendar se nikakor ne spreminjajo tako naglo kot najrazličnejši »mehanizmi«, odloki, zakoni, predpisi, uredbe. V uradnem listu je npr. dopolnilo k dopolnilu o spremembi odloka k zakonu xy tako rekoč vsakdanji pojav, konservator pa še vedno s pridom uporablja Dvořakov Katechismus der Denkmalpflege iz leta 1916. Pomanjkanje spretnih strokovnjakov-pravnikov je zato precejšnja ovira za učinkovito uveljavljanje varstva kulturnih spomenikov, saj prav pri urbanističnih spomenikih še vedno ni rešeno vprašanje, kdo bo vzdrževal mestne predele, ki jih je treba konservatorsko ozdraviti. Borba za stalen in izdaten vir sredstev za zdravljenje bolnih mestnih jeder je ena največjih nalog pravnikov in ekonomistov v spomeniški službi.

Poleg tega, da ni dovolj arhitektov-konservatorjev, pravnikov, ekonomistov in organizatorjev, pa spričo obsega in teže nalog, ki jih spomeniški službi nalaga zakon, manjka tudi »klasičnih konservatorjev«: umetnostnih zgodovinarjev, arheologov, etnografov, zgodovinarjev itd. Še tako zrele konservatorske ocene urbanističnih kompleksov, ki jim sledijo premišljeni in neoporečni odloki, ne pomenijo dosti, če jih ne ohranja pri življenju stalen nadzor spomenikov, stalna in budna skrb, da se predpisi in pogoji spomeniške službe

Ilustracije k tekstu so del dokumentacije ZSV Ljubljana. Konservator je fotografiral sklenjeni trak fasad v Kamniku v enakomernih razmakih in iz enake oddaljenosti, fotograf je posnetke povečal v enotnem merilu, arhitekt pa jih je sestavil v merilu okrog 1 : 200.

Foto: M. Zeleznik, Montaža: O. Kolar

Les illustrations du texte font partie de la documentation ZSV Ljubljana. Le conservateur a photographié la file jointe des façades à Kamnik à distance égale et d'éloignement égal, le photographe a grossi les copies d'après l'échelle unitaire, et l'architecte les a composées dans l'échelle 1 : 200 env. Photo: M. Zeleznik, montage O. Kolar

na terenu tudi v resnici izvajajo. To pa je naloga konservatorske nadzorne službe, ki naj bi se opirala na dovolj veliko število konservatorjev-operativcev in na inštančno urejen nadzor, podobno, kot je to v navadi pri drugih javnih službah (inšpektorati). Če ob osemdesetletnici nestorja slovenskih konservatorjev z občudovanjem preštevamo njegove uspehe in se začudeni sprašujemo, kako je vse to zmogel en sam človek, se zdi, da je velik del tega uspeha skrit tudi v stalni pripravljenosti prof. Steleta, da ob vsakem času in ob vsakem vremenu, na lastno spodbudo ali zaradi sporočila pohiti k bolniku — spomeniku. Njegova stalna prisotnost na terenu je dala izredne rezultate. Plodovi te navzočnosti niso samo spomeniškovarstveni uspehi, ampak tudi znanstvene raziskave, dolga vrsta zapiskov, topografija in popularizacija spomenikov, kot najboljši obet za nadaljevanje konservatorskega dela pa pri njem šolani umetnostni zgodovinarji. Zato ni slučaj, da razvija spomeniškovarstveno misel in zavest v svojem okolju tako rekoč vsak njegov učenec, četudi ni konservator, in da so si kolegi v muzejih širom po Sloveniji poleg muzeoloških skrbi mnogokrat naložili še konservatorske. Profil konservatorskega delavca, ki združuje spomeniškovarstveno dejavnost z raziskovalnimi naporji ob stalnem nadzoru terena in v nenehnem stiku z okoljem, v katerem zagovarja, razširja in utrjuje spomeniškovarstveno zavest in z vsem svojim delovanjem propagira kulturne spomenike, je pri nas dosledno izdelal prav prof. Stele. Tak profil konservatorja je še vedno aktualen in v naših razmerah najbolj praktičen in učinkovit.

V zvezi z nujnimi nalogami v urbanističnih spomeniških kompleksih velja posebej izločiti vprašanje starih mestnih silhuet. Pri srečanju starih in novih oblik v mestih z zgodovinskim jedrom je — značilno — ogrožena najprej stara silhueta naselja. Stolpnica je kot svojevrsten sociološki pojav, rojen sicer v kapitalističnih deželah kot nebotičnik, postala eno temeljnih likovnih izrazil mnogih arhitektov. Kot likovni pojav ima nesporno vrednost; kot sociološki ima pomembno vlogo; kot tehnična rešitev ima v gospodarsko močni deželi ustrezen likovni izraz. Smolo imamo le v tem, kako in kam jo postavljamo.

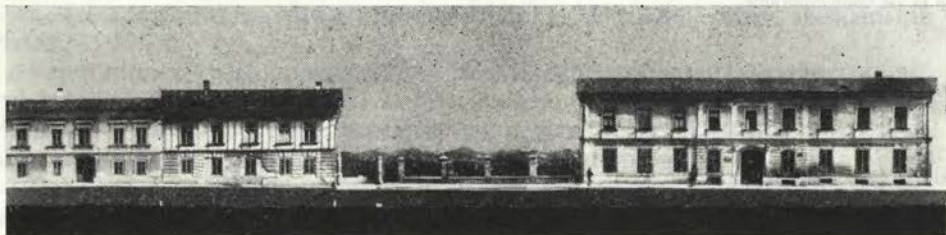

Poglejmo samo primer Ljubljane, ki je republiško središče, srce Slovenije. Njeno zgodovinsko jedro, ki zajema urbanistični kompleks v osrednjem delu mesta, je v spisku najpomembnejših kulturnih spomenikov v republiki, ki ga je glede na zakonska določila objavil ZSV SRS. Zakon o spomeniškem varstvu določa, da je treba varovati neokrnjenost in izvirnost kulturnih spomenikov.

Silhueta mesta, njegova veduta, je obraz mesta, njegov profil. Ljubljana, ki leži na prehodu obalpskega in panonskega sveta v primorski svet, ima še posebej zanimivo in izrazito silhueto. Mesto se je razvilo ob najnižjem prehodu med Alpami in Dinarskim gorstvom in mu dalo ime »ljubljska vrata«. Tod se križajo daljne poti z vzhoda in zahoda, s severa in z juga. Najstarejši del je položen v ožino med reko in grajski hrib, kasneje pa se je naselje razširilo še na višjo teraso. Že stoletja so priložnostni topografi Ljubljane upodabljali mesto s pobočij šišenskega hriba, ki skupaj z grajsko vzpetino zapira ljubljanska vrata. Iznad Tivolskega in Cekinovega gradu se na Bellevueju odpira klasičen pogled na mesto, ko oko lahko zajame staro jedro skoraj v celoti. Oblika tal je vplivala tudi na temeljni izraz mestne siluete. Značilno oblikovani hrib, katerega pobočja strmo padajo proti reki, je dal prostor grajskemu poslopju, mesto pa se je razvilo ob vznožju. Grajski hrib je s hribovitim zaledjem Golovca prevladujoča urbanistična višina mesta.

Ko je arh. Maks Fabiani po velikem potresu leta 1895 položil s svojimi načrti osnove moderni Ljubljani, je s cestami naravnal poglede na grad. Isto je storil tudi arh. Camilo Sitte. Fabiani je predpisal, da višina stavb ne sme preseči treh nadstropij oziroma višine 17 metrov do vrha venčnega zidca. Do leta 1933 je bila zgodovinska silhueta Ljubljane neokrnjena, kar zadeva višino stavb v odnosu do temeljne dominante mesta. Tedaj je tudi Ljubljana dobila svoj nebotičnik in s tem takrat najvišjo stavbo v Sloveniji. Leta 1960 je zrasla stanovanjska stolpnica ob prehodu mesta v dragocene zelene površine Tivolijskega parka. Leta 1964 sta bila zgrajena poslopje izvoznog—uvoznega podjetja Metalka in hotel Lev. Urbanistična disciplina, ki je skozi stoletja upoštevala temeljno dominantno mesta, je popustila. Razmerje med gmoto grajskega hriba z gradom in gmotami mesta se je bistveno spremenilo na škodo že izoblikovane, urbanistično in estetsko dognane stare siluete. Pri tem so nove stavbe skoraj vse oblikovane kvalitetno, celo nadpovprečno, na teh mestih pa ustvarjajo nesoglasje med starim in novim. Tudi njihova namembnost in vsebina ne opravičujeta nasilne višine. Če lahko označimo rast stolpnice Izvršnega sveta kot rast nacionalnega simbola in s tem opravičimo njuno predvideno velikost in položaj, pa si težko predstavljamo, da imata poseben pomen zasukana stanovanjska stolpnica ob Narodni galeriji ali poslopje Metalka.

Šele iz druge polovice 19. stoletja so ohranjeni pogledi na Ljubljano tudi z grajskega pobočja in grajskega stolpa, kar kaže na povečani, skoraj turi-

stični interes za podobo mesta. S tem, da je postal grad dostopen vsem in ne le vsakokratnemu uporabniku, se je zvečala tudi cena pogleda s te vzpetine. Ta pogled ustvarja enotno panoramo mesta, saj združuje staro, obgrajsko Ljubljano z novo urbaniziranimi predeli v celoto. S tem pa se zaostri pomen vseh novogradenj na mejnem področju med spomeniško Ljubljano in novejšimi deli mesta. Kritičnemu pretresu so zato podvržene ne le stolpnice, ampak tudi tisti bloki, ki rušijo urbanistično enotnost starejših predelov, čeprav ne zastirajo mestne silhuete.

Že v urbanističnem načrtu arh. Maksa Fabianija je bila okvirna višina stavb trdnost določena. Žal, sprejeti generalni načrt razvoja Ljubljane nima določil o razvoju mesta v višino in ostaja tako v enem temeljnih vprašanj nedodelan. Za najobčutljivejše predele mestnega področja bi morala biti višina predpisana, vendar ne na škodo ljubljanskega gradu. Ljubljana je vendar republiško središče, srce Slovenije, njeno historično jedro pa sodi v vrsto najpomembnejših kulturnih spomenikov pri nas. Ljubljana ima markanten profil, lep, star in spoštovanja vreden.

Ob koncu razmišljanj velja poudariti, da za slovensko spomeniško službo ni pereče vprašanje, kako naj konservatorsko neoporečno ohrani in regenerira stara mestna jedra, ampak je zanjo vprašanje predvsem, kako naj zagotovi razumevanje in sredstva za te posege. Tu pa se konservatorski delavci neposredno vključujejo v živi krog družbeno angažirane dejavnosti, katere cilj je, da družba sprejme in kultivira pozitivno kulturno dediščino v obliki materialnih ostankov preteklih kultur na naših tleh kot eno izmed prvin nastajajoče nove kulture. S tem pa se tudi pred družbo postavljajo problemi spomeniške službe v enako ostri luči kot pred konservatorske delavce same. Ko je letošnji Prešernov nagrajenec prof. Stele v referatu za piranski simpozij z zrelim pogledom ocenjeval pot našega spomeniškega varstva v preteklosti in s tem tudi lastno konservatorsko pot, je z njemu lastno objektivnostjo zapisal: »Ni namreč dvoma, da je vsakokratni uravnovešeni družbeni red sam najboljša garancija za ohranjanje podedovanih in po lastni kulturi ustvarjenih vrednot.« Spomeniška služba je v resnici orodje družbe, s katerim družba sama jasno izpričuje lastno zrelost in kulturo. Dolžnost konservatorskih delavcev je, da bo to orodje v strokovnih rokah dobro izkoriščeno, dolžnost družbe v celoti pa je, da bo spomeniški dejavnosti, ki se opira na enega najnaprednejših zakonov na svetu, zagotovila tudi ustrezne materialne možnosti.

Milan Železnik: Vieux noyaux et tâches actuelles de la conservation des monuments

L'étude traite des tâches les plus urgentes d'organisation et d'exécution de la conservation des monuments en Slovénie en relation avec la conservation des vieux noyaux urbains et leur assimilation à la vie contemporaine.

SPOMENIŠKOVARSTVENO ZAVAROVANJE STAREGA KRANJA

CENE AVGUŠTIN

Po urbanističnem in arhitekturnem izrazu uvrščamo Kranj med najpomembnejše in razvojno najbolj zanimive mestne aglomeracije na Slovenskem.

Osnovni urbanistični pečat je vtisnil staremu mestnemu jedru srednji vek, medtem ko je renesansa v 16. in zgodnjem 17. stol. dopolnila njegovo tlorisno zasnovo ter z izpopolnitvijo fortifikacijskega sistema in smotrno razporeditvijo arhitekturnih dominant po mestnem prostoru bistveno sodelovala v izoblikovanju njegove kristalinične podobe. V tem času je tudi meščanska hiša prerasla golo funkcionalnost srednjega veka in se razvila v umetnostno polnoreden arhitekturni organizem.

Barok je v svoji težnji k poenotenju in združevanju fasadnih ploskev bistveno pripomogel k prostorninski učinkovitosti ulic in trgov.

Obdobje klasicizma, katerega razvoj in razcvet je pogojen z obnovo mesta po velikem požaru l. 1811, vpliva predvsem na formalno preoblikovanje posameznih fasadnih ploskev in obogatitev arhitekturnih členov ter končno na korenito izmenjavo stavbnega gradiva, ko pri novih gradnjah in prezidavah kamen dosledno zamenja les. Urbanistični razvoj se omejuje na ozemlje mestnega pomola in iz gospodarskih razlogov še vedno išče bližino tržnega prostora. Dotakne pa se tudi odročnejših predelov na pomolu in polni vrzeli v uličnih ostenjih, ki tečejo vzporedno oziroma pravokotno na smer osrednje prometne žile.

V 2. polovici 19. stol. dobiva Kranj z zgraditvijo gorenjske železnice čedalje večji pomen kot gospodarsko središče ožjega gorenjskega ozemlja. Gospodarski razvoj se povezuje z urbanistično rastjo mesta. Oblikovanje močnega poslovnega središča ob glavnem trgu in obeh vpadnicah je povzročilo dosledno preurejanje trgovskih prostorov v pritličjih stavb in zazidavo še prostih dvoiriščnih površin. Historizem s svojim bahavim kopičenjem plastičnih arhitekturnih elementov po fasadnih ploskvah je takratni meščanski naročnik močno podprl. Urbanizacija, ki se je dotlej v glavnem omejevala na mestni pomol, se razširi zdaj tudi na prag kranjske ravnine, v okoliš starih meščanskih pristav.

Vzporedno z rastjo prebivalstva, razvijajočo se industrializacijo in večjimi zahtevami po stanovanjski kulturi rastejo v našem stoletju potrebe po urbanizaciji novih površin. Srečamo se s prvimi poizkusi urbanističnega načrtovanja, ki pa ostanejo v glavnem nerealizirani.

Doba po osvoboditvi prinese prvi osnutek generalnega urbanističnega načrta mesta in vrsto zazidalnih načrtov za posamezne mestne predele, ki v

vedno večjem številu nastajajo na nekdanjem mestnem obrobju. Za vse te poizkuse je značilno, da skušajo bolj ali manj uspešno reševati le trenutno urbanistično problematiko. Izdelave širšega, enotno zasnovanega, likovno pretehtanega, zgodovinsko in bodočo razvojno pot mesta upoštevajočega urbanističnega načrta se loteva mesto šele v zadnji dobi, ko sta čas in urbanistična danost obsodila nenačrtnost in neenotnost dsedanjega urbanističnega snovanja.

Literatura, ki obravnava urbanistični in arhitekturni razvoj Kranja, je sorazmerno skromna. V Zontarjevi Zgodovini mesta Kranja (Ljubljana, 1939) je Fr. Stele v poglavju Obličje Kranja in njegov zgodovinski razvoj privrkal podal fiziognomijo mesta in na kratko orisal njegov razvoj na osnovi ohranjenih upodobitev. Kot jalovo je označil stremljenje napisati umetnostno zgodovino mesta, ker se umetnostni pojavi v njem javljajo sporadično in ne v obliki kakšnega nepretrganega razvoja. Kontinuirani razvoj naselja je skušal podatí C. Avguštin v razpravi Poglavitne črte urbanističnega razvoja Kranja v Zborniku 900 let Kranja, ki ga je l. 1960 izdala Občinska skupščina Kranj. Problematiko razvoja meščanske hiše obravnava prispevek Nastanek in razvoj meščanske hiše v Kranju dr. N. Sumija v isti publikaciji. Avtor v članku utemeljuje trditve, da se je meščanska hiša razvila iz kmečke. S podobno problematiko se ukvarja C. Avguštin v študiji Problematika razvoja stanovanjske arhitekture na Gorenjskem v dobi renesanse (referat na simpoziju umetnostnih zgodovinarjev v Slovenj Gradcu l. 1961). Del bogastva arhitekturnih členov meščanskih hiš prikazuje članek dr. N. Sumija Kranjski portali (Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, letnik 1., zvezek 1., Ljubljana l. 1953). Kratka topografija kulturnih spomenikov mesta z zgodovinskim uvodom je l. 1960 izšla v Sejemskem vodiču Gorenjskega sejma pod naslovom 900 let Kranja (C. Avguštin). Podobno snov obravnava prospekt v angleščini istega avtorja, ki je izšel ob razstavi Mesto Kranj v Oldhamu v Angliji (Kranj 1961). Zal je ostal v rokopisu Vodnik po mestu Kranju dr. N. Sumija iz l. 1963.

Dragoceno zgodovinsko osnovo, vrsto uporabnih podatkov in skoraj popolno zgodovinsko bibliografijo mesta daje raziskovalcu urbanističnega in arhitekturnega razvoja Kranja Josip Zontar v svoji Zgodovini mesta Kranja (Ljubljana l. 1939). Prav tako ne smemo prezreti razprave dr. Frana Zwittra Starejša kranjska mesta in meščanstvo (Ljubljana, 1929). Nejasno podoba nastajanja naših starih mestnih aglomeracij skuša osvetliti razprava istega avtorja: K predzgodovini mest in meščanstva na starokarantanskih tleh v Zgodovinskem časopisu 6/7, 1952/53. Razvoj in problematiko zgodovinskega raziskovanja slovenskih mest v obdobju med drugo svetovno vojno podaja zopet članek Fr. Zwittra: Problemi zgodovine slovenskih mest v Jugoslovanskem istorijskem časopisu št. 3, 1937. Razprava je važna tudi zato, ker vsebuje izčrpno bibliografijo zgodovinske literature, ki je izšla o tem vprašanju pri nas. Nekatere osnovne zgodovinske ugotovitve o razvoju naših mest so izšle v Grafenauerjevi Zgodovini slovenskega naroda I—5 (Ljubljana 1954—1962), v Kosovi Zgodovini Slovencev (Ljubljana, 1935) in v Zgodovini narodov Jugoslavije I—II (Ljubljana, 1953, 1959), v kateri je Fran Zwitter podal pregled zgodovine slovenskih mest. Marsikateri koristen podatek najde raziskovalec tudi v Gruden-Malovi Zgodovini slovenskega naroda (Celovec, Celje 1910—1939). Z geografskega vidika razpravlja o mestih A. Melik v študiji O mestih in trgih na Slovenskem (GMDŠ, 1939) in v delu Slovenija I—IV (Ljubljana, 1954—1960) ter v publikaciji, ki jo je izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti l. 1964: Rast naših mest v novi dobi. Prvo urbanistično-tipološko oznako slovenskih mest in tudi Kranja podaja razprava J. Gregoriča Slovenska mesta in trgi v Kroniki slovenskih mest VII, 1940. O problematiki mestnih naselij na pomolu, kakršno je Kranj, govori članek J. Rusa, O tipu našega mesta na pomolu, ki je l. 1930 izšel v Ljubljanskem zvonu.

Prav tako ne smemo prezreti vrste zgodovinsko-geografskih monografij o posameznih mestnih in tržnih naseljih: Ljubljane (B. Grafenauer, F. Gestrin, M. Kos, J. Mal, J. Mantuani, A. Melik, G. Ogrin, J. Rus, S. Vilfan, I. Vrhovnik, J. Wester itd.), Maribora (Fr. Baš, J. Orešnik, F. Stiplovšek), Ptuja (Fr. Baš), Celja (J. Orožen), Ljutomer (F. Kovačič), Brežice (M. Kos), Konjic (J. Voh), Vuzenice (J. Mravljak), Središča (F. Kovačič), Dravograda (J. Mravljak), Kamnika (Fr. Baš, J. Benkovič, E. Cevc, Kraut-Sifer, J. Ogrinec, J. Parapat, J. Polec, L. Stiasny), Radovljice (J. Parapat), Škofje Loke (P. Blaznik, A. Koblar, F. Kos, F. Planina, F. Pokorn), Trziča (V. Kragel), Kamne Gorice (R. Andrejka), Kroke (Fr. Baš, R. Andrejka), Železnikov (A. Koblar), Novega mesta (J. Jarc, I. Vrhovec), Višnje gore (J. E. Mauring), Kočevja (J. Parapat), Idrije (M. Arko) in drugih. Kranjska mesta je posebej obravnaval Fl. Horvat, slovenska pa z geografskega A. Melik in zgodovinskega L. Podlogar.

Osnovo zgodovinsko-urbanističnemu in arhitekturnemu raziskovanju slovenskih mest je dal France Stele s svojimi številnimi orisi njihovega razvoja (Ljubljana, Kamnik, Kranj, Ptuj, Maribor). Posebno po vojni se mu je pridružila mlajša generacija umetnostnih zgodovinarjev in arhitektov: E. Cevc (Kamnik, Škofja Loka), J. Curok (Celje, Maribor, mesta v Posavinju, Obotlju in Posavju), I. Sedej (Škofja Loka), Fr. Stukl (Škofja Loka), N. Sumi (Ljubljana), C. Avguštin (Radovljica, Škofja Loka, Tržič), J. Gregorič (Novo mesto, 1938), J. Černigoj (Maribor), D. Grabrijan (Ljubljana), M. Musič (Maribor, Novo mesto), E. Ravnikar, I. Spincič, F. Tomazič in V. Valencič (Ljubljana), M. Fabijani (Ljubljana, 1935), E. Fabrici (Maribor, 1934).

Pomembna in številna je tudi tuja literatura o zgodovinsko-urbanističnem in arhitekturnem razvoju evropskih mest, ki daje raziskovalcu bogato primerjalno gradivo.

Poleg že znanih upodobitev Kranja: Meriana, Valvasorja, Wagnerja in drugih, ki jih je pri opisu razvoja mestne vedute uporabil Fr. Stele, so bile v zadnjem času odkrite mnoge nove. Med njimi so posebno pomembne stare

fotografije posameznih mestnih predelov, ki so bistveno pripomogle k rekonstrukciji urbanistične in arhitekturne podobe mesta v zadnjih desetletjih 19. in v začetku 20. stol. Med doslej neznanimi ali neobjavljenimi slikarskimi upodobitvami mesta moramo na prvem mestu omeniti skico Kranja neznanega šlezijskega topografa iz l. 1713, ki jo je obdelal E. Cevc, dalje Hoffmanov Kranj iz srede 19. stol. (o. pl.), sliko mestnega središča iz l. 1826 (o. pl.) in vrsto risb, skic in akvarelov Kranja iz konca 19. stol. (L. Benesch in drugi) ter končno mnoge ilustracije mesta iz 2. pol. 19. stol. in začetka 20. stol. (E. Greffe, M. Ruppe itd.).

Med tlorisnimi upodobitvami mesta je pomembna franciscejska katastrska mapa, katere originalna, v akvarelu in črnilu izdelana predloga je bila najdena lansko leto. V kranjskem mestnem arhivu je bil prav tako odkrit Stembovov Regulačni načrt za mesto Kranj iz l. 1911 in Vurnikov osnutek regulacije mesta Kranj iz l. 1933 — 1937. Pri prikazu urbanističnega razvoja mesta je treba upoštevati številne urbanistične načrte in osnutke, ki so nastali po 2. svetovni vojni (Šorli, Grasselli, Kranjčič, Jerala, Zaletel, Oblak in drugi) obenem s številnimi arhitekturnimi upodobitvami posameznih meščanskih stavb.

Med pisanimi, za stavbni razvoj mesta pomembnimi viri, ne smemo prezeti kronike mesta kranjskega meščana Janeza Ovina, ki obsega obdobje med leti 1811 in 1899 ter številnih potopisov od XV.—XIX. stol. Druge, predvsem tiskane vire (J. W. Valvasor, A. F. Büsching) navaja že Fr. Stele v imenovani študiji, arhivsko gradivo in tiskane zgodovinske vire pa obširno citira J. Žontar v svoji Zgodovini mesta Kranja.

Pri proučevanju urbanističnega razvoja mesta je osnovnega pomena gradivo na terenu, ki je bilo l. 1964 v celoti popisano in dokumentirano (fotografije, risbe, načrti itd.). Pri proučevanju lokacije in obsega nekdanjega cerkvenega jedra in naselitve skrajnega jugovzhodnega predela mestnega pomola so bili v veliko pomoč rezultati arheoloških izkopavanj l. 1953 in 1964/65. Podobno so tudi sondažni pregledi zidov meščanskih hiš pomagali rešiti marsikatero vprašanje v zvezi z arhitekturnim razvojem posameznih stavb.

Časovna in stilna opredelitev posameznih arhitekturnih objektov in urbanističnih kompleksov je bila prikazana, kot vidimo iz prilog, na grafičen način, prav tako tudi posamezne vedute, arheološka najdišča in zavarovana področja.

Zgodovina spomeniškovarstvenih prizadevanj v Kranju ne presega okvira medvojnih let. Medtem ko so bili posegi v mestni spomeniški ambient v prejšnjih obdobjih, podobno kot drugod, vezani na okus in spremenljiva načela dobe (npr. historizem), je predvojni Spomeniški urad v Ljubljani (konservator Fr. Stele) v njem prvi uveljavil sodobna spomeniška načela. Tako je bila v tem smislu izvedena l. 1923 restavracija mestne hiše (1) in l. 1934 župne cerkve (2).

Določeno načrtnost je v spomeniškovarstveno delo uvedel pravilnik, ki ga je kot prilogo regulacijskemu načrtu Kranja l. 1940 izdelal konservator Fr. Mesesnel (3).

Medtem, ko se pravilnik iz l. 1940 v glavnem omejuje na stari del mesta in na najbolj izrazite spomenike, zajema osnutek pravilnika, ki ga je l. 1951

izdelal Zavod za spomeniško varstvo v Ljubljani, že širše mestno področje in vključuje tudi nekatera okoliška naselja (4).

Spomeniškovarstvena dejavnost se je prva leta po osvoboditvi omejevala na reševanje tekoče problematike in uveljavljanje spomeniškovarstvenih načel v smislu že omenjenega pravilnika (varovanje ulične in višinske linije objektov, zavarovanje posameznih stavb, ambientov, pogledov itd.).

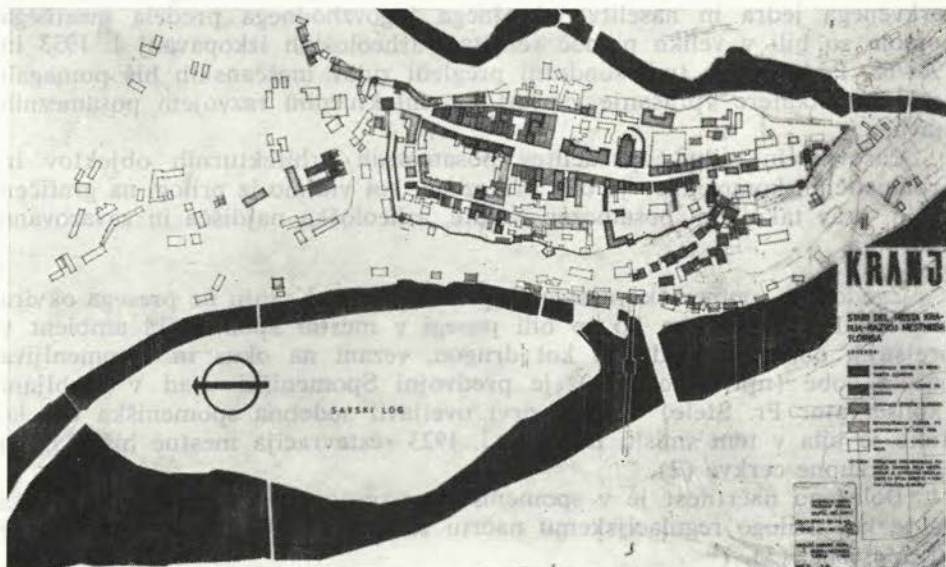
Z ustanovitvijo Okrajne spomeniške komisije in kasneje 1. 1961 Zavoda za spomeniško varstvo v Kranju se je predvsem izboljšal nadzor nad spomeniškim inventarjem v mestu in na periferiji. Z dokumentacijo in popularizacijo, ki sta jo vodila tako zavod kot kranjski muzej, pa so tudi spomeniki sami počasi dobili svoje mesto in ceno. Leta 1963 je bila pri Svetu za urbanizem OS ustanovljena Komisija za urejevanje starega dela mesta.

Pospesena urbanizacija, posledica ekonomskega razvoja in rasti prebivalstva, vključuje v svoj program vprašanje bodoče vloge starega Kranja, obenem pa pri procesu izenačevanja periferije z mestom bolj in bolj posega v doslej neokrnjena jedra okoliških naselij.

Nastali položaj je zahteval novo razdelitev in vrednotenje spomeniškovarstvenih področij in vpeljava tistih oblik zavarovanja, ki so najbolj ustrezale posameznim predelom. Tako je bil širši teritorij mesta razdeljen na naslednja spomeniškovarstvena področja:

- I. ožje zavarovano področje,
- II. širše zavarovano področje,
- III. kompleksno zavarovano področje.

Ožje zavarovano področje obsega vso mestno naselbino na pomolu in vključuje tudi obe vpadnici — Vodopivčevo ulico in Kokrški breg. Prav tako se povezuje z njim predel tako imenovanega Sejmišča in Lajha.

Stari del mesta Kranja — Razvoj mestnega tlorisa
Partie vieille de Kranj — Développement du plan de la ville

Arhitekturni razvoj Kranja in spomeniško varstvo
Développement architectural de Kranj et la conservation des monuments

Širše zavarovano področje obsega večji del nekdanjega Kokrškega predmestja od hotela Jelen do križišča Koroške ceste in ceste JLA. Na jugu in jugozahodu obrobja črta zavarovanja nekdanje Savsko predmestje, se premakne pri izlivu Kokre na desni breg Save in ga spremlja do zgornjega dela Savskega loga, kjer se usmeri proti severozahodu k že omenjenemu križišču ob nekdanjem Vekslju. Onkraj mestnega pomola obsega širši zavarovani pas kanjon Kokre z njenim obrobjem na Planini, Hujah in Klancu in ga spremlja v širini od 150 — 200 m prav do Vočana. S tem je poleg posameznih spomeniških objektov in arheoloških terenov zavarovana naravna znamenitost kokrške soteske in značilni pogledi na mesto z desnega brega Save, s Planine, Huj, hujanskega mostu in Savske ceste pod Pungertom.

Kompleksno zavarovano področje obsega vse drugo mestno ozemlje z naselji, ki so vključena v ožje oz. širše mestno območje: Stražišče z Laborami in Gaštejem, Gorenjo Savo, Drulovko, Zg. Bitnje, Struževo, Polico, Čirčiče, Primskovo, Rupo, Ilovko, Kokrico, Mlako, Bobovek in Srakovlje.

Zaradi učinkovitejšega zavarovanja spomeniških vrednot veljajo za posamezna področja mesta posebna določila oz. režimi:

A. Spomeniškovarstvena določila v ožjem zavarovanem področju:

I. Varovanje tlorisne urbanistične zasnove mesta:

- varovanje sedanjih tlorisnih ploskev, ulic in trgov,
- varovanje dane ulične linije,
- varstvo zelenih površin.

- II. Varovanje prostorskih vrednot starega dela mesta:
  - a) varovanje prostorskega značaja ulic in trgov,
  - b) varovanje obstoječih uličnih ostenj,
  - c) varovanje dane višinske linije ulic in trgov.
- III. Varovanje urbanistično-plastičnih vrednot starega mestnega jedra:
  - a) varovanje obstoječe silhuete,
  - b) varovanje kompozicionalne strukture posameznih arhitekturnih dominant,
  - c) varovanje značilnih pogledov.
- IV. Varovanje vsega obrobja starega dela mesta:
  - oblikovanje izolacijskega pasu
- V. Varovanje posameznih spomeniških skupin:
  - (Pungert, skupina spomenikov ob Rožnovski cerkvi, grajski kompleks, mestni fortifikacijski sistem, dvoriščne arkadne skupine, soteska Kokre itd.)
- VI. Varovanje posameznih spomenikov:
  - a) spomeniki meščanske stanovanjske arhitekture,
  - b) spomeniki meščanske obrambne arhitekture,
  - c) spomeniki meščanske komunalne arhitekture,
  - č) spomeniki fevdalne arhitekture,
  - d) spomeniki sakralne arhitekture,
  - e) tehniški spomeniki,
  - f) spomeniki ljudske revolucije,
  - g) hiše pomembnih osebnosti, javni spomeniki in spominske plošče,
  - h) parki, nasadi, naravne znamenitosti,
  - i) ostali spomeniki.

B. Spomeniškovarstvena določila v širšem zavarovanem področju:

- I. varovanje silhuete starega mestnega jedra,
- II. varovanje značilnih pogledov na mesto,
- III. varstvo naravnih znamenitosti,
- IV. ambientno zavarovanje, t.j. ohranitev tlorisnih, plastičnih in prostorninskih prvin mestnega jedra. Širši varovalni pas vrednotimo (razen severnih področij kokrške soteske, ki je naravna znamenitost) kot izolacijski pas okrog starega mestnega jedra,
- V. varovanje posameznih, v topografiji navedenih spomenikov.

C. Spomeniškovarstvena določila v kompleksnem zavarovanem področju:

- I. varovanje značilnih pogledov (Gaštej, Labore, Struževo itd.) na mesto,
- II. vzpostavitev izolacijskega pasu med starimi in novimi naselbinskimi predeli,
- III. sanacija in varovanje starih vaških naselbinskih jeder,
- IV. varovanje posameznih spomeniških skupin (grajski kompleks v Stražišču s sitarskim skansenom, Šmarjetna gora itd.),
- V. varovanje posameznih, v topografiji mesta in okolice navedenih spomenikov.

Č. Spomeniškovarstveno zavarovanje vsebuje naslednje elemente (5):

- a) ohranja spomeniške vrednosti posameznih objektov,
- b) zagotavlja objektom tako uporabnost oz. funkcijo, ki je njihovemu spomeniškem svojstvu najbolj primerna,

Kranj z okolico — spomeniško varstvo, naravne in druge osnove za razvoj turizma, oddiha in športa
 Kranj et environs — conservation des monuments, fondements naturels et autres pour le développement du tourisme, de la récréation et du sport

c) zagotavlja redno vzdrževanje in

č) varuje neposredno okolje spomenikov.

Osnutek navedenega programa zavarovanja je Zavod za spomeniško varstvo v Kranju 25/11/1964 predložil Skupščini občine Kranj, ki je na seji 11/3/1965 sprejela Odločbo o zavarovanju starega dela mesta Kranja z neposredno okolico. Odločba vsebuje vse elemente, ki jih predlaga osnutek.

OPOMBE

¹ Fr. Stele, ZUZ III, 1923, 140; Fr. Stele, ZUZ VI, 1926, 174

² Fr. Stele, ZUZ XIV, 1936/37, 57

³ Fr. Mesesnel, Zapiski V., 1940, 1; ZUZ, 1942, 103

⁴ E. Cevc, N. Sumi, C. Velepčič, Konservatorske pripombe k regulaciji Kranja (z osnutkom pravilnika). V rokopisu.

⁵ Prim.: Zaščita kulturnih spomenikov na področju občine Center. Pravilnik. Zavod za ureditev stare Ljubljane, Ljubljana 1964.

LITERATURA

M. Mušič, Vprašanje regeneracije slovenskih mest, Arhitekt 7, 1952

Fr. Planina, spomeniško-varstvene naloge Škofje Loke, Loški razgledi X. 1963

Fr. Stele — Problem varstva spomenikov v slovenskih mestih, Kronika slov. mest III, 1936

Fr. Stele — Kako oživiti staro Ljubljano, Kronika slov. mest II., 1935

N. Sumi, O regeneraciji ulice v naših starih mestnih jedrih, Arhitekt 5, 1960

CENE AVGUSTIN: LA CONSERVATION DU VIEUX KRANJ

Selon sa physiologie urbaniste et architecturale nous plaçons Kranj parmi les plus importantes et par le développement les plus intéressantes agglomérations urbaines de la Slovénie.

Le moyen-âge a donné la marque urbaniste fondamentale au vieux noyau de la ville, la renaissance, au 16e siècle et au début du 17e siècle, a complété son plan et contribué, avec le perfectionnement du système des fortifications et avec la disposition convenable des architectures dominantes dans la ville, essentiellement à la formation de son image arrondie. Pendant cette époque, la maison bourgeoise a également surmonté le rôle fonctionnel du moyen-âge et s'est développée en organisme architectural.

Le baroque, avec sa tendance à unir et associer les façades, a contribué essentiellement à l'effet de spaciousité des rues et des places. La période du classicisme, dont le développement et l'épanouissement sont conditionnés par la restauration de la ville après le grand incendie de 1811, influence surtout la modification des façades et l'enrichissement des éléments architecturaux. Le développement urbaniste est limité au territoire de la ville entre Kokra et Sava et, par raisons économiques, cherche encore la proximité de la place du marché. Mais il touche aussi les rayons plus éloignés et remplit les vides dans les murs des rues qui courent parallèlement avec le chemin central de la communication ou qui le traversent en rectangle.

Dans la seconde moitié du 19e siècle, avec la construction du chemin de fer de la Haute Carniole, Kranj obtient plus grande importance comme centre économique des environs de Kranj. Le développement économique se lie avec la croissance urbaniste de la ville. La formation d'un fort centre de commerce à la place principale et aux deux rues d'entrée entraîne la réorganisation conséquente des boutiques dans les rez-de-chaussée des maisons et la construction de bâtiments sur les cours encore vides. Le historicisme architectural avec l'accumulation d'éléments architecturaux plastiques sur les façades trouve un puissant appui chez le commettant bourgeois d'alors. L'urbanisation, alors en général encore limitée au territoire original urbain, s'étend aussi au seuil de la plaine de Kranj, dans la sphère des vieilles métairies bourgeoises.

Parallèlement avec l'accroissement de la population, le développement de l'industrie et les exigences toujours plus grandes relatives à la manière de vivre dans notre siècle, la nécessité d'urbaniser nouvelles surfaces s'accroît. Nous rencontrons les premiers essais d'un plan urbaniste, mais qui, en général, ne se réalisent pas.

La période après la seconde guerre mondiale apporte le premier projet d'un plan urbaniste général de la ville et une série de plans de construction pour les rayons de la ville qui, en nombre toujours croissant, naissent sur la banlieue de jadis. Tous ces essais sont caractérisés par le fait qu'ils ne cherchent à résoudre, avec plus ou moins de succès, que les problèmes urbanistes courants. Ce n'est que dans les dernières années qu'on a entrepris la rédaction d'un plan urbaniste plus large, conforme à l'ensemble, considérant l'art, l'histoire et le développement futur de la ville.

Dans le nouveau plan urbaniste, les monuments historiques de la ville sont traités avec attention spéciale et le territoire de la ville est divisé en plusieurs sections de conservation. La section de conservation la plus centrale renferme la ville du moyen-âge sur le plateau entre Kokra et Sava, la section de conservation plus périphérique renferme la banlieue de la vieille ville, et la section de conservation complexe le reste du territoire de la ville et les sites de la banlieue.

Les problèmes de la conservation des monuments des diverses parties de la ville sont réglés par un règlement spécial, qui contient dans son programme la conservation des places, des espaces et des valeurs urbanistes plastiques de la ville ainsi que des monuments historiques particuliers et de leurs groupes.

Le conseil municipal de la ville de Kranj, sur proposition faite par l'Office de la conservation des monuments historiques, a pris, le 11 mars 1965, la décision concernant la conservation des monuments dans la vieille partie de la ville de Kranj avec ses alentours immédiats. La décision ordonne la conservation des valeurs historiques des divers rayons de la ville, assure aux monuments l'emploi ou la fonction la plus conforme à leur caractère, prend soin de leur entretien et protège les alentours immédiats des monuments. L'exécution de la décision est confiée à l'Office pour la conservation des monuments historiques de Kranj et à une commission spéciale pour la vieille partie de la ville.

RAZISKAVA SLIKARSKE TEHNIKE NA STENSKIH SLIKAH V PANGRČ GRMU

EMIL POHL

Leta 1958/59 so ob odkrivanju stenskih slik (VS VII 188—196) pod beležem našli dve plasti slikarije. 1960 sem raziskoval tehniko slikanja spodnje starejše plasti. To raziskovanje naj bi bilo izhodišče za izdelavo čim boljše konservacijske metode.

Raziskovalna dela so se žal prekinila zaradi pomanjkanja finančnih sredstev in zaradi dela na drugih, bolj ogroženih spomeniških objektih. Da bi začeto in prekinjeno delo, ki se zaenkrat ne bo nadaljevalo, ne padlo v pozabo, podajamo tu v kratkem orisu dosežke dosedanjih raziskav.

Obravnavana slikarija se je le delno ohranila pod mlajšo slikano plastjo na zunanji severni slavoločni steni, kjer je en face upodobljen škof s knjigo v levici. V isti drži je upodobljena druga figura na južni steni ladje med slavoločno južno steno in kasneje nastalim (prebitim) oknom. Ta stoji v odprtini naslikane arkade ali portala, ki ima na desni strani še dobro viden zavit steber, na katerem sloni trikotno čelo.

Pangrč grm, detajl obravnavane starejše slikarije (podoba škofa) na severnem delu slavoločne stene. — Foto E. Pohl

Pangrč grm, détail de la peinture plus ancienne étudiée (portrait d'évêque) sur la partie septentrional du mur de l'arc de triomphe. — Photo E. Pohl

Detajl iste podobe (škofova glava). Na odpadlih delih barvne plasti je vidna sinopija: levo na pokrivalu, na levem licu in desnem očesu. — Foto E. Pohl

Détail de la même peinture (tête de l'évêque). Sur les parties tombées de la synopia est visible: à gauche sur la coiffure, sur la joue gauche et sur l'oeil. — Photo E. Pohl

Tehnološko kaže slikarija vse značilnosti slikarske tehnike iz časa pozne romantike in prehoda v gotiko. V slabem stanju je delno zaradi značilnega načina slikanja, delno pa zato, ker so jo pred nanašanjem mlajše slikane plasti naključili.

Poglavitne značilnosti slikarske tehnike

Potek slikanja so vsaj delno razkrile že raziskave v cerkvi, delno še v laboratoriju — mikroskopsko sem pregledal prereze ometov z barvno plastjo — in številni preizkusi obnavljanja te stare tehnike. Zid, ki nosi slikarijo, je iz neobdelanega kamna in ometan z enoplastnim, površno zglaženim ometom. Barva ometa je okrasto siva, debelina 1 — 3 cm.

Ta suhi, že ustaljeni omet je neznani slikar poslikal na način, ki so ga uporabljali freskanti (sveže nanesena slikarska podloga zaradi kemičnih sprememb kalcijevega hidroksida v kalcijev karbonat na hrbtni strani veže nanesene barvne premaze).

Slikar Pangrč grma je v nasprotju s pravilno fresko tehniko uporabljal namesto več plasti apnenih ometov samo gost apnen belež, nanesen v večkrat-

nih premazih. Pod mikroskopom so na prerezihi podlage z barvno plastjo lepo vidne posamezne plasti beležev. Na vsaki plasti so zgoščeni kristali kalc. karbonata, kar pomeni, da premazi niso bili naneseni takoj drug za drugim, temveč v krajših časovnih presledkih, tako da se je kalcijev hidroksid na površini delno že spremenil v kalcijev karbonat, še preden je bila nanj nanesena druga plast. Kljub temu vsi premazi skupaj sestavljajo enotno plast, v kateri ni opaziti težnje k odstopanju. Opaziti je samo odstopanje od nosilca beležev. V beležih so na več mestih razpoke, ki potekajo pravokotno na ravnino nanašanja beleža. Te poškodbe kažejo, da je sušenje potekalo prehitro oz. da je voda v beležu prehitro izhlapevala, in sicer v spodnji suhi, ustaljeni omet in v ozračje. Na to podlago večplastnega beleža je slikar skicozno (študijsko) naznačil glavno risbo zamišljene kompozicije. Sinopija je dobro vidna na nekaterih poškodovanih mestih, izvedena pa je akvarelno v rjavi barvi. V času nanašanja sinopije na podlago se je na tej že naredila tanka plast kalcijevega karbonata, ki ni več dovoljevala nemotenega vezanja barvnih namazov. Zato je slikar nekatere dele, n. pr. glavo, roke, noge, dele oblačil in ornamente, kos za kosom ponovno prekrival s tenko plastjo beleža, pod katerim se je v mokrem stanju še videla risba. Šele na ta belež je nanašal barvno plast. Tudi za vsak popravek barvnega premaza, je slikar — če je bil predhodni belež presuh — nanesel spet novo plast beleža. Tako na nekaterih mestih zasledimo celo po tri barvne premaze, katerih vsak je podložen z veznim beležem.

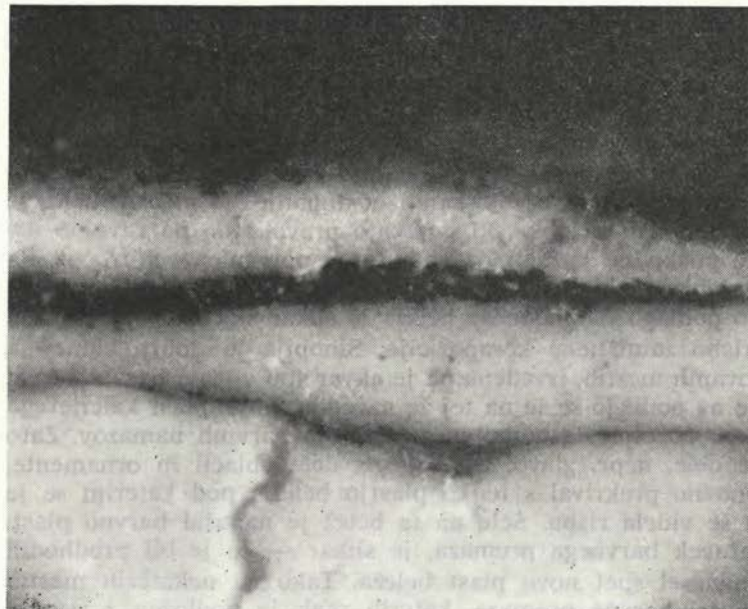
Barvni premazi so različno debeli, od lazurnih do pastoznih. Ti so slabše zvezani s podlago kot lazurni, saj tanka plast beleža kot hrbtni vezalec barvne plasti ni imela dovolj kalcijevega hidroksida, da bi res trdno povezala debelejšo, pastozno barvno plast. Vendar se pastozni barvni premazi ponekod dobro držijo, nekateri imajo celo večjo površinsko trdoto kot njihova vezna podloga (belež). To dokazuje, da pigment za slikanje ni bil pripravljen samo

Detajl starejše slikarije na južni steni ladje ob slavaloku. Barvna plast podobe naslikanim trikotnim čelom je naključna. — Foto E. Pohl

Détail de la peinture plus ancienne sur le mur méridional de la nef près de l'arc d'triomphe. La couche de couleur de la peinture sous la façade triangulaire peinte est picotée. — Photo E. Pohl

Mikroskopski posnetek prereza:

- 1 a) Podlogo sestavlja več debelih plasti beležev. Pravokotno na ravno potekajoča razpoka dokazuje, da se je podloga še pred nadaljnimi nalaganjem barvnih in beležnih plasti že delno posušila in skrčila.
- b) viden stik 2 beležnih plasti. Površino spodnje pokriva skorjica kalcijevega karbonata, kar pomeni, da so beležne plasti v podlagi nanašali v presledkih.
- 2 Tanek (akvarelni) barvni premaz: sinopija. V polsuhi podlagi je bilo še toliko kalcijevega hidroksida, da je ob spreminjanju v kalcijev karbonat trdno povezal barvne delce.
- 3 Aktivna vlažna masa ponovnega beležnega premaza (čez sinopijo) na površini sprejema naneseno barvno plast in jo prepaja s kalcijevim hidroksidom (hrbta vezava kot pri fresko tehniki).
- 4 Barvni premaz, povezan s spodnjim beležem.
- 5 Belež, nanesen za podlogo zadnje barvne korekture.

Copie microscopique du profil:

- 1 a) La base est composée de plusieurs couches épaisses d'enduit. La fissure courante rectangulairement sur la surface démontre que la base s'était en partie déjà desséchée et rétrécie avant l'application des couches ultérieures de couleur et d'enduit.
- b) Contact visible de deux couches d'enduit. La surface de la couche inférieure est couverte d'une mince couche de carbonate de calcium ce que veut dire que les couches d'enduit de la base ont été appliquées avec intervalles.
- 2 Mince couche de couleur (aquarelle): synopia. Dans la base à demi sèche, il y avait encore tant d'hydroxyde de calcium que, en se transformant en carbonate de calcium, il a solidement lié les particules de la couleur.
- 3 La masse humide active de la nouvelle couche d'enduit (à travers de la synopia) reçoit sur la surface la couche de couleur appliquée et l'imprègne d'hydroxyde de calcium (liaison comme chez la technique al fresco).
- 4 Couche de couleur, liée à l'enduit inférieur.
- 5 Enduit, appliqué comme base de la dernière retouche des couleurs.

z vodo ali z apneno vodo, temveč mu je slikar dodal doslej neznano vezivo. Videz barvne površine kaže, da je verjetno uporabljal organsko vezivo (beljakovina — mleko). Dodajanje organskega veziva kaže tudi značilna površina barv in način nanašanja teh. Intenzivni, zasičeni barvni premazi imajo namreč ponekod rahel površinski lesk, ker kalcijev hidroksid zaradi organske sestavine veziva v barvi ni mogel delati med delci pigmentov samo kristalov kalcijevega karbonata, ki ustvarjajo značilni videz pristne freske. Prisotnost organskega veziva dokazujejo tudi tiste barvne plasti, pri katerih je slikar dosegel končni barvni odtenek z večkratnim nalaganjem barv. Pri tem so se v barvni plasti zgostile velike količine organskega veziva, zato je ta postala trša od

4

3

2

1

Mikroskopski posnetek prereza (foto E. Pohl):

- 1 Dve beležni plasti podloge. Na površini spodnje je vidna skorjica kalcijevega karbonata.
- 2 Akvarelno izvedeni barvni premaz — sinopija.
- 3 Beležna plast na sinopiji veže debelo barvno plast s hrbtno strani.
- 4 Debela barvna plast, v kateri je iz podloge pridobljeni kalcijev hidroksid oz. karbonat. V njej je tudi neznano vezivo organskega izvora (verjetno mleko — kazein).

Copie microscopique du profil (photo E. Pohl):

- 1 Deux couches d'enduit de la base. Sur la surface de la couche inférieure une mince couche de carbonate de calcium est visible.
- 2 L'application de la couleur (aquarelle) — synopia.
- 3 La couche d'enduit sur la synopia lie la couche épaisse de couleur.
- 4 La couche épaisse de couleur où il y a l'hydroxyde de calcium ou le carbonate de calcium reçu de la base. Il y a aussi un ciment inconnu (probablement lait — caséine).

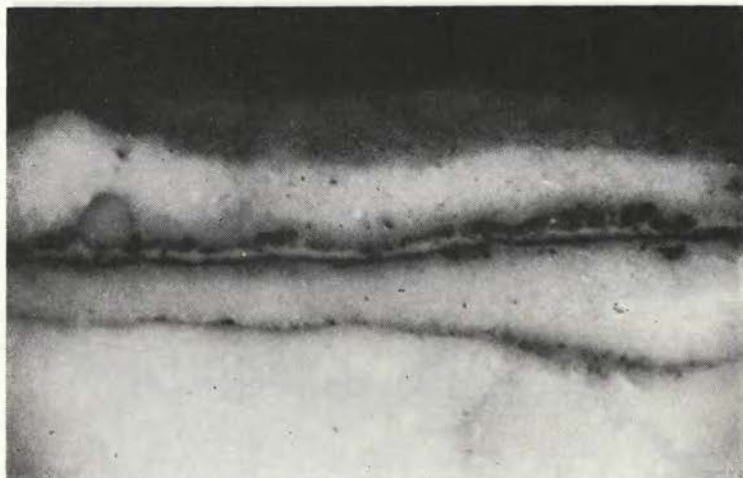
podlage. Posledica je bila, da se je podlaga krčila drugače kot barvne plasti in so se barvne plasti začele luščiti. Z dodanim vezivom je slikar dosegel pri pastoznih premazih močnejše barvne odtenke. Za zadnje korekture ali retuše je slikar verjetno uporabljal večje koncentracije. Pri raziskavah brez papirnatih kromatografije ni bilo mogoče ugotoviti, katero organsko vezivo je uporabljal.

Tehnološko lahko to slikarijo uvrstimo v skupino zidnih slikarskih tehnik, ki jih družijo predvsem dejstvo, da se ob tem, ko se kalcijev hidroksid v podlagi

Mikroprerez — korigirane barvne črte (foto E. Pohl)
Microprofil — traits de couleur retouchés (photo E. Pohl)

8

7

6

5

4

3

2

1

Mikroskopski posnetek iz zg. fotografije (foto E. Pohl):

- 1 Podloga — beležni premazi
- 2 Sinopija
- 3 Ponovni beležni premaz
- 4 Prvi barvni premaz, trdno povezan s podlogo. Ta premaz pri stiku z naslednjimi nagiba k luščenju
- 5 Nastala razpoka je na preparatu zapolnjena, da je na posnetku vidna
- 6 Druga barvna plast, t. j. prva korektura, je nanescena na že povezano prvo barvno plast in se s to ni trdno povezala
- 7 Beležna podloga za drugi korekturni barvni premaz je ob skrčevanju potegnila za seboj spodnjo prvo korekturno barvno plast
- 8 Drugi korekturni barvni premaz.

Copie microscopique de la photographie précédente (photo E. Pohl):

- 1 Base — couches d'enduit
- 2 Synopia
- 3 Nouvelles couches d'enduit
- 4 Première couche de couleur, solidement liée à la base. Cette couche incline à l'ecorçage en contact avec les couches suivantes
- 5 La fissure qui s'est formée est remplie sur l'objet préparé pour être visible dans la copie
- 6 La seconde couche de couleur, c'est à dire la première retouche, est appliquée sur la première couche de couleur déjà liée et n'est pas liée solidement avec elle
- 7 La base d'enduit pour la seconde retouche des couleurs a, en se rétrécissant, entraîné la première couche inférieure de retouche de la couleur
- 8 Seconde couche de la retouche de la couleur.

spreminja v kalcijev karbonat, barvni pigmenti vežejo mehanično, delno pa tudi kemično. Dodatno vezivo v barvnem premazu ima drugotno vlogo. To tehniko zato lahko imenujemo improvizirano ali kombinirano inačico fresko tehnike, kakršno danes poznamo.

Vzporedno s proučevanjem tehnološke gradnje so potekale raziskave in poskusna dela v zvezi s tehničnimi vprašanji konservacije. Proučevanje posameznih plasti z njihovimi pozitivnimi in negativnimi lastnostmi glede na tehnološko gradnjo je pokazalo vzroke poškodb, nastalih skozi stoletja. Najbolj problematične poškodbe so odstopanje in luščenje med posameznimi plastmi, posledica različnega krčenja.

Za ponovno povezavo odstopljenih barvnih plasti sem delal laboratorijske preizkuse, in sicer — glede na način izvajanja in uporabljene materiale — v dveh smereh.

Pri eni sem uporabljal sintetične snovi, pri drugi pa snovi, ki jih uporablja ta tehnika, in njim sorodne. Pri tem delu se je rodila metoda, zasno-

vana na obnovi porušenih vezalnih zmožnosti kalcijevega karbonata s tako imenovanim apnenim filter tamponom. Osnovno načelo te metode je, da v obravnavani predmet izmenoma in kombinirano vnašamo raztopino kalcijevega hidroksida v vodi iz goste disperzije apna in hidravličnih faktorjev (tvorci silikatov). Vnašamo jo s pomočjo filtra, ki preprečuje onesnaženje obdelane površine.

Ta metoda je še v razvojni, poskusni fazi in je bila v improvizirani obliki uporabljena kasneje za utrjevanje poškodovane barvne plasti zidnih slikarij na Vihru. Ne smemo pa pozabiti, da se bo razkroj na novo dodani snovi nadaljeval, če ne odstranimo njegovih vzrokov v vseh snoveh. Dogaja se, da se konkretnemu problemu prilagojena metoda šablonizira in uporablja za reševanje vseh podobnih problemov v konservaciji. Poskusi so pokazali, da nepravilno, šablonsko uporabljena metoda daje celo nasprotje zaželenih rezultatov. Za pravilno delo so zato v mejah danih zmožnosti nujno potrebne podrobne študije posamezne slikarske tehnike in vzrokov propadanja slik.

Za zgodovino razvoja slikarskih zidnih tehnik na našem območju bi bilo zanimivo in koristno preučiti, ali je bila tu obravnavana tehnika samo nižja inačica ene izmed prejšnjih zidnih tehnik, ki se kaže kot medla prekinjena nit, ohranjena le v izročilu, ali je bila vmesni člen verige v razvojni poti danes znane pristne fresko tehnike mogoče ali pa samo improvizacija tehnike, ki jo je ta čas poznal.

Emil Pohl: Examen de la technique des peintures murales à Pangrč Grm

Avant la conservation des deux couches de peinture découvertes sous l'enduit dans l'église de St Nicolas à Pangrč Grm, des examens technologiques de la technique de la peinture ont été faits sur la couche inférieure plus ancienne, qui montre toutes les caractéristiques de la technique de la fin de l'époque romane et de la transition au gothique. Cet examen servit comme point de départ pour la méthode de la conservation. Dans cette technique, contrairement à la vraie technique al fresco, le peintre a employé au lieu de plusieurs couches de crépi de chaux seulement un enduit de chaux épais, appliqué plusieurs fois.

Sur ce fondement d'enduit, le peintre a dessiné l'esquisse générale de la peinture.

Pendant l'exécution de la «synopia» en aquarelle sur le fondement, une mince couche de carbonate de calcium s'y était déjà formée, qui ne permettait plus l'application non interrompue des couleurs. C'est pourquoi le peintre a de nouveau couvert la «synopia» d'une mince couche d'enduit, sur lequel il a appliqué la couche des couleurs. Pour chaque correction des couleurs, si l'enduit était trop sec, il a également de nouveau appliqué une nouvelle couche d'enduit.

L'apparence de la surface colorée comme manière de peindre démontre que le pigment pour la peinture n'était pas préparé seulement avec de l'eau ou de l'eau de chaux, mais que le peintre a ajouté un ciment jusqu'alors inconnu, probablement l'alumine ou le lait.

Du point de vue technologique, nous pouvons classer cette peinture dans le groupe des techniques des peintures murales, qui sont unies surtout par le fait que, puisque le hydroxyde calcaire du fondement se transforme en carbonate calcaire, les pigments des couleurs sont liés de manière mécanique, mais partiellement aussi chimique. Le ciment supplémentaire des couleurs a un rôle différent. Nous pouvons donc appeler cette technique une variante improvisée ou combinée de la technique al fresco que nous connaissons aujourd'hui.

MAGDALENA PALME MLAJŠEGA

(Tehn. podatki: podlaga grobo platno, podsnova bolus s klejem, tehnika masna tempera, mere 90,5 × 70,5 cm)

IZIDOR MOLE

Kolikor je znano, je bila slika od nastanka dalje ves čas v minoritskem samostanu v Piranu. Omenjena je v raznih katalogih: Venezia Giulia e Dalmazia, str. 321: »... Nella Sagrestia ... Maddalena di Palma il Giovane ...«, Istria, str. 137: »... diverse tele di Palma il giovane«. Granič in Tamaro v svojih popisih občudujeta čudovite barve, mehkobo lic itd., češ, da ne more biti nobenega dvoma, da je to sliko res naslikal Palma mlajši. Bolj stvaren in kritičen je opis v Inventario degli oggetti d'Arte d'Italia, Provincia di Pola: »Svetnica je oblečena v sivo obleko in rdeč plašč, dolgi plavi lasje ji razpuščeni padajo prek ramen; bosonoga kleči na kamnitem podnožju, roke ima spokorniško prekrizane na prsih. V ozadju temna pokrajina v nejasnih obrisih. Slika je v dobrem (?) stanju. Avtor slike naj bi po tradiciji bil Palma mlajši (Granič, Tamaro), kar pa verjetno ne bo držalo. Na vsak način precej zanimiva podoba iz začetka XVII. stol.«

Popis v Inventariu je točen. Stanje, v kakršnem smo sliko našli aprila meseca leta 1964, ko smo jo po naročilu koprskega muzeja prevzeli v restavriranje, pa je bilo slabše. Barvne plasti so bile razrahljane, dvignjene, na nekaterih manjših mestih pa že odpadle. Na površini je bila debela plast umazanije. Sliko smo najprej le utrdili, rentoilirali in očistili umazanije. Naročniku se je namreč zelo mudilo, ker je sliko želel imeti na razstavi Umetnost 16. in 17. stol. na slovenski obali, ki je bila odprta od junija do oktobra 1964. Pri tej naglici bi se kaj lahko zgodilo, da bi slika ohranila svojo skrivnost do prihodnje restavracije, morda za več desetletij. Na srečo pa smo na nekaterih mestih, kjer je vrhnja barvna plast že odpadala, zasledili spodaj sledove drugih plasti. Po posredovanju tov. M. Vidmarja nam je primarij Del Cott napravil rentgenski posnetek, ki je pokazal, da je pod vrhnjo podobo vsaj še ena, vendar precej drugačna. Svetnica je gola do pasu, glavo pa ima nižje in zasukano v polprofil. Ker se je že mudilo za razstavo, smo na obrazu odprli le manjše okence in našli pod preslikavo popolnoma ohranjen original (gl. VS IX 253—5).

Po končani razstavi oktobra 1964 smo nadaljevali z raziskavami. Ugotovili smo, da je pod sivo barvo obleke še oranžna, pod njo pa šele (rožnata) barva inkarnata. Tudi rdeča barva plašča ni bila pristna in tudi na ozadju smo našli več plasti. Že rentgenski posnetek in okence sta jasno dokazovala, da je spodnja slika mnogo kvalitetnejša od zgornje. Zato se nismo smeli zadovoljiti s historičnim načelom restavriranja, po katerem bi spodnje plasti le

Celota in rentgenski posnetek detajla pred restavracijo. — Foto J. Gorjup 1964
 Ensemble et copie Roentgen du détail avant la restauration — Photo J. Gorjup 1964

dokumentirali, ohranili pa doslej vidno podobo. Po estetskem načelu bi lahko vrhnjo plast brez pomislekov odstranili, vendar se nam je je zdelo vseeno škoda. Idealno bi bilo, ko bi lahko rešili obe, s tem da bi vrhnjo previdno sneli. Za to dokaj težavno delo pa naša delavnica še nima potrebnih izkušenj. Ko sem šel na študij v Rim, sem zato vzel sliko s seboj na Centralni institut za restavracijsko delo. Tam so sliko še enkrat vso pregledali, ponovno rentgenizirali, napravili prereze barvnih plasti in ugotovili naslednje: izvirnik je slikan s tempero, preslikave pa z oljem. Lahko bi bil delo Palme mlajšega, preslikaval pa ga prav gotovo ni niti on sam niti noben od drugih slavnih Benečanov 16. in 17. stol. Velike razlike v slogu in kvaliteti to dokazujejo. Avtor preslikave bi bil po mnenju direktorja instituta P. Rotondija neki slikar bolonjske šole iz druge polovice 17. stol. Več stvari potrjuje te trditve. S tempero so Bene-

Magdalenina podoba med restavracijo — prva preslikava. Foto Centr. restavr. institut v Rimu, 1965

La peinture de Madeleine pendant la restauration — premier repeint. Photo de l'Institut central de restauration à Rome, 1965

Jusepe de Ribera: Sv. Neža. — Posnetek iz Drž. zbirke umetnin v Dresdenu

Jusepe de Ribera: Ste Agnès. — Copie de la Collection d'État d'oeuvres d'art à Dresde

čani slikali tudi še konec 16. stol., zato bi avtor originala lahko bil Palma mlajši, prva preslikava pa je nastala vsaj 50 let kasneje. Za primerjavo objavljamo posnetek podobe sv. Neže Jusepa de Ribere, ki je nastala okrog 1635. Tip klečeče ženske figure je sicer dokaj pogost in navidezna sličnost še ne dokazuje ničesar, vendar le preseneča izredna podobnost nog, las itd., kar zapečuje v misel, da je avtor preslikave že poznal to podobo, in sicer po kaki gravuri v zrcalnem odtisu.

Na Centralnem inštitutu so napravili manjši poskus snemanja, vendar ni uspel, ker imamo opravka z oljem na temperi. Lahko je ločiti dve oljni podobi, če je bila vrhnja naslikana toliko kasneje, da se je spodnja dobro osušila. Film iz linoksina, ki se napravi preko barvne plasti, preprečuje, da bi naslednja vlezla v spodnjo. Pri temperi pa tega filma ni, zato se je v našem primeru oljna preslikava vpila v prvotno barvno plast, najbolj na svetlih, nelaziranih mestih. Če bi kljub temu skušali s snemanjem rešiti preslikavo, bi s tem močno poškodovali izvirnik. Ker pa je v kvaliteti velika razlika, smo si bili vsi edini, da je bolje žrtvovati preslikavo kot pa poškodovati ali celo uničiti prvotno podobo.

Vrhnje podobe torej nismo mogli rešiti, zato smo se odločili, da napravimo kopijo, še prej pa smo odstranili sivo barvo obleke. Ta se je pod UV lučjo izkazala za zelo mlado, saj je imela primešano cinkovo belilo. Mere kopije se nekoliko razlikujejo od mer originala; tako namreč zahtevajo mednarodni predpisi.

Ko je bila kopija končana, smo plast za plastjo previdno odstranjevali preslikave. Kjer meja med preslikavo in originalom ni bila jasna ali dokazana, smo poskušali s sondiranjem v bližini. Delno smo si lahko pomagali tudi z UV lučjo. Običajno vidimo pri tej svetlobi preslikave temne, original pa

svetel, tu pa je bilo obratno, ker so preslikave že zelo stare, tempera pa nima omenjenega filma.

Pred odstranjevanjem večjih površin preslikav smo sondirali podobo na vseh delih, da bi ugotovili, v kakšnem stanju je original in koliko je preslikav. Pri plašču smo našli na temnih mestih samo eno, na svetlejših pa dve do tri. Na temnih mestih je bila barva preslikave skoraj enaka prvotni, le da je bila prvotna zaradi žlahtnejše tehnike mnogo bolj prosojna in žareča. Na svetlem zavihku pod Magdaleninim bokom je bila na originalu, izrazito modeliranim v rdečkasto rjavi barvi, oranžna barva preslikave skoraj brez modelacije, enaka kot barva obleke, vrh te pa še lazura v karminasti barvi.

Ko smo odstranili oranžno barvo obleke, se je spodaj pokazala svetlo rožnata barva inkarnata. Kmalu pa se je pokazalo, da tudi ta barva še ni prvotna. Pod njo smo namreč našli še eno, rahlo temnejšo, vendar v zelo nežnih prehodih od slonokoščene v svetlobah do sivkasto zelene v polsencah in do rjavih v sencah, ki se že stapljajo z rjavo barvo bolusa v podsnovi.

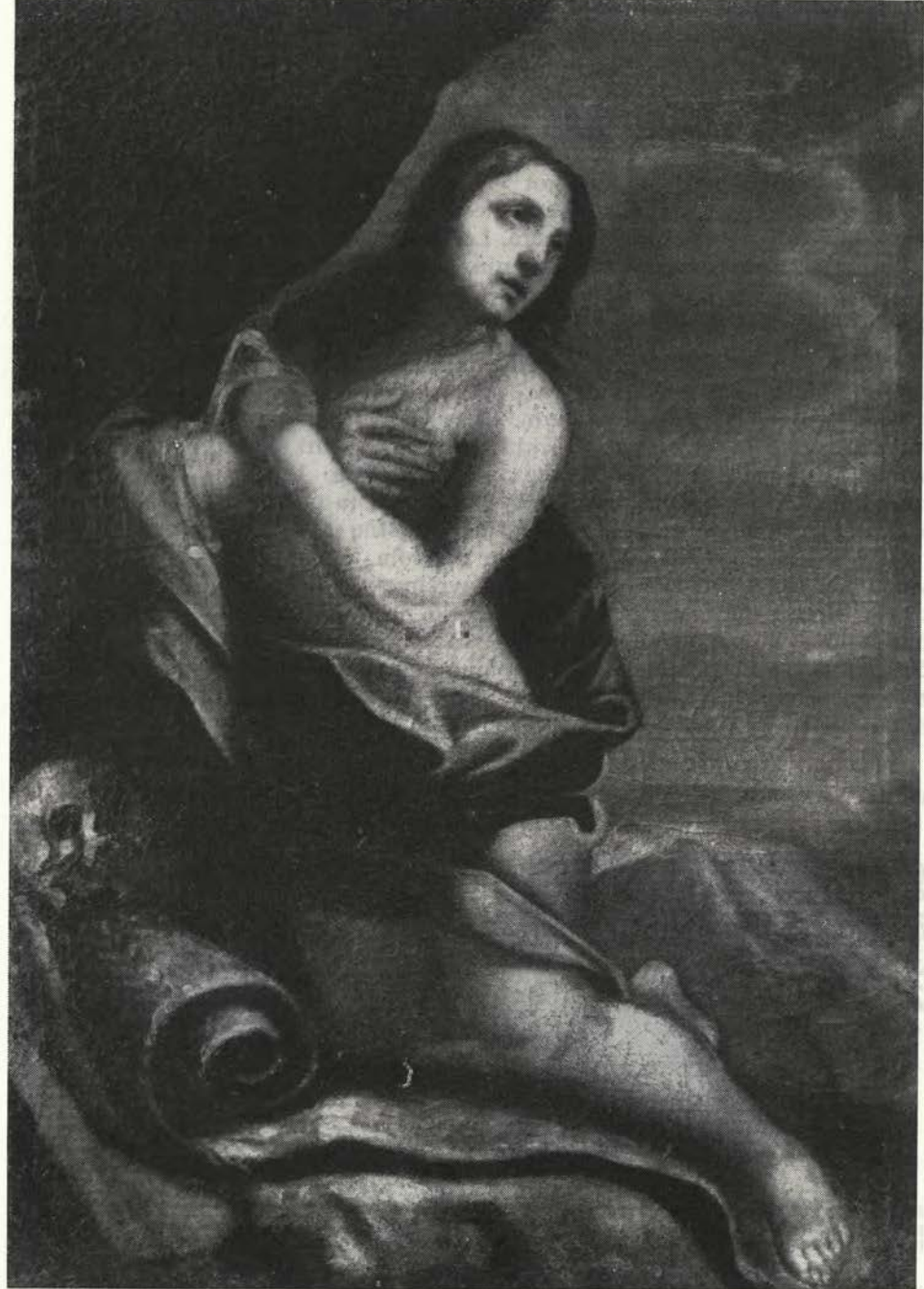
Odstranjevanje preslikav je bilo precej težavno in dokaj zamudno. S kemičnimi sredstvi si nismo mogli dosti pomagati, ker je površina različno reagirala nanje. Skoraj vse delo je bilo treba opraviti s skalpeli. Vendar skoraj dveletni trud ni bil zaman. Doslej neznana in nevidna Magdalenina podoba Palme mlajšega se je znova rodila. Naš umetnostni zaklad je tako postal bogatejši za delo, katerega vrednosti ni mogoče preceniti z nobenim denarjem.

Detajl po odstranitvi
preslikav. — Foto J.
Gorjup 1965

Détail après l'écarte-
ment des repeints. —
Photo J. Gorjup 1965

Celota po odstranitvi večjega dela preslikav. Foto Gorjup 1965
L'ensemble après l'écartement de la plupart des repeints. Photo Gorjup 1965

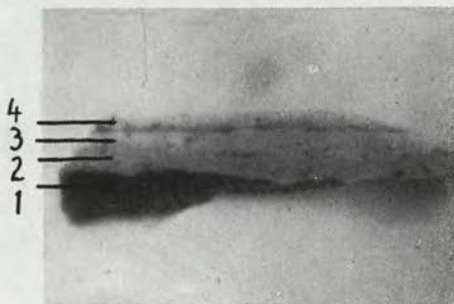
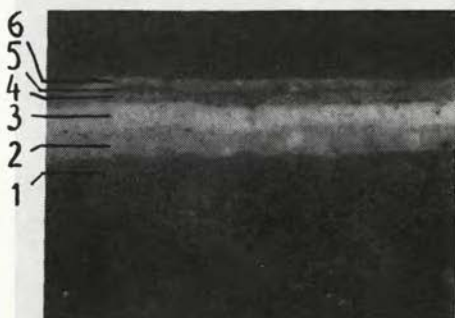

Kdaj so Magdaleno oblekli, ne moremo točno ugotoviti, gotovo pa precej pozno, ker smo našli oranžno barvo obleke v krakelirah prve preslikave. Morda šele čas janzenizma s svojo črnogledostjo ni prenesel pogleda na precej razgaljeno žensko postavo.

Važnejše je vprašanje, zakaj so podobo že prvič preslikali. Nagota prav gotovo ni bila kriva, sicer bi drugi slikar ne bil naslikal še enkrat gole. Zelo poškodovana pa tudi ni bila, kot vidimo sedaj. Morda spremenjen lepotni ideal? Palmova Magdalena še seva renesančno življenjsko radost in je v bistvu samo pokristjanjena antična Venera. Le obraz kaže rahlo zamišljenost, vendar na njem še ni nobenega sledu kesanja, drugi slikar pa je naslikal telo dokaj površino in togo. Bolj se je potrudil pri obrazu, vendar tudi tu solzav izraz in v nebo uprte oči ne odtehtajo originala.

Če bi držala domneva o spremenjenem lepotnem idealu, bi pričakovali, da se bo avtor prve preslikave vsaj podpisal ali pustil v arhivih kake podatke o sebi. Vendar ni nobenega sledu. Slika je še vedno veljala za delo Palme mlajšega, zato je verjetneje, da so lastniki morali dati sliko v popravilo zaradi slabega stanja. Zakaj je do tega prišlo v tako kratkem času, si lahko razložimo, če pogledamo, kako je Palma mlajši to podobo naslikal. Na pusto klejno podsnovo je najprej modeliral z mastno tempero, nato pa polsence in sence laziral, vendar z drugačnim vezivom, včasih samo z laki. To smo videli pri sedanjem čiščenju, ko je površina originala različno reagirala na topila. Svetla mesta so bila odporna celo proti dimetilformamidu in monobutilaminu, ki sta topila oljnato preslikavo, nekatere lazure pa so bile občutljive že za terpentinsko olje. Tak, mešan način slikanja je bil v Italiji zelo pogost in ga je med drugimi dokazal tudi C. Brandi v svojem znamenitem sporu z Londonsko galerijo.

Na mikroskopskem posnetku prereza barvne plasti vidimo, da med prvotno plastjo in prvo preslikavo ni ostre meje. To dokazuje poleg tehnike

Prerez barvne plasti na levem boku (Pov. 1 : 60): 1. podosnova, 2. prvotna barvna plast, 3. prva preslikava, 4. druga preslikava, 5. laki, 6. tretja preslikava. — Prerez barvne plasti na levi podlehiti: 1. podosnova, 2. prvotna barvna plast, 3. prva preslikava, 4. druga preslikava. — Preparat A. Giralico, foto I. Mole

Profil de la couche de couleur sur la hanche gauche (Agr. 1 : 60) 1. base, 2. couche originale de couleur, 3. premier repeint, 4. second repeint, 5. vernis, 6. troisième repeint. — Profil de la couche de couleur sur l'avant-bras gauche: 1. base, 2. couche de couleur originale, 3. premier repeint, 4. second repeint. — Objet préparé A. Giralico, photo I. Mole

tudi to, da Palma mlajši svoje slike ni lakiral. Mastna tempera se namreč le počasi suši in jo je mogoče lakirati šele po enem letu. Nestrpnemu naročniku pa se je mudilo in je sliko vzel kar nelakirano. Na nezaščiteni, še mehki površini se je umazanija hitro nabirala in se obenem povezovala z njo. Sliko so tako že po nekaj desetletjih morali dati »restavratorju«, da bi jo osvežil. Čiščenje mu ni uspelo, zato jo je ostrgal — to dokazujejo delci preslikave neposredno na podsnovi — in po sporazumu z naročnikom »polepšal« v novi maniri. Lobanja in rogoznica levo spodaj sta mu bili menda odveč in ju je prekril s temno barvo.

Kakšna razlika je med izvirnikom in preslikavo, najbolj nazorno kažejo fotografije. Če bi drugi slikar vsaj na nekaterih mestih očitno ne skušal posneti prvotne podobe, bi lahko trdili, da je druga podoba povsem samostojna.

Kot zanimivost naj omenim, da v naši delavnici doslej še na nobeni sliki nismo našli preslikave, ki bi bila kvalitetnejša od izvirnika. To je razumljivo, saj se »restavrator« po eni strani skuša prilagoditi slogu prvega slikarja, po drugi strani skuša napraviti nekaj »boljšega«, ne uspe mu pa ne eno ne drugo, saj so samo drugovrstni umetniki tako samozvestni, da se lotijo česa takega. Veliki umetniki vedno spoštujejo ustvarjalne napore tudi slabših od sebe. To nam lepo kaže primer Michelangela. Za njegovega življenja je vladala velika moda dopolnjevanja antičnih torzov. Tudi on je prevzel neko tako delo, vendar je takoj po končanem delu uničil vse svoje dostavke, čeprav morda niso bili slabi. Občutil je že to, do česar so se drugi priborili šele po stoletjih: da je umetnina sama v sebi zaključen krog, v katerega ne smemo posegati samovoljno.

Restavrirana in ponovno rojena Magdalena Palme mlajšega naj bi po konservatorskih načelih prišla nazaj na prvotno mesto v zakristiji Frančiškove cerkve v Piranu, vendar bo treba prej ta prostor temeljito sanirati. Dotlej pa naj najde zatočišče na primernejšem, zaščitenem in javnosti dostopnem mestu.

Mole Izidor: Palma le Jeune, Ste Madeleine

La Sainte Madeleine du monastère des minorités à Piran était jusqu'à présent attribuée par la tradition à Palma le Jeune; cependant, le style et la qualité de la peinture pouvaient soulever des doutes. La restauration actuelle a résolu l'énigme: l'original de Palma le Jeune était jusqu'à présent invisible, car il avait été repeint en surcharge à trois reprises. Pour la recherche du tableau original et de la meilleure manière de le restaurer, nous avons eu l'aide de l'Istituto Centrale del Restauro de Rome. Les travaux de restauration ont pleinement réussi. Pourquoi avait-on repeint le tableau? Le »restaurateur« du dix-septième siècle n'avait pas réussi à débarrasser le tableau des impuretés que la surface non vernie de la peinture en tempera avait absorbées, et il avait simplement repeint un autre tableau en surcharge, tableau d'une autre facture et d'un autre style, ainsi que d'une qualité bien inférieure.

NEKAJ O RESTAVRIRANJU SLIKE »ZADNJA VEČERJA« IZ PIRANA

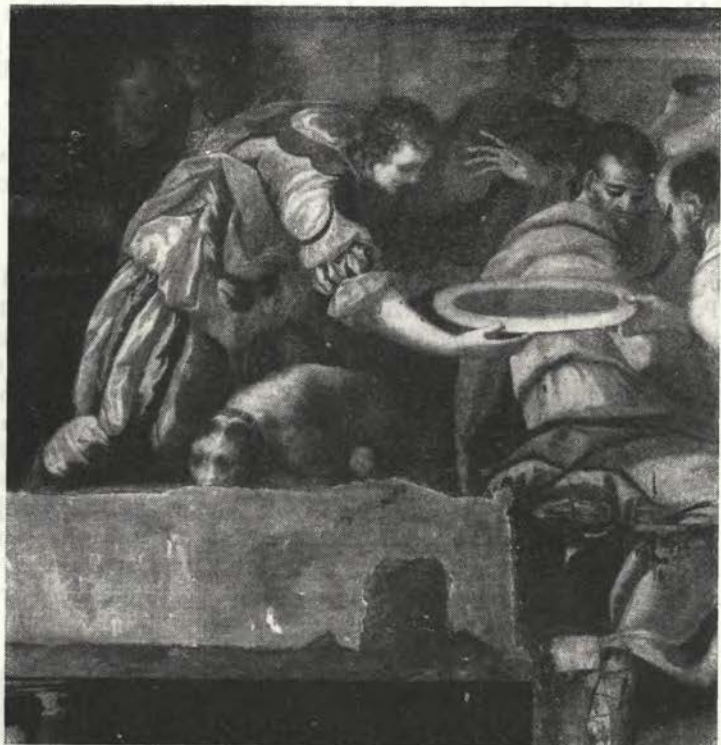
(Tempera, platno 585×140 cm, delo provinc. beneške delavnice XVII. stol.)

TOMAŽ KVAS

Sliko Zadnja večerja smo šli iskat zadnje dni decembra 1957. Našli smo jo v zapuščeni dvoranici nekega predvojnega piranskega prosvetnega gledališča med najrazličnejšo navlako zaprašenih kulis in rekvizitov. Pot do zametane slike si je bilo treba šele utreti. Na zelo ohlapno napetem platnu se je pod sivino prahu le slabo zaznavala vsebina kompozicije. Sliko smo nato odpeli s trhlega podokvira. Pripeti zavihki platna so bili močno načeti in pod glavicami žebeljev že uničeni od rje. Lično stran slikanega platna smo nato položili na čist ovojni papir, da bi najprej očistili večji prah. V skrajnem desnem vogalu slike je že nekoč domiseln »restavrator« nadomestil manjkajoči original. Uporabil je kar kos slikanega platna verjetno že tedaj uničene slike, za večjo trdnost pa je zašuj še dodal precejšen kos deske. Čeprav se risba slučajnega odtržka ni ujemala z zgornjo, je vendarle pritegnila njegovo pozornost. Fragment se je barvno dobro skladal s celoto in bil že z manjše razdalje domala neopazen. Na zadnjo stran pa kar desko! Med odpenjanjem slike smo že opazili, da popušča sešitek spodnjega pasu platna. S sliko je bilo treba ravnati vsestransko pazljivo, ker zaradi prašne sivine še ni bilo možno videti, koliko je barvna plast ohranjena. Prepereli in močno »razjedeni« zavihki robov so otežkočali ugotavljanje pravih dimenzij, ker se je spodnji rob razčlenjeno zoževal oziroma razširjal. Prave mere je bilo moč dobiti s primerjavo mer bolj ohranjenih robov platna in razmajanega podokvira. Po prvih zasilnih sprašitvah na obeh straneh so se pokazali obrisi kompozicije in lep, umerjen, na rjavo rdeče in modrikasto ubran ton. Ta stran gledanja na sliko pa restavratorja ne moti. Najprej ugotavlja ohranjenost barvne plasti, podlage in podsnove ter mehanske poškodbe. Zadržimo se pri mehanskih okvarah, ki nastanejo večidel po nepotrebnem in pospešujejo propadanje slik. Naša slika je bila dolgo vrsto let stisnjena ali prislonjena med razne oglate predmete, ki so rinili neposredno v njeno platno. Dogaja se pa tudi, da slika pade in se pri tem pretrga nezavarovano platno ob ostrem robu. Naša slika je kazala precej takih in podobnih sledov, če se pa spomnimo še na zapuščeno gnezdo podjetnih glodalcev za podokvirom, vemo za še en vzrok propadanja več. Njena usoda res ni bila mila.

Dobro se je obdržala podsnova, pololjni rdeči bolus, ki so mu beneški mojstri dodali še smole. Barvni nanos je tenak, le za poudarjeno svetlobo na pomembnejših figurah je pastoznejši. Opaziti pa ni bilo izrazitejših razpok (krakelir) barvne plasti, kot smo jih navajeni na platnih naših baročnih

Manjkajoča mesta
smo nadomestili z
novim platnom. —
Foto J. Gorjup

Les parties qui man-
quaient ont été rem-
placées avec toile
nouvelle. — Photo
J. Gorjup

slikarjev. Vzdržljivost uporabljenih slikarskih materialov potrjuje, da je slika nastala na tradicionalen način beneških slikarskih delavnic: slikanje z mastno jajčno tempero z dodatkom smole. Trpežnost in odpornost se je pokazala tudi pri najodgovornejšem postopku, snemanju »laka«.

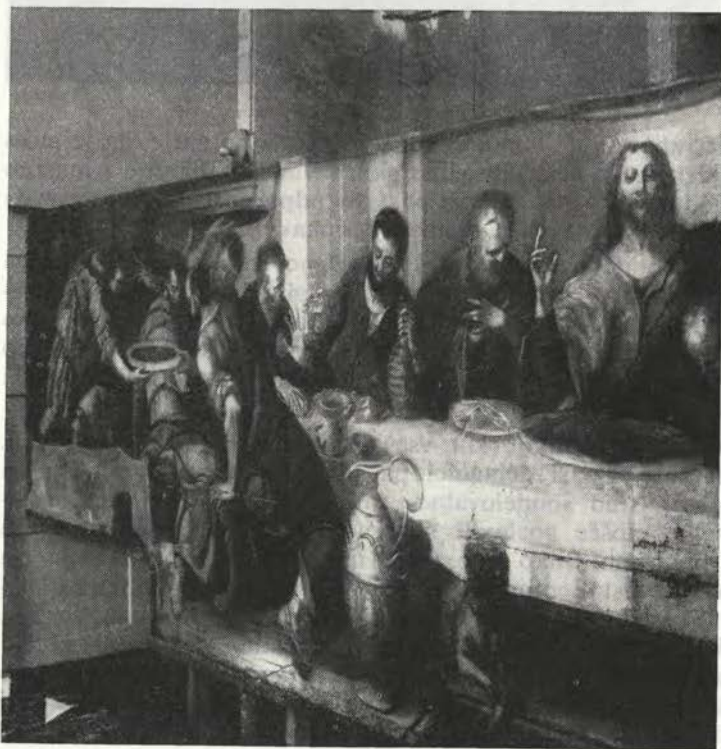
Za prevoz smo sliko dobro zavarovali z voščeno smolno pasto. Smola (damar) je še utrdila barvno plast in zadrževala svileni papir, ki je povezoval raztrgline in natrgani šiv. Tako utrjeno in s papirjem oblepljeno sliko smo navili na primeren valj, narejen iz močne lepenke. V delavnico srečno pripeljana slika je nato, pripeta na pripravljen podokvir, potrpežljivo čakala končnega zdravljenja do poletja 1964.

Pred restavriranjem smo sliko (kot vse) dokumentarično fotografirali. Ker je izredno razsežna, v naši delavnici pa je drenj, smo jo odnesli na prosto (sl. 1). Pripravili smo »obdelovalno« mizo, tako da smo vse razpoložljive vezane panelne plošče postavili na tri pare stolic in jih pregnili z dvojnim ovojnim papirjem. Sliko smo začeli utrjevati s hrbtno strani z za take primere pri nas že ustaljenim sredstvom — voščeno smolno maso, ki smo jo toplo vlikavali. Med likanjem smo sproti spajali pretržke z japonskim papirjem. Za dubliranje smo vzeli močno laneno platno, ga oprali, zlikali in močno napeli na pomožni okvir. Pri dubliranju slike na novo platno smo uporabljali isto voščeno maso kot pri utrjevanju. Napeto platno smo položili na hrbtno stran slike in ga zopet toplo likali, takoj nato še hladno ter ga

oblagali z jeklenimi in cinkovimi ploščami. Po temeljitem likanju se je slika zravnala. Dosti truda nas je stalo še čiščenje (dublirnega) voska s sprednje, barvne strani. Manjkajoče platno slike smo nadomestili z novo vloženim platnom (v levem kotu in na drugih manjših kosih — sl. 2). Tako dublirano in zravnano sliko smo napeli na nov podokvir. Teža z voskom prepojenih platen je (po dolžini) otežkočala ravno napenjanje, zato smo eno stran podokvira dvignili, da se je pod lastno težo usločil. Po končanem pribijanju zavihkov smo naslon odstranili in je sila prožnosti lesa tako sama napela sliko.

Odstranjevanje starega laka. Stari lak na sliki je bil temno porumenel. Postal je neprozoren in izredno trd, tako je celotna površina slike vzbujala vtis temne in enolične slikarije. Imela je, kot radi pravimo, (privajeni) galerijski ton. Neenakomerno naneseni lak je povzročal obrobne lise in se zbiral v temnih curkih in debelejših kapljah. S pomočjo binokularnega mikroskopa smo napravili prve poskusne sonde za odstranjevanje laka. Pod plastjo laka smo ugotovili vedrejšo barvno plast, bližjo nastanku slike. Ustavili smo se pred vprašanjem, ali naj pustimo, da stari lak še nadalje temni ter s svojimi temnimi lisami zastira lepšo, čistejšo barvo? Prvotno naslikani namizni prt je bil praznično bel, z rahlo senčenimi robovi pregibov. Prezreti svetlobo na glavah in oblačilih? Vse je torej govorilo za to, da sliki vrnemo kolikor mogoče veren prvotni videz, saj se barva v stoletjih tako

Snemanje potemnelega laka je na prtu lepo vidno. — Foto J. Gorjup

Le détachement du vernis rendu plus foncé est bien visible sur la toile. — Photo J. Gorjup

Dobro vidna prosoj-
nost preslikave. —
Foto J. Gorjup

La transparence
du repeint est bien
visible. — Photo J.
Gorjup

in tako spremeni. V našem primeru bi bila ohranitev »laka« vsekakor neprimerna. Odstranjevanje tako odpornega »laka« pa ni bilo preprosto delo. V alkoholu se ni topil (dokaz, da to ni bil samo smolni lak, ampak raztopljena smola v lanenem olju). Z mikroskopom nadzorovano snemanje »laka« je dopuščalo pravo mero snemanja, da ni škodovalo izvirniku. Snemanje ali odkrivanje laka je na splošno ena najbolj kočljivih restavratorskih dejavnosti, pravzaprav se s tem restavriranje sploh šele prične. Premočnega ali zavoženega čiščenja ni več mogoče popraviti niti s še tako spretno retušo in niti na manj važnih delih slike. V našem primeru je enakomerna uporaba veziva povzročila, da je bila barvna plast enako odporna proti topilu. Pri snemanju uporabljeni tamponi so se »obarvali« samo s temno-rjavo odtopino laka. Po čiščenju je postala prosojnost barvne plasti še očitnejša: na levi, na tlaku, se je lepo pokazala preslikana posoda, obrobek namiznega prta, ki teče neprekinjeno pod glavo sedečega psa, pod pladnjem s sadjem v rokah strežaja, barva zadnjih figur desno zgoraj, itd. (sl. 4).

Retuširanje. Odpadle delce barvne plasti smo zapolnili s pololjnim obarvanim kitom. Kjer so ostali kljub okvaram še podatki o prejšnjem stanju, smo napravili manjše rekonstrukcije, uničene večje ploskve brez podatkov pa smo samo barvno prilagodili okolici, n. pr. v levem kotu slike (sl. 5).

Tehnološko solidno izvedena slika po svoji široki obdelavi spominja na fresko. Prizor obreda je raztegnjen ob dolgi mizi, upodobljeni vzporedno

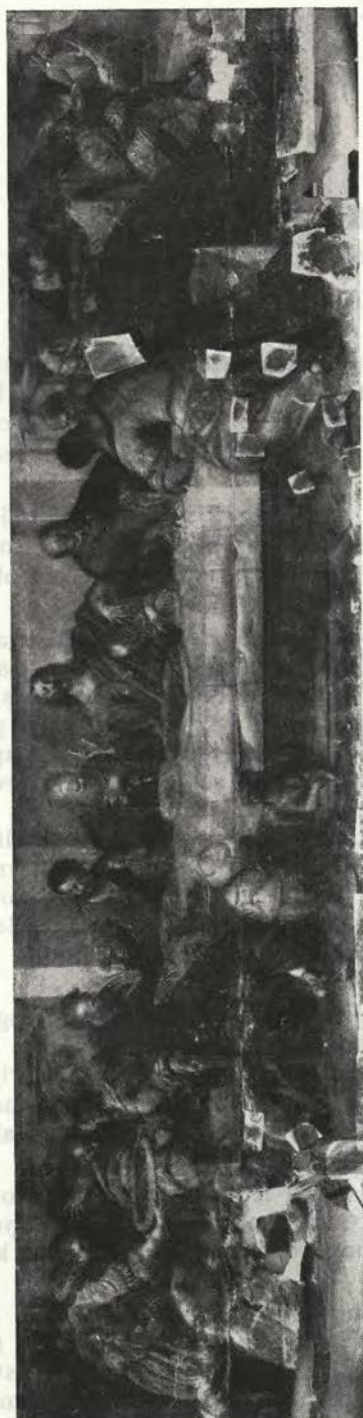
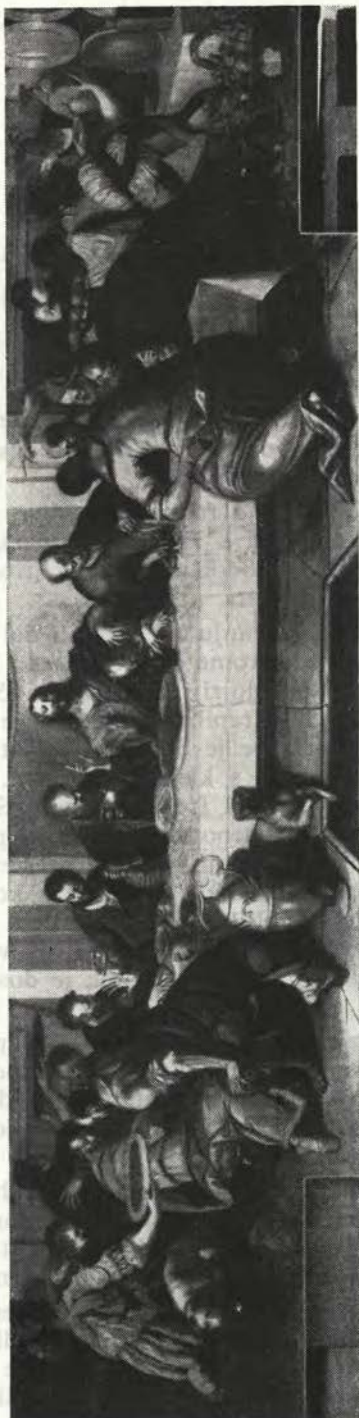
z dolžino slike. Z robovi pregibov prta je nakazana globina miznega pokrova. Osrednji prizor s Kristusom pred polkrožno nišo je umirjen. Perspektiva kamnitega tlaka in prta teče k osrednjemu prostoru. Pozornost gostiteljev do Kristusa se že po prvih figurah apostolov zgublja na razgibane strežaje, k prinašanju jedi in pijače. Ali še ni bila izrečena beseda o pomenu gostije ali pa so se gostje zaprli vase ob že izrečenih besedah o izdajstvu? Skupine po dva ali trije se motijo s svojimi opravili, se pogovarjajo in nekaj pričakujejo. Strežaj na desni s poudarjeno desnico kaže na Kristusa, ki je upodobljen frontalno. Drži, podporci obraza in rok so idealizirani. Doprсна podoba Kristusa je v celoti naslikana z največjo pozornostjo in v primerjavi z drugimi izredno kvalitetno. Kot izrez kompozicije bi jo lahko mirno uvrstili med todobne dosežke beneškega slikarstva.

Tomaž Kvas: Restauration du tableau de la Cène, de Piran, (tempéra sur toile, 585 x 140 cm. Oeuvre des ateliers de peinture vénitiens du 17e siècle.)

En 1957, nous nous sommes chargés de restaurer le tableau de la Cène qui était en très mauvais état. En plusieurs endroits, la toile était trouée et déchirée; la couture qui unissait les lés de toile était décousue. Le tableau était si mal en point qu'il a fallu le doubler d'une autre toile à l'aide d'une masse cireuse collante. Le vieux vernis protecteur qui avait noirci inégalement s'était fortement incorporé à la couche de couleur bien conservée, légèrement passée sur le bol rouge. La couleur brun-jaune du vernis égalisait les valeurs des couleurs (p. ex. la nappe avec la couleur cependant plus foncée du pavé de pierre.) Afin de rétablir une plus franche harmonie des couleurs, il a donc fallu enlever ce vernis. On a mis une nouvelle toile à la partie déchirée de l'angle gauche du tableau. Les morceaux manquants de la couche de couleur ont été remplacés par du mastic coloré et des retouches locales. Sur les parties endommagées, mais dont les traits restaient visibles, on a fait de petites reconstructions; là où tous les traits étaient effacés, on a adapté par la couleur la partie manquante à son voisinage. On a protégé le tableau conservé et restauré par un vernis-mastic cireux passé sur la couche de couleur. Les travaux ont été effectués au cours de l'été 1964.

Na desni: Celota pred restaviranjem in po njem — Foto J. Gorjup
A la droite: Ensemble avant la restauration et après — Photo J. Gorjup

RESTAVRIRANJE ROKOKOJSKIH FRESK V SREDNJI DVORANI CEKINOVEGA GRADU

MIHA PIRNAT

Pri obnavljanju muzeja NOB je nastalo vprašanje obstanka rokokojskih fresk v srednji dvorani, edinih, ki so še ostale v Cekinovem gradu. Da fresk ne bi prebelili, je Zavod za spomeniško varstvo Ljubljana naprosil Zavod za spom. varstvo SRS, naj njegovi restavratorji restavrirajo in rešijo ene redkih fresk te vrste pri nas.

Slikarija je rokokojska. Vse stene so poslikane z arhitektonskimi elementi (pilastrji s kapiteli in visokimi podstavki, vazami, školjčnimi motivi in cvetjem). Podobno poslikan strop se na sredi odpira v modro nebo z oblaki in letečimi ptiči.

Pri sondiranju na začetku del se je pokazalo, da so bile freske dvakrat preslikane oziroma obnovljene. L. 1905. je preslikal stene in na novo naslikal strop slikar Alojzij Šubic, l. 1954-55 pa je obnovil slikarije na stenah slikar Miklavc. Podkrepi in preslikal je senčne partije in vse večje prazne površine. Preslikave je bilo moč brisati z vlažno gobo, ker so bile barve napravljene verjetno s klejnim vezivom. Pod preslikavama se je pokazala izvirna slikarija v pravi fresko tehniki. Slikar Alojzij Šubic je nekatere dele tako preslikal in poenostavil, da so v povsem drugačnem slogu (n. pr. naslikani podstavki z vazo in cvetjem na stenah med stranskimi in balkonskimi vrati). Izvirnik je rokokojski, medtem ko je preslikava zelo trda in bližja baroku. Na rdečih poljih v zgornjem delu sten so se pod preslikavami pokazale naslikane trte z listjem. Tudi krogovičje nad polkrožnimi loki vdolbin in vrat, naslikano pod preslikavami, je dosti trdnjše in mehkejše.

Po odstranitvi preslikav so se na zgornjem delu sten, posebno v vogalih, pokazale številne poškodbe in razpoke, zaradi katerih so bile freske l. 1905. verjetno tudi preslikane. Na zahodni steni je bilo troje vrat, od katerih so dvojna stranska in 3 polkrožne vdolbine nad njimi zazidane. Na teh mestih je Šubic naslikal 3 školjke s cvetjem, kakršne so tudi v polkrožnih nišah na stranskih stenah.

Poleg velikih poškodb, nastalih pred desetimi leti pri vzdavanju konzol, ki so nosile svetlobna telesa (fluorescentne luči), so se pokazale pod preslikavami še poškodbe od prve električne napeljave, zakitane z mavcem, ki ga je bilo težko odstranjevati z izvirnika.

Razpoke v zgornjem delu sten so nastale verjetno ob potresu l. 1895. Takrat je bil uničen verjetno tudi prvotni strop, ki ga je l. 1905. na novo poslikal slikar Alojzij Šubic. To se vidi ob polkrožnem prehodu sten v strop, kjer omet stropa prekriva izvirnik na stenah. Pri preslikavi so spremenili

Eden izmed naslikanih podstavkov: levo — pred restavriranjem, na sredi — odstranjevanje preslikav, desno — preslikave so odstranjene. — Foto I. Pavlinec

L'un des socles peints: à gauche — avant la restauration, au milieu — écartement des repeints, à droite — les repeints sont écartés

tudi kapitele pilastrov. Barvna plast na stropu se je brisala, medtem ko je prvotna barvna plast na stenah trdna.

Pri odstranjevanju preslikav na stenah smo uporabljali vodo, morske gobe, krtačke, skalpele in lopatice za odstranjevanje starega kita, ki je bil nanešen tudi prek originala okoli poškodb. Preslikave so se z vodo, gobami in krtačkami v glavnem kar lahko odstranjevale, ne da bi trpela izvirna barvna plast. Ko smo odstranili obe preslikavi, smo stene še enkrat oprali s čisto vodo. Nato smo večje in globoke poškodbe zazidali s kosi opeke, druge poškodbe in razpoke pa zakitali z apneno malto [pesek (mivka) + apno 1:1]. Zakitana in zazidana mesta smo retuširali lokalno. V dveh vdolbinah v stranskih stenah, kjer sta stali baročni peči, sta ostali veliki prazni ploskvi 2 m², ki sta zdaj tonirani tako, da se prilegata okolici.

Za barvno vezivo pri retuširanju smo uporabljali *librokol* + vodo 1:15.

Po odstranitvi preslikav je postala slikarija na stenah mehkejša kot ta na stropu, ki je bila naslikana kasneje. Da bi utrdili barvno plast na stropu (barve so se brisale), smo namakali gobo v tekočino *librokol + voda 1:40* in jo pritiskali po vsem stropu. Tako smo barvno plast utrdili, obenem zmehčali trdo risbo, vsa površina stropa je dobila patino in se tako vskladila s slikarijo na stenah.

Zavodovo skupino restavratorjev, ki so opravili vsa ta dela, so sestavljali: Tomaž Kvas, Novinc Franc, Pavlinec Ivan, Miha Pirnat in Vuković Momo.

Miha Pirnat: Château Cekinov grad-Tivoli. Restauration des fresques rococo dans la salle centrale

Les murs de la salle centrale du château Cekinov grad sont peints avec fresques rococo et cela seulement avec éléments architectoniques (pilastres, chapiteaux, vases, coquilles et fleurs). Les fresques ont été deux fois repeintes et renovées, en 1905 par le peintre Alojzij Šubic, qui a peint aussi le nouveau plafond, et en 1954—1955 par le peintre Miklavc.

À la restauration de 1965, les deux nouvelles peintures ont été écartées à l'aide d'eau et d'éponge. La peinture originale en vraie technique al fresco est solide et bien conservée. Les endommagements causés par l'électricité ont été murés, les fissures dans les parties supérieures des murs et dans les coins en haut cimentées avec mortier (chaux + sable 1:1). Les retouches sont locales. Pour relier les couleurs chez les retouches, on a employé une solution de l'émulsion «librokol + l'eau» 1:15.

La peinture du plafond, là où la couche des couleurs s'est effacée, a été fixée avec la solution «librokol + l'eau» 1:40.

RESTAVRIRANJE OLTARJEV V GROBLJAH

IVAN PAVLINEC

Baročna cerkev na polju med Domžalami in Mengšem iz 18. stoletja je od 1945 do 1959 rabila za skladišče Kmetijskega posestva Groblje. V letu 1960 so obnovili Jelovškove freske na obokih.

Zavod za spomeniško varstvo SRS je prevzel restavriranje baročnih oltarjev in prižnice. Z delom smo pričeli 19. julija 1961. Najprej smo se lotili snemanja kasnejših barvnih plasti in pozlate stranskih oltarjev, ki jih je leta 1879 prebarval Štefan Šubic, a jih ni marmoriral ročno, temveč z vzorci za marmoriranje. Pri snemanju kasnejših barvnih plasti smo morali odstraniti barve tudi s plastik, kjer je Šubic prav tako preslikal izvirno zglačeno barvo. Glavni oltar je šele 1925 prebarval in prezlatil rezbar Pengov. Čez vse prvotne pozlate in marmoriranja je naneseł zlato na oljno podlago, dostavil pa je tudi več novih delov, npr. zaključno kupolo na glavnem oltarju in okvir za Potočnikovo sliko. Vse marmorirane dele je poslikal v hladnem odtenku, ki naj bi se približal marmoriranju Štefana Šubica. Po snemanju kasnejših barvnih plasti se je pokazalo, da je na oltarnih mizah ohranjena le malenkost originala. Prižnica je bila razširjena neznano kdaj, tako da so se v izvirniku ohranili le ornamenti z vso prvotno pozlato. Te smo pri sedanjem restavriranju odkrili, dopolnili manjkajoče dele in novo pozlato približali prvotni. Na plastikah po odkrivanju nismo mogli ohraniti njihove prvotne barve, ker jo je Štefan Šubic tako zbrusil, da smo morali ponekod nanašati celo novo kredno podsnovo. Barvo smo, kolikor je bilo mogoče, približali izvirniku, robove pa pozlatili tako, kot je bilo to prvotno.

Desni stranski oltar v grobeljski cerkvi med restavriranjem. — Foto I. Pavlinec

Autel latéral à droite dans l'église de Groblje pendant la restauration. — Photo I. Pavlinec

Pri stranskih oltarjih smo odstranili iz vdolbin stekla, ki so bila dodana kasneje in so zakrivala slike Izidorja in Notburge. Vso pozlato smo naložili na oljno podlago, ker poliment ne bi prenesel vlage v cerkvi. Oltarne mize so povečini obnovljene in imajo nove posrebrene pasove, saj so stari popolnoma razpadli. Medtem ko so bili oltarji prej marmorirani s tempera barvami, smo jih zdaj marmorirali z oljnatimi in jih povsem približali izvirniku. Na desnem stranskem oltarju smo nadomestili angelu dve odbiti peroti in roke.

Prižnico smo pobarvali enako kot vse plastike, ker so nekateri ostanki

prvotne barve pričali, da je bila taka tudi prej. Neznano kdaj dodan in samo pobarvan stranski ornament smo pri sedanjem restavriranju pozlatili.

Na glavnem oltarju smo vse manjkajoče dele pozlate nadomestili z novo, jo približali prvotni pozlati, delno pa pustili tudi izrabljeno staro zlato. Oltarna miza glavnega oltarja je bila dodana in tudi marmorirana pozneje. Ker se barva ni skladala z drugimi marmoriranimi površinami oltarja, smo jo marmorirali in skoraj povsem približali drugim delom oltarja.

Na mizah malih stranskih oltarjev smo dodali vse obrobne letve in jih pozlatili, ker so pričali sledovi, da so prvotno bile, a so jih kasneje odstranili.

Delo se je zaradi pomanjkanja finančnih sredstev vleklo kar skozi štiri leta, tako da so nekateri deli ostajali nedokončani vse do lanskega leta. V letu 1965 smo delo na oltarjih povsem zaključili, ostale so le še tri kartuše, ki jih bo treba izdelati na novo. Potem ko smo do kraja retuširali vse barvne in zlate površine, smo oltarje v celoti prevlekli z mastiks lakom, zadnje nebarvane površine pa z mešanico želaka in minija, da bi jih obvarovali pred vlago.

Na zunanji steni cerkve je sončna ura iz 17. stoletja, ki pa močno razpada in bi jo bilo treba v najkrajšem času restavrirati in utrditi.

IVAN PAVLINEC: RESTAURATION DES AUTELS A GROBLJE PRES DOMZALE

En 1960, nous avons commencé la restauration des autels et de la chaire dans l'église avec le fameux plafond peint par Jelovšek de 1759 à 1761. Les autels latéraux étaient d'abord peints en marbres de tons vifs rouges-bleus. En 1879 le sculpteur en bois S. Subic les repeignit en marbres d'un ton froid noir-gris, ce qui est absolument opposé à l'original. Le maître-autel a été repeint tout entier par un autre sculpteur en bois, Pengov, en 1925. Par dessus la dorure polie, il passa un enduit doré, à l'huile. Dans les opérations actuelles, nous avons enlevé toutes les peintures et les dorures en surcharge, nettoyé l'original et remplacé les parties manquantes et les marbrures par de nouvelles. La chaire avait été plus tard retouchée et agrandie si bien qu'il ne restait de l'original que les ornements et quelques vestiges de couleur. Nous avons nettoyé la dorure et ajouté les couleurs d'après ce qui en restait. Ainsi tous les autels et la chaire représentent un tout et l'église a repris l'aspect qu'elle avait lors de son érection.

Sončna ura iz 17. stol. na grobeljski cerkvi. — Foto I. Pavlinec

Cadran solaire du 17e siècle de l'église de Groblje. — Photo I. Pavlinec

RESTAVRIRANJE JELOVŠKOVIH FRESK V KAMNIKU

KOKALJ FRANC

Med letošnjimi terenskimi deli je Zavod za spomeniško varstvo SRS restavriral tudi Jelovškove freske v ž. c. v Kamniku. Po nekaterih virih je poslikani strop prezbiterja eno prvih Jelovških del. Te freske so bile večkrat restavrirane. Ob požaru Kamnika sta pogorela cerkvena streha ter glavni oltar. Pri tem so verjetno precej trpele tudi freske. Zato je Kurz v. Goldenstein na novo poslikal levo in desno steno prezbiterja in tu uničil Jelovškove freske. Toda tudi njegove freske niso dolgo krasile prezbiterja. Domačin M. Koželj je leta 1882 ponovno preslikal obe steni prezbiterja in skoraj ves obok. Zakital je tudi nastale razpoke. Na stenah prezbiterja sta Goldenstein in Koželj odbila le omet figuralne poslikave, zunanji ornamentirani okvir pa je ostal. Tako smo našli na stenah prezbiterja tri vrste ometov: Jelovškove ostanke okenskih profilov in baldahinov nad okni, Goldensteinove okvire okrog spodnjih fresk in Koželjeve freske cerkvenih očetov in svetopisemskih zgodb. Koželj je s preslikavami na oboku povsem zabrisal Jelovškov kolorit in iluzionistični stil. Vse svetle dele oblakov je dosledno

Detajl Jelovškove freske na oboku prezbiterja po kitajcu. — Foto I. Pavlinec

Détail de la fresque de Jelovšek sur la voûte du choeur après le masticage. — Photo I. Pavlinec

poslikal v temno vijoličastem odtenku, kjer so bile razpoke, pa je oblake naslikal kar na novo, ne da bi upošteval spodnjo Jelovškovo risbo. Posebno dosledno se je lotil obrazov, ki jih je prilagodil svojemu ali naročnikovemu okusu. Pri poskusnem odstranjevanju Koželjevih preslikav smo ugotovili, da je uporabljal zelo slabo vezivo, in smo jih mogli čistiti z vodo, gobo in krtačo, kjer pa so se premočno prijele na Jelovškov dokaj grobi omet, smo si pomagali tudi s skalpelom. Jelovšek je prvotni zgajeni omet naključno in ometal približno 1—2 cm na debelo s fresko ometom. Potresi in druge nesreče so obokani strop razmajali, tako da je Jelovškov fresko omet odstopil in se na nekaterih mestih povetil kar za 3 cm. Potem ko smo strop in razpoke očistili, smo morali ta fresko omet zopet pritrditi nazaj na obokani strop. Za lepilo smo uporabljali kazeinsko zmes z drobnim apnenčastim peskom, ki smo jo z brizgo potiskali med fresko omet in prvotni zgajeni omet, nato pa smo fresko omet potiskali nazaj v prvotno lego. Ko smo injektirali vse razpoke in zrahljani fresko omet, smo razpoke zakitali in jih po strukturi in videzu približali izvirniku. Na nekaterih mestih se fresko omet ni vlegel v prvotno lego, temveč je zaradi zdrobljenega ometa med obokanim in fresko ometom nastala »stopnica«. Te »stopnice« je bilo treba tonirati drugače, ker so bile močnejše osvetljene kot okolica.

Pred retuširanjem smo strop utrdili z apneno vodo. Pazili smo, da je prišla čim manj v dotik z zrakom, ker bi drugače še pred dotikom na strop kalcinirala. Z brizgalko na pritisk smo jo brizgali po oboku, dokler jo je omet vpiljal, nato pa pustili, da se je strop dobro osušil.

Retuširali smo z apneno vodo in s suhimi pigmenti, za svetle dele pa smo dodajali apno.

Franc Kokalj

RESTAURATION DES FRESQUES DE JELOVŠEK A KAMNIK

Parmi les oeuvres que notre Institut a restaurées cette année, il faut aussi mentionner les fresques de Jelovšek dans l'église paroissiale de Kamnik. Avec le temps, ces fresques avaient été fortement endommagées et même plusieurs fois restaurées. En 1882, un artiste de l'endroit, M. Koželj, les avait complètement restaurées et repeintes, cependant qu'il peignait sur les murs du choeur de nouvelles scènes des Ecritures, d'après les fresques antérieures de K. von Goldenstein. Koželj avait employé un mauvais adhésif et nous avons pu enlever ses peintures simplement avec une éponge et de l'eau. Sur la voûte, nous avons consolidé le crépi-fresque de Jelovšek, qui, par endroits, se détachait, et nous avons bouché les fentes avec du mastic. Avant les retouches, nous avons raffermi la plafond avec de l'eau de chaux. Pour les retouches nous avons employé comme adhésif de l'eau de chaux et de la chaux.

OBNOVLJENA ANTIKA V AJDOVŠČINI

PETER PETRU

Častitljiv jubilej slavljenca nam — ob njegovem izrednem konservatorskem opusu — nalaga prijetno dolžnost, da iz mnogih spomeniškovarstvenih posegov prof. dr. F. Steleta pokažemo delež, ki je tesno povezan z varovanjem arheološke dediščine našega prostora. S svojo knjižico V obrambo Rimskega zidu na Mirju v Ljubljani (založil Spomeniški urad Ljubljana 1928) je nastopil proti javnim — celo časopisnim — pozivom za odstranitev zidu in dosegel, da je bil obnovljen in obvarovan »spomenik tolike starosti in tolike zgodovinske preteklosti kakor Rimski zid na Mirju«. Neprecenljivo kulturnozgodovinsko izročilo na območju Ljubljane je bilo nato po načelih moderne rekonstrukcije arheoloških spomenikov dopolnjeno in zavarovano ob estetski ureditvi okolice.¹ Kako pomembni so bili ti ostri konservatorski ukrepi, vidimo v celoti šele danes, ko se snovanje arheologov in spomeniškovarstvenih služb navezuje na dosežke, ki so plod neomajnega slavljenčevega stališča.

Tu mislimo predvsem na posege minulih let v Ljubljani, ko se je pridružilo rimskemu obzidju na Mirju še obsežno prezentacijsko območje na Jakopičevem vrtu. Obsežna zazidava ostankov Emone v zadnjih desetletjih je onemogočila širšo spomeniško prezentacijo večjih mestnih površin nekdanje Emone. Od Emone bo zato možno v prihodnje pokazati — poleg rimskega zidu in morebitnih manjših kvalitetnih spomeniških enot v območju Gradišča — predvsem insulo XV na Jakopičevem vrtu. Srečno naključje je namreč hotelo, da leži ta v samem jugovzhodnem vogalu Emone, tako da bo možno prikazati poleg mestne stavbe tudi fortifikacijsko zasnovo Emone. Predložena rekonstrukcija davnine na tem prostoru, ki se navezuje na rimski zid, bi tako dala enkratni zgodovinski spomenik, ki bi pričal o starosti in nepretrganosti poselitve na tem prostoru. Ponazarjal pa bi hkrati kulturno zgodovino: vpogled v razdelitev prostorov rimske hiše z obnovljenimi mozaiki, ogrevalnimi napravami, kopalnimi prostori, arhitektonskimi motivi itd. Spomenik na Jakopičevem vrtu je že danes, ko še ni v celoti odkopan, tudi znamenit tujskoprometno, ker prav šolsko ponazarja antično obdobje pri nas. S tem je Ljubljana spet pokazala pravilen odnos do starinskih kulturnih spomenikov v najplemenitejšem smislu: spoštovala je preteklost, iz katere se je razvila do svoje današnje pomembnosti.

Da so emonski ostanki v Ljubljani evropska pomembnost v strokovnem pomenu besede, dokazuje tudi spomeniška valorizacije Emone kot najdišča. Le malo je mest v zaledju imperija, ki bi imela za osnovo urbanističnega koncepta tipičen legijski tabor. Prav to pa daje emonski urbanistični zasnovi

širši pomen, ker srečujemo pri prav tako komponirani civilni arhitekturi — Dioklecijanovi palači — enako osnovno mrežo, ki se kasneje ohrani prek kasne antike v zgodnj srednjeveški bizantinski arhitekturi kot reminiscenca antičnega tabora. V še večji meri pa je antično obrambno zidovje Emone pomembno za umevanje kontinuiranega življenja v Ljubljani, ki je tudi edina od podobnih antičnih središč Srednje Evrope ohranila gospodarski, kulturni in politični pomen centra skozi vso zgodovino.²

Zato je pomemben tudi naslednji tak arheološki poseg v Ljubljani, ki bo bistveno obogatil njeno spomeniško gradivo. Pri tem mislimo na izkop severnih emonskih vrat in njihovo ureditev pod traso današnje ceste. Ta spomeniška enota Emone bo zaživela še tem bolj, ker bo na spomlad 1966, ko bodo dokončno urejena tudi severna emonska vrata, postavljena v neposredni bližini pozlačena kopija spomenika emonskega dostojanstvenika. Tako bo na tem območju deloma oživelo antično izročilo, ki je oblikovalo današnji videz tega dela Ljubljane. Pri tem velja posebej omeniti vpliv antičnega cestnega prehoda — *cardo maximus* — na poznejšo urbanizacijo tega predela, saj drži današnja Titova cesta v smeri, ki jo je začrtal že rimski geometer. Spričo tega in glede na izredno arhitektonsko obravnavo pomeni prezentacija severnih emonskih vrat strokovno in turistično dragoceno sestavino Ljubljane.³

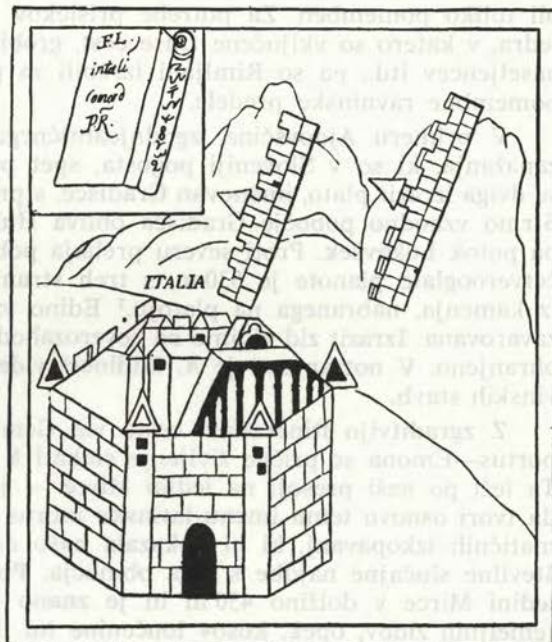
Kot pomenijo ljubljanske spomeniškovarstvene akcije s področja arheologije dopolnilo konservatorske dejavnosti, ki jo je pričel prof. F. Stele, tako so tudi večletna dela Zavoda za spomeniško varstvo SRS v Ajdovščini duhovna dediščina in produkt njegovih naziranj. Kljub temu, da smo 1958 po obsežnih zemeljskih delih⁴ že obupali, da bi bilo poslej v tem mestu mogoče primerno prezentirati rimsko obzidje, saj je buldožer zravnal južno obzidje pred kinodvorano, smo zaradi izredne spomeniške kvalitete obzidja v Ajdovščini pričeli z deli na vzhodu Ajdovščine. Če smo dovolili delno izravnavo obzidja na jugu, moramo to pripisati neskladju med dejanskim potekom obzidja in načrtom, ki ga objavlja W. Schmid (15. Bericht der Römisch-germanischen Kommission 1922/23).⁵

Spričo tega, da je takratna Castra narisana v priročniku Notitia dignitatum iz V. stoletja, je torej to eno redkih mest v evropskem merilu, katerega prvotna urbanistična podoba nam je znana. Po drugi strani pa je Ajdovščina danes edino mesto v Sloveniji — pri celjskem obzidju to ni gotovo — kjer je poznoantično obzidje ohranjeno v takšni meri, da je vplivalo ne le na kasnejšo rast mesta, ampak se je ohranil ta urbanistični kontinuum skozi poldrugo tisočletje. Če pa upoštevamo zgodovinski pomen Ajdovščine pri kovanju politične usode v Vzhodnih Alpah, ne moremo mimo dejstva, da je bila v pozni antiki središče obrambe na vzhodni meji zahodnega dela imperija in da se je 5. septembra 394 pod njenimi obzidji odigrala z zgodovino južnih Slovanov tesno povezana bitka med Evgenijem in Teodozijem. Posledica Evgenijevega poraza je bila, da se je imperij razdelil v dve polovici: grecizirano vzhodno in romanizirano zahodno, kar kaže še v današnjem času kulturni razvoj posameznih evropskih skupnosti. Če gledamo na mestno obzidje Ajdovščine v tej luči, pomenijo skupna prizadevanja spomeniške službe in lokalnih organov, da se ohrani ta urbanistična sestavina na vseh štirih mestnih straneh, dragocen prispevek k naši kulturni dediščini.

Risba Ajdovščine in kraških zapor v priročniku Notitia dignitatum

Dessin d'Ajdovščina et des limes du Karst dans le manuel Notitia dignitatum

Razume se, da so konservatorska in prezentacijska spomeniškovarstvena dela v Ajdovščini izhajala iz dosedanjega poznavanja antične mestne zasnove in posameznih sestavin arheološkega kompleksa, ki nam je znan pod geslom Ajdovščina. Rimska obcestna postaja, omenjena v Antoninovem itinerarju 128, 7 in Tabuli Peutingeriani kot *mansio Fluvio frigido* ter v Jeruzalemskem itinerarju 560,2 kot *mutatio Castra*, kaže prilagajanje aglomeracijskih zasnov potrebam in času. Hkrati lahko po mikrotopografiji naselja prikažemo zelo verjetno prilagajanje urbanističnih zasnov časovnim razmeram, ne da bi pri tem zahajali v posameznosti. Doslej raziskovalci niso posvečali pozornosti okoliščinam, v katerih sta nastala *mansio Fluvio frigido* in *mutatio Castra*. Nastanku prvega je po našem prepričanju botrovala itinerarska cesta, katere izgradnjo izrecno omenja Rufius Festus brev. VII: *sub Iuilo Octaviano Caesare Augusto per Alpes Iulias iter factum est*, medtem ko lahko povežemo nastanek utrjene postojanke *mutatio Castra* z nastankom kasnoantičnih kraških zapor.⁶ Šele če upoštevamo te splošne okvire, ki so botrovali nastanku posameznih urbanih sestavin na tem območju, dobimo popolnejšo podobo rasti antične naselbine na območju današnje Ajdovščine.

Pri tem je zanimivo tudi dejstvo, da se je naselbina preselila s platoja Gradišča na ravnino. Ko pridejo Rimljani in nastopi *pax Romana* — mir znotraj meja imperija — mine pomen prazgodovinske, na vzpetini postavljene naselbine. Osrednje urbanistično središče tega predela v predrimski dobi z izgradnjo ceste in z nastajanjem novega naselja, ki se grupira okoli poštno postojanke, izgubi svojo nekdanjo vlogo.

Tako so si Rimljani tudi v tem primeru prizadevali, da bi izkoristili v svoje namene strateško pomemben prostor, ki pa hkrati za staroselce ni

bil toliko pomemben. Za potrebe prišlekov in na novo nastalega urbanega jedra, v katero so vključene trase cest, grobišča, parcele kolonistov, pristave naseljencev itd., pa so Rimljani izrabili za prazgodovinsko prebivalstvo nepomembne ravninske predele.

V primeru Ajdovščine, zgodnjeantičnega mansio Fluvio frigidus, se ta zapažanja, ki so v Sloveniji pogosta, spet ponovijo. Severno od Ajdovščine se dviga izrazit plato, imenovan Gradišče, s prazgodovinsko naselbino na vrhu. Strmo vzhodno pobočje Gradišča obliha Hubelj, zahodno in južno stranico pa potok Lokavšek. Proti severu prehaja pobočje Gradišča v kotanjo. Obseg četverooglate planote je 530 m, s treh strani jo obdaja suhi zid, sestavljen iz kamenja, nabranega na platoju.⁷ Edino vzhodna stranica ni bila posebej zavarovana. Izrazit zid vidimo na severozahodnem vogalu, vse drugo je slabše ohranjeno. V notranjosti je A. Müllner⁸ videl temelje posameznih prazgodovinskih stavb.

Z zgraditvijo itinerarske ceste via Gemina Pons Sonti-Ad Pirum—Nauportus—Emona se prične življenje stekati k cesti in se oblikovati v mansio. Ta leži po naši presoji na ledini Mirce — jezikoslovne študije so pokazale, da tvori osnovo temu imenu latinsko murus — kjer doslej, žal, ni bilo sistematičnih izkopavanj, ki bi dokazala našo domnevo in jo zdaj podpirajo le številne slučajne najdbe s tega območja. Po A. Müllnerju meri najdišče na ledini Mirce v dolžino 450 m in je znano predvsem kot najdišče antičnih temeljnih zidov, opek, kosov lončenine itd. Največ izkopanin so na tem območju odkrili pri zidanju žel. postaje in postavljanju drugih postajnih stavb. Grobovi ob današnjem mostu prek Hublja na območju sedanjega internata in javnega kopališča so verjetno sočasni s to naselbino. Po ustnih podatkih iz Ajdovščine so v dvajsetih letih odkrili tudi 26 grobov na zahodnem delu ledine Mirce.

Če povežemo vse te podatke, vidimo, da se navezujejo kot na rdeči niti na itinerarsko cesto, ki poteka verjetno med današnjo cesto v Gorico in železnico ter je prekočila Hubelj tik južno od današnjega mostu čez Hubelj. Tako bi grobišče na območju današnjega internata verjetno predstavljalo vzhodno nekropolo mansia, grobovi iz dvajsetih let pa zahodno nekropolo. Med njima odkriti ostanki stavb nakazujejo po naši sodbi verjetni prostor, kjer moremo iskati zgodnjeantični mansio Fluvio frigidus. Istemu horizontu pripada verjetno na severni strani Ajdovščine odkriti mozaični pod ter nova odkritja neke reprezentančne stavbe na območju sedanje kinodvorane.⁹ Zgodnjo datacijo najdb z območja kinodvorane bi potrjevala poleg ostankov arhitekture še najdba opeke z žigom Q. Caecil(i) Flaviani, ki bi jo mogli pripisati poznemu 1. stoletju po n. št.

Prav ti podatki o zgodnjeantični zazidanosti prostora, na katerem je pozneje stala utrdba, pa so za nas tem bolj zanimivi, ker kažejo, da so ob postavljanju kastela v začetku 4. stoletja porušili prejšnje stavbe in ga postavili na prostor, ki je omogočal najboljšo obrambo. Glede na kasnejšo vlogo tega kastela sodim, da je prav, če v kratkem podam njegovo zasnovo, ki je bila pri prezentacijskih posegih predmet posebne obravnave. Obzidje ima v talnem načrtu¹⁰ ovalno — po našem prepričanju mnogostrančno — obliko in meri 186 × 152 m s skupnim obsegom 608 m. Obzidje je bilo utrjeno (po W. Schmidu) s trinajstimi stolpi, ki so bili postavljeni na 9,80 m širokem —

nekajkrat kvadratnem — temelju in oblečeni z obdelanimi lomljenimi kamni. Sodeč po najbolje ohranjenem stolpu s cinami, katerega ohranjeni rimski del presega višino 7 metrov, so imeli stolpi še v tej višini premer 8,80 m in 3,05 m debele stene; zato je premer notranje votline stolpa le 2,7 m. Po A. Müllnerju imajo drugi stolpi premer 6,5 m.

Sámo obrambno obzidje meri pri temeljih 3,84 m, pri čemer se nato običajno dvakrat stopničasto stanjša. Obzidje je grajeno plastovito, kar se najbolje vidi pri stolpih, na nekaterih mestih pa je viden način zidave v ribji kosti.¹¹ Po ugotovitvah W. Schmida¹² je bil vhod širok le 1,54 m, na zahodni strani med obema stolpoma, ki ju je označil W. Schmid s številkami II in III. To stranico dodatno krepí še 3,10 m širok in 0,50 m globok obrambni jarek. Na južni stranici ni bilo mogoče ugotoviti načina fortifikacije. Prav tako ni bilo mogoče doslej odkriti notranje členitve v kastelu, ker je ves pozidan.¹³

Topografsko in za umevanje urbanizma bližnje okolice zanimivi podatki so grobovi odkriti severno od cerkve, saj pričajo o cesti, ki je držala proti zahodu. Prav tako dovoljuje odkritje miljnika na jugozahodnem vogalu utrdbe domnevo o neposredni zvezi med vhodnimi vrati na zahodu in mostom, ki je ležal verjetno v neposredni bližini današnjega.

Če gledamo s teh vidikov na razvoj urbanega jedra na tem prostoru, vidimo, da nam omogočata tak vpogled le skrbno zbiranje in valorizacija vseh dosedanjih ugotovitev in drobnih topografskih podatkov. Tako imamo tu prvič zelo verjeten pregled urbanističnih jeder manjše antične postojanke, ki je bila takrat na stopnji mansia oz. mutatia. Doslej je namreč večino raziskovalcev pritegovala predvsem vloga antične postojanke na območju Ajdovščine v pozni antiki. Njeni sledovi so še danes vidni. Vzporedne najdbe, nanizane v taki obliki in ovrednotene na tak način, da bi že lahko izluščili posamenze urbane sestavine, pa so omogočila šele zadnja raziskovalna dela.

Vlogo Ajdovščine v pozni antiki, ko je v njej občasno bival tudi comes zahodnega dela imperija, drugače pa je bila verjetno operativno središče obrambe na prostoru jugovzhodnih Alp s stalnim delom posadke, vojaških poveljnikov in štaba, nam tolmači tudi izjemen, čeprav shematiziran prikaz utrdb in njenega organizma v priročniku Notitia dignitatum.¹⁴ Ta nam prikazuje pogled na mutatio Castra, utrjeno s stolpi in razčlenjeno znotraj s peristilom. Ker je nastala podoba po antični podlogi, imamo tako redko srečo spoznati njeno notranjo razčlenitev po verodostojnem viru. Česar nam ne dajejo izkopavanja v podrobnostih, nam posreduje ta risba v splošnem.¹⁵

Spričo tega, da se znotraj antičnega tabora še danes odvijajo mesto in vse dejavnosti tega živega organizma, bi mogli imenovati Ajdovščino Dioklecijanova palača v malem.¹⁶ Tako kot je Dioklecijanova palača narekovala urbanistični razvoj splitskega središča, tako pomeni ohranjeno kasnoantično obzidje v Ajdovščini eno izmed osnov videza današnjega mesta. Poleg tega sta obe mesti izreden primer nepretrgane poselitve od antike do konca prejšnjega stoletja, saj se je tudi Ajdovščina razvijala zgolj znotraj obzidja, ki so ga naši predniki — Slovani — še dodatno utrdili v visokem poznem srednjem veku oz. na prehodu v novi vek in ga tako ohranili še za naše čase.

Zato je ena prvih nalog spomeniškega varstva v tem delu, da obvaruje veduto tistih predelov, kjer je mestno obzidje ohranjeno kot meja med poseljeno notranjostjo in nezazidanim predelom pred obzidjem. Ta spomeniško-

varstveni režim je bil zato pomembna sestavina v predlogu urbanističnega načrta za Ajdovščino, ki je bil izdelan leta 1958.¹⁷ Zazidalni načrt tega urbanističnega predloga se tako prilagaja željam spomeniške službe in upošteva antične ostaline, tako da novogradnje ne segajo v spomeniško pomembni predel (z izjemo tistih, ki so bile postavljene pred letom 1958). Spomeniško-varstvena služba je terjala, da se obzidje na vzhodu, severu in zahodu z leti v celoti uredi in utrdi ter kot ena najbolj pomembnih sestavin spomeniške dediščine tega mesta postane izredna turistična zanimivost. Prezentacija obzidja bi bila neučinkovita, če bi raslo mesto vse do obzidja in bi tako zaprlo najbolj značilne poglede na to antično starino. Temu namenu se bodo izredno lepo prilagodile tudi po urbanističnem predlogu predvidene poti iz zaselkov Šturje odnosno Trnje v središče Ajdovščine skozi antično obzidje na prostoru nekdanje graščine. Z izpeljavo ceste med Hubljem in obzidjem se bo odprl poudarjen glavni in zelo značilen pogled na spomenik v ljubljanske strani. Postavitev brvi na domnevnem stranskem antičnem prehodu¹⁸ med zaskom Trnje in Ajdovščino je to antično vzdružje še stopnjevala. S tem bo mesto dobilo tudi funkcionalno prepotrebne prometne žile, ki bodo še okrepile vlogo njegovega središča, ne da bi obzidje zaviralo normalno rast sodobne Ajdovščine, kar je bilo svoj čas poglavitno orožje pobudnikov za odstranitev rimskega zidu na Mirju v Ljubljani. V Ajdovščini bi mogli trditi morda celo nasprotno: sodobne potrebe mesta na nekaterih predelih omejujejo spomeniškovarstvene zahteve, čeprav smo mogli — gledano v celoti — zelo zadovoljivo nekako obnoviti funkcionalnost vpadnice in obhodne poti okoli obzidja, ki bo prišla do polne veljave, ko bo zgrajen zdravstveni dom in urejen prehod pri vodnem stolpu na severovzhodu trdnjave. Z ureditvijo prehoda pri severovzhodnem vogalu trdnjave bomo mogli smiselno navezati obhodno pot na nekdanjo antično bermo okoli trdnjave. Graditev samega zdravstvenega doma verjetno ne bo zadevala neposredno samega obzidja, pač pa bo sodobna arhitektonska obravnava prostora tu močno uveljavila obzidje. Hkrati bo ureditev okolice omogočila dostop do jugovzhodnih delov obzidja in sklenjen ogled vsega antičnega obzidja Ajdovščine z zunanje strani. Prav od ureditve okolice zdravstvenega doma si obeta spomeniškovarstvena služba veliko, ker bo tako izstopilo obzidje kot samostojna enota in se bo današnji položaj približal antični mreži in zasnovi. Vsa nadaljna dela v tem območju bo treba izvajati z močnim občutkom za mero in prostor, da ne bi porušili ravnovesja med izročeni masami in bodočimi stavbnimi gmotami.

Primer pretehtanega arhitektonskega obravnavanja neposredne okolice obzidja predstavlja doslej le kot projekt izdelana študija zazidave prostora nekdanje graščine. Predlog, narejen v seminarju prof. T. Bitenca, predvideva zazidavo vrzeli v obzidju do prvotne višine z zidom, zasnovanim kot kulisa, za katero pa se — v približni oddaljenosti 2 m — dviga gmota novogradnje. Tako je idealno rešen pogled na samo obzidje, ki bo po tem načrtu teklo v sklenjeni črti, hkrati pa bo ponazorjena antična veduta, v kateri so strehe rimskih stavb, nekoliko odmaknjenih od obzidja, presegle prsobran antičnega obzidja. To podoba nam ohranja tudi risba v *Notitia dignitatum*.

Severno in zahodno obzidje sta sicer v zelo slabem stanju, verjetno pa ju bo v prihodnjih letih moč postopno utrditi in prezentirati. Poglavitni in tudi z vidikov spomeniškega varstva pomembni ukrep urbanistične službe je,

Ajdovščina, del utrjenega in urejenega vzhodnega obzidja med dvema stolpoma. — Foto J. Gorjup
 Ajdovščina, partie de la muraille orientale fortifiée entre deux tours. — Photo J. Gorjup

da je izločila obzidje na treh stranicah kot samostojno enoto, zemljišča pred njim pa izločila iz zazidave. Na severu omejuje obzidje potok Lokavšek. Pred zahodnim obzidjem sta bila v antiki manjši obrambni jarek in obsežnejše grobišče.¹⁹ Tudi ta predel je nezazidljiv. Tu bodo samo športna igrišča, ker ta ne bodo uničila kulturne plasti.

S prvimi deli za dokončno obnovo in utrditev obzidja smo pričeli koncem leta 1960. Najprej smo očistili obzidje na vzhodni strani in baročno renesančne, na obzidje prislone arkade, bližnjo okolico obzidja in stolp ob domnevanem antičnem vhodu. Sredica stolpa je bila namreč odkrita in tako je lahko voda zamakala antični zid ter izlužila in izprala apnenno vezivo. To je bil verjetno tudi vzrok in povod, da se je stolp deloma porušil že leta 1953: zunanji obod

stolpa, zgrajen verjetno sočasno z renesančno-baročnimi arkadami, se je zaradi razrahljanega notranjega zidu sesul. Deloma je bil ta obodni zid v slabem stanju tudi zato, ker je bil brez pravega temelja.

Skupaj z Zavodom za spomeniško varstvo Gorica, arhitekti in predstavniki domačega javnega življenja smo izoblikovali gledišča in zaporedje del na obzidju, da bi obvarovali nadaljnjega propada najbolj ogroženi del obzidja v približni dolžini več ko 100 m. S finančno pomočjo OS Ajdovščina in Sklada SRS za pospeševanje kulturnih dejavnosti smo se nato leta 1961 lotili najbolj zahtevnega konservacijskega dela, ureditve in delne obnove več ko 17 m visokega stolpa s cinami.

Najprej smo odstranili z zunanjega zahodnega dela in iz notranjosti stolpa vse ruševine, ki so se nabrale v stoletjih do precejšnje višine, tako da je iz stolpa poglano srednje visoko drevo. Pri teh očiščevalnih delih smo odkrili verjetni poznoantični vhod v stolp in rimsko kloako, ki drži skozi stolp. Da izvira vhod verjetno iz poznoantičnega obdobja, bi dokazovala gradbena tehnika, saj sega vokal razbremenilnega loka nad vrati prek navpične črte okvira vrat. Isto bi izpričeval potek kloake, ki se naslanja na smer vrat. Z izkopom pa smo šli na tej stopnji le do vrha kloake, ker so sočasna gradbena dela onemogočala sistematične arheološke raziskave, ki jih še do danes nismo uspeli izvesti.

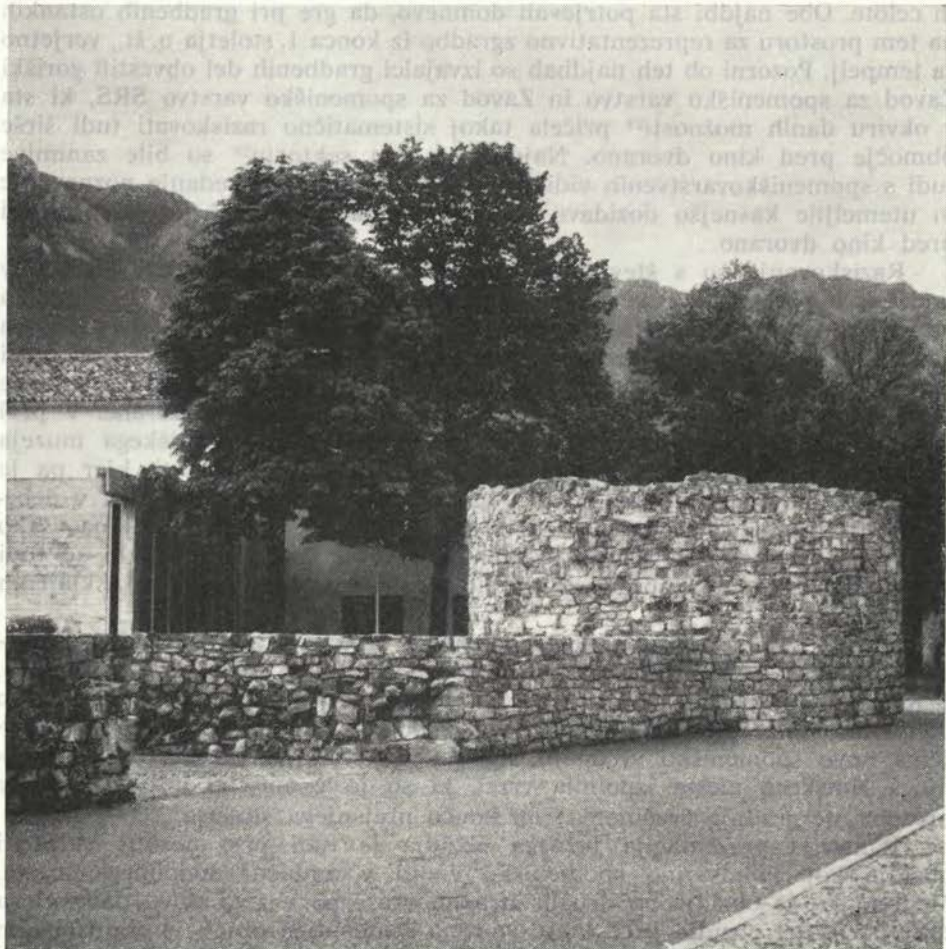
Očiščevalna dela v notranjosti stolpa s cinami so hkrati pokazala, da sega originalna rimska zasnova stolpov najmanj do višine 7 m. Domnevati pa moremo, da je tudi del naslednjega zoženega zidu še rimski, čeprav so v njem vzdane kasnejše strelne line; zaključni najtanjši del obodnega zidu stolpa je kasnejšega datuma. Ta podatek pa nam kaže tudi nenehno uporabo kasnoantičnega obzidja skozi vsa stoletja poznega srednjega veka, ko so še vedno obstajali razlogi za njegovo vzdrževanje.

Spričo tega, da je bil zahodni del stolpa porušen skoraj do prehoda v močnejši del obodnega zidu, sta vlaga in zmrzal lahko vdrla v osrednji del stolpa, kar je povzročilo odpadanje posameznih kamnov in delov stolpa. Pri vrhu je bil stolp večkrat počen.

Vodilo spomeniškovarstvenih utrjevalnih in obnovitvenih del so bila nova strokovna spoznanja o prvotnem videzu vhoda v stolp in načinu gradnje. Drugo vodilo pa so bila konservatorska zapažanja o stopnji ogroženosti posameznih sestavin stolpa in obzidja.

Utrjevalna dela smo pričeli s podbetoniranjem obeh stolpov. Nato smo sistematično očistili vse fuge, odstranili načete in poškodovane dele zidu, očistili notranjost stolpa in arkad ter odstranili ves humus v zidu, kamenje pa sortirali, da bi ga uporabili pri plombiranju zidu. Hkrati s fugiranjem vse površine obzidja in obeh stolpov na tem odseku smo pričeli namreč krpati manjše luknje, kjer je izpadlo kamenje. Obnovitvena in utrditvena dela so zahtevala na tem odseku obzidja, ki meri več kot 50 m, poleg omenjenih posegov še vrsto manjših. V prvi vrsti bi omenili dozidavo stolpa do prvotne višine v podnožju cin, kjer smo okoli stolpa namestili železen obroč. Samih cin nismo namestili okoli vsega oboda, ker je njihov razpored nesimetričen, pač pa smo v celoti obnovili tri med vojno porušene renesančno-baročne arkade. Hkrati smo pričeli arkade utrjevati, kar se je zavleklo še v naslednje leto. Vrh vseh zidov smo prelili s têtrom, obtežili s kamenjem in posuli s

Ajdovščina, del prezentiranega in obnovljenega južnega obzidja pred kinodvorano. —
 Foto J. Gorjup
 Ajdovščina, partie de la muraille méridionale présentée et restaurée devant la salle du cinéma —
 Photo J. Gorjup

peskom. Podobno smo obravnavali vse gornje površine stopnic, oken in lin na stolpu s cinami.

V naslednjih letih (1962—1964) smo utrdili in zavarovali obzidje proti jugu skupaj z nanj naslonjenimi arkadami vse do vrzeli pri graščini, kjer čakamo, da se prično dela po načrtu, ki ga je predložil prof. ing. arh. T. Bitenc.

Nič manj dragocena pa ni bila dejavnost spomladi 1965, ko so pričeli na mestu prejšnje graditi novo kino dvorano.²⁰ Po načrtih ing. arh. S. Križaja so jo pričeli postavljati že koncem februarja, da bi dela končali do proslave v maju. Pri tem pa so že ob odstranjevanju vrhnjih ruševin in zemeljskih plasti naleteli na izreden napis, od katerega so se ohranile le črke ...AM., ...R..., ter fragment arhitrava s klesarsko dovršenim podajanjem delov

in celote. Obe najdbi sta potrjevali domnevo, da gre pri gradbenih ostankih na tem prostoru za reprezentativno zgradbo iz konca 1. stoletja n. št., verjetno za tempelj. Pozorni ob teh najdbah so izvajalci gradbenih del obvestili goriški Zavod za spomeniško varstvo in Zavod za spomeniško varstvo SRS, ki sta v okviru danih možnosti²¹ pričela takoj sistematično raziskovati tudi širše območje pred kino dvorano. Najdbe na tem sektorju²² so bile zanimive tudi s spomeniskovarstvenih vidikov, ker so dopolnile dosedanje poznavanje in utemeljile kasnejšo dozidavo poznoantičnega obzidja južno od ploščadi pred kino dvorano.

Raziskovanja so s številnimi sondami pokazala, da ne drži Schmidov podatek o poteku obzidja severno od Bratinove stavbe, marveč da poteka obzidje dejansko več metrov bolj proti jugu. To bi dokazovali — poleg na novo odkritega stolpa in temeljnega zidu — še odvodni kanal, ki drži proti severu tik ob zahodni stranici današnjega foajeja, in temeljno zidovje neke reprezentativne rimske stavbe, ki sega pod južni del kino dvorane. V prvi vrsti pa to dokazujejo sonde, ki jih je opravil kustos Goriškega muzeja D. Svoljšak na dejanskem poteku obzidja in na domnevni črti, kjer pa je bila sonda povsem sterilna. Po teh ugotovitvah meri obzidje 3,20 m v debelino. Kvadratna osnova stolpa — široka 9,60 m — se razširi torej na vsako stran za isto mero; antičnega arhitekta je vodila pač želja, da bi se tudi v tem čisto vojaškem objektu držal določenih ritmičnih norm in usklajenih merskih enot.

Zaradi izredne pomembnosti odkritega stolpa in obzidja, tako zgodovinske kakor spomeniskovarstvene, smo se skupaj s projektantom ing. arh. S. Križajem, prof. ing. arh. T. Bitencem in investitorjem odločili, da delno obnovimo stolp in dobrih 30 m odkritega obzidja. S tem je pridobila Ajdovščina novo spomeniško vrednoto, katera je hkrati na južnem delu nekdanjega rimskega mesta izpolnila vrzel, ki so jo v antično obzidje vsekale brezobzirne gradnje (večinoma) ob koncu prejšnjega stoletja.

Današnja prezentacija južnega obzidja je tudi prvi poskus vključiti obzidje kot samostojno spomeniško enoto v ambient sodobnega mesta. Medtem ko je obzidje na drugih straneh vraščeno v živo tkivo današnjega naselja, je del obzidja pred kino dvorano samostojen objekt s poudarjenim zgodovinskim spomeniškim bistvom. Poleg tega je uspelo projektantom vključiti stolp in del južnega obzidja v sodobne kulturne potrebe mesta, tako da je ta del Ajdovščine dobil sodobno obravnavane, vendar krajevno obarvane prostore. Ze sam zid zaključuje manjši trg pred kino dvorano, stolp pa ga še poudarja, naj ga gledamo skozi zasteklene stranice foajeja ali s prostora pred obzidjem. Ne le da je ta prostor tako osvežen, marveč pomeni ravno ta sestavina v sodobni arhitekturi plemeniti prostor. Delna obnovitev stolpa in obzidja in temu prilagojena ureditev okolice sta ustvarili na jugozahodu — pred Bratinovo hišo — še nov manjši trg, ki pomeni — podobno kot drugi trgi v Ajdovščini — krajevno posebnost, barvitost in značilnost. Zato lahko upravičeno trdimo, da odpira ta izredno posrečena urbanistična rešitev nove perspektive v najboljšem pomenu te besede tudi za prihodnjo dejavnost spomeniskovarstvene službe in njeno vključevanje v sodobno življenje z reševanjem tamkajšnjega izročila. Poleg tega pa kaže ta rešitev tudi, kako je možno ustrezno in neokrnjeno izpeljavati prometne žile, kar je najtežji problem pri reševanju arhitektonsko-urbanističnih sestavin

in jeder naselij spomeniške narave v sodobnem svetu, kjer ravno promet narekuje odnos do spomenikov (n. pr. vprašanje Koslerjeve hiše ali pa problem rimskega obzidja na Mirju v Ljubljani, ki ga je pa kljub pomislekom uspelo rešiti v splošno zadovoljstvo). Današnja rešitev prehodov skozi južno obzidje v Ajdovščini kaže, da tudi izredno masiven spomenik ob primerni rešitvi ne zavira sodobnega prometa, ampak daje celo prostoru živega urbanizma plemenito patino izročila, ki sega v tem primeru v davnino petega stoletja.

Izvedba estetske zaščite in delne obnove zidu do povprečne višine 1,50m je plod skupnih prizadevanj konservatorjev obeh arhitektov in izvajalcev — gradbincev podjetja SGP Primorje.²³ Tehnika kasnoantične gradnje zidu v plasteh (šarah) je tako uspela, da po tej plati ni moč ločiti strukture med antičnim podnožjem in novjšimi dopolnitvami. Zgornje površine zidu so obložene s skrilnatimi ploščami, podobno kot pri antičnih zidovih v Drnovem in na Lanišču nad Kalcami, s čimer sta v največji meri zagotovljena varstvo in estetski videz spomenika. S konservatorskega stališča je treba poudariti, da je bila že antična tehnika zidave na obzidju v Ajdovščini izredno skrbna. Na zunanji strani zidu so bili zmeraj lepo obdelani bloki lomljenega apnenca, redkeje (v okras) tudi flišni lapor iz okolice, tako da je dajala zunanja stran zidu z zglaženimi fugami, gradbeniško gledano, antičnim zidarjem najlepše spričevalo. Spričo tega je bilo verjetno tudi lažje posnemati antično tehniko zidave, še posebej, ker so jo mogli zidarji opazovati tudi na drugih stranicah v podnožju obzidja, še posebej pa pri temeljih stolpa s cinami. Zato je tudi uspelo na vzhodu in zahodu stolpa nakazati potek neobnovljenega obzidja z izstopajočimi kamnitimi bloki, ki štrle na teh mestih iz jedra obodnega zidu stolpa. Res je sicer, da sam stolp v tem času še ni dokončno zaključen in obnovljen, ker so potrebne še podrobnejše študije o dokončni višini in s tem o obliki, zato pa ima stolp v sedanji obliki podobo ruševine, tako zaželeno pri prezentaciji arheoloških spomenikov, po sedanji gmoti pa je tudi v sorazmerju s soslednjimi arhitekturami. Želeti bi bilo, da bi ga v prihodnje vsaj še malo dozidali, da bi postal še bolj poudarjena urbanistična sestavina južnega dela Ajdovščine.

Urejena okolica kino dvorane in prezentiranega dela južnega obzidja kaže, kako polnokrvno zaživi v takem okolju tudi primerno arhitektonsko vključen spomenik. Spričo tega lahko upravičeno pričakujemo, da bosta nadaljna komunalna dejavnost in urejanje celotnega obzidja še močnejše uveljavila ta edinstven spomeniški kompleks. Seveda že danes vemo, da bodo pri tem izstopali posamezni členi, tako vzhodno obzidje, predvsem predel v območju stolpa s cinami, na zahodni strani pa predel pri stolpu za kavarno. Zato si je spomeniško varstvo prizadevalo predvsem za to, da obvaruje in utrdi te poglobitve spomeniške enote. Poleg tega je tudi občinska urbanistična služba skušala regenerirati oz. delno rekonstruirati obzidje v privatni lasti po okvirnih določilih urbanističnega predloga iz leta 1958. Varstvo obzidja v Ajdovščini je imelo torej podobna izhodišča, kot so se z njimi srečevali v Ljubljani, a jih vse doslej ni bilo možno primerno rešiti, kar med drugim dokazuje vprašanje Frtice v Ljubljani. Kot so v Ajdovščini stavbe na treh straneh mesta vraščene v kasnoantično obzidje, tako sega tudi pri Frtici antično obzidje vse do oken prvega nadstropja in bi že zaradi tega morali posvetiti varstvu takega spomenika kontinuitete življenja več pozornosti kot

doslej, čeprav sam spomenik ni neposredno ogrožen, ampak ga stalna naseljenost celo ohranja. Urejevanje obzidja, na katerega se naslanjajo stavbe, bo treba reševati s tenkim posluhom za regeneracijo stavb glede na sodobne stanovanjske zahteve ob največji možni obnovi oz. neokrnjenosti prvobitnega kulturnega spomenika.

Reševanje teh nalog pa ne zadeva le spomeniške službe, ampak v veliki meri tudi urbanistični načrt in posamezne arhitektonske študije, ki naj združujejo arheologe in konservatorjeve težnje ter tenkočuten arhitektov odnos (ob skrbi lastnikov za spomeniške vrednosti v njihovi posesti!). Kot je ob konservatorju stal ustvarjalen arhitekt pri reševanju rimskega zidu na Mirju, tako kaže soroden primer prezentacije južnega obzidja v Ajdovščini, da je uspešno vključevanje spomeniških enot v sodobno življenje lahko le produkt dobrega načrta, ki ob reševanju sedanjih okoliščin in vsakdanjih nujnosti lahko najde pravo mesto in vlogo spomeniških sestavin v sodobnem mestnem življenju.²⁴

Prezentacija spomenika, kot je kasnoantično obzidje v Ajdovščini, je za arheologa velik in izjemen poseg. Zaradi navadno slabše ohranjenosti arheoloških spomenikov mora raziskovalec sodobnemu arhitektu — oblikovalcu večkrat pojasnjevati njih sestavine in vrednosti, da bi se potem na tej osnovi mogla oba skupaj lotiti konservatorskega reševanja in vključevanja takega ansambla v sodobno življenje. Pri prezentaciji arheološkega spomenika je ponavadi potreben kak javen nastop ali popularizacija, kot je bil primer pri rimskem obzidju v Ljubljani, medtem ko ostanki trdnjave v Ajdovščini zaradi svoje še danes ohranjene veličastne zunanosti tega ne potrebujejo. Strokovne težave so predvsem v tem, da imamo tu opraviti z ostanki historičnega dela v sodobnem aktivnem mestnem telesu — odtod primerjava z Dioklecijanovo palačo — medtem ko zadeva arheolog običajno na ostanke naselij zunaj današnjega mesta ali pa, če izdvojimo še podskupino arheološko-historičnih naselij, kjer se ga le deloma dotika (v primeru Neviodunuma (Drnovo) današnje naselje sega le deloma v sklenjeno površino antičnega mesta). Razume se, da arheološke spomeniške enote, ki jih sodobno mesto vklepa, terjajo dosti bolj pretehtan pristop. Poiskati jim je treba vlogo in namembnost v sodobnem mestu, s tem, da tem spomenikom danes seveda ne moremo vrniti njihove nekdanje utrdbene funkcije. Pri arheološkem spomeniku — katerega kompleksnost je običajno neznana tako glede razprostranjenosti kot tudi glede vsebine — se ne smemo zadovoljiti le s trenutnim vključevanjem posameznih sestavin v urbanistično snovanje, marveč moramo upoštevati še vsa nova spoznanja, pridobljena z izkopavanjem. Tako moremo dati tem sicer mrtvim zgodovinskim vrednostim primeren prostor tudi v sodobnih prizadevanjih.

V utemeljevanju zgodovinskega pomena in varovanja emonskega obzidja je navajal prof. F. Stele tudi panegirik Theodosio Augusto 37, kjer pozno-rimski pisatelj Drepanius Pacatus opisuje emonsko obzidje.²⁵ Pri tem je naš slavljeneц zaključil: »kamni rimskega zidu, ki so na videz brezpomembni, tudi sami glasno govorijo o veliki zgodovini, ki je šla mimo in preko njih.« Isto bi mogli dejati tudi za kasnoantično obzidje trdnjave v Ajdovščini, saj so se tudi pod njenim obzidjem odvijale bitke vse od antike dalje.

OPOMBE

¹ Tem delom so sledili še predlogi za ureditev zidu in širšega okolja (M. Mušič, VS 2, 1949, 83 z načrtom, k temu J. Korošec, Nekoliko reči o konzervaciji arheoloških gradjevinskih objektov, Zbornik

zaštite spomenika kulture 3, 1952, 11; o delih in vidikih prezentacije poroča N. Šumi, VS 4, 1951-52, 53 in 7, 1958-59, 176).

² Mnenje o pomenu Emone je povzeto po strokovni opredelitvi, ki jo je dala posebna strokovna komisija ZSV SRS in jo je povzel elaborat ZSV SRS o zaščiti Emone ter je bil poslan vsem zainteresiranim službam. Izvirnik hrani ZSV SRS.

K vidikom prezentacije arheoloških ostalin na Jakopičevem vrtu gl. poseben sestavek L. Plesničar v tem zvezku VS.

³ K spomeniku emonskega dostojanstvenika in njegovi grafični rekonstrukciji gl. P. Petru, O spomeniku emonskega meščana, Arheol. vestnik 13-14, 1962-63 (Brodarjev zbornik), 521 ss; k severnim emonskim vratom L. Plesničar, Severna emonska vrata, Kronika 12, 1964, 67.

⁴ P. Petru, VS 8, 1960-61, 200.

⁵ W. Schmid, Die stidlichen Ostalpenländer, 15. BRGK 1923-24, 187, Abb. 5.

⁶ J. Šašel, Severovzhodne italске zapore v antiki, Kronika 4, 1956, 86 z navedbo starejše literature.

⁷ S. Rutar, Zgodovinske črte iz poknežene grofije Goriške in Gradiške. Koledar za goriško nadškofijo, Gorica 1895, 29; isti, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 2, 1892, 126; M. Kos, Gradišče in gradec v slovenskem srednjem veku, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 22, 1941, 123.

⁸ Emona, Ljubljana 1879, 130.

⁹ Podrobnejše arheološko poročilo o teh raziskovanjih pripravlja s kustosom Goriškega muzeja D. Svoljšakom za naslednjo številko Arheol. vestnika.

¹⁰ W. Schmid, 15. BRGK 1923-24, 186.

¹¹ VS 8, 1960-61, 199 s sliko!

¹² Jahreshefte des Oesterreichischen archäologischen Instituts 21-22, 1922-24, Bbl. 300 ss.

¹³ Pavel Plesničar, Utrdba ob Hublju-Castra ad Undecimum, Kulturni odmevi, Ajdovščina 2, 1959, str. XIV omenja: »znaki pogorišča so se pred regulacijo sedanjega Titovega trga jasno poznali. Po vsej širini so bili obrisi rimskih hiš, zoglelene opeke in pepel kakih 60 cm pod sedanjim površjem.«, iz česar sklepam, da je bilo takrat (tik pred to svetovno vojno) še možno ugotavljati ostaline znotraj obzidja vsaj na trgu.

¹⁴ Risba je v delu Notitia dignitatum omnium tam civilium quam militarium in partibus Occidentis, sestavljena k. 4. ali v zač. 5. stol.

¹⁵ Vendar risba bolje ponazarja zasnovno mesta, ki je po novih dognanjih izkopavanj pred kino dvorano mnogostranična in ne ovalna, kot so na splošno menili doslej.

¹⁶ C. Fisković, Prilog proučavanju i zaštiti Dioklecijanove palače u Splitu, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Knjiga 279, Zagreb 1950; M. Prelog, Rad na konzervaciji nepokretnih spomenika kod nas, Zbornik zaštite spomenika kulture 4-5, 1955, 33 ss; J. in T. Marasović, Zastita i uredjenje staroga centra grada Splita, Zbornik zaštite spomenika kulture 14, 1963, 176 ss.

¹⁷ VS 8, 1960-61, 199.

¹⁸ To domnevo — po našem prepričanju in ogledu ostalin dvomno in morda celo netočno — prinaša S. Stucchi, Ce fastu?, 21, 1945, 29.

¹⁹ P. Plesničar, Utrdba ob Hublju, Kulturni odmevi, Ajdovščina 2, 1959, str. X in S. Stekar, VS 8, 1960-61, 200 s.

²⁰ Izkopavanja so bila opravljena v težkih vremenskih razmerah in nenavadnih okoliščinah, saj smo se morali pri raziskovanjih ravnati po zahtevah graditeljev nove dvorane. Vendar ne moremo mimo dejstva, da so nam izvajalci in investitor skušali vsestransko pomagati in nam delo v danih okoliščinah čim bolj olajšati, za kar smo dolžni zahvalo predvsem ing. M. Makovcu in referentoma OS L. Brazu in J. Jeliniču.

²¹ O gradnji in arhitektonski prezentaciji ter pomenu nove kinodvorane za širše urbanistične rešitve bo posebej razpravljaj ing. arh. S. Križaj v naslednji številki revije Sinteza. Za arhitektonsko usklajeno ureditev okolja kino dvorane, predvsem kasnoantičnega obzidja, je dobil prof. T. Bitenc nagrado Prešernovega sklada.

²² Krajše poročilo o delih prinaša P. Petru in D. Svoljšak, Ajdovščina pred poldrugim tisočletjem, Primorske novice 30. 7. 1965, medtem ko je v pripravi izčrpnjša arheološka obdelava za naslednjo številko Arheol. vestnika.

²³ Za kar jim gre tudi tu posebna zahvala.

²⁴ Tem urbanističnim problemom in pogledom na spomenike je bil posvečen prvi jugoslovanski posvet na temo »Urbanizam i zaštita spomenika kulture«, ki je bil leta 1962 v Splitu. Gradivo je objavljeno v Zborniku zaštite spomenika kulture 14, 1963, kjer pa bi posebej opozorili na sestavek M. Čanak-Medić, in G. Tomašević, Arheološke celine i drugi ansambl i ruševinama i mogućnosti njihovog uključivanja u savremeni život na str. 125-128. Gl. še P. Petru, Upravičnost rekonstrukcije posameznih arheoloških spomenikov, VS 9, 1962-64, 5 s.

²⁵ Nec pia Haemona cunctantibus, ubi te affore nuntiatum, impulsis effusa portis obviam provolvit... Quid portas virentibus sertis coronatas?

Peter Petru:

PRESENTATION DES MURAILLES DE LA FIN DES TEMPS ANTIQUES A AJDOVŠČINA

Les activités de conservateur dans le domaine archéologique à Ljubljana (Emona) complètent les travaux du professeur Stele à qui est dédié ce fascicule. Il a également inspiré et personnellement surveillé les travaux que l'Institut pour la protection des monuments poursuit depuis plusieurs années à Ajdovščina.

Castra, position fortifiée de la fin des temps antiques, est mentionnée dans le manuel Notitia dignitatus de la fin du IVe ou du commencement du Ve siècle. Ajdovščina est par conséquent, à l'échelon européen, une des rares villes dont nous connaissons l'aménagement urbanistique primitif. D'autre part, Ajdovščina est aujourd'hui en Slovénie la seule ville de l'antiquité finissante dont les murailles sont conservées au point d'avoir, non seulement influencé la croissance ultérieure de la ville, mais encore maintenu une continuité urbanistique pendant un millénaire et demi. Si nous considérons sous l'angle historique la portée d'Ajdovščina dans le façonnement de la destinée politique de la région des Alpes orientales, nous devons nous arrêter sur deux constations: à l'époque de l'antique finissant, Ajdovščina était le centre de la défense des frontières Est de la partie occidentale de l'Empire; c'est également au pied de ses murailles que se livra, les 4 et 5 septembre 394, entre Eugène et Théodose, une bataille dont le résultat allait se

répéter surtout sur l'histoire des Slaves du Sud. La défaite d'Eugène est pour conséquence la division de l'Empire en deux parties: la partie orientale, grecisée, et la partie occidentale romanisée, division qui apparaît encore aujourd'hui dans le développement culturel des divers groupes européens. Si nous considérons sous ce jour ce qui reste des murailles d'Ajdovščina, les efforts conjugués du Service de protection des monuments et des autorités locales pour conserver cette composante urbanistique et la présenter sur les quatre côtés de la ville sont une précieuse contribution à notre héritage culturel commun.

Aujourd'hui encore, la ville et toutes les activités de cet organisme vivant se développent à l'intérieur de ce camp antique; c'est pourquoi il fallait, dans la présentation des murailles, tenir compte de tous les éléments historiques qui constituent cet ensemble et donnent à la ville actuelle son aspect. En effet, à l'époque du Moyen-âge finissant et du passage aux Temps modernes, les murailles d'Ajdovščina furent de nouveau renforcées sur les fondations antiques. Il ne s'agissait donc pas ici d'une simple question de protection d'un monument, mais encore, et dans une large mesure d'une question de plan urbanistique et de diverses études tectoniques qui doivent être la synthèse des efforts de l'archéologue et du conservateur ainsi que de l'intervention délicate de l'architecte. C'est ainsi que, dans le cas d'Ajdovščina, où jusqu'à présent on a présenté le côté Est et le côté Sud des murailles, on voit que l'incorporation des unités du monument à la vie actuelle ne peut être que le produit d'un plan parfait; en tenant compte des conditions d'aujourd'hui et de l'actualité de chaque jour, ce plan peut trouver la place et le rôle convenant aux éléments d'un monument - qui, sans cela seraient morts - dans le cadre de la vie actuelle de la ville. C'est sur une longueur d'environ 100 m. que nous avons pu, jusqu'à présent, présenter les murailles, et nous l'avons fait dans les parties où elles sont une entité à part. Il nous reste encore à résoudre la question des murailles auxquelles s'adossent des constructions. Il faudra ici conserver notre héritage culturel, sans perdre de vue les exigences actuelles de la question du logement, en reconstruisant autant que faire se peut ou plutôt en conservant intact le monument culturel primitif.

Les alentours bien aménagés du cinéma, et par suite la présentation de la muraille sud montrent comment, dans un pareil milieu, un monument qui lui est tectoniquement bien incorporé vit d'une vie pleine. Nous sommes donc en droit d'espérer que l'activité future des conservateurs et des services communaux et l'aménagement de toute la ligne des murailles donneront à cet unique ensemble monumental toute sa valeur. Bien sûr, on voit déjà que certains chaînons seront le plus en vue, p. ex. muraille Est et surtout la partie près de la tour à créneaux. C'est pourquoi, au cours d'une activité de cinq années, le Service des monuments s'est surtout efforcé de protéger, de raffermir cette principale partie du monument, tout en obtenant la présentation esthétique la plus appropriée. Les travaux de protection, de consolidation et de rénovation ont, d'un côté, été guidés par de nouvelles connaissances obtenues grâce aux fouilles, et, de l'autre, par les observations des conservateurs sur l'intensité du danger qui menaçait chaque composante en particulier. Dans les recherches qui, dans leur ensemble, ne sont pas encore terminées, ce qu'on a constaté de plus important, c'est probablement que le plan de l'antique Castra était polygonal et non pas ovale, comme le dit W. Schmid (15e BRGK, 1923-24, 187, Abb. 5). En même temps, nous avons constaté que la muraille sud suivait une ligne différente de celle que supposait W. Schmid et qu'il a d'ailleurs tracée. Pour ce monument archéologique dont la complexité reste encore indéterminée tant pour l'étendue que pour la contenu, ce n'est pas seulement l'incorporation momentanée des divers éléments à la conception urbanistique qui doit guider la présentation du monument, mais encore toutes les données nouvelles que des recherches archéologiques systématiques nous ont fournies. Nous en avons une preuve dans les fouilles faites sur l'emplacement du nouveau cinéma, où nous avons trouvé, à côté des vestiges d'une construction d'apparat, de la fin du premier siècle les restes d'un cloaque et la véritable ligne suivie par la muraille sud, fortifiée ici par une tour ronde.

Cet héritage de l'antiquité est passé aux Slaves qui se sont fixés là, comme le prouveraient les noms de lieux Ajdovščina, Trnje et Mirce. Ils ont ainsi, comme nous le voyons, contribué à conserver jusqu'à ce jour dans l'état où il est ce monument antique. L'archéologue-conservateur s'est avec profit appuyé sur les données d'un dessinateur de la fin des temps antiques qui a représenté la forteresse de Castra au-dessous de la couronne des sommets des Alpes Juliennes, fortifiés par des murailles d'enceinte.

ZAKAJ SMO OBNOVILI ŠEMPETRSKE SPOMENIKE?

JOSIP KLEMENC

Prezentacija in zavarovanje šempetrskih nagrobnikov sta predstavljala zahteven arheološki problem, saj sta pomenila v tem obsegu eno največjih arheoloških del te vrste v Sloveniji. Enako zahtevni so bili strokovno konservatorski premisleki. S stališča spomeniškega varstva je predstavljala Šempeter s svojimi grobnicami zanimiv objekt, ob katerem smo izoblikovali arheološko konservatorske poglede na končno obnovo spomenika. Doslej je bila ta dejavnost vodstva izkopavanja premalo znana, čeprav smo v Šempetru že od vsega začetka delali poskuse rekonstrukcije z mavčnimi modeli. Resda so bili ti poskusi namenjeni reševanju čisto arheoloških vprašanj videza grobnic, predstavljali pa so kasneje tudi osnovo dejanske rekonstrukcije spomenikov.

Že prvo leto izkopavanja (1952) civilne rimske nekropole v Šempetru v Savinjski dolini¹ smo našli zelo veliko število kamnitih blokov (257), čeprav je bila raziskana površina razmeroma majhna (750 m²). Največji je bil temelj, sezidan iz rečnih oblic. V njegovi bližini smo našli veliko število fragmentov neke stebriščne grobnice, pod njim pa še 18 blokov, ki so bili večinoma arhitekturni kosi.² Po odkopanem napisu smo upravičeno sklepali, da je odkopana zidna gmota temelj grobnice Priscianov, za katero smo kasneje našli še tri kipe oseb, ki se omenjajo na napisu. Ko smo nato našli še drugo, precej veliko temeljno zidovje, smo upravičeno domnevali, da gre za še eno grobnico. To naše sklepanje je bilo popolnoma pravilno, kar smo pa ugotovili šele pozno jeseni, ko smo odkopali relief s portreti in napisno ploščo z imeni rodbine Enijcev. Vsi izkopani marmorni kosi so bili večinoma obdelani, celi ali fragmentirani deli arhitekture, kipi ali reliefi z mitološko vsebino.

Prvo leto izkopavanj smo po velikem številu odkopanih marmornih spomenikov, treh kipov in dveh temeljev sklepali, da imamo opraviti z več nagrobniki. Spričo tega smo notranje raziskovalno delo prilagodili tem spoznanjem in pričeli iskati prvobitno podobo spomenikov. Študijska dela so potrdila našo domnevo, da bo mogoče postaviti vsaj dve grobnici. Zato smo dvignili prvi temelj tako visoko, da ga ne bi mogla doseči niti najvišja talna voda. Primerno smo ga zavarovali tudi pred padavinami.³

Izkopavanje in znanstveno raziskovanje grobišča je trajalo do konca leta 1956. Ugotovljeno območje grobišča smo prekopali vsaj do nivoja talne vode, kolikor globoko nam je bilo pač mogoče. Na vzhodni strani občinske ceste smo do hiše A. Stante in deloma pod njo ter do hiše F. Došlerja našli vsega skupaj nekaj nad 600 kosov spomenikov.⁴ Ravno na vzhodni strani ceste so ležali najlepši marmorni kosi, očitno dela najstarejše in največje stavbe. Po

sedanjih rezultatih sodeč so to stavbo izdelali najboljši mojstri in umetniki. Na ostalem prostoru je ležalo poleg mnogih marmornatih kosov tudi precej majhnih sarkofagov iz peščenca, večinoma s pokrovi, mnogo fragmentov podnožja in delov temeljev, prav tako iz peščenca. Nekaj čez 100 kosov jih je bilo. Mogli smo ugotoviti celo fragment grobnice iz peščenca. Od vsakega kosa, ki smo ga izkopal, smo naredili mavčni odlitek v merilu 1:10.⁵ S pomočjo teh odlitkov nam je že v tretjem letu izkopavanja uspelo sestaviti v risbi več nagrobnih spomenikov in stavb, za katere smo ugotovili, da so grobne edikule. Izkopavanje je bilo s tem zaključeno. Odprlo se nam je vprašanje usode izkopanih predmetov.

Pri obilici izkopanega gradiva nam je bilo takoj v pričetku jasno, da bomo morali spomenike postaviti in rekonstruirati, posebno, ker nam ni manjkalo noben bistven del. Raziskovalno delo nam je dajalo že smernice, katere dele bi bilo treba ob obnovi porabiti. Najprej smo sestavili posamezne odlite kose v skladne, ustrezne celote. Predvsem smo se ravnali po arheoloških vidikih. Tako smo npr. sestavili najprej Vindonijev grobni oltar, ki kaže vse značilnosti druge polovice prvega stoletja n. št.⁶ Grobne skrinje za pepel, ki sestavljajo spodnji del edikule Enijcev in Priscianov, imajo že noriško-panonsko voluto, ki je značilna za kasnejši čas. Grobna skrinja Enijcev (z Evropo) je bila pokrita s ploščo, ki je imela na sprednji strani imena Enijcev. Na njej je stal baldahin, katerega zadnja stran je bila izpolnjena z reliefi pokojnikov. Spredaj je ležal dvokapni gornji del, znotraj obokan in izpolnjen z različnimi peterokotnimi kasetami. Zunaj je na stranskih stenah upodobljen pes, ki goni košuto, in lev, ki preganja bežečega konja. Ker je bila grobnica precej visoka (6,20 m), je bila vgrajena v grobno skrinjo za pepel še ena stena, ki je vezala druge stene med seboj. Na edikuli je delalo več klesarjev, vendar je vidna enotna zasnova in izvedba likovnega okrasja. Strogo enotna zgradba

Sempeter, z mavčnimi odlitki narejen poskus obnove Vindonijevega spomenika

Sempeter, essai de restauration du monument de Vindonius avec maquettes de plâtre

Sempeter, dobri pastir — detajl Vindonijevega spomenika. — Foto B. Stajer

Sempeter, le bon pasteur, détail du monument de Vindonius. — Photo B. Stajer

celotnega spomenika dokazuje tudi dejstvo, da ni preobložena z raznimi reliefnimi ploščami kot grobnica Priscianov.

Ta največja grobnica (8,80 m) je zgrajena kasneje kot prej omenjena, a ima vse njene značilnosti. Grobna skrinja je bila okrepljena z vmesno steno, zunaj pa izpolnjena s tremi reliefi iz Ifigenijinega mita. Na vogalih stoje kvadri z reliefi Dioskurov in štirih letnih časov. Nad reliefi je friz, ki predstavlja beg živali pred preganjalci, nad njim pa je napis, ki omenja tri člane rodbine Priscianov. Desno in levo od napisa sta reliefa s satiri, ki hočejo vzeti nimfam obleko. Na vogalih so kipi božanstev, verjetno keltskega izvora. Pod baldahinom, ki ga nosita spredaj dva tordirana stebra, so trije kipi sedečih Priscianov. Napis, ki omenja Septimijo, Priscianovo ženo, je spredaj na podnožju baldahina. Baldahin je zunaj okrašen z grifoni, strop je kasetiran in preide v zadnjo steno, ki ima obliko školjke. V timpanonu je nimfa na hipokampu, sleme pa se konča v apotropično Meduzino glavo. Pripadajočega zmaja vrh slemena nismo postavili. Ta grobnica ni tako enotna kakor grobnica Enijcev, ima celo dve napisni plošči in likovna obdelava predstav na posameznih reliefih ni enotna.

Za šempetrsko pokopališče so značilne predvsem grobnice z baldahinom. Poleg teh smo odkopali in postavili tudi zelo običajno grobnico v obliki svetišča. To je grobnica Sekundianov, ki ima spredaj napis s portretom ženske osebe z otrokom, manjka pa moško oprsje. Pomanjkljiva izdelava ustreza času gospodarskega zastoja po markomanskih vojnah. Iz podatkov na napisu upravičeno sklepamo, da je nastala najkasneje okrog leta 250 n. št., Savinja pa jo je zasula z vsem pokopališčem vred kmalu po l. 268.

Takšna je bila približna slika rekonstruiranih grobnic ob koncu izkopavanja. Za obnovitev spomenikov je po našem prepričanju govorilo tudi dejstvo, da smo imeli v Šempetru vse poglavitne arhitektonske člene za verodostojno prvobitno obnovo nagrobnih spomenikov, pa tudi vrsto drobnih sestavin, ki so omogočili zaokroženo prezentacijo. Kako izjemna je ta okoliščina pri arheoloških spomenikih, ki so nam običajno ohranjeni v njihovi okrnjeni prvotni podobi, naj nam pokažeta dva primera. V Ogleju (Aquileia) je obnovil prof. G. Brusin več stebriščnih nagrobnikov, za katere je imel izredno malo členov, ki pa mu jih je skušal rekonstruirati arch. Mayreder, tako npr. veliko augustejsko grobnico na severni cesti⁷ in grobnico rodbine Curii.⁸ Šele ob zahodni cesti je odkril prof. Brusin po zasnovi sorodno grobišče rodbine Statii, ki ga je sam odkopal. Tu je našel tudi za šempetrške spomenike značilne, s polvalji prekrите ograje. Te grobnice je obnovil, saj mu je manjkalo približno toliko izvirnega gradiva kot pri nas. To grobišče je potrdilo naša prejšnja dognanja o videzu posameznih sestavin stebriščnih spomenikov.

Drugo tako grobišče so odkrili v neposredni bližini Sarsine, kjer je reka Savio okrog leta 100 pred n. št. porušila pokopališče s številnimi grobnicami in ga zasula kot pri nas Savinja. Izkopali so več grobnih edikul. Ob glavni cesti so postavili zelo dobro ohranjeno grobnico, ki je iste vrste in skoraj tako velika kot naša grobnica Enijcev. Druge so mnogo večje od naših s stoječimi kipi, niso pa dokončno postavljene, ker je muzejska dvorana prenizka, pri eni, ki stoji na muzejskem dvorišču pa manjkajo nekateri pomembni deli. Vsa je iz odličnega drobnozrnatega kararskega marmorja in je izdelava temu ustrezna. — Vsa ta dejstva so govorila za obnovo šempetrskega antičnega pokopališča na kraju samem, kar je upoštevala tudi komisija.⁹

Nekateri so zagovarjali mišljenje, naj bi nekatere pomembnejše in značilnejše kose razstavili v muzeju, tako npr. vse tri kipe, relief Enijcev in druge reliefe mitološke vsebine, maketa ali ustrezna slika pa bi pokazala obiskovalcu, kakšen bi bil videti tak spomenik v naravi. V tem primeru bi prišli do veljave samo lepši marmorni kosi, vse drugo pa bi bilo spravljeno v muzejskih shrambah za morebitni študij.

Toda že med izkopavanji smo ugotovili, da ob maketi ne moremo tako doživeti lepote in veličine spomenikov v njihovi prvobitni in neokrnjeni lepoti kot jih lahko v naravi.¹⁰ Poleg tega bi bili v muzeju razstavljeni samo najlepši in najpomembnejši kosi, medtem ko bi razni peščenci in marmorni deli podnožij polnili že itak premajhne muzejske prostore. Tako je mislil tudi naš jubilar prof. Stele, ki nam je s svojimi bogatimi konservatorskimi izkušnjami pomagal, da smo pravilno dopolnili pomembne manjkajoče dele.

OPOMBE

¹ J. Klemenc, Začasno poročilo o izkopavanju v Šempetru, Arheološki vestnik 6, 1955, 296.

² J. Klemenc, Rimsko grobišče v Šempetru v Savinjski dolini (Zaščita), Varstvo spomenikov 4, 1951-52, 69-74.

³ J. Klemenc, Konserviranje temelja rimske grobnice v Šempetru v Savinjski dolini, Varstvo spomenikov 5, 1953-54, 89-93.

⁴ J. Klemenc, Arheološki vestnik 6, 1955, 307 ss.

⁵ O. c. str. 292.

⁶ J. Klemenc, Nekaj kronoloških podatkov rimskega pokopališča v Šempetru v Savinjski dolini, Arheološki vestnik 5, 1954, 284 ss.

⁷ G. Brusin, Il r. museo archeologico di Aquileia, Itinerari dei musei e monumenti d'Italia, Roma 1936, sl. 95 in 96.

⁸ Führer durch Aquileia und Grado, Padova 1956, 50 ss.

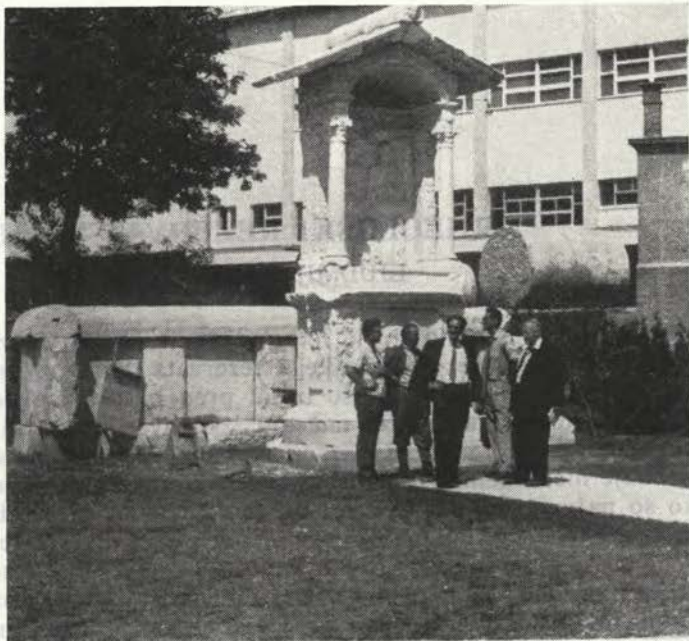
⁹ P. Petru, Upravičenost rekonstrukcije posameznih arheoloških spomenikov, Varstvo spomenikov 9, 1962-64, 3 ss.; P. Petru Šempeter i problematika njegove zaštite, Zbornik zaštite s spomenika kulture 12, 1961, 115.

¹⁰ J. Klemenc, Rimske izkopanine v Šempetru, Ljubljana 1961.

Sempeter, strokovna komisija s prof. F. Steletom si ogleduje obnovitvena dela na Enijevi grobnici

Sempeter, la commission spéciale avec le professeur F. Stele examine le travail de restauration du monument funéraire de Enius

JOSIP KLEMENC: POURQUOI AVONS-NOUS RESTAURÉ LES MONUMENTS DE SEMPETER?

La question de la présentation et de la conservation des monuments funéraires de Sempeter était un problème également prétextueux des points de vue de l'archéologie et de la conservation des monuments, étant l'une des plus amples interventions de ce genre en Slovénie. Du point de vue de la conservation des monuments, il présentait un objet intéressant, chez lequel nous avons, sur la base des points de vue modernes, formé nos vues sur la restauration définitive des monuments. Jusqu'alors, ce travail de la direction des fouilles était trop peu indiqué, quoique, à Sempeter, nous avions fait dès le début des essais de reconstruction avec modèles en plâtre. En vérité, ces essais étaient destinés à la solution de questions purement archéologiques relatives à la perspective des monuments funéraires, mais plus tard, ils formaient la base de la reconstruction réelle des monuments. Ensuite, l'auteur donne un petit aperçu de l'histoire des travaux de restauration et conclut en disant que nous ne pouvons pas par les maquettes au musée éprouver toute la beauté et toute la grandeur des monuments dans leur forme originale et sans mutilation, telle que les monuments restaurés nous la donnent dans leur position originale.

ARHEOLOŠKI REZERVAT NA MIRJU

LJUDMILA PLESNIČAR - GEC

Letos bo preteklo tretje leto, odkar je Mestni muzej v Ljubljani pričel uresničevati zamisel arheološkega rezervata, bolje rečeno, arheološkega muzeja na prostem, ki izvira še iz let pred prvo svetovno vojno, ko je znani arheolog W. Schmid začel načrtno izkopavati emonski areal in razmišljati o rezervatu na Mirju. Realizacijo je preprečila prva svetovna vojna. Tudi obdobje med obema vojnama ni bilo naklonjeno uresničenju te misli. V času, ko so najmočnejše zazidavali južni predel emonskega območja, bi bili lahko rešili in vsaj v sklopu novih gradenj ohranili marsikateri del rimskih stavb, vendar so prav nasprotno zahtevali celo porušitev južnega obrambnega obzidja na Mirju. Namera ni uspela, predvsem zaradi posredovanja takratnega spomeniškega varstva in najuglednejših naših in tujih znanstvenikov in institucij. Takrat je izšla pri Uradu za spomeniško varstvo v Ljubljani knjižica dr. Franceta Steleta: V obrambo Rimskega zidu na Mirju v Ljubljani. Na 33 straneh je avtor zbral izjave takrat živčih največjih jugoslovanskih in tujih arheologov, ki so soglasno presojali znanstveno, kulturno, zgodovinsko in spomeniško pomembnost rimskega zidu in potrdili njegovo pristnost in vrednost.

Močna gradbena dejavnost zadnjih let, pozidava predelov antične Emone je vzbujala vse večjo bojazen, da bodo antični ostanki arhitekture povsem uničeni. Zato je spomeniškovarstvena služba v zadnjih letih čedalje bolj odločno zahtevala konservacijo ali vsaj vkomponiranje antične arhitekture v sodobno urbanistično urejanje zazidljivih zemljišč. Uspelo pa nam je ohraniti samo severna emonska vrata pod Titovo cesto (leta 1963) ter delno rešiti rimske stavbe pri podhodu Titova cesta — novi Trg revolucije. V letih 1961—62 odkopani dve rimski stavbi in severni del emonskih utrd z obrambnim zidom in dvema jarkoma so se umaknili stolpnicama Izvršnega sveta.

Da bi pravočasno rešil vsaj del antične Emone, je Mestni muzej skupaj z Zavodom za spomeniško varstvo SRS pričel uresničevati zamisel arheološkega rezervata južno od Rimske ceste do Mirja. Mestni svet ljubljanski je po dolgoletnih prizadevanjih naše službe ta predel zavaroval za prezentacijo Emone. Po zadnji vojni nastali idejni osnutki (VS 2, 1949, 83) so glede na realne možnosti prezentacije v marsičem pripomogli k dokončni izdelavi programa.

Kompleks arheološkega rezervata zajema predel rimskega obrambnega zidu na Mirju ter sega od Snežniške ulice do Emonske ceste, s tem da zajema ves Jakopičev vrt in Frtico.

S sredstvi, ki sta jih v letih 1965 prispevala Mestni svet Ljubljana in Skupščina občine Ljubljana Vič-Rudnik, smo po programu parkovno uredili

Ljubljana, Jakopičev vrt, pogled na prezentirane predele insule XV
Ljubljana, jardin de Jakopič, vue sur les rayons présentés de l'insula XV

predel med Snežniško in Gorupovo ulico. Zaradi omejenih denarnih sredstev in še nerazčiščenih idej o dokončni ureditvi in prezentaciji emonskega obzidja smo se omejili na konservacijo in parkovno uredili neposredno okolico. Problem so morebitni popravki arhitektonskega videza obzidja. Neposredna okolica »intra muros«, predvsem predel insul VII, II in I med Tekstilnim in Kemičnim institutom, naj bi se v prihodnosti vključila v prezentacijo emonske urbanistične mreže, s tem da se »in situ« konservirajo arhitektonski ostanki teh rimskih stavb.

Izvedbo prvotne zamisli, prikaza vse neprekinjene urbanistične mreže južnega predela antičnega mesta ob obzidju (prek ceste na parcele ob Gorupovi ulici), je preprečila gradnja zasebne stanovanjske hiše Gorupova šte. 6. Kljub prizadevanjem spomeniškovarstvene službe lokacije ni bilo mogoče preprečiti, kar je neprecenljiva škoda za prikaz izvirno oblikovane urbanistič-

ne mreže antičnega mesta. Zato je središče arheološkega rezervata na Jakopičevem vrtu, saj je to še edini preostali predel Emone v Ljubljani, kjer lahko kompleksno, čeprav le v izrezu, prikažemo osnutek rimskega mesta, s tem, da »in situ« ohranimo in konserviramo antične stavbe, cestišča, kanalizacijsko mrežo in obrambni sistem z delno obnovljenim jugozahodnim vogalom obzidja.

Današnji načrt prezentacije skuša prikazati antične stavbe insule XV, delno tudi XVI in XIV. Idejni osnutek muzeja na prostem pa vključuje še obrobne stavbe: Majerijo (Mirje 4), Frtico (Emonska 12) ter bivšo Vrhunčevo vilo na Gorupovi ulici, kjer bi v prihodnosti prikazali tudi materialno in duhovno kulturo tega obdobja. S tem bi uresničili zamisel »Muzeja Emone«.

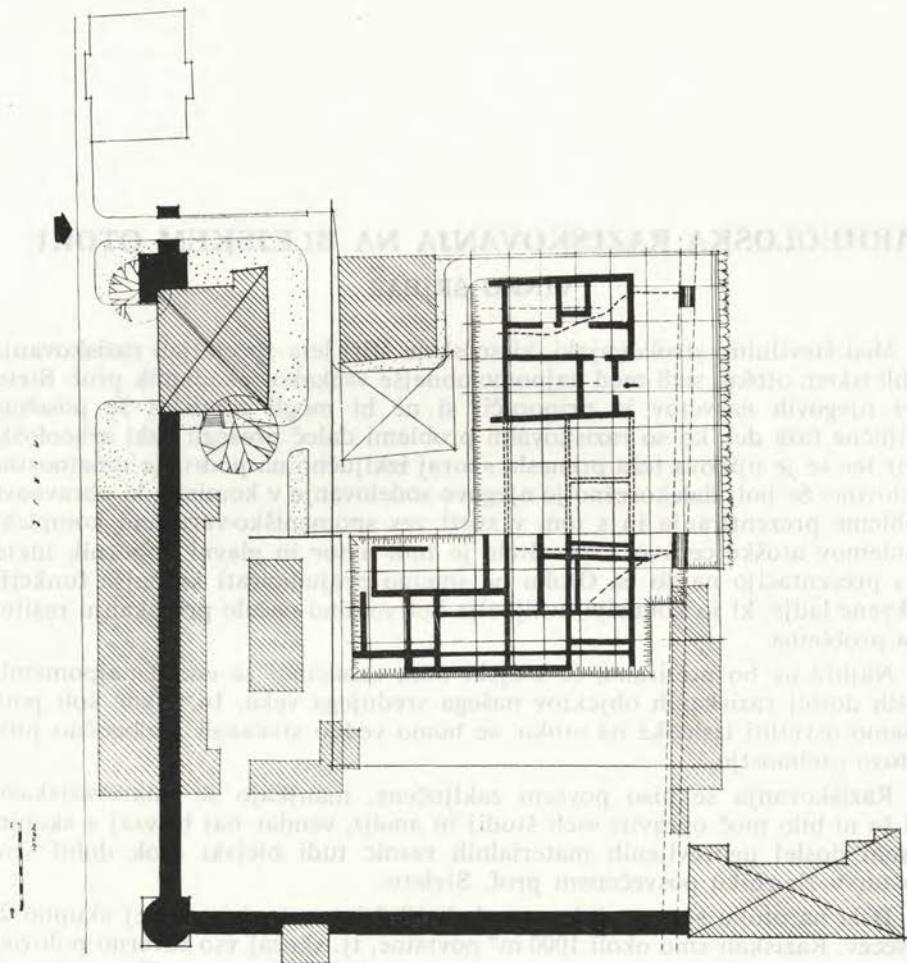
Zaradi izredne pomembnosti spomeniškega objekta, predvsem pa zaradi specifičnosti samih konservatorskih posegov je prevzel strokovno vodstvo konservacije antične arhitekture Zavod za spomeniško varstvo SRS.

Leta 1963 smo odkopali skrajni severozahodni predel insule XV, cesto med insulama XV in XIV in zbirni kanal (kloako) ter ob tem dognali, da je obseg insule XV za polovico manjši, kot ga je vrisal W. Schmid v svoj načrt Emone. Leta 1964 smo nadaljevali izkop osrednjega dela insule ter izvedli konsolidacijska dela na območju 1963 odkopanega predela. Pri dokončni obravnavi tega dela insule, ki je zaključen stanovanjski kompleks iz zadnje gradbene faze (koncem IV. stol. n. št.), je predlog prezentacije in konsolidacije upošteval njegov prvotni videz. Ohranjamo in utrjujemo pretežno le zadnjo gradbeno fazo in smo zato tudi pot obiskovalcev prikrojili nekdanji funkciji stanovanja. Vključili smo antične vhode in pragove, s tem da višina utrjenih zidov ne bi bistveno preseгла višine zidu glede na odkopano stanje. Osrednji del insule smo utrdili leta 1965, s to razliko, da smo pri prezentaciji upoštevali vse tri gradbene faze. Način konservacije in prezentacije je upošteval možnost prikazovanja arheoloških ostalin brez kritine v naših vremenskih razmerah. Vodilo takšnega sklepa je bilo dejstvo, da bomo šele po izkopu vseh antičnih ostalin na tem območju mogli obravnavati dokončno prezentacijo in se odločiti, kako bi prekrili insulo XV, pa ohranili estetski videz kompleksa. Uvajanje popolnoma novih, sodobnih gradbenih elementov v zaključen arhitektonski kompleks antične stavbe je z estetskega vidika tvegan poskus, obnove prvotne stavbe ni sprejemljiva z znanstvenega stališča verodostojnosti, zato bomo vprašanje prezimovanja arheoloških ostankov reševali tako, da bomo delno prekrili najbolj izpostavljene predele stavbe — mozaik in hipokavste.

Odkopane dele insule XV smo zavarovali še tako, da smo z antično kanalizacijo in z novo drenažo odvodnili vse zemljišče. V ta namen smo reaktivirali antično kloako in jo navezali na mestno kanalizacijo na Emonski cesti. Tako smo odstranili pglavitne negativne vplive na izkopanine. Utrditev kanalizacijske mreže, zidov, tlakov in hipokavstov smo izvedli z drenažo ob posameznih zidovih, pod tlaki in s pozidavo le-teh, s tem da smo izluščili zdravo jedro in ga s podaljšano malto pozidali do prvotne višine.

V letu 1966 bomo dokončno uredili ta odsek arheološkega rezervata, tako da bo dobil že podobo dokončno urejenega in javnosti dostopnega prostora, kot ga je sprejel splošni načrt ureditve arheološkega rezervata.

EMONSKA C

Ljubljana, Jakopičev vrt, načrt izkopanin in dela emonskega obzidja
Ljubljana, jardin de Jakopič, plan des fouilles et d'une partie de la muraille d'Emona

LJUDMILA PLESNICAR-GEČ: LE COMPLEXE RÉSERVÉ POUR LES FOUILLES ARCHÉOLOGIQUES »MIRJE«

L'idée de réaliser un complexe réservé pour les fouilles archéologiques d'Emona avait pris naissance déjà pendant les années avant la première guerre mondiale, quand l'archéologue W. Schmid a commencé à fouiller le rayon méridional de la ville antique et a établi les premiers plans d'un complexe réservé ouvert futur »Mirje«.

Les travaux intensifs de construction des dernières années faisaient naître la crainte constamment réitérée d'une destruction totale des reliques antiques de l'architecture. Ceci était le motif à cause duquel nous avons commencé, il y a trois ans, à réaliser l'idée d'un complexe réservé pour les fouilles archéologiques — sub divo.

Ce complexe renferme le rayon méridional de la ville antique avec le rempart. Avec la réalisation du programme de la présentation, le réseau urbanistique des rues de l'antique ville d'Emona sera représenté de telle manière que le complexe des habitations à l'angle sudest d'Emona sera restauré et consolidé »in situ«. Ici est aussi le centre du complexe réservé.

Pendant les trois dernières années, nous avons découvert et consolidé une partie de l'insula XV. La consolidation des canaux, des murs, des pavés, des mosaïques et hypocaustes fut exécutée avec drainage aux murs et sous les pavés et avec reconstruction jusqu'à la hauteur originale avec mortier après avoir dégagé le noyau encore solide.

ARHEOLOŠKA RAZISKOVANJA NA BLEJSKEM OTOKU

VINKO ŠRIBAR

Med številnimi strokovnjaki, ki so skozi štiri leta spremljali raziskovanja na blejskem otoku, sodi med najpomembnejše vsekakor akademik prof. Stele. Brez njegovih nasvetov in priporočil si ne bi mogli zamisliti še posebno zaključne faze del, ko so raziskovalni problemi daleč presegli ozki arheološki okvir ter se je njihova teža prenesla skoraj izključno na področje umetnostne zgodovine. Še bolj dalekosežno je njegovo sodelovanje v komisiji, ki obravnava probleme prezentiranja in s tem v zvezi ves spomeniško-varstveni kompleks problemov otoške cerkve. Prof. Stele je tudi avtor in glavni pobornik ideje, da s prezentacijo najdb na Otoku ne smemo prejudicirati kasnejše funkcije cerkvene ladje, ki jo komisija uveljavlja kot vodilno načelo pri iskanju rešitev tega problema.

Najbrž ne bo pretirano, če blejski otok označimo za enega najpomembnejših doslej raziskanih objektov našega srednjega veka. In kakor koli poizkušamo osvetliti izsledke na otoku, se bomo vedno srečavali z mogočno jubilantovo osebnostjo.

Raziskovanja še niso povsem zaključena, manjkajo še mikroraziskave, niti še ni bilo moč opraviti vseh študij in analiz, vendar naj bi vsaj s skupim orisom doslej ugotovljenih materialnih resnic tudi blejski otok dobil svoj prostor v zborniku posvečenem prof. Steletu.

Dela na otoku so se začela spomladi 1962 in so trajala doslej skupno 20 mesecev. Raziskali smo okoli 1000 m² površine, tj. skoraj vso severno polovico baročne ploščadi, prostor znotraj cerkvenega tločrta, vso površino južno ob cerkvi do črte, ki jo nakazuje severni zid gotskega stolpa, prostor znotraj stolpa ter okoli 100 m² južno od zvonika. Arheološko gledano je to sorazmerno velika površina. Razdelili smo jo na dvajset izkopnih polj, ki smo jih obravnavali ločeno. Preden smo se lotili sistematičnega raziskovanja, smo izkopali tri sonde, ki smo jih postavili tako, da so sekale skoraj vso površino baročne ploščadi. Kulturna plast je bila 0,5 — 5 m debela.

Najpomembnejše spoznanje ob sondah je bilo, da je na mestu današnje stala že starejša cerkvena stavba z drugačnim tločrtom, in da je bilo pod njo staroslovansko skeletno grobišče. Ta ugotovitev nas je neposredno spodbudila k sistematičnemu raziskovanju. Leta 1962 smo odkopali polovico baročne ploščadi na prostoru severno od cerkve. Našli smo 56 skeletov, ki jih moramo po pridevkih, to je, po okrasnih in drugih predmetih, postaviti v čas staroslovenske ketlaške kulture. Skeleti so ležali skoraj praviloma v smeri vzhod—zahod, z glavo proti zahodu. Večje število grobnih jam je bilo vkopanih v živo skalo, vzporedno druga ob drugi, in sicer v petih vzporednih vrstah. Po

vsem sodeč smo zadeli tu na severozahodni del grobišča. Na tej površini se je pokazal še severozahodni vogal stare cerkve, nanj pa se naslanja neka stavba z manjšim tlorisom in tanjšimi zidovi. Poleg teh dveh zgradb, ki sta mlajši od grobišča, je prišel na dan vogal še tretje stavbe z leseno nadgradnjo, ki je iz časa tik pred nastankom grobišča.

Iz spoznanja, da je treba iskati nadaljevanje grobišča in neodkrite dele arhitekture znotraj sedanje baročne cerkve, je nastal raziskovalni program za 1963. leto. V letu 1962 smo končali delo s tezo, da visi »zvon želja« najbrž nad oltarnim prostorom pravkar nakazane starejše cerkve. Ta ideja temelji na rekonstrukciji dolžine odkritega objekta, ki smo si jo lahko zamislili glede na znani videz tega dela otoka v predbaročni dobi.

V treh poletnih mesecih leta 1963 smo raziskali vso površino znotraj cerkvene ladje. Potem ko smo odstranili peščeno podlago, na kateri je ležal kamnit baročni tlak, se je pokazala živa skala, na njej pa ostanki številnih arhitektonskih elementov, grobnih celot itd. Ne da bi še posebej analizirali okoliščine, ugotavljamo na prostoru ladje naslednje izsledke: v komaj meter debeli kulturni plasti na prostoru pod »zvonom želja« si sledita dva stavbna horizonta iz 8. in 7. stol. pr. n. št., mala, iz kamna zidana apsida podkvaste oblike, ki ji pripisujemo majhno ladjo z leseno nadgradnjo. Nad to je večja in močnejša apsida polkrožne oblike. Od drugega objekta je ohranjen samo krak, ki je povezoval apsido s severnim zidom. Med prvo in drugo apsido je do 10 cm debel premaz iz ilovice. V časovnem presledku med obema apsidama je tu stala štirikotna, iz velikih obdelanih kamnov postavljena stavba, od katere je sedaj viden samo severozahodni vogal. Zatem sledijo ostanki troladijske stavbe, katere severno steno smo odkrili že na prostoru severno od današnje cerkve. Tu je še ena mlajša gradbena faza, ki smo jo postavili v čas neposredno po nastanku troladijske stavbe. V neposredni bližini omenjenih dveh apsid in na prostoru v osi stolpa za »zvon želja« je zidan štirikotnik z ostankom oltarne menze. V severozahodnem vogalu tega oltarnega prostora, v plasti iz časa pred najstarejšo cerkvico, je tu še luknja, vkopana v živo skalo s kamnitimi zagozdami, ki še nakazujejo obliko lesenega stebra, stoječega na tem prostoru. Ob zahodni steni ladje smo odkrili še tretjo luknjo za steber. Vse lahko pripisujemo istemu objektu.

Znotraj cerkvene ladje smo odkrili še osem grobnih jam, ki so bile izkopane globoko v živo skalo. Ti grobovi so enaki tistim, ki smo jih našli že leta 1962. Posebno pomemben je grob št. 72, ki je bil izkopan tesno ob prvi apsiidi in je nekaj mlajši od nje.

V raziskovalni sezoni 1964 smo preiskali še ves prostor severno in zahodno ter južno od cerkve, prostor v preddverju male zakristije ter prostor znotraj stolpa. Na prostoru severno od cerkve smo odkrili nadaljevanje severne stene troladijske stavbe, še vrsto grobov in del obzidja, ki je bilo postavljeno okoli troladijske stavbe. Na prostoru južno od cerkve so bili grobovi, ob jugozahodnem vogalu današnje cerkve še temelji kapele, ki je stala pred vhodom v cerkev in jo je videl in upodobil Valvazor, ter nadaljevanje obzidja okoli troladijske cerkve. Pri izkopavanju prostora znotraj cerkvenega preddverja smo v plasti, ki je bila debela od enega do dveh metrov, odkrili dve vrsti grobov, ki sta najbrž nadaljevanje vrst, odkritih na prostoru severno od cerkve. Znotraj gotskega zvonika smo pričakovali

največ odkritij, ker je bil postavljen na najvišji točki otoškega grebena, pa smo odkrili le dve prazni grobni jami, ki predstavljata južno mejo grobišča, in ostanke starejše strešne konstrukcije zvonika, ki je bila pokrita z bakreno pločevino in jo je uničil ogenj. Najbrž gre za streho gotskega zvonika iz časa, preden je bil v baroku delno predelan in povišan. Znotraj male zakristije sta bili dve grobni jami z večkratnim zaporednim pokopom, zatem temelji najbrž neke starejše zakristije ter odlično izdelana luknja za lesen steber, vkopana v živo skalo, ki jo moramo zaradi številnih, dobro ohranjenih keramičnih fragmentov v njej in okoli nje postaviti v zelo zgodnji čas starejše železne dobe in jo povezovati z gradbenimi fazami, ki smo jih odkrili v prazgodovinski plasti pod »zvonom želja«.

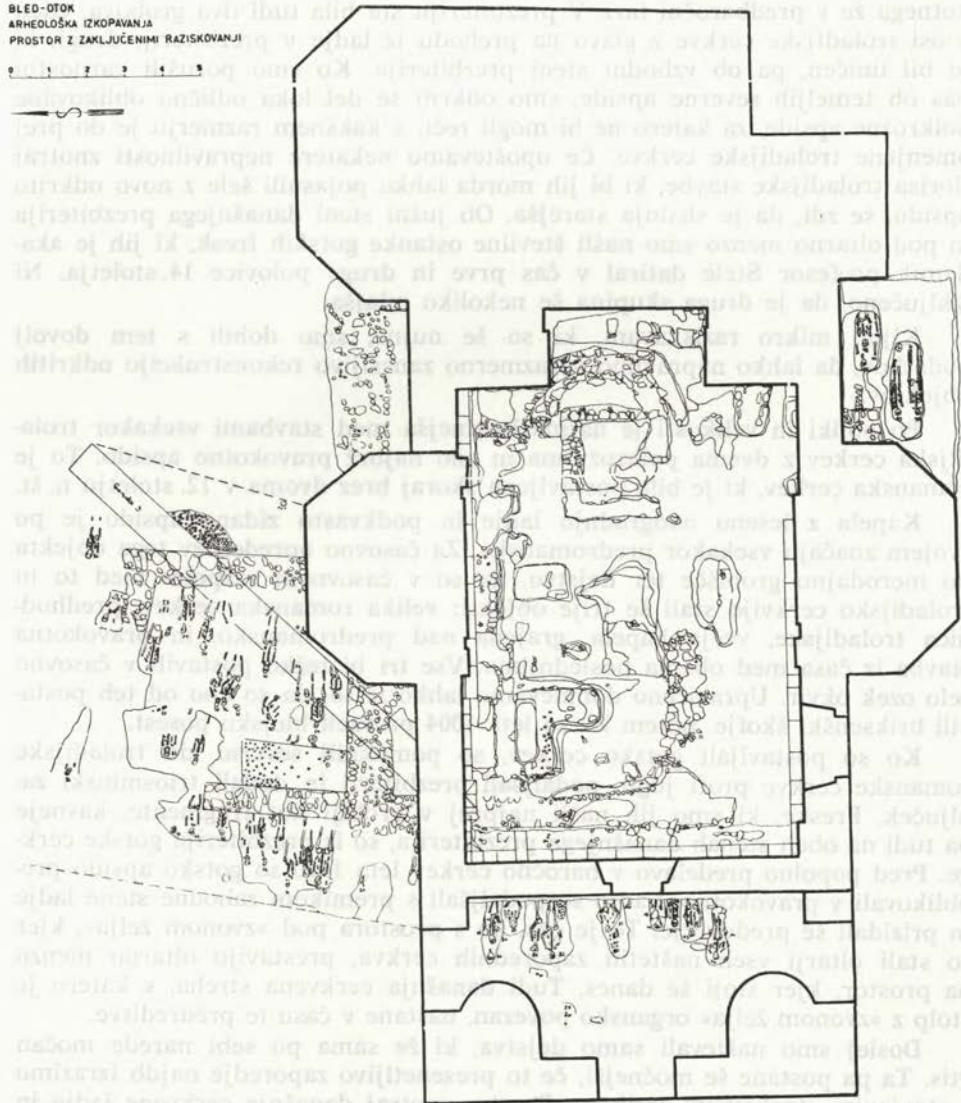
Kulturni sloj v veliki zakristiji je bil debel pet metrov. Poleg grobov, ki smo jih odkrili v treh plasteh v globini med 4 in 5 m, je tu še majhna polkrožna apsida, zaključek severne ladje tiste troladijske stavbe, o kateri smo govorili pri obravnavi odkritij znotraj cerkvene ladje. Tu so še odlično ohranjeni zidovi nekega manjšega prostora, ki smo ga kasneje spoznali za

Bled-Otok, pogled v notranjost cerkve med izkopavanjem
Bled-Ile, vue dans l'intérieur de l'église pendant les fouilles

0 1 2 3 4 5

Bled-Otok, načrt odkopanega območja
Bled-Ile, plan du territoire fouillé

zakristijo gotske cerkve. V čas med nastankom male apside in gotske zakristije sodijo ostanki še nekega pravokotnega tločrta, ki ga še nismo mogli opredeliti. Kulturni sloj v prezbiteriju je bil debel do 2 m. Tu smo odkrili tudi srednjo apsidno omenjene troladijske stavbe. V njo sta bila vzdana dva fragmenta nekega starejšega, že uporabljenega gradbenega materiala, na katerem so bili ostanki fresk. Za temelje sten današnjega prezbiterija rabi starejši triosminski zaključek, o katerem vemo, da je bil predelan v pravo-

kotnega že v predbaročni fazi. V prezbiteriju sta bila tudi dva grobova, eden v osi troladijske cerkve z glavo na prehodu iz ladje v prezbiterij, drugi, ki je bil uničen, pa ob vzhodni steni prezbiterija. Ko smo porušili varnostni pas ob temeljih severne apside, smo odkrili še del loka odlično oblikovane polkrožne apside, za katero ne bi mogli reči, v kakšnem razmerju je do prej omenjene troladijske cerkve. Če upoštevamo nekatere nepravilnosti znotraj tlorisa troladijske stavbe, ki bi jih morda lahko pojasnili šele z novo odkrito apsidno, se zdi, da je slednja starejša. Ob južni steni današnjega prezbiterija in pod oltarno menzo smo našli številne ostanke gotških fresk, ki jih je akademik profesor Stelè datiral v čas prve in druge polovice 14. stoletja. Ni izključeno, da je druga skupina še nekoliko mlajša.

Kljub mikro raziskavam, ki so še nujne, smo dobili s tem dovolj podatkov, da lahko napravimo sorazmerno zanesljivo rekonstrukcijo odkritih objektov.

Po obliki in velikosti je najmarkantnejša med stavbami vsekakor troladijska cerkev z dvema polkrožnima in eno najbrž pravokotno apsidno. To je romanska cerkev, ki je bila postavljena skoraj brez dvoma v 12. stoletju n. št.

Kapela z leseno nadgradnjo ladje in podkvasto zidano apsidno je po svojem značaju vsekakor predromanska. Za časovno opredelitev tega objekta bo merodajno grobišče ter dejstvo, da so v časovnem razponu med to in troladijsko cerkvijo stali še trije objekti: velika romanska cerkev, predhodnica troladijske, večja kapela, grajena nad predromansko, in pravokotna stavba iz časa med obema poslednjima. Vse tri bi težko postavili v časovno zelo ozek okvir. Upravičeno domnevamo lahko le to, da so eno od teh postavili briksenški škofje, potem ko so leta 1004 prevzeli blejsko posest.

Ko so postavljali gotško cerkev, so pomaknili severni zid troladijske romanske cerkve proti jugu, podaljšali prezbiterij in dodali triosminski zaključek. Freske, ki smo jih našli najprej v groblji kot fragmente, kasneje pa tudi na obeh stenah današnjega prezbiterija, so iz prezbiterija gotške cerkve. Pred popolno predelavo v baročno cerkev leta 1620 so gotško apsidno preoblikovali v pravokotno. Ladjo so podaljšali s premikom zahodne stene ladje in prizidali še preddverje. To je čas, ko s prostora pod »zvonom želja«, kjer so stali oltarji vseh naštetih zaporednih cerkva, prestavijo oltarno menzo na prostor, kjer stoji še danes. Tudi današnja cerkvena streha, s katero je stolp z »zvonom želja« organsko povezan, nastane v času te preureditve.

Doslej smo naštevati samo dejstva, ki že sama po sebi naredo močan vtis. Ta pa postane še močnejši, če to presenetljivo zaporedje najdb izrazimo s strnjenim strokovnim jezikom. Prostor znotraj današnje cerkvene ladje in še posebej pod »zvonom želja« kaže stavbno kontinuiteto tega prostora od najbolj zgodnjih obdobj starejše železne dobe pa do danes. Dva prahistorična gradbena horizonta, pri katerih ne moremo omejiti števila zaporednih stavb, in stavba iz časa pred 9. stoletjem n. š. so imeli leseno nadgradnjo. Na istem prostoru pa je stalo še osem zidanih objektov, o katerih lahko trdimo, da so bili kultnega pomena oziroma da so bili cerkve. To je vsekakor pomemben prispevek k zgodovini naše umetnosti in arhitekture. Isto velja za freske, ki so bile vzdane kot gradbeni material v apsidno troladijske romanske cerkve.

Staroslovensko grobišče na otoku (124 grobov) je nastalo okoli predromanske cerkve in so ga uporabljali najbrž samo do postavitve mlajše

kapele. To je prvo staroslovensko grobišče okoli cerkve, ki je pri nas v celoti raziskano, pa tudi edino, ki mu arhitektura utrjuje zgornjo in spodnjo časovno mejo, kot seveda tudi narobe. Prevažanje mrtvih čez jezero, stoodstotno večji pojav zobne gnilobe kot pri pokopih na drugih grobiščih, pa hkrati kamnito orodje in orožje ter stilosi kot pridevki v grobovih, vse to ločuje grobišče na otoku od drugih.

V sedanjih cerkvi je še toliko ostankov starejših arhitektur, da lahko naredimo trodimenzionalno rekonstrukcijo skoraj vsakega objekta posebej.

Ob pregledu te dokumentacije spoznavamo, da je slovenska arheologija zgodnjega srednjega veka dobila z blejskim otokom svojo vodilno lokacijo, naša zgodovina umetnosti edinstven primer razvoja arhitekture, naša zgodovinska veda pa se je obogatila z novim pogledom v čas, ko se našemu narodu odpira poglavje fevdalnega suženjstva. S svojim skoraj tritisočletnim stavbnim in kulturnim kontinuumom se je uvrstil otok med pomembnejše arheološke lokacije v Evropi.

VINKO SRIBAR: FOUILLES ARCHÉOLOGIQUES SUR L'ÎLE DE BLEĐ

Près du Musée national de Ljubljana, en 1961, le «Centre des études du Haut moyen-âge» fut fondé. Il est destiné à s'occuper de la colonisation des vieux Slovènes et spécialement à base des sources que nous trouvons par les recherches archéologiques.

En 1962, nous avons commencé les fouilles sur l'île de Bled. Jusqu'aujourd'hui, nous avons examiné toute la surface au-dessous du plan de l'église, la surface au nord de l'église et la surface au sud de l'église jusqu'au clocher gothique. En tout environ 1200 m².

À l'endroit sous la «cloche des désirs», nous avons constaté 11 phases stratigraphiques de construction. Huit de ces phases sont celles d'églises. La plus importante de celles-ci est une église romane à trois nefs que nous avons datée au 12e siècle. Avant celle-ci, nous avons certifié encore quatre phases de constructions bâties que nous estimons être églises ou parties d'églises. Après de la première église-chapelle qui, à l'exception de l'abside bâtie, avait la nef construite en bois, une nécropole des vieux Slovènes — phase Kottlach — avec 124 tombeaux s'est développée que subsista jusqu'à la construction d'une nouvelle chapelle. Cette réciprocité entre la nécropole et les deux architectures nous donne la possibilité de fixer la date exacte de la nécropole et des deux architectures.

La période qui précède immédiatement la nécropole est celle du bâtiment avec construction en bois dont l'existence est attestée, mais dont nous ne pouvons pas encore donner des caractéristiques plus précises.

Dans la couche la plus profonde sous la «cloche des désirs» il y a encore deux horizons préhistoriques de constructions que nous pouvons dater, d'après la céramique, dans le début de l'âge de fer.

Pour le bâtiment roman à trois nefs et les autres objets plus jeunes, nous avons pu constater à côté des plans encore des éléments de reconstruction.

A cause de la monumentalité des trouvailles et encore plus à cause de leur importance pour notre histoire nationale, il faut présenter et conserver ces trouvailles. C'est pourquoi une commission a été créée où sont représentés: l'investisseur, l'Institut pour le développement du tourisme à Bled, le directeur des recherches, le Musée national de Ljubljana, l'Institut pour la conservation des monuments de la Slovénie, et les experts les plus qualifiés pour l'histoire, l'histoire de l'art et l'archéologie. Un collaborateur est aussi le professeur Fr. Stelc, membre de l'Académie, dont la thèse que, avec la présentation des découvertes nous ne devons pas préjudicier les fonctions postérieures de l'espace de l'église, a été adoptée par la commission comme point de départ pour le traitement de ces problèmes.

OB PRIZADEVANJIH ZA VARSTVO SLUČAJNIH ARHEOLOŠKIH NAJDB

IVA MIKL CURK

Slovenska arheološka javnost že v vsem povojnem obdobju čuti potrebo po doslednem in urejenem reševanju arheoloških najdb, ki prihajajo na dan pri raznih zemeljskih delih, nujno opravljenih brez nadzora arheologa. Tako bi preprečili uničenje ali izgubo najdb in izgubo najdiščnih podatkov. Ta misel je spremljala obnovo spomenikovarstvenega dela po osvoboditvi¹, arheologi po muzejih pa so to potrebo prav tako čutili vsak dan pri svojem delu. Zakon o varstvu kulturnih spomenikov varuje tudi te najdbe in arheologi so na posameznih področjih že dosti storili, da bi se najdbe ne izgubljale. Še vedno pa stanje ni zadovoljivo. Reševanje je še premalo sistematično. Izboljšanje je povezano z mnogimi težavami, rezultatov ni mogoče pričakovati naenkrat, vendar sodimo, da je skrb za reševanje naključnih arheoloških najdb ena izmed pomembnih nalog spomeniškega varstva. To misel je potrdilo tudi dopisovanje z zavodi in muzeji v poletju 1965.

Najprej naj razložimo značaj in pomen najdb, ki o njih govorimo. Tu gre za res naključne najdbe, za arheološke najdbe, odkrite na terenih, kjer ni bilo do sedaj ničesar zabeleženega. To so mnogokrat posamezne najdbe, mnogokrat tudi najdbe v sekundarni legi. Dostikrat pa prav naključne najdbe odkrijejo novo najdišče. Marsikdaj so pomembne same po sebi, kot obogatitev muzejske zbirke, pomembni pa so tudi njihovi najdiščni podatki, saj mnogokrat tako odkrijemo morda celo že na sistematično pregledanem terenu novo arheološko najdišče ali pa pomenijo ti podatki obogatitev našega znanja. Kot primer naj navedem Biserjane v ščavniški dolini, teren, ki ga je topografska ekipa že pred leti pregledala, pa so šele zemeljska dela v letu 1964 odkrila na travišču sledove prazgodovinske naselbine.² Tako je povsem razumljivo, da zakon o varstvu kulturnih spomenikov varuje tudi posamezne predmete-najdbe (Ur. l. LRS 236/61 čl. 33) in da jim posveča pozornost tudi vsaka publikacija, ki periodično poroča o varstvu arheoloških spomenikov. Tako poroča o posameznih najdbah vrsta evropskih strokovnih časopisov, na naših tleh pa so isto delo kot sedaj Varstvo spomenikov že pred desetletji opravljale Mitteilungen der Zentralkommission z Dunaja³.

Enako varstvo pa bo vsaj v začetku moralo obseči tudi najdbe z znanih arheoloških najdišč, spomenikov raznih valorizacijskih stopenj in z različnimi varstvenimi režimi, preden bo vsem določeno varstvo z odločbo in vsem zagotovljen potreben nadzor.

Izkušnje na terenu so dale potrebne sugestije za ukrepe, ki naj bi pomagali pri varstvu naključnih najdb. Poudarjamo, da trenutno vsaj nekaterih

predlogov ne bo mogoče realizirati v kratkem, prizadevati pa si bo treba vendarle tudi za to.

Opozorilu občinam, gradbenim podjetjem, event. šolam itd., ki bi občasno spet opomnilo ljudi na postopek ob odkritju slučajne najdbe (sporočilo na pristojni zavod itd.), napovedujejo dosedanje izkušnje na terenu kratkotrajen uspeh. Vsekakor pa te oblike tako kot tudi drugih načinov vzgoje in propagande ne bi smeli povsem zavreči. Dosledno izvajanje zakonskih določil bo namreč vedno odvisno od stopnje kulture in razgledanosti ter zanimanja ljudi, ki so pri najdbi slučajno navzoči, taka opozorila pa so nemara del potrebne vzgoje.

Večina arheologov, ki dobro poznajo razmere po terenu, se zavzema za organizacijo mreže zaupnikov, ki bi jo organizirali v osebnem stiku s posamezniki. Ti bi bili za svoje delo, nadzor nad zemeljskimi deli itd., tudi nagrajeni. Povsem nemogoče je namreč, da bi arheologi nadzirali vsako delo, saj trenutno delajo arheologi v Piranu, Novi Gorici, Postojni, Kranju, Ljubljani, Novem mestu, Krškem, Brežicah, Celju, Mariboru in Ptujju in vsak od njih ima skrb za dokaj obsežen teritorij, del ozemlja pa sploh nima stalnega arheološkega nadzora. Organizacija zaupniške mreže bo seveda naletela na vrsto težav. Marsikje ne bo mogoče dobiti primernih ljudi, morda ne bodo mogli izpolnjevati dovolj vestno prevzete naloge, druge bomo naleteli na problem lokalnih zbiralec, pa tudi z zagotovilom potrebnih finančnih sredstev bodo težave. Vsekakor pa bo treba poskrbeti za sodelovanje primernih ljudi in se tudi truditi za potrebna finančna sredstva. Mogoče bo pri tem možno začeti z večanjem vsot, ki jih imajo nekateri muzeji za nabavo gradiva. Sčasoma pa bi si morali tudi zavodi oskrbeti potrebna finančna sredstva, da bi nagrajevali podatke, pomembne za izpopolnitev pregleda najdišč ali celo registra spomenikov. Izkazalo se je namreč, da marsikatero najdbo ni mogoče rešiti brez pomembnejšega finančnega stimulansa, saj nudi zasebni zbiralec in kupčevalec več, kot zmore muzej. Finančni moment je zelo pomemben npr. pri najdbah novcev, zlasti depojev novcev, ki pri najditeljih nujno zbujaajo predstavo o najdenem zakladu. Večkrat smo že opazili, da je bilo mogoče že skoro izgubljen novčni depo ali del depoja rešiti le z znatnimi finančnimi sredstvi (npr. intervencija numizmatičnega kabineta Narodnega muzeja pri najdbi depoja rimskega denarja v Ptujju leta 1961). Žal so tudi sredstva, ki so za to na voljo, še mnogo preskromna.

Praksa opozarja tudi na to, da bi urbanistični in gradbeniški predpisi morali vsebovati močnejša določila kot doslej, ki bi opozarjala izvajalce del na dolžnosti v primeru arheološke najdbe. Prve priprave so v teku. Ponekod so to arheologi dokaj zadovoljivo rešili že z lokalnimi forumi. Vendar je treba vskladiti varstvo za vso republiko.

Vsemu prizadevanju pa bo v prihodnje koristila tudi določitev varstvenega režima za arheološke spomenike in to, da bomo tudi imetnike pravilno opozarjali na spomenik in varstveni režim.

Iz vsega tega vidimo, da je reševanje posameznih arheoloških najdb pomembna naloga spomeniškega varstva, čeprav v njej ni mogoče takoj pričati

kovati rezultatov, ki bi bistveno spremenili dosedanja prakso ali celo izboljšali to, kar so posamezni arheologi v zavodih ali muzejih mogli do sedaj že storiti. Na prvi pogled se nam morda zde ta prizadevanja manj potrebna, ker niso posvečena večjim spomenikom, nepremičnim objektom in terenom, ki so marsikje prav tako zelo ogroženi, vendar nas pogled v vsakdanje dogajanje na terenu še vedno opozarja, da skrbi za slučajne najdbe nikakor ne smemo zanemarjati.

OPOMBE

¹ J. Kastelic, Varstvo spomenikov II

² S. Pahič, Varstvo spomenikov IX 1965 str. 190, 191

³ Mitteilungen der Zentralkommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale ozir. Denkmale ozir. Denkmalpflege 1856—1914.

PLANŠARSKA ARHITEKTURA V BOHINJU

ANKA NOVAK

V juliju 1965 sva etnograf in tehnični risar Gorenjskega muzeja ugotavljala stanje planšarskih naselij v bohinjskem kotu in dokumentirala spomeniško pomembna naselja in posamezne zgradbe. Namen akcije, ki sta jo omogočila Gorenjski muzej in Zavod za spomeniško varstvo v Kranju, je bil, da z zbranim gradivom utemeljimo vse potrebne spomeniškovarstvene ukrepe na tem področju. V kulturni pokrajini bohinjskih planin, ki jim daje planšarstvo s svojo arhitekturo posebno barvitost, je treba uvesti posebne spomeniške režime, da ohranimo spomenike te najznačilnejše materialne kulture prebivalcev bohinjskega kota.

S fotografijo, diapozitivi, risbami, izmerami in tlorisi sva dokumentirala planšarske zgradbe na planinah: Voje, Uskovnica, Praprotnica, Konjska planina, Jelje, Zajamniki, Konjščica in rovti na Šeh in Pokrovcih.

Arhitekturni tipi zgradb v nižjih in srednjih legah se ločijo od zgradb v višinskih planinah glede na obseg pašne dobe in splošno gospodarsko pomembnost posameznih planin. Spodnje planine obdajajo obsežne senožeti —

Kozmanova stan in staja na Zajamnikih.
— Foto A. Novak

Chalet et étable de Kozman à Zajamniki.
— Photo A. Novak

Koprivnik, mlin na veter. — Foto A. Novak
Koprivnik, moulin à vent. — Photo A. Novak

»Goniše« in pogradi v Kozmanovem stanu. — Foto M. Sajevec
»Goniše« (foyer) et lits de camp dans le chalet de Kozman. — Photo M. Sajevec

rovti (n. pr. Voje, Jelje, Na Šeh, Zajamniki), druge, npr. Uskovnica in Praprotnica so imele še do nedavna razvito tudi planšarsko poljedelstvo. Tu so sejali žito, največ oves, ječmen in tudi rž in sadili krompir. Dobršne ledinske površine so bile še pred nekaj leti na Pokrovcih, kjer imajo Češnjani in Jerečani svoje rovtne. Delo na senošetih in obdelovanje gorskih njiv je za daljšo dobo priklepalo domačine na planino in tudi pašna doba je na teh planinah trajala tako dolgo v jesen, dokler je dopuščalo vreme. Na Uskovnici, Praprotnici in v Vojah so del živine pridržali na planini, dokler ni zmanjkalo sena — tudi čez zimo. Vse te zahteve so vplivale tudi na način gradnje.

Stanovanjske stavbe so povečini zidane. Nekatere zidane »hišce« so — kot ohranjeni leseni brunasti »stanovi« — enocelične zgradbe z »gonišem« in pogradi, vendar prevladujejo (Voje, Uskovnica) dvocelične hišce, pri katerih je bivalni prostor ločen od veže — kuhinje z »gonišem«, ki ga je v mnogih primerih že zamenjal železen ali zidan štedilnik (posebno na Uskovnici in v Vojah). Bivalni prostor ima pogosto lončeno »kahlasto« peč (18. stol.), kar govori o obstoju zidanih dvoceličnih gorskih hišč že v 18. stol. Poznogotski portal na zidani gorski hišci na Pokrovcih pa govori celo za obstoj zidanih gorskih domov že v zgodnejši dobi. Pri starih brunastih stanovih in pri zidanih enoceličnih hišcah odhaja dim skozi vrata, ki so praviloma na pročelni strani.

Staje — hlevi za živino so samostojne, povečini še lesene zgradbe, kjer so pod streho shranjevali seno. V ta namen služijo tudi samostojne lesene zgradbe — »svisli«; najstarejše so brunaste, mlajše pa napravljene iz desk z zidanim temeljem in vogalnimi stebri. Na planinah z nekdanj močnim plan-

šarskim poljedelstvom (n. pr. na Uskovnici in na rovtih Pokrovcih) srečujemo manjše kozolčke — stoge, ki so služili za sušenje žita in detelje. Na Pokrovcih so taki stogi pod skupno streho s hlevom in »podom« — prostor nad hlevom, kjer so včasih mlatili žito — in vse to imenujejo s skupnim izrazom »staja«.

Propadanje patriarhalnih oblik bohinjkega planšarstva ogroža velik del planšarske arhitekture. Številne stavbe izgubljajo svojo funkcijo, zato odмира skrb za njih vzdrževanje, na drugi strani pa jim na planinah z ugodno, dostopno lego grozijo neustrezne adaptacije stanov in staj v vikende. V arhitekturi tako prvobitna in v urbanističnem smislu tako samosvoje organizirana planina Zajamniki je že načeta. Med enocelične brunaste stanove in zidane hišce in staje, postavljene po nepisanem pravilu v loku ob robu planinskega

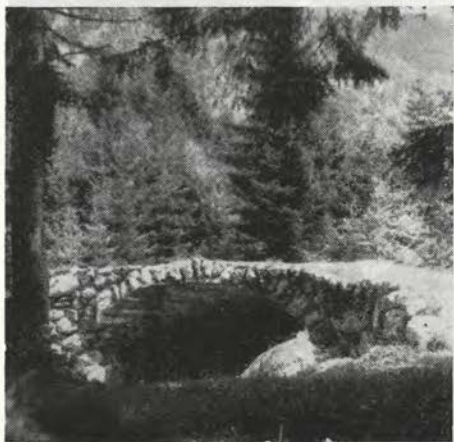
Uskovnica, lesen stan z ograjo in znamenjem (1848). — Foto A. Novak

Uskovnica, chalet avec enclos et oratoire (1848). — Photo A. Novak

pašnika kot nekakšna meja med pašnim svetom in rovti, se v zadnjem času vrtajo vikendi in nadstropna zidana zgradba ambicioznega lastnika prvotnega stanu. S propadajočim planšarstvom in nastopajočo avtomobilsko cesto čez Rudno polje preti Zajamnikom invazija vikendov, pred katero jih je treba zavarovati in vpeljati strog nadzor nad adaptacijami stanov, da ne bi tudi na Zajamnikih nastalo kaj takega, kar lahko že danes z obžalovanjem ugotavljamo na Uskovnici. Med vojno je bila planina požgana in zgradbe, celo nadstropne, ki so zrastle na planini po vojni, so grajene brez najmanjšega posluha za okolje in domače izročilo.

Varovati in ohraniti je treba Voje, ki skupaj s prelepim dohodom — rustikalno grajenim Hudičevim in Beraškim mostom — predstavlja etnografski in kulturnopokrajinski spomenik, posebej pa še dva brunasta stanova v Vojah — Andrejev stan (lastnik pri Andreju pod Studorom) in Fatov stan (lastnica Škantar Antonija, Stara Fužina 79). Od višinskih planin sva dokumentirala samo palnino Srenjanov — Konjščico. Stanovi višinskega tipa, ki pod eno streho združujejo živino in pastirje — spodaj je odprt prostor za živino, zgoraj stan z »gonišem« in pogradi — propadajo. Planina je z arhitekturo vred zapisana propadanju.

Beraški most v Vojah. — Foto M. Sajovic
»Beraški most« (Pont des mendiants) à Voje. — Photo M. Sajovic

Plotovi ob poti z Uskovnice na Praprotnico. — Foto A. Novak
Enclos le long du chemin de Uskovnica à Praprotnica. — Photo A. Novak

ANKA NOVAK: L'ARCHITECTURE DES ALPAGES DANS LA REGION DE BOHINJ

Dans la période d'après-guerre, notre économie rurale a subi de rapides transformations. Ce courant a également eu sa répercussion sur la coutume de la transhumance, jadis une des formes d'élevage constituant la principale activité de la population rurale de Bohinj. Et, ainsi, les chalets des alpages sont condamnés à disparaître, soit que leurs propriétaires cessent de les entretenir (ils n'ont plus de raison d'être), soit que, ça et là, sans goût et sans discernement, on les transforme en chalets de week-end, leur enlevant ainsi leur beauté première.

Les collaborateurs du Musée de Gorenjska (Hte Carniole) à Kranj, ont, de concert avec l'Office pour la protection des monuments, entrepris un travail de documentation systématique dans les alpages de Bohinj. Sur cette base on pourrait prendre des mesures relatives à cette région, à laquelle les alpages et leur architecture donnent une physionomie particulière.

SPOMENIKI LJUDSKE REVOLUCIJE V LITIJSKI OBČINI

VLASTO KOPAC

Jeseni 1965 si je medobčinski Zavod za spomeniško varstvo Ljubljana v sodelovanju s predsedstvom Zveze združenj borcev NOV Litije ogledal grobišča, obeležja in spomenike ljudske revolucije v litijski občini. Inventarizacija takih objektov na terenu je že takoj v začetku pokazala, da je bila akcija potrebna, čeprav podobnih nalog nismo pogosto vnašali v delovne programe spomeniške službe, češ da so same po sebi umevne in nujne.

Partizanska grobišča in grobovi talcev so marsikje zanemarjeni in nujno potrebni skrbne roke in skromnih sredstev, ki bi zadoščala za redno vzdrževanje in dostojno podobo zadnjega domovanja borcev in talcev, padlih v naši ljudski revoluciji. Nekatera grobišča so še brez napisov in imen pokopanih. Takšen primer je partizansko grobišče pri cerkvi na vrhu Slivne.

Obeležja, največkrat spominske plošče, polobelani kamni, obeliski, stebriči ali kvadri, izklesani iz enega kosa naravnega kamna, dobro prenašajo mraz in padavine in ne kažejo večjih okvar. Ponavadi so le črke potrebne obnove in črkoslikarjeve roke.

Boren spomenik, ki označuje mesto smrti nar. heroja Lojzeta Hohkrauta. — Foto V. Kopač

Pauvre monument qui indique le lieu où le héros national Lojze Hohkraut est mort — Photo V. Kopač

Spomeniki, kolikor so jih zasnovali dovolj kvalitetni in kreativni oblikovalci, izdelali pa iz naravnega materiala solidni obrtniki, so še v dobrem stanju in ne terjajo večjih popravil ali konsolidacijskih posegov. Takšen primeriki zahtevajo večjih sredstev za konsolidiranje, ponovno ureditev, oblikovanje, oziroma preoblikovanje. Zato so takšni spomeniki, če upoštevamo vzdrževalne stroške, tudi dražji.

Podobne ugotovitve se nam ponujajo pri ogledih in inventarizaciji spomenikov NOB v drugih okoliših in občinah. Zato se nam vsiljuje ugotovitev, mer je osrednji spomenik v Litiji, delo pokojnega arhitekta Jožeta Plečnika, ki mu zob časa še ni mogel do živega. V drugih primerih, ko so postavljale spomenike sicer zelo požrtvovalne, toda nevešče roke, jih oblikovale in gradile iz slabšega materiala, pa sta jih korozija in zmrzal že načeli. Takšni spoda je za vzdrževanje in ohranitev teh nemih prič naše bližnje zgodovine, nujno potrebno strokovno sodelovanje spomeniške službe z združenji borcev NOV v posameznih občinah, ki lahko materialno in fizično omogočijo marsikatero prepotrebno konsolidacijsko akcijo na spomenikih ljudske revolucije v njihovem okolišu.

Dosedanje potrebe na terenu in naša praksa kažejo, da je treba v delovnih programih spomeniške službe obrniti našo dejavnost tudi v to smer.

V naslednjem navajamo nekatere ugotovitve in predloge našega zavoda za ureditev spomenikov in obeležij ljudske revolucije v okolici Litije:

Spominsko obeležje na kraju, kjer je padel Lojze Hohkraut

Obeležje stoji na planem, travnatem svetu za vasjo, od koder je širok razgled na okolišno pokrajino. Na betonskem kvadru stoji plošča z napisom, vzdana v betonski okvir s simbolom Triglava na vrhu. Obeležje je dokaj revno in po svoji obliki in obdelavi ne poudarja dovolj osebnosti in dela revolucionarja Lojzeta Hohkrauta. Okolica spomenika je naravna in ne potrebuje dopolnil.

Predlog za sanacijo in ureditev:

Izdelati je treba načrt za ureditev spomenika. Na že stoječi betonski kubus naj bi postavili kamnit kvader z vsekanim tekstom, podstavek (iz grobega betona) pa je treba ometati s pranim teracom.

Javorski pil, spomenik nad cesto

Spomenik na Javorskem pilu je drevje že tako zaraslo in zakrilo, da ga komaj opazimo s križišča poti na prevalu. Sam obelisk je dobro ohranjen, pogled nanj pa motijo trije navzven nagnjeni drogovi za zastave, ki stojijo pred spomenikom. Okoli spomenika raste plevel in podrast.

Predlog za sanacijo in ureditev:

Omenjene tri drogeve je treba prestaviti v ozadje spomenika in jih zasediti navpično z enakimi medsebojnimi razstoji. Posekati je treba drevje, odpreti pogled na obelisk s križišča poti in opletii plevel ter odstraniti podrast, kot je bilo sklenjeno na komisijskem ogledu v jeseni 1965. Obnoviti je treba tudi črke na obelisku.

Grobišče pod Javorskim pilom

Grobišče, ki ga zaznamujeta dva prizmatična kamna, leži v zeleni globeli pod Javorskim pilom. Globel obdaja gozd, nad grobiščem pa raste samotno drevo. Bela kamna, kontrastno zeleno okolje in samotno drevo ter sama gomila učinkujejo pietetno. Grobišče in spomenik sta v redu vzdrževana in ne potrebujeta nikakršnih sanacijskih posegov.

Popraviti bo treba samo črke v napisu na kubusu.

Grobišče pod Javorskim pilom je ohranilo naravno okolje in ga pietetno vzdržujejo. —
Foto V. Kopač
Tombeaux sous Javorski pil qui ont gardé leurs environs naturels et qui sont maintenus avec
piété. — Photo V. Kopač

Spomenik v Jevnici

Spominski steber iz naravnega kamna stoji v osi lokalne ceste, ki vodi čez viseči most in skozi železniški podvoz v Jevnico. Na stebru so vklesana imena padlih, na stranskih ploskvah stebra pa zimzelenova in lipova vejica. Okoli okrogle kamnite ploščadi so razporejeni stebriči. Steber je dobro ohranjen, le sledovi na severni plati kažejo, da deževnica pronica v steber.

Predlog za sanacijo in ureditev:

Zaželeno je ureditev okolice. V ta namen je treba podreti letvasto ograjo za spomenikom in razširiti trato, na kateri stoji ploščad s spominskim stebrom. Predvideno je, da bodo trato zasadili z listavci, kar bo dopolnilo prostor s spomenikom.

Na vrhnji ploskvi spominskega stebra je ostala vsekana štirioglata luknja, ki je bila potrebna pri postavljanju spomenika. To luknjo, v kateri se nabira deževnica in odtod namaka steber, je treba zaliti s cementno malto.

Načrt za ureditev in zasaditev okolice spomenika bo izdelal Zavod za spomeniško varstvo Ljubljana.

Krautbergerjevo spominsko obeležje

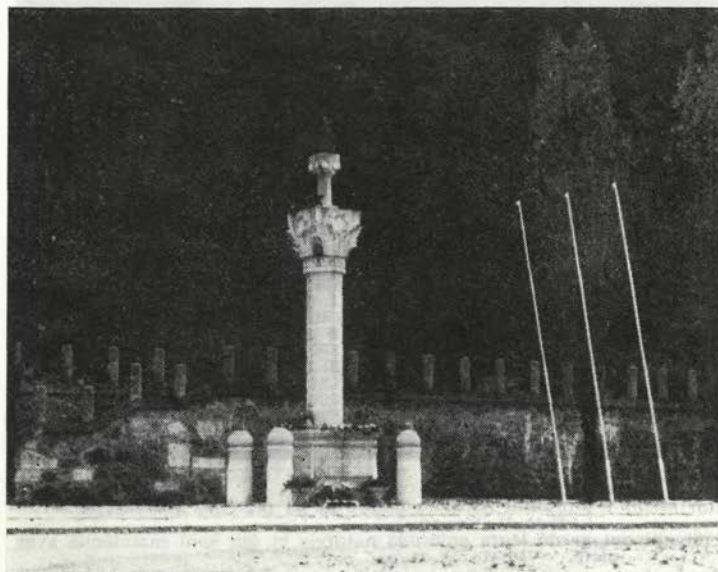
Spomenik Antonu Krautbergerju-Jugu stoji v strmem, z drevjem poraščenem bregu nad ozko dolino in ga sestavljajo kamniti kvadri. Vanje je vridana plošča z napisom. Do spominskega obeležja vodi iz doline strma, ozka steza.

Obeležje je trdno zgrajeno in v redu vzdrževano, zato niso potrebni nikakršni posegi ali popravila.

Spomenik v Kresnicah

Spomenik, ki stoji nad brežino ob cesti, je zadovoljivo ohranjen.

Predlog za sanacijo in ureditev:

Osrednji spomenik NOB v Ljubiču, stvaritev arhitekta Jožeta Plečnika. — Foto V. Kopač

Monument central de la Lutte nationale pour la liberté à Ljubič, oeuvre de l'architecte Jože Plečnik — Photo V. Kopač

Neurejeno partizansko grobišče brez posvetila in napisov pri cerkvi vrh Slivne.
— Foto V. Kopač

Tombeaux de partisans négligés, sans dédicace et sans inscriptions, près de l'église à Slivna. — Photo V. Kopač

Prepleskati je treba peterokrako zvezdo na spomeniku, obnoviti črke in okolico očistiti podrasti in plevla.

Litija, osrednji spomenik ljudske revolucije

Spomenik v obliki stebra s kapitelom in manjšim stebričem na vrhu je projektiral pokojni arhitekt Jože Plečnik. Mogočni steber stoji ob vhodu v Litijo. Na njim je kamnita škarpa s stebriči, nad njo pa se dviga pobočje hriba, poraščeno z akacijami in redkimi iglavci. Ob vznožju stebra so štirje manjši stebriči, na desni strani pa trije vzporedni, nagnjeni drogovci za zastave.

Predlog za sanacijo in ureditev:

Pogled na spomenik zakriva prometna tabla, zato jo je treba odstraniti. Okolico samega spomenika je treba parkovno urediti in posaditi s trajnicami, pobočje hriba pa zasaditi z borovci. Pred spomenik je namestiti kamnito ploščo za postavljanje in prižiganje sveč. Pozneje bo treba tudi odstraniti topole ob spomeniku, ki jih že porašča mah. Tako bo steber vzbujal še močnejši vtis.

Sava, spominski kamen

Skromen spominski kamen stoji na trikotni trati na stikališču ceste in dveh poti.

Predlog za sanacijo in ureditev:

Obležje bi kazalo preoblikovati, tako da bi z obliko in mero poudarjalo pomen žrtev, katerih imena so vklesana na poligonalnem kamnu. Kazalo bi ga na novo zasnovati, pri tem pa uporabiti nekatere sestavne dele sedanjega obležja.

Slivna, partizansko grobišče pri cerkvi

Šest partizanskih grobov je razvrščenih na notranji strani pokopališkega zidu, med njimi in cerkvijo je prehod, nad gomilami stoji lesen križ, pokopališki zid pa je potreben popravila. Grobovi so brez vsakršnega napisa in posvetila. Gomile so lepo vzdrževane.

Predlog za sanacijo in ureditev grobišča:

Grobove je treba zaznamovati z naravnim kamnom s posvetilom in vklesanimi imeni šestih pokopanih borcev. Obležje naj se naslanja na pokopališki

zid. Urediti je treba zid nad grobovi, popraviti leseno ograjo, ki obdaja grobišče, in urediti okolico.

Spodnji Log, spominski kamen

Kamen stoji na travniku pod vaško cesto. Z licem je obrnjen proti vasi in vaščani želijo, da tako tudi ostane. Tudi to obeležje je po svoji obliki in meri preskromno. Oblikovano je podobno kot tisto na Savi.

Predlog za sanacijo in ureditev:

Obeležje bi kazalo preoblikovati, tako da bi v obliki in meri poudarjalo pomen žrtev. Najbolje bi ga bilo na novo zasnovati in pri tem uporabiti nekatere sestavne dele sedanjega obeležja.

Šmartno pri Litiji, spomenik ob vhodu v naselje

Obelisk iz naravnega kamna in ležeča plošča z napisom sta v redu vzdrževana.

Predlog za sanacijo in ureditev:

Ležečo ploščo z napisom je treba namestiti višje. V ta namen sta potrebni dve kamniti štokani prizmi vel. $20 \times 40 \times 75$ cm, ki ju je postaviti pokonci na že stoječa temelja sedanjih nizkih podstavkov napisne plošče. Na oba nova podstavka položimo napisno ploščo z vklesanim napisom, ki ga je treba obnoviti.

Med cesto in dohodom do spomenika naj komunalno podjetje postavi odbijače v primerni medsebojni razdalji, da preprečimo parkiranje avtomobilov pred spomenikom.

Tri poševne drogove za zastave je treba prestaviti na desno stran spomenika (gledano s ceste) in jih zasaditi navpično, tako da bodo vzporedni z obeliskom.

Šmartno pri Litiji, spomenik pred poslopjem Lesne industrije

Na kamnitem podstavku stoji lesen spomenik z vrezanimi imeni. Pokriva ga bakrena piramidasta streha s peterokrako zvezdo na vrhu. Spomenik vzdržuje kolektiv podjetja, zato niso potrebna še posebna vzdrževalna dela. Zbuditi je treba le pieteto okoliških stanovalcev, ki včasih navezujejo vrvi na spomenik in na njih sušijo perilo.

Štanga, določitev prostora za spomenik

Za postavitev spomenika je predvideno dominantno mesto nad vasjo. Prostor je zelo dobro izbran: širok razgled na okolišno pokrajino, zadostna odmaknjenost od vaških hiš in lega na vzpetini nad zaselkom.

Prav te značilnosti prostora terjajo večji in vidnejši spomenik, ki naj bi s svojim zagonom kvišku obvladal okolišni prostor. Za postavitev takšnega spomenika pa bi bila potrebna izdatna sredstva.

Zato je komisija, sestavljena iz predstavnikov ZB NOV Litija in medobčinskega Zavoda za spomeniško varstvo Ljubljana, predlagala cenejšo rešitev, ki bi jo glede na realne pogoje lahko izvedli v letu 1966.

V središču vasi bi na pročelje šole v Štangi vzdali ploščo s posvetilom. Tako bi poudarili pomen Štange v narodnoosvobodilni vojni in obenem vklesali imena ljudi iz vasi in okolice, ki so padli v NOV.

Spomenik, ki ohranja spomin na spopad partizanske enote z Nemci leta 1941. — Foto V. Kopac

Monument, qui garde le souvenir du combat d'une unité de partisans avec les Allemands en 1941. — Photo V. Kopac

Tisje, spomenik nad zaselkom

Spomenik, oziroma obeležje, ki ohranja spomin na spopad partizanske enote z Nemci v letu 1941, je zgrajen iz lomljenca, vezanega s cementno malto. V piramidasto prednjo stran je vzdana napisna plošča z besedilom. Obeležje je v dobrem stanju, obdaja ga naraven gozd in zato okolica ne potrebuje popravkov.

Predlog za sanacijo in ureditev:

Kolikor je popustila cementna malta v stikih med kamni, je treba rege ponovno zastičiti. Popraviti je tudi črke v besedilu.

Vače, spomenik ob cesti pred vasjo

Spomenik stoji ob cesti, ki vodi iz doline Save na Vače. Pravokoten prostor je zasajen z rožami in obdan z ograjo iz umetnega kamna. Na plošči, ki jo zgoraj zaključuje simbol Triglava z rdečo zvezdo, so vklesana imena. Spomenik z ograjenim in zasajenim prostorom je v redu vzdrževan, prav tako okolica. Tuja je le cipresa za spomenikom. V ozadju se dviguje Slivna.

Predlog za sanacijo in ureditev:

Zasaditi je treba še nekaj dreves listavcev za ozadje spomeniku, odstraniti cipreso in obnoviti napis na plošči.

Spomenik na pokopališču na Vačah

Grobišče je ograjeno z ograjo iz umetnega kamna, v zid pokopališča pa je vzdana napisna plošča.

Predlog za sanacijo in ureditev:

Na grobišče ob pokopališki zid je treba postaviti vidnejši spomenik iz naravnega kamna z vklesanimi imeni ter popraviti pokopališki zid nad grobiščem. Spomenik naj bi bil viden prek pokopališkega zidu.

Vače, spomenik nad vasjo

Spomenik na kraju, kjer so Nemci streljali talce, stoji v bregu nad

cesto. V ozadju je gozd, do spomenika pa vodi krajša, strma pot. Objekt je dobro vzdrževan in trdno izdelan iz umetnega in naravnega kamna. Na dveh marmornatih ploščah so imena talcev.

Predlog za sanacijo in ureditev:

Pobočje pod spomenikom je treba posaditi s trajnicami, predvsem s kotonastrom in rušjem, obnoviti črke na spomeniku ter nadelati in utrditi pot, ki vodi do spomenika.

VLASTO KOPAC: LES MONUMENTS DE LA GUERRE DE LIBERATION DANS LA COMMUNE DE LITJA.

L'auteur a en compagnie avec les représentants de l'Union des Combattants de Litija inspecté les monuments et les pierres commémoratives de la Guerre de Liberation dans le ressort de la commune de Litija. En base de ces constatations l'Office de la conservation des monuments historiques a élaboré une proposition, concernant leur assainissement respectivement une réorganisation de leurs environs.

L'inspection des autres communes a fait preuve des situations semblables. A cause de cela, les offices de la conservation des monuments historiques devraient avoir en leurs programmes de travail aussi l'élaboration des propositions d'entretien et d'assainissement des monuments et des pierres commémoratives de la Guerre de Liberation.

Tiše, spomenik nad kmetom
Spomenik, oziroma obeležje, ki označuje spomin na spopad partizanske
enote z Nemci v letu 1941, je vgrajen v kamneno steno, ki je del
malo. V bližini spomenika je vrt, ki je v dobrem stanju. Vrtu
okoliščine, ki v dobrem stanju, obdaja ga marmorni gozd in vrtu
partizanske pobornikov.
Predlog za sanacijo in ureditev:
Količnik je popravila cementna malta v vidnih mestih, ki jih
popravno zamenjati. Popraviti je tudi črke v besedilu.
Vače, spomenik ob cesti pred vaso
Spomenik, koji ob cesti, ki vodi iz doline Save na Vače, Trnovsko
stoja je zasnovan v obdobju iz umetnega kamna, na plošči.
ki jo okrasijo različne simbole Triglava, s tembo kvadrat, na
Spomenik je oprejen in zasnovan v obdobju iz umetnega kamna. V
okoliščine, ki jih je oprejen in zasnovan v obdobju iz umetnega
kamna. Vrtu je v dobrem stanju, obdaja ga marmorni gozd in vrtu
partizanske pobornikov.
Predlog za sanacijo in ureditev:
Količnik je popravila cementna malta v vidnih mestih, ki jih
popravno zamenjati. Popraviti je tudi črke v besedilu.
Vače, spomenik na pokopališču na Vačah
Grobišče je oprejen in zasnovan iz umetnega kamna, vrtu
vrtu je v dobrem stanju, obdaja ga marmorni gozd in vrtu
partizanske pobornikov.
Predlog za sanacijo in ureditev:
Na grobišču ob pokopališču, ki je vrtu oprejen in zasnovan
naravnega kamna, vrtu je v dobrem stanju, obdaja ga marmorni
gozd. Spomenik naj bi bil viden prek pokopališkega vrtu.

VARSTVO KULTURNIH SPOMENIKOV DRUGOD

RESTAVRATORSTVO V ITALIJI

IZIDOR MOLE

Istituto centrale del restauro v Rimu spada med najuglednejše znanstvene ustanove ne samo v Italiji, temveč tudi v svetu. Uveljavil se je predvsem z dolgoletnim praktičnim delom tako doma kot v tujini. Restavradorji s tega inštituta so reševali spomenike že domala na vseh celinah. Njihova praksa sloni na trdnih teoretskih temeljih, ki so si jih zgradili v letih po drugi svetovni vojni.

Vsaka restavratorska delavnica da restavrirani umetnini — hote ali ne hote — svoj pečat. Zato je po rimskih muzejih in galerijah kaj lahko ločiti umetnine, ki so šle skozi delavnice tega inštituta, od drugih. Čeprav so druge delavnice več ali manj privzele načela Centralnega inštituta, jih ta po zanesljivosti svojega dela vendarle daleč prekaša.

Zanimivo bi bilo primerjati njihov način restavriranja z našim, vendar moramo prej vsaj na kratko opisati razmere v Italiji, ki se močno razlikujejo od naših. Pri nas so vse do pred nekaj leti restavrirali le priložnostno, tam pa imajo že večstoletno izročilo. Zato imamo pri nas oprava pretežno z umetninami, ki niso bile še nikoli restavrirane, njim pa povzročajo največje težave ravno stare restavracije.

V Italiji, posebno pa še v Rimu, lahko govorimo o pravem restavriranju že v renesansi, ko je navdušenje za antiko spravilo na svetlo veliko množino več ali manj poškodovanih plastik. Ker so tedaj tudi sami čutili antično, je razumljivo, da so skušali obnoviti vse manjkajoče dele v antičnem slogu. Naslednja primera naj pokažeta, da temu niso bili vedno kos.

Znano Laokoontovo skupino (najdeno 1506) je prvi dopolnil Montrosoli po zamišljeni diagonalni, kasneje pa Vergora kot centralno zaključeno kompozicijo. Niti prva niti druga restavracija ni bila izvedena po danes veljavnih načelih, vendar se je kompozicija s svojimi dostavki vred kot celota tako zasedrala v naši predstavi, da nam kot torzo ne bi več ugajala. Dioskure na Kvirinalu so šele 1589 na novo komponirali z obeliskom in fontano, tako kot jih vidimo še danes, medtem ko so bili prej postavljeni pred steno, tako da so bili konji brez zadnjih polovic.

Predelave v renesansi pa so bile še kar znosne v primeri z baročnimi. Takrat so se ljudje čutili že vzvišene nad antiko in so najdene umetnine krojili čisto po svoje. Znan je primer, ko je nekdo uporabil odlomke vsaj šestih različnih sarkofagov in si iz njih napravil novo samostojno kompozicijo za okras nad portalom. V muzeju na Kapitolu vidimo med gozdom več ali manj pristnih plastik tudi Ranjenega gladiatorja, ki ga je kipar Monnot

predelal iz antične kopije Mironovega Metalca diska. Iz tega časa je mogoče še najbolj posrečena Berninijeva kompozicija fontan z obeliskom na Piazza Navona, zato pa je tem bolj neokusen kip sv. Boštjana, predelan iz antičnega Zeusa, ki stoji v cerkvi sv. Neže prav poleg tega trga.

Veliko škode in zmede je v tem času povzročila trgovina s starimi umetninami. Po vseh evropskih dvorih in dvorcih, celo v Angliji, se je razpasla moda zbiranja starih rimskih kipov. In glej čudo! Blaga je bilo vedno dovolj. Rimsko podzemlje je bilo neizčrpno. Danes vemo, da je bil lahko srečen tisti, ki je dobil kip, pri katerem je bil vsaj majhen del pristen. Pripravljanje »starih« umetnin za izvoz pa že ni bilo več restavratorstvo, temveč kvarjenje in ponarejanje umetnin. Škoda, da je toliko takih izdelkov ostalo doma v Rimu. Če vas torej zgovorni rimski ciceroni danes ne morejo prepričati o visoki umetniški vrednosti teh zmazkov, si lahko samo čestitate, ker imate še nepokvarjen okus.

V dobi prosvetljenstva in romantike se je stanje precej popravilo, tako da lahko govorimo le še o posameznih primerih. Omenimo samo najhujšega: sv. Jožefa z lilijo, predelanega iz Apolona.

Slikam se je v preteklosti godilo nekoliko bolje kot kipom predvsem zato, ker so iz antičnih časov ostale ohranjene samo freske in mozaiki in so še ti ostali večinoma neodkriti do najnovejših časov. Tabelno slikarstvo pa je doseglo najbujnejši razvoj šele v času, ko so najbolj vneto obnavljali antično plastiko. Vendar je do danes malokatera slika ušla rokam nespreditnega restavratorja. Pri tem so radi zahajali v dve skrajnosti: na slike so mazali vedno nove in nove plasti firneža, tako da danes razločujemo skoraj samo še rjavo barvo. S tem so skušali dati slikam čim starejši videz in to delajo še danes. V cerkvi sv. Marcela so celo okna zasteklili rumeno. Druga, bolj škodljiva skrajnost pa je bila, da so slike preslikali, brž ko so izgubile prvotno svežino. Primer sv. Magdalene Palme mlajšega, ki je opisan v tem zvezku, nikakor ni osamljen.

Freske so začeli restavrirati v Italiji razmeroma pozno. Kot prvo omenja zgodovina Aldobrandijevo svatbo (leta 1605). Šele z odkritjem Pompejev v 18. stoletju lahko govorimo o načrtni skrbi za ohranitev te vrste slikarije. Po zaslugi prosvetljenstva so napravili velik korak naprej, saj fresk niso več dopolnjevali, temveč samo konservirali. V spoštovanju do izvirnika so šli tako daleč, da so pustili celo razpoke. Morda nas ravno zato pompejske freske pritegujejo danes veliko bolj kot vsa rimska »antična« plastika. Škoda, da niso tako tenkovestno restavrirali tudi starorimskih fresk. Na Foro Romano in na Palatinu so pred desetletji pritrdili fresko omet na podlago kar s kosi kovine v obliki črke »T«, robove pa uklenili v široke cementne pasove. Ti pasovi delujejo zelo neestetsko, ker vnašajo nov element nekakšnih vijug, ki jih prej ni bilo, škodujejo pa tudi po tehnični strani, ker vpijajo vlago in tako pospešujejo propadanje slikarije. Na Centralnem institutu so seveda odločno proti takemu restavriranju in te fragmente rešujejo neljubih oklepov, kolikor jim dopuščajo čas in omejena sredstva. Tega pa mnogi inozemski priložnostni restavratorji ne vedo in preprosto prenašajo v svojo domovino le to, kar vidijo. Kot primer naj navedem sicer dobro restavrirane freske v Zanigradu, ki so pa popolnoma po nepotrebnem na široko obrobline s kazeinsko malto.

Odstranjevanje cementnih robov ni najtežje delo, ki ga morajo opravljati restavratorji Centralnega instituta. Sive lase jim dela zidna vlaga in to, da je vsa površina fresk premazana s kakim sredstvom za poživitev barv, največkrat z voskom. Velik del fresk, ki jih danes vidimo v Rimu, od antičnih do baročnih, je premazan z voskom. Skoraj ne najdemo več tiste prave svežine barv, ki je tako značilna za naše, še z ničimer premazane gotske freske.

Na Centralnem institutu so dokazali, da je vosek škodljiv, saj se nanj lepi umazanija, zapira površino, saponificira, pospešuje izločanje soli, včasih pa se celo kemično veže z ometom v kalcijev cerat, ki ga ni več mogoče spraviti iz zidu. Zanimivo pa je, da sem opazil v cerkvi sv. Anastazije še čisto na sveže povoščeno fresko. Seveda je to napravil neki restavrator-amater brez vednosti spomeniškega varstva.

Tragično pri vsem skupaj pa je, da tudi na Centralnem institutu premazujejo komaj očiščene freske, ker jih morajo zaščititi, sicer bi v skrajno umazanem zraku sedanjega Rima prav kmalu razpadle. Za premazovanje so doslej uporabljali šelak, zdaj pa vse bolj raztopine umetnih smol. Šelak pušča na površini rumenkast odtенок; umetne smole te pomanjkljivosti sicer nimajo, vendar povzročajo nekak smolast videz.

Še pomembnejše kot zavarovanje površine pa je to, da preprečimo pot vlagi in solem. Zato na Centralnem institutu večino fresk najprej snamejo. Sneta freska pa na žalost izgubi precej izvirne lepote. V cerkvi S. Maria Antiqua na Foro Romano vidimo nerestavrirano fresko, ki je že popolnoma propadla in bi jo lahko primerjali z razpadajočim truplom, in sneto, na okvir napeto in s šelakom premazano fresko, ki pa spominja na posmrtno masko. Enak vtis vzbuja tudi slikarija v Casa Livia na Palatinu. Tehnična stran dela, ki so ga tam opravili sodelavci Centralnega instituta, vsekakor zasluži priznanje. Ogromne freske so v celo sneli s sten in jih ponovno namestili približno 10 cm vstran. Čeprav so ti podzemeljski prostori celo za naše pojme skrajno vlažni, je slikarija po več letih ostala nespremenjena.

Prav v zadnjem času je Centralnemu institutu uspelo rešiti vprašanje izolacije fresk tako, da še vedno ostanejo povezane s steno. Na zadnjo stran snete freske nalepijo plast stiropora in armaturo ter nato vse skupaj vzdajajo na prvotno mesto kar z navadno malto. Tako niti ne opazimo, da je bila freska sploh kdaj sneta. Stiropor se odlikuje predvsem kot toplotni izolator, ker preprečuje izločanje zgoščene zračne vlage na površini fresk.

Iz doslej povedanega vidimo, da Centralni institut nima lahkega dela. Za zadrževanje propadanja umetnin, še bolj pa za odkrivanje raznih ponaredkov in goljufij, so potrebne obsežne tehnološke raziskave. Na voljo so mu odlični strokovnjaki, obenem pa se povezuje z drugimi restavratorskimi delavnicami doma in v tujini. Skupno raziskujejo različne kamenine, vplive mikroorganizmov na veziva in podobno, sami pa so ugotovili vzroke črnitve cinobra, vpeljali so nov, izboljšan način parketaže pri lesenih tablah, vprašanje napenjanja platen so rešili z avtomatskimi napenjalci, precej so že pojasnili tehnično stran pompejskih fresk, zdaj pa raziskujejo enkaustiko. Po tehnični opremljenosti se seveda ne morejo primerjati z belgijskim institutom, zato pa mu lahko posojajo svoje strokovnjake.

Še tako popolni tehnični postopki pri restavriranju umetnin pa bi lahko bili škodljivi, če ne bi delali po jasnih teoretskih načelih. Bivši direktor

instituta Cesare Brandi ima največ zaslug, da so v tem pogledu dosegli vodilno mesto.

Ali lahko restavratorska načela rimskega instituta brez pridržkov sprejmemo tudi za naše razmere? Oni pravijo: Če pri predmetu prevladuje dokumentarna ali arheološka vrednost, naj se restavrira po zgodovinskem načelu: lahko ostanejo vsi dodatki, ki dokumentirajo dobo, v kateri so nastali, odstraniti pa je treba vse, ki skušajo posnemati izvirnik. To vodilo je zelo preprosto. Bolj zapleteno je načelo estetske restavracije, ki mora imeti prednost pred zgodovinskim vselej, kadar gre za predmet umetniške vrednosti. Po tem načelu je treba odstraniti vse kasnejše dodatke, izvirnik pa restavrirati tako, da se njegova umetniška vrednost še bolj uveljavi. To razlago si vsakdo tolmači po svoje, Brandi pa meni: »Umetnina predstavlja v času od nastanka do danes sama v sebi zaključen krog, v katerega ne smemo posegati. Zato morajo biti vse morebitne retuše zunaj tega kroga, morajo se torej po strukturi jasno ločiti od izvirnika.« Na tej osnovi se je Centralni institut odločil za črtkane retuše, ki so pa postale že prava maniira in se morda drugod prav zato nikakor ne morejo ogreti zanje. Vendar pa tudi Brandi ni za dosledno izvajanje načela zaključenega kroga. Kadar je umetnina razbita v posamezne dele, ali kadar manjka njen bistveni del, dovoljuje rekonstrukcijo po načelu psihologije oblik (Gestaltpsychologie), po kateri vrednost celote pomeni nekaj več kot le vsoto njenih posameznih delov.

Vsa ta načela imajo že splošno veljavo. Prav bi bilo, da bi tudi pri nas dobila čimprej domovinsko pravico, čeprav nikoli ne bomo razumeli njihove tenkovestnosti, saj celo najmanjšo poškodbo retuširajo črtkano, samo da ostane umetnina res do kraja pristna. V primeri z nami imajo preveč opravlja s ponaredki iz preteklosti, da bi si upali delati nove. V iskanju pristnosti

Giottova smrt sv. Frančiška (S. Croce, Firenze) pred restavracijo
La Mort de St François de Giotto (S. Croce, Firenze), avant la restauration

gredo morda včasih predaleč, npr. ob restavraciji Giottove freske Smrt sv. Frančiška v cerkvi S. Croce v Firencah. Po odstranitvi kora v 18. stol. je takratni restavrator dopolnil manjkajočo slikarijo in preslikal še vse ostalo v tako popolni giotovski maniri, da je veljala za pristno vse do sedanje restavracije. Zdaj pa niso sneli le preslikav, temveč tudi doslikave in nato prazna mesta nevtravno tonirali. Imamo torej opravka s čisto konservacijo, vendar bolj v zgodovinskem kot v estetskem pomenu, kajti odstranjeni so vsi dodatki, ki skušajo nekaj ponarejati v zgodovinskem smislu. Zato pa je ostala velika pravokotna cezura, ki ni v prid estetskemu pojmovanju celote. Pri nas smo imeli precej podoben primer pri Sv. Primožu nad Kamnikom. (Glej Varstvo IX) Tudi tukaj je restavrator v 19. stol. vse freske preslikal in doslikal manjkajoče dele. Pri sedanji restavraciji pa smo po napotkih dr. Steleta odstranili samo vse preslikave, doslikave pa pustili, oziroma že odstranjene ponovno doslikali. Zagovorniki korenite restavracije v Firencah imajo morda opravičilo za drugačno ravnanje: tam je restavrator ponaredil slog, tukaj ga pa ni; Goldensteinova slikarija se namreč že na prvi pogled loči od prvotne. Torej ni ponaredek in doslikave lahko ostanejo. Kaj pa, če bi bile Goldensteinove retuše boljše in tudi po slogu približane izvirniku? Če se strogo držimo teorije, pridemo do zaključka, da večje mojstrstvo nima pravice do obstanka. Zato je treba vsak primer posebej preučevati tako z zgodovinske kot z estetske strani. Vrednotenje umetnine samo po njeni večji ali manjši pristnosti, ki se danes vse bolj uveljavlja ne le v Italiji, temveč po vsem svetu, pa je v bistvu samo cenitev vrednosti v denarju, saj mora *lepo* vprašati *pristno*, če je še *lepo*. Vendar denar v nobenem primeru ne more biti enakovredno nadomestilo umetnine, že zato, ker ni nenadomestljiv. Kakor hitro

Prav ta freska po restavraciji. Oba posnetka sta iz publikacije Ragguaglio delle Arti
La même fresque après la restauration. Les deux copies sont prises de la publication Ragguaglio
delle Arti

postane merilo denar, dobi glavno besedo trgovina, ta pa se ne ustavi pred ničemer. Če ji manjka pristnih umetnin, si jih preskrbi, po potrebi kar s serijsko izdelavo. Tako se prizadevanje za pretirano pristnost sprevrže v njeno nasprotje.

Našemu spomeniškem varstvu radi postavljajo za zgled sosednjo Italijo, češ da znajo tam iz vsakega spomenika napraviti vabo za turiste in si tako preskrbijo sredstva za njegovo ohranitev. Vprašamo se lahko, ali tako ravnanje ne prinaša več škode kot koristi. V Vatikanskih muzejih so na primer, da ne bi vzbujali pohujšanja, vse kipe golih ljudi kastrirali, da o drugih primerih ne govorimo. Pri nas do takih skrajnosti seveda ne more priti, lahko pa v tej zvezi omenimo hrastoveljske freske. Čeprav so najbolj znane in najbolj obiskane, se z njihovo restavracijo ne moremo ponašati. S premazi so tako zretuširane in »osvežene«, da se bistveno razločujejo od podobe, ki so jo nudile ob odkritju. Snobom in nepoučenim pa so ravno »osvežene« najbolj všeč. To trenutno stanje nam ne sme biti merilo, nasprotno, vzgojiti moramo obiskovalce, da bodo znali ceniti tudi »nepolepšano« lepoto.

VIRI

¹ Bollettino dell'Istituto centrale del restauro, 8—44, Istituto poligrafico dello Stato, Roma

² Michelangelo Cagiano de Azevedo: Il gusto nel restauro delle opere d'Arte antiche, Olympus, Roma 1948.

Izidor Mole:

LES TRAVAUX DE RESTAURATION EN ITALIE

Pour établir une comparaison entre les travaux de restauration en Italie et chez nous, il faut rapidement se pencher sur le passé. Nous voyons malheureusement qu'en Italie, on a surtout travaillé contre les principes généralement en usage. A l'époque de la Renaissance, on a complété l'original dans le style antique, à l'époque du baroque on a fait des compositions individuelles, et ce n'est qu'au dix-huitième siècle qu'on a commencé à attribuer à l'original sa véritable valeur. Dans le domaine commercial, ce sont le renouvellement et les faux qui ont prévalu. Les restaurateurs d'aujourd'hui ont fort à faire surtout lorsqu'il s'agit d'oeuvres d'art qui ont été mal restaurées dans le passé. Chez nous, en Slovénie, cette difficulté ne se présente pas, car nous travaillons en premier lieu sur des oeuvres d'art dont la détérioration est due à des causes naturelles.

Les Italiens ont tiré de précieux enseignements des erreurs du passé. Ce qui le prouve, ce sont les succès de l'Istituto centrale del restauro de Rome, dont les collaborateurs ont déjà restauré des oeuvres d'art dans le monde entier. Les fermes bases théoriques ont été posées surtout par l'ancien directeur C. Brandi. Mais une application trop conséquente des principes théoriques est quelquefois risquée, comme le montre l'exemple de la restauration de la fresque de Giotto »Mort de St. Antoine« dans l'église de santa Croce à Florence. Après qu'on a eu enlevé toutes les retouches, il est resté sur le tableau un rectangle vide qui saute aux yeux, mais le reste du tableau est vraiment l'original. Dans un cas semblable, la restauration des fresques gothiques de sv. Primož au-dessus de Kamnik, nous n'avons pas eu la même conséquence, et, sur les espaces qui seraient restés vides, nous n'avons pas enlevé les retouches. Pour nous, l'expression esthétique de l'ensemble a eu plus d'importance que la question de l'authenticité des détails.

UMETNOSTNOZGODOVINSKA BIBLIOGRAFIJA DR. FRANCETA STELETA

Iz nadaljevanja 1959—1965*

1959

565. Uvod v študij zgodovine umetnosti. — Ljubljana: Filozofska fakulteta 1959 (159 str., 4°, šapirografirano — skripta).
566. Ivan Grohar. — Beograd: Narodni muzej 1959 (uvod v katalog razstave).
567. 'Die friulanische Gruppe in der Wandmalerei Sloweniens' (Festschrift Karl M. Swo-boda zum 28. 1. 1959, Wien & Wiesbaden: Rohrer 1959, str. 265—272, 3 posnetki).
568. 'Izidor Cankar' (Izidor Cankar: Uvod v umevanje likovne umetnosti, Ljubljana: Slovenska Matica 1959, str. 231—277, 1 posnetek).
569. 'Stensko slikarstvo gotske dobe v Sloveniji' (Srednjeveške freske na Slovenskem, Ljubljana: Narodna galerija 1959, 9 strani — uvod v razstavni katalog).
570. 'Božidar Jakac' (Božidar Jakac: Razstava ob šestdesetletnici umetnika, Slovenj Gradec: Umetnostni paviljon 1959 — uvod v katalog).
- 570a. 'L'Architecture cistercienne en Yougoslavie' (Relations artistiques entre la France et les autres pays depuis le haut moyen âge jusqu'à la fin du XIXe siècle: Actes du XIXe Congrès international d'histoire de l'art, Paris 3.—13. sept. 1958, Paris 1959, str. 126—133).

1960

571. Umetnost v Primorju. — Ljubljana: Slovenska Matica 1960 (234 str., 217 posnetkov in fotografij, 8°; str. 216—232 francoski povzetek: L'Art du littoral slovène).
572. 'L'art moderne en tant que phénomène international' (AICA, VIIe Congrès International des Critiques d'Art: Actes du Congrès, Varsovie-Cracovie 6—13 sept. 1960, str. 19—21 — povzetek). — Francoski in poljski prevod celotnega besedila v reviji Przegląd Artystyczny (Warszawa).
573. 'Der Maler »Johannes concivis in Laybaco«' (900 Jahre Villach: Neue Beiträge zur Stadtgeschichte, Villach [Beljak] 1960, str. 81—113, 4 posnetki med besedilom in 4 table).

1961

574. 'Zur Problematik der Metamorphosen der byzantinischen Marienikonographie im Westen' (v eni izmed publikacij za udeležence 12. mednarodnega bizantološkega kongresa v Ohridu 1961 — XIIe Congrès International d'Études Byzantines).
575. Ivan Grohar. — Ljubljana: Državna založba Slovenije 1960 [izšlo 1961], »Slovenski likovni umetniki« (uvod str. 7—27, 1 fotografija, 17 posnetkov med besedilom, 18 barvnih tabel, 4°; francoski prevod str. 57—79).
576. 'Slovenska umetnostna zgodovina ob koncu leta 1960' (O stanju in aktualnih nalogah slovenske umetnostne zgodovine: Gradivo s I. simpozija slovenskih umetnostnih zgodovinarjev v Radovljici 1960, Ljubljana: Umetnostnozgodovinsko društvo za Slovenijo 1961, str. 1—23, šapirografirano).

* Nadaljevanje bibliografije, objavljene v Zborniku za umetnostno zgodovino, Nova vrsta V—VI (Stelétu posvečeni zbornik Lavreae F. Stelè septuagenario oblatae), Lj. 1959 (str. 20—40). Zaradi desetih tam podvojenih števil (37 a, 114 a, 120 a, 446 a, 518 a, 521 a, 539 a in b, 542 a, 545 a) nadaljujemo s tekočo številko 565.

Generalije in drugi podatki o slavljenecu: cf. ibid. (E. Cevc, 5—19), poleg tega ZUZ XIV, 1936/37 (R. Ložar, 27), Letopis AZU 1938—1942, Lj. 1943 (114—123), Ko je ko u Jugoslaviji, Beograd 1957 (665), Univerza v Ljubljani, Lj. 1957 (72—74) etc.

577. 'Slovenski barok' (Barok na Slovenskem, Ljubljana: Narodna galerija 1961, str. 7—19, 4 posnetki, 7 fotografij — uvod v razstveni katalog).
578. Crngrob. — Ljubljana: Mladinska knjiga s. a. [1962], »Spomeniški vodniki« 3 (72 str. z angleškim in nemškim povzetkom, 60 str. posnetkov in fotografij, 8°).

1962

579. 'Prvi mednarodni bienale tapiserije' (Naši razgledi, XI, 11. avgusta 1962, str. 294—295, 2 posnetka).
580. Anton Ažbe — učitelj' (Anton Ažbe in njegova šola [»katalog zbornik« ob razstavi], Ljubljana: Narodna galerija 1962, str. 5—18, 5 posnetkov).
581. 'Ob smrti kiparja Ivana Meštrovića' (Likovna revija, I, št. 3, 10. oktober 1962, str. 65—70, 7 fotografij; francoski prevod str. XIV).
582. 'Razstava »Umetnost od 1900 do danes« na Dunaju' (Likovna revija, I, št. 4—5, 31. december 1962, str. 106—107).
583. 'IX. zborovanje nemških umetnostnih zgodovinarjev' (ibid., str. XVIII).
584. 'Narodi jugovzhodne Evrope v luči likovne umetnosti' (ibid.).

1963

585. France Mihelič: Risbe. — Ljubljana: Mladinska knjiga 1963 (uvod str. 5—16, francoski povzetek str. 20—23, 4°).
586. 'Wojślaw Mołé, Sztuka Słowian Południowych, ... Wrocław, Warszawa, Kraków 1962' (Argo, II, 1963, št. 1, str. 17—19 — ocena).
587. 'Slikar, grafik in kipar Jože Gorjup' (Dolenjski list, XIV, št. 23 [689], str. 7, 2 posnetka).
588. 'Razstava Cime da Conegliano v Trevisu' (Likovna revija, I, št. 6, 15. maj 1963, str. 171).
589. 'Razstava mehiške umetnosti v Rimu' (ibid., str. 171—172, table str. 173—176).
590. 'Restavracija slikarij v kupoli cerkve sv. Janeza Evangelista v Parmi' (ibid., str. 184).
591. 'Razstava jugoslovanskih ikon' (Naši razgledi, XII, 22. junija 1963, str. 244, 1 posnetek).
592. 'Frank Lloyd Wright in Jože Plečnik' (Likovna revija, II, št. 7—8, 31. oktober 1963, str. 21—23, table str. 17—20; francoski prevod str. I—II).
593. 'Narodi evropskega jugovzhoda in likovna umetnost' (ibid., str. 37—41; francoski prevod str. IV).

1964

594. 'Predgovor' (Marjan Mušič: Arhitektura in čas, Maribor 1963 [izšlo 1964], »Likovna obzorja« 4, str. 7—9).
595. 'Zaton apolonične lepote?' (Naši razgledi, XIII, 8. februarja 1964, str. 54—55, 1 posnetek).
596. 'Latinski rukopisi u Sloveniji' (Minijatura u Jugoslaviji [razstveni katalog, Muzej za umjetnost i obrt], Zagreb 1964, str. 23—24 in 50, 5 posnetkov).
597. 'Savremena jugoslovenska grafika' (Grafika Jugoslavije: III. likovni susret [razstava, Subotica-Palić, Izložbena sala, Velika terasa], 1964, 4 strani — uvod v katalog).
598. 'Slikarstvo XVI. in XVII. stol. na slovenski obali' (Naši razgledi, XIII, 22. avgusta 1964).
599. 'Hans Aurenhammer: Lexikon der christlichen Ikonographie, ... Wien od 1959 naprej' (Argo, III, 1964, št. 1, str. 16—17, z nemškim povzetkom — ocena prvih štirih snopečev).
600. 'Hans Aurenhammer: Die Mariengnadenbilder Wiens und Niederösterreichs in der Barockzeit, ... Wien 1956' (ibid., str. 21—23, z nemškim povzetkom — ocena).
601. 'Ervin Baktay: Die Kunst Indiens, ... Budapest 1963' (ibid., str. 23—24, z angleškim povzetkom — ocena).
602. 'Dr. Franjo Šijanec' (Sinteza, I, št. 1, oktober 1964, str. 89, 1 fotografija — nekrolog).

1965

603. 'Wechselseitigkeit in der bildenden Kunst' (Steirische Berichte zur Volksbildung und Kulturarbeit, IX, 1965, št. 5 [Sondernummer: Steiermark — Jugoslawien], str. 110—112, 3 fotografije).
604. B. Jakac. — Beograd 1965 (2 strani — uvod v katalog razstave v Salonu Moderne galerije).

605. 'Dr. Karel Dobida' (Sinteza, I, št. 2, julij 1965, str. 104—105, 1 fotografija — nekrolog).
 605. 'Drugi mednarodni bienale tapiserije' (Naši razgledi, XIV, 28. avgusta 1965, str. 329).
 607. 'Slikar in grafik Fritz Pauli' (ibid., 5. septembra 1965, str. 338).
 608. 'Rezultat čiščenja fresk pri sv. Primožu nad Kamnikom' (Varstvo spomenikov, IX, 1962—1964, Ljubljana 1965, str. 47—52, s francoskim povzetkom).
 609. 'Likovna umetnost' (Dvajset let Državne založbe Slovenije, Ljubljana 1965, str. 153—157, 1 fotografija).
 610. 'Memorial I. jugoslovanske razstave' (Delo, VI, 24. X. 1965).
 611. 'El grabado yugoslavo contemporaneo' (Secretaria de educacion publica...: Exposicion del grabado yugoslavo contemporaneo [uvod v razst. katalog], Escuela Nacional de Bellas Artes, Tegucigalpa, D. C., Honduras, Octubre 1965).

1966

612. 'Slovenska gotška podružnica i njen ikonografski kanon' (Zbornik Narodnog muzeja, IV, Beograd 1964 [izšlo 1966]).
 613. 'Iz konservatorskih spominov' (Varstvo spomenikov, X, 1965, Ljubljana 1966, str. 13—38, s francoskim povzetkom).
 614. 'Petnaestogodišnja izlaženja Zbornika' (Zbornik zaštite spomenika kulture, XIV, Beograd 1965 [izšlo 1966], str. 5—8, franc. prevod: Quinzième anniversaire de la parution du Recueil, ibid.).
 615. 'Eine slowenische Variante der »Sondergotik« (Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes der Universität Graz, I, 1965 [izšlo 1966], str. 1—18, tabele I—XV z 19 fotografijami in tlorisi).

CLANKI V LEKSIKONIH IN ENCIKLOPEDIJAH*

ENCIKLOPEDIJA JUGOSLAVIJE (ZAGREB)

I. knjiga 1955 — 3 gesla: 580. Ajlec (Ajlez), Jožef (25). — 581. Almanach (Allmanaco), slikar (74). — 582. Andrej iz Ottinga (103—104, 2 posnetka).

II. knjiga, 1956 — 4 gesla: 583. Cankar, Izidor (322, 1 fotografija). — 584. Celjski strop (351, 2 tabli). — 585. Crngrob (491, 1 posnetek). — 586. Černigoj, Avgust (556).

III. knjiga, 1958 — 8 gesel: 587. Dobida, Karel (21). — 588. Flis, Janez (345). — 589. Freska: Slovenija (400—402, 4 posnetki, 1 barvna tabla). — 590. Friderik iz Beljaka (406). — 591. Golob, Franjo (487). — 592. Gotika: Slovenija (516—518, 2 fotografiji). — 593. Greischer, Matija (621, 1 posnetek). — 594. Gruber, Gabrijel (628).

IV. knjiga, 1960 — 6 gesel: 595. Iluminirani rukopisi: Slovenija (353—354, 4 posnetki). — 596. Impresionizam: Slovenija (539—361, 3 posnetki). — 597. Jamšek (Jamschikh), porodica (456, 1 fotografija). — 598. Jernej iz Loke (Jerni Bartholomeo), slikar (487). — 599. Johannes Aquila de Rakespurga (531). — 600. Johannes Concivis in Laybaco (531, 1 posnetek).

V. knjiga, 1962 — 2 gesli: 601. Kavčič (Caucig), Franc (232—233, 1 posnetek). — 602. Klemenčič, Fran (254).

VI. knjiga, 1965 — 7 gesel: 603. Mantuani, Josip (10, z D. Cvetkom). — 604. Mikuž, Stane (105—106). — 605. Minijatura: Slovenija (130). — 606. Moč, Vojeslav (153, z M. Ruplom). — 607. Mušič, Marjan (181). — 608. Mušič, Zoran (181—182). — 609. Ptujška gora (644, 1 fotografija).

ALLGEMEINES LEXIKON DER BILDENDEN KUNSTLER DES XX. JAHRHUNDERTS (LEIPZIG)

IV. knjiga, 1958 — 69 gesel: 610. Radauš, Vanja (7). — 611. Radočaj, Franjo (9). — 612. Radović, Ivan (9). — 613. Rašica, Božidar (19). — 614. Ravnikar, Edvard (27). — 615. Restek, Josip (51). — 616. Režek, Ivo (55). — 617. Ribnikar, Milica (59). — 618. Rijavec, Milan (69). — 619. Ristić, Duško (74). — 620. Roca, Josip (83). — 621. Roksandić, Simeon G. (96). — 622. Ružič, Branko (135). — 623. Sabolić, Ivan (140). — 624. Sajovic, Evgen (145). — 625. Saksida, Rudolf (146). — 626. Savinšek, Jakob (166). — 627. Sedej, Maksim

* Ker je v neoštevilčenem seznamu v ZUZ (N.v. V/VI, 1959, 37—40) zajetih skupno 579 gesel (72 v SBL, 115 v Stanojevičevi »Narodni enciklopediji« in 392 v Thieme-Beckerjevem leksikonu), nadaljujemo s tekočo številko 580 in upoštevamo tudi v ZUZ še neimenovana gesla iz Enciklopedije Jugoslavije. V oklepajih navajamo strani.

(250). — 628. Seferov, Vilko (252). — 629. Selan—Gliha, Vilko (258). — 630. Seljak—Čopić, Ivan (259). — 631. Senoa, Branko (261). — 632. Seremet, Ivo (262). — 633. Šimunović, Frane (287). — 634. Sirk, Albert (291). — 635. Šivert, Aleksandar (292). — 636. Slana, France (297). — 637. Smajić, Petar (301). — 638. Smerdu, Franc (301). — 639. Smokvina, Jakob (306). — 640. Smrekar, Hinko (306). — 641. Šohaj, Slavko (311). — 642. Sokić, Ljubica (312). — 643. Solaržik, Martin (313). — 644. Soldatović, Jovan (314). — 645. Spacal, Lojze (323). — 646. Sribinović, Mladen (335). — 647. Srnc, Aleksandar (335). — 648. Stančić, Milenko (341). — 649. Stanić, Vojislav (341). — 650. Stanković, Radeta (342). — 651. Steiner, Milan (354). — 652. Stern, Matthäus (359). — 653. Štetić, Rizah (360). — 654. Stijović, Risto (363). — 655. Stojadinović, Ratimir (367). — 656. Stojanović, Sreten (367). — 657. Stojanović—Šip, Dragoslav (367). — 658. Studin, Marin (382). — 659. Stupica, Gabrijel (384). — 660. Subić, Ive (386). — 661. Sulčić (Sulchich), Viktor (388). — 662. Šulentić, Zlatko (388). — 663. Šumanović, Sava (388). — 664. Šuštaršić, Marko (390). — 665. Svečnjak, Vilim (394). — 666. Tabaković, Ivan (409). — 667. Tartaglia, Marin (420). — 668. Tiljak, Djuro (447). — 669. Todorovski, Dimo (452). — 670. Tomašević, Ernest (455). — 671. Tomić, Mihajlo (456). — 672. Torti, Lavoslav (461). — 673. Trajkovski, Borislav (464–465). — 674. Tratik, Franc (465). — 675. Trešep, Marijan (468). — 676. Tršar, Drago (474). — 677. Tršar, Marjan (474). — 678. Uzelac, Milivoj (501).

V. knjiga, 1961 — 174 gesel: 679. Valentinčić, Janez (6). — 680. Vaništa, Josip (9). — 681. Vanka, Maksimiljan (9). — 682. Vavpotič, Bruno (15). — 683. Vavpotič, Ivan (15). — 684. Vesel, Ferdo (28). — 685. Vidic, Janez (31). — 686. Vidmar, Drago (31). — 687. Vidović, Emanuel (31–32). — 688. Virius, Mirko (40). — 689. Vogelink, Marija (47). — 690. Vovk, Melita (55). — 691. Vozarević, Lazar (56). — 692. Vujaklija, Lazar (57). — 693. Vujović, Savo (58). — 694. Vušković, Miloš (58). — 695. Zajec, Ivan (194). — 696. Zelenko, Karel (201). — 697. Zivanović—Noje, Radojica (211). — 698. Zorman, Josip (215). — 699. Zornik, Klavdij (215). — 700. Abramović, Ante (225). — 701. Adamović, Stevan (227). — 702. Ajlez, Jože (232). — 703. Aleksić, Ivan (235–236). — 704. Aleksić, Stevan (236). — 705. Anastasijević, Boris (240). — 706. Andrejević, Veljko (245). — 707. Andrejević—Kun, Djordje (245). — 708. Angeli—Radovani, Kosta (246). — 709. Angeloski, Djordje (246). — 710. Antunac, Grga (248). — 711. Aralica, Stojan (250). — 712. Arambašić, Dragomir (250). — 713. Atanacković, Milenko (257). — 714. Auer, Robert (258). — 715. Augustinić, Antun (258). — 716. Avramova, Borka (260). — 717. Avramovski, Dimitar Pandilov (260). — 718. Ažbē, Anton (260). — 719. Babić, Ljubo (261). — 720. Bahunek, Ante (265). — 721. Bajić, Miloš (265). — 722. Bakić, Vojmir (266). — 723. Baruh, Bora (275). — 724. Batić, Stojan (276). — 725. Batista, Milan (277). — 726. Bauer, Bruno (277). — 727. Becić, Vladimir (282). — 728. Belogaski, Ljubomir (288). — 729. Beložanski, Staša (288). — 730. Beraković, Dragan (292). — 731. Berbelja, Oskar (292). — 732. Berneker, Franc (298). — 733. Bernik, Janez (299). — 734. Bersa, Bruno (299). — 735. Besarabić, Milan (302). — 736. Bešević, Milica (302). — 737. Bešević, Nikola (302). — 738. Bešlić, Ana (302). — 739. Bezeređy, Lujo (304). — 740. Bijelić, Jovan (306). — 741. Birolia, Gvidon (310). — 742. Blažić, Zdravko (313). — 743. Bocarić, Anastas (316). — 744. Bocarić, Spiro (316). — 745. Bodnarov, Stevan (317). — 746. Bogojević, Slavoljub (320). — 747. Bojničić, Vjera (321). — 748. Bokšan, Kosa (321). — 749. Bombač, Vekoslav (323). — 750. Borčić, Bogdan (326). — 751. Borelli—Vranska Alačević, Zoe (327). — 752. Bourek, Zlato (330). — 753. Božović, Milan (332). — 754. Brašić, Janko (335). — 755. Bratuša, Vojteh (336). — 756. Bucik, Avgust Andrej (348). — 757. Buktenica, Evgen (350). — 758. Bulić, Bruno (350). — 759. Bulovec—Mrak, Karla (350). — 760. Butina, Milan (354). — 761. Bužan, Jos (355). — 762. Car, Bogumil (360). — 763. Cargo, Ivan (361). — 764. Čelebonović, Aleksa (370). — 765. Čelebonović, Marko (370). — 766. Čelić, Stojan (370). — 767. Černigoj, August (371). — 768. Cesar, Ciril (372). — 769. Cesar, Jože (372). — 770. Četić, Jadviga (372). — 771. Četić, Milan (372). — 772. Cetin, Mire (372). — 773. Čirić, Milorad (382). — 774. Čirković, Jelena (382). — 775. Čiuha, Jože (382). — 776. Čmelić, Milan (387). — 777. Čobal, Ivan (387). — 778. Čohadžić—Radovanović, Vera (389). — 779. Čota, Frane (398). — 780. Čotić, Viktor (398). — 781. Crnilović, Hristofor (403). — 782. Crnobori, Josip (403). — 783. Csikos—Sessia, Bela (405). — 784. Čubraković, Milena (405). — 785. Čuderman, Stane (405). — 786. Debenjak, Riko (418–419). — 787. Dešković, Branko (424). — 788. Detoni, Marijan (424). — 789. Didek, Zoran (426). — 790. Dimitrijević, Milo (429). — 791. Dimitrijević, Voje (429). — 792. Dimovski, Jovan (429). — 793. Djokić, Vojislav (430). — 794. Djordjević, Nevenka (430). — 795. Djurić, Milenko (431). — 796. Dobrović, Nikola (431). — 797. Dobrović, Petar (431). — 798. Dogan, Boris (432). — 799. Dolenc, Franjo (432–433). — 800. Dolgan, Milena (433). — 801. Dolinar, Lojze (433). — 802. Dovjak, Marjan (436). — 803. Dremelj,

Stane (438). — 804. Dujšin, Cata (442). — 805. Dukić, Stevan (442). — 806. Dukovski, Slave (442). — 807. Dulčić, Ivo (442). — 808. Džamonja, Dušan (445). — 809. Ehrlich, Hugo (451). — 810. Ercegović, Višnja (462). — 811. Eržen, Alenka (465). — 812. Eškičević, Vasa (465). — 813. Fakin, Vida (469). — 814. Feješ, Emerik (474). — 815. Filipović, Franjo (479). — 816. Foretić, Vinko (487). — 817. Frankić, Ivan (492). — 818. Furtula, Predrag (503). — 819. Galić, Drago (506). — 820. Galović, Olivera (507). — 821. Gangl, Alojz (507). — 822. Gaspari, Maksim (509). — 823. Gaži, Dragan (511). — 824. Gecan, Vilko (511). — 825. Generalić, Ivan (514). — 826. Gerlović—Globočnik, Alenka (516). — 827. Germ, Josip (516). — 828. Gjuranović, Mate (523). — 829. Gjurišić, Darko (523). — 830. Glid, Nandor (525). — 831. Gliha, Oton (525). — 832. Glišić, Dragomir (525). — 833. Glišić, Mališa (525). — 834. Globočnik, Olaf (525). — 835. Globočnik, Vito (525). — 836. Godec, France (526). — 837. Golob, Franjo (530). — 838. Golubović, Miloš (530). — 839. Gorjup, Jože (532). — 840. Gorjup, Tine (532). — 841. Gorše, Franc (532). — 842. Gorup, Josip Marija (532). — 843. Grabulovski, Jordan (534). — 844. Graovac, Nikola (536). — 845. Grdan, Vinko (537). — 846. Grohar, Ivan (541). — 847. Grom, Bogdan (542). — 848. Gržetić, Ante (546). — 849. Gustinčić, Pavel (552). — 850. Gvajc, Anton (553). — 851. Gvozdenović, Miloš (553). — 852. Gvozdenović, Nedeljko (553).

VI. knjiga, 1962 — 197 gesel: 853. Hadži—Damjanović, Vojo (4). — 854. Handja, Andrija (18). — 855. Hegedušić, Krsto (34—35). — 856. Hegedušić, Zeljko (35). — 857. Herman, Oskar (47). — 858. Hilbert, Jaro (55). — 859. Hlavaty, Robert (61). — 860. Jager, Ivan (93). — 861. Jakob, Karel (94). — 862. Jakopič, Rikard (94). — 863. Jama, Matija (94). — 864. Jančić, Olga (95). — 865. Janda, Jozo (95). — 866. Janković, Nikola (95). — 867. Jean—Ivanović, Robert (100). — 868. Jebračin, Anton (100). — 869. Jevrić, Olga (104). — 870. Jevšovar, Marijan (104). — 871. Ilić, Boža (105). — 872. Job, Ignjat (107). — 873. Jocić, Vida (108). — 874. Jonaš, Martin (113). — 875. Jovanović, Bogoljub (117). — 876. Jovanović, Gjoka (117). — 877. Jovanović, Ljubinka (117). — 878. Jovanović (Ivanovics), Paja (117). — 879. Jović, Tomislav (117). — 880. Jurišić, Ivan (122). — 881. Jurković, Ivan (122). — 882. Justin, Elko (123). — 883. Ivančić, Ljubo (123). — 884. Ivanovski, Angele (123). — 885. Ivanovski, Metodije (123). — 886. Kalin, Boris (127). — 887. Kalin, Zdenko (127). — 888. Kalina, Ivo (127). — 889. Kantoci, Ksenija (129—130). — 890. Karanović, Boško (130). — 891. Karlavaris, Bogomil (130—131). — 892. Kasimir—Oeltjen, Elsa (132). — 893. Kaštelančić, Ante (132). — 894. Kavčič, Maks (133). — 895. Kerdić, Ivo (137). — 896. Keršić, Marjan (138). — 897. Kjačić, Jože (138—139). — 898. Kinert, Albert (141). — 899. Kirin, Vladimir (142). — 900. Klemenčić, Fran (145). — 901. Klemenčić, Milan (145). — 902. Klemenčić—Maj, Dore (145). — 903. Kljaković, Joza (146). — 904. Knežević, Radivoje (149). — 905. Knjazović, Jano (149). — 906. Kobč, Boris (151). — 907. Koch, Ciril (152). — 908. Kocković, Marjan (153). — 909. Koco, Dimče (153). — 910. Kodžoman, Vangel (153). — 911. Kolarović, Ilija (157). — 912. Kopač, Franc (159). — 913. Kopač, Slavko (159). — 914. Kores, Slavko (160). — 915. Korubin, Mile (161). — 916. Kos, Ivan (161). — 917. Košir, France (162). — 918. Kostović, Ante (162). — 919. Kostovski, Branko (162). — 920. Kovačević, Branko (163). — 921. Kovačević, Edo (163). — 922. Kovačević, Mijo (163). — 923. Kožarić, Ivan (164). — 924. Koželj, Anton (164). — 925. Koželj, Maks (164). — 926. Kralj—Jeraj, Mara (165). — 927. Kratina, Jaroslav (166). — 928. Kratochvil, Jovan (166). — 929. Krizman, Tomislav (170). — 930. Krsnanović, Marko (171). — 931. Krstevski, Boro (171). — 932. Krstić, Milovan (171). — 933. Krstulović, Andro (171). — 934. Kujundžić, Hajrudin (175). — 935. Kukić, Jovan (175). — 936. Kulenović, Hakija (175). — 937. Kuman, Ante (175—176). — 938. Kunoski, Spase (176). — 939. Lah, Ljubo (182). — 940. Lajnović, Cvjetko (183). — 941. Laković, Vladimir (183). — 942. Lamut, Vladimir (185). — 943. Lazeski, Borko (195). — 944. Ličenoški, F. Lazar (208). — 945. Likan—Hauaise, Gustav (211). — 946. Likar, Franjo (211). — 947. Lipovac, Vasko (220). — 948. Ljubibratić, Ksenija (222). — 949. Loboda, Peter (223). — 950. Logo, Oto (225). — 951. Lovrić, Nevenka (228). — 952. Lozanovski, Rista (228). — 953. Lozica, Ivo (229). — 954. Lukežić, Avrelj (232). — 955. Lukić, Svetolik (232). — 956. Luković, Aleksa (232). — 957. Magolič, Srečko (241). — 958. Makuc, Vladimir (243). — 959. Maleš, Miha (243). — 960. Mandić, Zoran (245). — 961. Marinković, Miroslav (249). — 962. Marković, Moma (250). — 963. Marković—Sandić, Mira (250). — 964. Martinoski, K. Nikola (252). — 965. Maskareli (Mascarelli), Bruno (254). — 966. Maskareli (Mascarelli), Mari (254). — 967. Mayer, Ferdo (259). — 968. Mazeu, Petar (260). — 969. Mehkek, Martin (262). — 970. Menegelo—Dinčić, Frano (265). — 971. Mežan, Janez (269). — 972. Mezdjić, Antun (270). — 973. Mihač, Minjana (272). — 974. Mihelič, France (272). — 975. Mihevc, Edo (272). — 976. Mikulić, Mario (273). — 977. Miličević, Kosta (273—274). — 978. Milovanović, Dušan (275). — 979. Milovanović, Milan (275). — 980. Milunović, Milo (275). — 981. Mirković, Ivan

(276). — 982. Mišević, Radenko (276). — 983. Mitričeski, Boro (276—277). — 984. Molé, Izidor (279). — 985. Momčilović, Rafajlo (280). — 986. Motika, Antun (286). — 987. Mraz, Franjo (287). — 988. Mujezinović, Ismet (290). — 989. Muk—Stupica, Marlenka (290). — 990. Murat, Marko (292). — 991. Muratovski, Raško (292). — 992. Mušič, Marjan (292). — 993. Naumovski, Vangel (296). — 994. Neidhardt, Juraj (297). — 995. Nemec, Rafael (298). — 996. Nikolovski, Petar (306). — 997. Nikolovski, Trajče (306). — 998. Oblak, Floris (313). — 999. Omčikus, Petar (317—318). — 1000. Omersa, Nikolaj (318). — 1001. Pajnič, Dana (325). — 1002. Pallavicini (Palavičini), Petar (326). — 1003. Paluška, Martin (327). — 1004. Pandur, Lajči (327). — 1005. Parač, Vjekoslav (328—329). — 1006. Pavlovec, France (333). — 1007. Pavlovič-Barilli, Milena (333). — 1008. Pejović, Slobodan (335). — 1009. Pengov, Božidar (336). — 1010. Pengov, Ivan (336). — 1011. Pengov, Slavko (336). — 1012. Penić, Dujam (336). — 1013. Perić, Jefte (337). — 1014. Perić, Pavao (337). — 1015. Perić, Sime (337). — 1016. Perko, Lojze (338). — 1017. Peršin, France (338). — 1018. Pertot, Celo (339). — 1019. Peruzzi, Svitoslav (339). — 1020. Pešić, Milorad (339). — 1021. Petlevski Ordan (341). — 1022. Petrić, Dušan (341). — 1023. Petrov, Mihajlo (341). — 1024. Petrović, Jelisaveta (341). — 1025. Petrović, Mića (341). — 1026. Petrović, Zoran (341—342). — 1027. Picelj, Ivan (346). — 1028. Pijade, Moša (348). — 1029. Pintarić, Vladimir (349). — 1030. Pirnat, Niko (350). — 1031. Plančić, Juraj (351). — 1032. Plečnik, Jože (352). 1033. Pogačnik, Marjan (353—354). — 1034. Polak, Oton (354). — 1035. Popović, Gjorgje (358). — 1036. Popović, Gordana (358). — 1037. Popović, Milan (359). — 1038. Popović, Miša (359). — 1039. Predić, Uroš (361). — 1040. Pregelj, Marjan (361). — 1041. Pregelj, Mira (361). — 1042. Prica, Zlatko (361—362). — 1043. Prodanović, Božidar (362). — 1044. Progar, Alois (362). — 1045. Prusheck-Perušek, Harvey Gregory (363). — 1046. Putrih, Karel (365). — 1047. Reggie, Marjan De (371). — 1048. Richter, Vjenceslav (376). — 1049. Ubavkić, Petar (455).

ENCIKLOPEDIJA LIKOVNIH UMJETNOSTI (ZAGREB)

I. knjiga, 1959 (dotiskano 1960) — **16 gesel:** 1050. Ajlec (Ajlez), Jožef (25). — 1051. Allio (Agljo, Laglio, Delalio...), talijanska porodica (56—57). — 1052. Almanach (57). — 1053. Andrej Steinmetzer (83). — 1054. Aquila, Johannes de Rakespurga (126). — 1055. Auersperg, Marija (174). — 1056. Batič (Battig), Josip (282—283). — 1057. Bezljaj, Peter (362). — 1058. Bolfgangus De (...) cz (425). — 1059. Brodar, Srečko (504). — 1060. Cankar, Izidor (572, 1 fotografija) — 1061. Cevc, Emilijan (612). — 1062. Chatzpeck, Jakob (621). — 1063. Contieri (Contiero), Jacopo (647). — 1064. Cuderman, Stane (708). — 1065. Cargo, Ivan (715).

II. knjiga, 1962 — **43 gesel:** 1066. Dolinar, Stefan (68). — 1067. Dolničar (Thalnitscher von Thalberg), Janez Gregor (68). — 1068. Dolničar, Aleš Ziga (68). 1069. Dominikanci: Slovenija (72). — 1070. Dorfmeister, Vincenc (81). — 1071. Egartner, Josip (171). — 1072. Empire: Slovenija (198, 1 fotografija). — 1073. Erberg, Jožef Kalasanc (220). — 1074. Eržen, Alenka (224). — 1075. Fantoni, Tomaž (251). — 1076. Fayenz, Anton Mihael (255). — 1077. Fekonja, Roman (257). — 1078. Fleischhacker, Jernej (287). — 1079. Flurer (Flor, Fluener), Ignac Franc (288). — 1080. Franjevci: Slovenija (325—326). — 1081. Friderik Beljaški (328). — 1082. Frodl, Walter (331). — 1083. Fröhlich, Filip (331). — 1084. Fromiller, Jožef Ferdinand (332). — 1085. Fuchs, Johann (332). — 1086. Gaber, Ante (339). — 1087. Globočnik, Frančišek (393). — 1088. Globočnik, Olaf (393). — 1089. Globočnik, Vito (393). — 1090. Gnirs, Anton (394—395). — 1091. Goetzl, porodica (397). — 1092. Golob, Franjo (400). — 1093. Gorjup, Jože (406). — 1094. Gornik, Friderik (406). — 1095. Gorup, Josip Marija (408). — 1096. Grahovar (Grachower), Simon Tadej Volbenk (450). — 1097. Gregorič (Gregoritsch), Toni (468). — 1098. Greischer (Greyscher, Gryscher), Matija (468, 1 posnetek). — 1099. Gschiel, Jakob (480—481). — 1100. Gurk (Krka) mjesto (487, 1 fotografija). — 1101. Gustinčić, Pavel (487). — 1102. Hayne, Anton (510). — 1103. Herrlein (Herlein), Andrej Janez (531). — 1104. Hilbert, Jaro (535). — 1105. Holz (Olc), Vatroslav (564). — 1106. Ig pri Ljubljani (647). — 1107. Iluminacija: Slovenija (671, 1 posnetek). — 1108. Inicijal: Slovenija (699, 1 posnetek).

III. knjiga, 1964 — **32 gesel:** 1109. Jamnik nad Kropo (58). — 1110. Jamšek, porodica (58, 1 fotografija). — 1111. Janez Ljubljanski (59, 1 posnetek). — 1112. Janni (Gianni?), Pietro (61). — 1113. Jelovšek, Krištof Andrej (81). — 1114. Jernej iz Loke (81—82). — 1115. Johannes von Werd de Augusta (87). — 1116. Jugoslavija: Slovenija (96a—122 — Sloveniji posvećeni del sinkroničnih tabel). — 1117. Jurko Streit (127). — 1118. Kalin

(Calin. Kalynus), Dominik Franc (133—134). — 1119. Kamenj vrh (136, z M. Zadnikarjem). — 1120. Kapitel (142, 10 risb). — 1121. Kasimir, Alojzij (157). — 1122. Kasimir, Luigi (157). — 1123. Keršič, Marjan (168). — 1124. Kjačič, Jože (182). — 1125. Klemenc, Josip (190). — 1126. Koch, Ivan (202). — 1127. Kontovelj, lokalitet (213). — 1128. Korošec, Josip (223). — 1129. Kovačič, Franc (233). — 1130. Koželj, Matija (235). — 1131. Kraker, Jan Lukač (236). — 1132. Kusa (Cussa, Kusha, Chusha), Mihael (267). — 1133. Mantuani, Josip (401). — 1134. Medved, Matej (434). — 1135. Mikuž, Stane (465). — 1136. Molè, Vojeslav (485). — 1137. Mrak-Bulovec, Karla (502). — 1138. Mušič, Marjan (514). — 1139. Oeltjen, Jan (589). — 1140. Perušek, Gregorij (657).

SLOVENSKI BIOGRAFSKI LEKSIKON (LJUBLJANA)

9. zvezek, 1960 — 9 gesel: 1141. Raissnigger (Raissnegger...) Matija (16). — 1142. Ramschi(e)ss(e)l Jernej (21). — 1143. Reit(t)er Jožef (74—75). — 1144. Reiterer Josip (75). — 1145. Ricciolini Michelangelo (97). — 1146. Rotta Anton (144). — 1147. Samerl (Samerlius...) Mihael (196). — 1148. Schaffenrath Janez Nep. (212). — 1149. Schemerl (Schemmerl) Jožef Marija (216—217, z A. Gspanom).

ENCICLOPEDIA UNIVERSALE DELL'ARTE (VENEZIA-ROMA)

1150. Jugoslavia: Slovenia [splošni zgodovinski pregled likovne umetnosti in topografski podatki].

Sestavil Luc Menaše

(Ponatis iz Sinteze št. 4)

KONSERVATORSKA POROČILA

Poleg splošno znanih uporabljamo še naslednje kratice:

d. — desni; desno
dl. — dolžina; dolg, -a, -o
db. — debelina; debel
gl. — globina; globok
J — jug
j. — južni; južno
kv. — kvadrant
l. — levi; levo
OS — skupščina občine
osr. — osrednji
p. c. — podružna cerkev
pr. — premer
S — sever

s. — severni; severno
sp. — spodnji
spom. — spomeniški
str. — stranski
š. — širina; širok
V — vzhod
v. — vzhodni; vzhodno
Z — zahod
z. — zahodni; zahodno
ZSV — Zavod za spomeniško varstvo
ZUSL — Zavod za ureditev stare Ljubljane
ž. — župni
ž. c. — župna cerkev

ARHEOLOŠKI SPOMENIKI

UREDIL P. PETRU

AVTORJI

A. B. — Alojzij Bolta
A. V. — Andrej Valič
D. S. — Drago Svoljšak
F. O. — France Osole
I. M. C. — Iva Mikl-Curk
I. P. — Ivo Puš
L. P. — Ljudmila Plesničar
M. B. — Mitja Brodar
N. R. — Nace Ribič

M. S. — Marjan Slabe
P. P. — Peter Petru
S. G. — Stane Gabrovec
S. P. — Stane Pahič
S. Š. — Stane Škalcer
T. K. — Tone Knez
V. K. — Vera Kolšek
V. Š. — Vinko Šribar
Z. Š. — Zorka Šubic

PALEOLIT

Bobovk pri Kranju. Izkop jate fosilnih rib v glinokopu, ki so zdaj v študijski obdelavi v Prirodoslovnem muzeju v Ljubljani. — A. V.

Ciganska jama pri Željnah, Kočevje. SAZU je sondirala 1963 in našla v pleistocenskih nedotaknjenih plasteh kremenčeve artefakte, ki so po kulturi mogoče blizu kraških gravettienških postaj (AV 15-16, 1964-65, 172). — I. M. C.

Češnjek pri Cerkljah na Gorenjskem. V novem glinokopu so delavci odkrili metapodij fosilnega bizona. Kost je v študijski obdelavi pri dr. I. Rakovcu. — A. V.

Pod Črnučko nad Ilirsko Bistrico. Arheološka sekcija SAZU je že 1963 dobila obvestilo o najdbah v bližini Šembij nad Ilirsko Bistrico. Prostor pod navpično skalno steno, v kateri je tudi manjši previs, se imenuje »Pod Črnučko«. Poskusno izkopa-

vanje je bilo predvideno za 1965. leto. Ker je pozimi 64/65 na najdišču nekdo kopal, ne da bi mogli ugotoviti kdo, je izkopavanje (16.—21. VIII. 1965) dobilo značaj zaščitnega izkopavanja. Glede na posebne pogoje je bil — prvič pri nas — presejan ves izkopani material (sita 2,0 cm in 0,5 cm). Stratigrafija je skromna. Plast humusa z najdbami leži neposredno na flišu. Izkopali smo 12 m², kar je le majhen del vsega najdišča. Odkrita je bila prazgodovinska keramika in zelo majhni kamniti izdelki. Nekateri posebno oblikovani artefakti pričajo, da gre za mezolitik. Kako da so se zmešali kulturni ostanki 2 različnih dob, še ni pojasnjeno. — M. B.

Povšiška (tudi Poglejska) cerkev je zelo velik skjalni previs v bližini Poljšice in Zg. Gorij. Poskusno izkopavanje (2.—6. X. 1965) je izvedla Arheološka sekcija SAZU v sodelovanju z Gorenjskim muzejem v Kranju, ki je prispeval tudi večji del sredstev. Izkopali smo 2 sonde, eno na pobočju pred abrijem in drugo ob zadnji steni. Edini odkriti keramični fragment pripada po A. Valiču zgodnjemu sr. veku. Odkriti kamniti kult. ostanki zaenkrat ne dopuščajo nobene opredelitve. Plast z njimi leži skoraj pri vrhu, toda v njej smo našli tudi veliko ostankov alpskega svizca. V gl. pribl. 3 m smo zadeli na moreno. Katera je in kako je potekal stratigrafski razvoj, je še popolnoma nejasno. Ceravno je poskusno izkopavanje samo vrsta vprašanj, bi utegnili to najdišče sčasoma odgovoriti na marsikatero od njih. To je še toliko pomembnejše, ker gre verjetno za obdobje okrog konca ledene dobe, ki je pri nas še malo znano. — M. B.

Županov spodmol pri Saječah. 1952 je prof. S. Brodar pri raziskovanju postojnske okolice izkopal 2 sonde v kraški jami Županov spodmol pri Saječah (ok. 2 km j. od Hruševja). Sondo 3 × 5 m je izkopal do gl. 2,65 m pri jamskem vhodu ob d. steni in pod humozno plastjo z neznatnimi sledovi mlajših prazgodovinskih naselitev odkril pleistocenske plasti z ostanki ledenodobne favne (Marmota marmota, Sus sp.) ter 45 mlajšepaleolitiskimi kamenimi artefakti in odbitki. Sledovi kurišča ob notr. profilu sonde so kazali, da kult. horizont sega še v neprekopani del jame. Nekaj manjšo sondo (2 × 2 m do gl. 2 m) je izkopal znotraj jame ok. 14 m za vhodom. Tudi tu je pod brečasto sprijeto plastjo odkril sledove kurišča, ostanke pleistocenske favne (predvsem alpskega svizca) in 2 kamena artefakta. Torej je tudi Županov spodmol paleolitika postaja. Zaradi neodložljivih teren-

skih del smo jo začeli odkopavati šele letos. Izkopavanja (5. VII.—16. VIII.) je vodil F. Osole, sredstva je dala fakulteta za naravoslovje in tehnologijo. Terensko ekipo so sestavljali še asistentka V. Pohar in 5 delavcev, predvsem študentov. Delu je tudi prisostvoval (4.—7. VIII.) in ga nadziral prof. S. Brodar.

Načrt 1. faze sistem. odkopa:

1. pričetek odkopavanja na pobočju pred jamo v nivoju Brodarjeve sonde pri jamskem vhodu (ugotavljanje stratigrafije sedimentov in razširjenosti paleolitiskih horizontov pred jamo). Zadostna širina odkopa bi omogočila lahek odvoz materiala iz jame,

2. Odkop terena l. od Brodarjeve sonde do l. jamske stene (ugotavljanje paleolitiskih horizontov) in izkop prečnega profila prek vse jamske širine.

Ves načrt smo izvedli. Prekopali smo 10 m pobočja pred jamskim vhodom v š. 3 m in 2,70 m (z = -3,40 m) pod jamskimi tli. Ker so bile plasti pred jamo kulturno sterilne, smo najprej kopali le do gl. 1,70 m (z = -2,40 m). Izkop v jami je zajel ves teren l. od Brodarjeve sonde do l. jamske stene. Ko smo dosegli skrajni notr. profil sonde (x = +5,00 m), smo kopali še 2 m, najprej v vsej jamski širini do prečnega profila 7 m za vhodom (x = +7,00 m). Tako je merila letošnja izkopna površina 62 m², prekopali in izvozili pa smo ok. 100 m³ sedimentov.

Da bi zasledovali potek plasti, njihovo debelino in sestavo, smo odkopavali manjše sektorje, omejene s prečnimi in podolžnimi profili z zaželenimi podatki. Tako smo dobili, izrisali in fotografirali 6 prečnih profilov (pri točkah x = -5,00 m, x = -2,00 m, x = 0,00 m, x = +2,00 m, x = +5,00 m in x = +7,00 m) in en podolžni profil na osrednji osi x, ki je segal od začetka odkopa pred jamo do zadnjega prečnega profila v jami (x = -10,00 m — x = +7,00 m).

Razsežnosti odkopa so nam omogočile, da smo nadrobno spoznali stratigrafske razmere neposredno pred jamo in v njenem vhodnem delu. Osnovna ugotovitev je, da vsebuje Županov spodmol dve genetično različni vrsti sedimentov: alohtoni fluvialni flišni nanos in avtohtone jamske sedimente, predvsem apnenčeve grušče, pomešane z raznobarnimi ilovicami. Na flišnem nanosu, ki mu še nismo dosegli dna in katerega površje pada dokaj strmo v jamo, leže gruščnato ilovnati jamski sedimenti, in sicer v 2 kompleksih. Spodnjega debelejšega sestavlja več debelo ali drobno gruščnatih plasti z večjo ali manjšo količino rdeče do rdeče rjave ilovice. Nad temi je kompleks

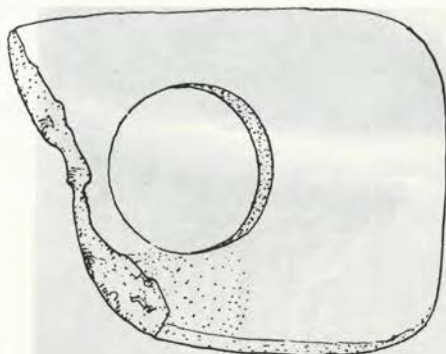
v glavnem drobnih gruččev z umazano rumenkasto ilovnato primesjo. Najmlajša humozna plast, ki jo pred jamo pokriva travna ruša in je tu sorazmerno debela, postaja v notranjosti jame vse tanjša. — Pri odkrivanju humoznega pokrova smo našli ostanke prazgodovinske in srednjeveške keramike, nekaj kovinskih predmetov in številne dele kosti domačih in recentnih lovnih živali. Prve paleolitske najdbe so bile že v zg. delu najmlajšega pleistocenskega kompleksa, v drobnem gručču z umazano rumenkasto ilovnato primesjo, kmalu za jamskim vhodom in vse do zadnjega doseženega profila, kjer so se celo zgostile, iz česar sklepamo, da se bodo še nadaljevale. Bolj ali manj zgoščene so bile najdbe v treh horizontih, katerih razprostranjenost in debelino so delno označevale tudi temne plasti razpršenega lesnega oglja, zgoščenega ponekod v pravo kurišče. Posebno razločna je bila temna proga (ok. 1 m pod površjem), verjetno zaradi krioturbatnih premikov močno razgibana in spočetka pretrgana v dve krili. V vseh 3 kult. horizontih smo

odkrili skupno 245 kamenih artefaktov in odbitkov ter 3 koščene izdelke, ki tipološko sodijo v tardí oziroma epigravettien, časovno pa v končne faze zadnjega würmskega poledenitvenega sunka. S paleolitskimi vred smo odkrili v vseh 3 horizontih 56 kosti oz. kostnih delov in posameznih zob, ki prihajajo v poštev za ožjo določitve. Večina osteološkega materiala pripada alpskemu svizcu, le redki primerki večjim sesalcem, kot npr. bovidom, cervidom in dr. Iz kurišč smo nabrali 7 vzorcev lesnega oglja za antrakotomsko preiskavo.

Ceprav smo od jamskega vhoda naprej kopali manj globoko kot na prostoru pred jamo, smo tudi tu načeli gručnato rdeče ilovnatí kompleks. V njem smo odkrili dva odbitka iz črne kremenovine, ki kažeta znake uporabe. Ležala sta v različnih, a dokajšnjih globinah, prvi ok. 1,50 m, drugi pa celo 3,00 m pod površjem. Zelo verjetno pripadata dvema starejšima kulturnima horizontoma, katerih kulturno in časovno opredelitev bodo omogočila šele prihodnja raziskovanja. — F. O.

NEOLIT IN ENEOLIT

Ciganska jama pri Željnah. — V globokem in težko dostopnem delu jame so našli skoraj na površju v humozni ilovici fragment kamnitega kladiva iz serpentina, fragmente človeške lobanje in jelenje rogovje. Kladivo je v Inštitutu za raziskovanje Krasa v Postojni. — S. G.

Ciganska jama pri Željnah, poškodovano kamnito kladivo. — (risal N. Ribič)
»Ciganska jama« (Grotte des tziganes) près de Željane, marteau de pierre endommagé. — (dessin N. Ribič)

Brdinje pri Ravnah na Koroškem. 1961 so Rožjevi našli pri oranju na svoji njivi

ob gozdu nedaleč od domačije kamnito orodje z luknjo (dl. 11,7, š. 5,6, db. 2,9 cm) iz zelenkasto sivega drobnó zrnatega kamna. Predmet ima na obeh koncih zaobljeni konci, pri 2 cm š. luknji pa je grbasto razširjen (T. I, 8). Hrani ga Delavski muzej na Ravnah. — S. P.

Cogetinci pri Cerkvenjaku. 1962 so Horvatovi (št. 30) pri prekopavanju vrta parc. 324, k. o. Cogetinci, našli v gl. 30 cm ploščato kamnito sekiro z oblik rezilom in ravnim zatiljem (dl. 11,3, š. 6, db. 2 cm), ki je zdaj v Pokr. muzeju v Mariboru, inv. št. A 2866 (T. I, 4). — S. P.

Drašča vas pri Žužemberku. Spomladi 1941 je J. Mestnik, Drašča vas 27, našel pri oranju na njivi z. od vasi 200 m od kapele v smeri proti gozdu veliko prevrtano kamnito kladivo s širokim čelom in topim, dokaj ozkim rezilom, ki kaže močne sledove uporabe, iz temnega, olivno zelenega zrnatega kamna (dl. 16,1, š. 5,5, db. 5,9 cm), zdaj v Dolenjskem muzeju inv. št. 127 (T. I, 3). — T. K.

Frankovci pri Ormožu. Osnovna šola na Humu pri Ormožu hrani pred leti na obrežju Drave pri Frankovcih najdeno kamnito sekiro z luknjo (dl. 11,1, š. 5,5, db. 4,2 cm) iz temno zelenega lisastega kamna. Nesimetrično oblikovan predmet ima močno zaob-

leno (obrabljeno?) rezilo in 2.5 cm š. rahlo pošev izvrtano luknjo (T. I, 7). — S. P.

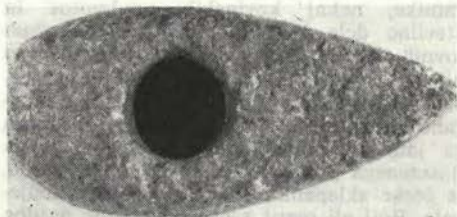
Goljek pri Veliki Loki. A. Klemenčič, Mala Loka 5, je pri rigolanju njive, kjer je bil prej vinograd, našel majhno, nedodelano sekiro iz rjavo rumenega kamna. Luknja za toporišče je izvrtana komaj do polovice, druga površina sekirice je povsem dodelana in zglačena (dl. 10, š. 2.5, db. 3.5 cm). V Dolenjskem muzeju inv. št. 128 (T. I, 2). — T. K.

Hvaletinci pri Vitomarcih. Pri Pučkovih (št. 19) so našli ploščato kamnito sekirico (d. še 6, š. 6, deb. 1.3 cm), ki ima široko oblo rezilo in se proti vrhu zožuje. Zatilje je odlomljeno, v sredini je izvrtana 1 cm š. luknjica kot pri kopačah (T. I, 6). Predmet je v Pokr. muzeju v Mariboru, inv. štev. A. 2867. — S. P.

Jesenice pri Brežicah. Ok. 1930 so našli neprevrtano ploščato sekiro iz temno zelenega, lisastega kamna, povrhu zglačeno, a na več mestih obtolčeno. Dolenjskemu muzeju (inv. št. 213) jo je podaril Č. Škodlar. Dl. 14.3, š. 6.5, db. 1.6 cm (T. I, 1). — T. K.

Romitovka nad Rumanjo vasjo. Že 1931 je našel Brajdič blizu Romitovke nad Rumanjo vasjo blago bikonično oblikovano,

prevrtano, povsem zglačeno kamnito sekiro iz svetlega, sivo rumenkastega kamna. Rezilo in čelo kažeta sledove uporabe. Dl. 13.8, š. 4, db. 5.1 cm. Dolenjskemu muzeju (inv. št. 126) jo je daroval V. Strumbelj iz Vavte vasi. (T. I, 5). — T. K.

Zalog pri Goričah, kamnita sekira. — Foto Ignasčenko

Zalog près de Goriče, hache de pierre. — Photo Ignasčenko

Zalog pri Goričah, Golnik. Pri podiranju zidu skednja v Zalogu št. 4 so slučajno našli kladivasto sekiro iz porfira (sekundarna lokacija najdbe), dl. 11.0, š. rezila 3.8, pr. luknje 2.4 cm. Čelo oblo, stranice zglačene, rob rezila delno poškodovan. Luknja za nasaditev je zvrtana poševno. Shranjena v Gorenjskem muzeju, Kranj. — A. V.

BRONASTA DOBA IN KULTURA ŽARNIH GROBIŠČ

Biserjane, del okrašene posode in kos grafitnega lonca. — Foto S. Pahič
Biserjane, partie d'un vase décoré et partie d'un pot avec vernis graphiteux. — Photo S. Pahič

Biserjane pri Vidmu ob Ščavnici. Avgusta 1965 je Šantl Slavko našel pri kopanju

temeljev za novo hišo tik ob cesti proti Vidmu pribl. v gl. 1 m tulasto bronasto

sekirico, neokrašeno, obrabljeno, s deformiranim odlomljenim ušescem (dl. 9,8, š. do 3,5, deb. do 2,1 cm). Najdba očitno sodi v skupino ostankov selišča iz obdobja kulture žarnih grobišč in zač. železne dobe (gl. sliko 2 fragmentov!), kakršni so bili že ugotovljeni na tem področju (VS 9, 190) in se je nadaljevalo še v antiki. Predmet hrani J. Čuš v Ženiku (T. I, 9). — S. P.

Dobova. Pri razširjanju gramoznice na njive parc. št. 990/2, 991/2 in 997/1 k. ob. Veliki Obrež, so avgusta na robu dobovskega žganega prazgodov. grobišča našli posamezne grobove, ki so bili bolj redki kot na prej raziskanem kompleksu grobišča. Ker so 70–90 cm debelo humozno plast odkrivali s buldožerjem, smo mogli rešiti samo del grobnega inventarja. Za zaščitna izkopavanja ni bilo sredstev. Iz pribl. 15 ugotovljivih grobov je Posavski muzej dobil (T. II, 1-13): kose sivo žganih žar in skodel, del manjše zapestnice iz bronaste pločevine, kose 2 ovratnice iz tordirane bronaste žice, okrašenih s spiralnimi vrezi, nekaj manjših ostankov bronaste zapestnice in bronasto iglo s polkrožno glavico in bikonično proti glavici odebeljenim delom, ki je okrašen s plitvimi vrezi, dol. 12 cm. — S. Š.

Kamnik. Na bregu nekdanje struge Bistrice, parc. št. 707/16 k. o. Kamnik, smo našli junija pri kopanju temeljev žgan grob. Pridatki: bikonična žara s pepelom, pokrita s kamnito ploščo, skodela močno klekastega profila in 13 cm dl. bronasta okrasna igla s sploščeno kroglasto glavico in zarezi na vratu. Zaradi naloženega gradbenega materiala, ki ga je lastnik parcele umaknil šele v zač. zime, bomo z deli nadaljevali spomladi 1966. Predmeti so v Muzeju Kamnik. — M. C. Z.

Ljubljana. Od aprila do junija smo s presledki raziskovali dvorišče SAZU ob Gosposki ulici, kjer bodo zgradili novo stavbo. Zemeljske plasti so tu že močno pre-

metane in uničene (nenehne gradnje od antičnega do današnjega časa). Ugotovili smo antično zgradbo (pribl. 50 m zunaj obzidja Emone), antični jarek, ki je potekal prav po sredi dvorišča, celo mrežo novjših odtočnih kanalov in temelje deželne hiše (»Lantovca«), ob potresu 1895 porušene in splanirane. Najnižje plasti so zato močno prizadete, ponekod popolnoma uničene od antičnih kot tudi od poznejših vkopov. Kljub temu smo dokumentirali 187 žganih grobov KZG z bogatimi pridatki in številne mlajše železnodobne in antične najdbe. Poleg tega smo odkrili 4 skeletne pokope brez pridatkov, ki pripadajo zgodnjemu sr. veku ali pa so celo še mlajši. — I. P.

Pred hišo **Gospodka 16** smo v odkopanem jarku tik ob pločniku v gl. pribl. 80 cm odkrili do 10 cm deb. in več ko 2 m dolgo plast močno črne žganine, ki je v zvezi s to, odkrito na dvorišču SAZU (gl. tam). V odkopanem gradivu smo zasledili tudi ostanke prazgodovinske keramike, antičnih tegul in antične keramike. V profilu so se kazali ostanki raznih zidov. — M. S.

Ljubljana, Vegova — gl. Zgodnji srednji vek!

Metlika. Pri strojnem izkopu peska iz Kolpe so približno 50 m s. od mostu zadeli na najmanj 3 (morda 4) bronaste sekire. Rešili smo dve: tulasto bronasto sekiro, poškodovano in dvakrat počeno, prekrito s plemenito patino. D. 117, š. na ustju 42 in pri rezilu 52 mm (T. I, 10), in tulasto bron. sekiro z malo deformiranim tulcem in deloma načeto površino (divja patina). Rezilo so poškodovali delavci s pilo, tul. še preden je prišla v Kolpo. D. 117, š. v tulu 30 in na rezilu 60 mm, deb. ob ustju 25 mm (T. I, 11). — V. Š.

Velika planina (Tiha dolina?) Že 1963 so našli pri kopanju kamenja v Tihi dolini bronasto plavutasto sekiro, ki je sedaj v Muzeju Kamnik. — M. C. Z.

STAREJŠA ŽELEZNA DOBA

Ajdovščina. Pri topografskem pregledu Gradišča na platoju s. od Ajdovščine smo ugotovili, da je na sv. strani ohranjena ok. 100 m obrambn. nasipa, ki zapira manjši plato. Proti Z se nasip vedno bolj izgublja in je danes viden kot s kamenjem prekrit greben, ki dosega največ viš. 1 m. Obrambni nasip so močno poškodovali tudi razni vojaški vkopi. Utrjena je bila verjetno le s. stran platoja, kamor je dostop neoviran,

dočim na Z in J stene previsno padajo v dolini Lokavška in Hublja ter utrdbe niso bile potrebne. V notranjosti platoja so večje ravne površine, na katerih smo našli prazgodovinske črepinje. Največ jih je bilo v kotlinici v skrajnem sz. vogalu platoja, kjer je ob mlaki odprt profil. Tu smo med številnimi kosi svetlo rdeče žgane, v prelomu črne grafitirane prazgodovinske keramike našli tudi koščke črne grafitirane ke-

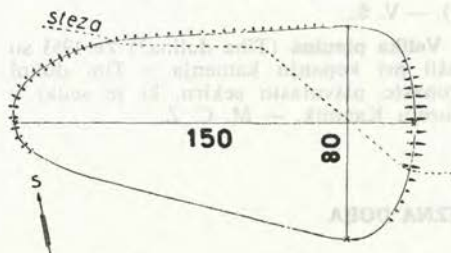
ramike in 100 m pušično ost. Kultura plast je neznatna (kraški teren). — D. S.

Gameljne. Na gozdni parc. št. 350, d. ob cesti Črnuče—Gameljne je krožna vzpetina pr. 40, vi. 2—3 m. Oblika je izrazita na s. delu, na več straneh, posebno na sv. in v. so vidni manjši vkopi. O gomilah ob cesti Črnuče—Gameljne poroča W. Schmid v Jahrbuch für Altertumskunde 7, 1913. Na meji gozdne parc. 343, d. ob cesti Črnuče—Gameljne, ledinsko ime »Pri križu«, je vzpetina (gomila?), pr. 30, vi. 0,75—1,00 m. — M. C. Z.

Gorenji Leskovec pri Blanci. Marca je Posavski muzej dobil od posestnika J. Divjaka iz Gor. Leskovca 19: iz bronaste pločevine oblikovano votlo ovratnico, okrašeno s 7 vzporednimi prečnimi vrezji, zaključeno z okroglo masivno bronasto glavico; 2 bronasta obročka, pr. 3,5 in 3,9 cm, db. 3—6 mm; kose stene in ustja grafitiranih posod, okrašenih z vbodi, ki oblikujejo geometr. okras, na stenah posod izoblikovani 4 cm vi. plastični rožičasti držaji; črep 3,5 cm vi. rdeče žgane skodele. Vsi predmeti so iz uničene gomile v Divjakovem gozdu, kjer so 30 let črpali gramoz. Gradivo je sorodno najdbam iz gomil na Libni (VS 9, 1962-64, 239), verjetno pozni HaD. — S. S.

Judovska hiša pri Maverni vasi, Bela Krajina. SAZU je sondirala 1960, našli so ognjišča in prazgodovinsko keramiko v gl. do 0,70 m (AV 15-16, 1964-65, 168). — I. M. C.

Kamnik. Pri izkopavanju za vodovod na vrtu gradiča Turn na Žalskem hribu, je našel D. Rautar v prekopani parsti s precej oglja majhno železno romboidno puščico z odprtim, nekoliko poškodovanim tulcem. Zdej v Muzeju Kamnik. Gl. še KZG! M.C.Z.

GRADIŠČE

Križevska vas nad Moravčami, tloris prazgodovinske utrdbe. — Risal N. Ribič

Križevska vas près de Moravče, plan de la fortification préhistorique. — Dessin N. Ribič

Križevska vas nad Moravčami. S. nad vasjo pribl. 100 m višje leži na gorskem

grebenu (Domžale—Vače), kraj, ki mu pravijo domačini **Grad na Pelinovcu**: manjše prazgodovinsko gradišče, dl. pribl. 150 in š. 80 m (gl. skico!). Razen na J, kjer teren strmo pada, ga obdaja večinoma komaj zaznaven nasip, mestoma pa celo na notr. strani visok do 2 m. Pribl. 200 m proti Z leži malo niže na terasi travnik. Ob znamenju na začetku terase je baje zakopan »šac« (tako pripoveduje gospodar hiše v neposredni bližini). — Kraj je znano arheološko najdišče. Sredi vasi na dvorišču J. Vodnika so pred časom odkrili staroslovansko nekropolo in rimsko naselbino. (S. Gabrovce: AV 5, 1954, 132 ss). — N. R.

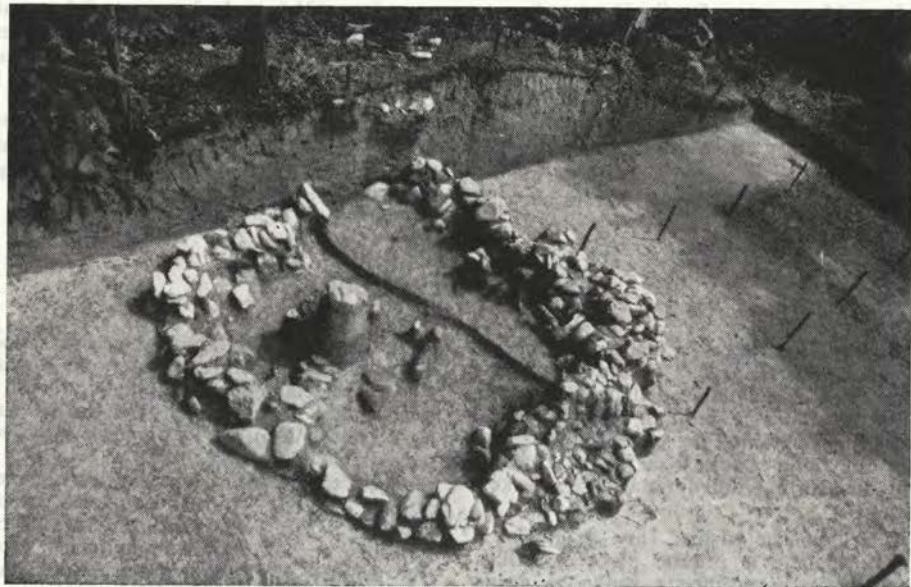
Novo mesto. Na s. robu prazgodovinskega gradbišča na **Marofu** so delavci septembra 1961 našli pri kopanju luknje za drog električnega dajnovoda večjo bronasto prečno nažlebljeno nanožnico (T. III, 1), ki so jo nasilno deformirali in prelomili. Pr. 13,7, deb. 13 mm. Delavci Elektro Novo mesto so jo dali muzeju (inv. št. 221). V Kandiji so ob **Resljevi cesti blizu št. 5** našli otroci jeseni 1965 dobro ohranjeno bronasto zapestnico in jo prinesli v Dol. muzej. Zapestnica je dokaj masivna in krog in krog prečno nažlebljena. Pr. 8,3, db. 1 cm. — T. K.

Planina nad Vipavo. Gradišče pri sv. Pavlu leži jv. od zaselka Kobali na izraziti kopi, ki se na tri strani strmo spušča in je pristop možen le z Z prek Kobalov ali pa s SZ prek Gornje vasi. Zato je utrjena le z. stran gradišča z ok. 400 m dolgim obrambnim nasipom, ki je na dnu š. do 20 m in vi. 4—5 m. Najvišji je na J, od tod se v loku spušča proti SV. Ljudje mu pravijo »šance«. Na gradišču je polno teras in kotanj, ki so nastale lahko le z intenzivnim obdelovanjem in kjer smo našli prazgodovinske črepinje, kose rimskih posod in stekla, pri topografskem ogledu notranjosti gradišča pa tudi kos zgodnjersednjeveškega (?) lončka in koščke žlindre. — D. S.

Pod Črnučko. Glej paleolit!

Pongrac pri Grižah. 1965 smo začeli odkopavati drugo gomilo (18 x 20 m, parc. 282 k. o. Pongrac) ležečo v vnožju prazgodovinske naselbine na Langerju pri Sv. Magdaleni. V osr. delu gomile je bil grob, zložen iz rečnih oblic, nepravilne pravokotne oblike s stranicami: 3,10 x 3,70 x 3,40 x 3,95 m. Dno groba je bilo prekrito s kamnitimi ploščami. — Keramični črepi so ležali raztreseni pod vrhom gomile, drugi bolj pri dnu, predvsem ob stenah groba, ki je verjetno osrednji grob, vendar le kenotaf. — Manjši kup rečnih oblic, med katerimi so bili tudi manjši kosi keramike, je bil tudi na robu

Pongrac pri Grižah, pogled na gomilo 2 med izkopavanjem — Foto A. Bolta
Pongrac près de Griže, vue sur le tumulus 2 pendant les fouilles. — Photo A. Bolta

gomile, 8 m od središča gomile. Menimo, da bomo 1966 pri dokončnem odkopu gomile našli še kak grob, (letos zaradi premajhnih sredstev nismo mogli prekopati vse gomile). — L. B.

Selišče pri Dolenjskih Toplicah. A. Medic (št. 3) je 1964 našel pri gradnji vodnjaka del narebrenne masivne bronaste nanožnice. Dl. 6,8, db. 1,1 cm (T. III, 4). — T. K.

Slokarji. Z. od vasi je stožčast hrib (kota 387) z zaobljenim vrhom. Ljudje mu pravijo »gradišče«. Za gradišča značilnih utrdb tu ni opaziti. Verjetno niso bile potrebne, ker se pobočja gradišča strmo spuščajo na vseh straneh in je za poselitev primeren samo vrh, okoli katerega potekajo 5–6 m š. terase. Zaradi izredno majhne površine, primerne za naselitev, je verjetneje, da gre za pribežališče, ne pa za stalno naseljeno gradišče. Na pobočju smo našli več fragmentov prazgodovinske keramike. — D. S.

Sempeter v Sav. dolini. Glej Rimska doba!

Tolmin. Na v. pobočju Kozlovega roba v Tolminu je M. Pavletič pri kopanju temeljev za hišo naletel na žgane grobove in jih pri tem 10 uničil. O najdbi je obvestil Goriški muzej, ki je 18. junija pričel z zaščitnimi izkopavanji (240 m²). Pomagali

so dr. P. Petru, dr. S. Gabrovec, ing. N. Sedlarjeva in D. Virant. Sredstva sta dala OS Tolmin in Goriški muzej. Do 25. IX. smo odkopali 143 grobov (s tistimi, ki so bili pred tem uničeni). Grobišče leži na manjši terasi (parc. št. 409/2 in 410, k. o. Tolmin, vanj pa se zajedata tudi novi gradbeni parceli št. 612 in 611, k. o. Tolmin). Žgani grobovi pripadajo verjetno mlajši fazi kulture žarnih grobišč in segajo tudi v HaB horizont. Grobišča ni moč dokončno datirati dokler ne bo povsem raziskano. Grobovi so konstruirani tako, da je manjši kupček žganine, na katerem je v posameznih primerih še posoda, zasut z zemljo, pomešano z žganino, prek te pa leži še ena ali več kamnitih plošč. V grobovih s posodo je bila ta zavarovana pred pritiskom plošče še z vencem kamenja. Posode, ki imajo razen v 3 primerih obliko bolj ali manj globokih skodel, smo našli v 24 grobovih. V grobu 32 je bil grobo izdelan lonček s 3 jamicami na malo navzven upognjenem ustju. Poleg tega smo našli še 2 skodelici s trakastim ročajem. Kovinski, pretežno bronasti inventar grobov je precej bogat. V glavnem so to igle, obročki raznih velikosti, presekov in oblik, peschiera in fibule očalarke itd., neenakomerno raztreseni po žganini. V posodah so le posamezne kosti. Železni predmeti so zelo redki. Redke so tudi jago-

de iz steklene mase, številnejša pa glinasta vretenca. Omeniti je še bronasto žensko figurico. Ker so grobove zasuli nanosi s pobočij Kozlovega roba, se gl. grobov giblje od 15 cm na sp. robu do 1 m na zg. robu grobišča. Del grobišča je zajela tudi njiva (parc. št. 409/2), tu so grobovi ostali le kot črni madeži. — D. S.

Vavta vas. J. Vidic (št. 42) je na njivi

parc. št. 624 k. o. Jurka vas, našel spomlad 1962 prečno nažlebljeno bronasto zapetnico. Pr. 7,6 cm, db. 7 mm. Zdaj v Dolenjskem muzeju inv. št. 135 (T. III, 2). — T. K.

Vodice. Na njivan Kisle, d. ob cesti Vodice—Bukovica smo našli precej koščkov keramike. Nekateri lomi govore za prazgodovinski izvor. — M. C. Z.

MLAJŠA ŽELEZNA DOBA

Brežice, Sejmišče. Pri izkopu vodovodnega jarka, vzporednega z ograjo ob s. robu sejmišča, so pred leti zadeli na žgan latenski grob. Jama je bila gl. do 0,8 m pod današnjo površino in ok. 15 m z. od lope ob vhodu v sejmišče. V grobu so odkrili naslednje gradivo (zdaj v Posavskem muzeju):

1. del nožnice za meč (inv. št. P 276, T. V, 2), izdelane iz železne pločevine. Ohranjeno je ustje nožnice z zanko za pripenjanje verige. Vel. 10 x 5 cm. Površina fragmenta in zanke je okrašena s stiliziranim rastlinskim ornamentom. Soroden okras je tudi na naspr. strani nožnice. Ob ohranjenih vzdolžnih robovih so sledovi okvira, ki je vezal oba pločevinasta lista nožnice;

2. v nožnici je bil dobro ohranjen raven železen meč (inv. št. P 277, T. V, 1) z zvonceastim prehodom v trn ter zaokroženo konico. Glavica na trnu je izdelana ločeno ter zakovčena na trn. Zun. površina je okrašena s 4 vrezanimi krogi; dva sta povezana z vzporednima črtama. V zanki je bil še kavelj verige za pritrdjevanje meča z gumbom. Meč je dl. 80, od tega trn 12 cm; š. 5 cm;

3. dva dela verige: — a) ok. 18 cm dl. iz kovane žice s pr. 5 mm. Na enem koncu je zanka, na drugem kavelj z gumbom. Veriga je sestavljena izmenoma iz 2 zavitih členov, ki jima sledita 2 iz pletene žice. Na zun. strani zavitih je šrafirano ovalno polje (inv. št. P 278, T. V, 3a); — b) 19 cm dl. gibljiva veriga iz dveh delov, nastalih z uvijanjem žice (T. V, 3b), zvezanih z zankama ovalne oblike s pr. ok. 7 mm. Na obeh koncih so bile verjetno zanke;

4. trakasta ščitna grba (inv. št. P 279, T. V, 4) iz kovane železne pločevine, okrepljena s 3 vzdolžnimi rebri. Na enem koncu je dvojno stopničasto zaključena. Na prehodu iz večje v manjšo stopničko je luknjica, v tej kovan žebelj s polkrožno glavico. Po žeblju lahko sklepamo, da je bil ščit db. 8 mm. Nasprotni konec grbe je poškodovan. Dl. 12, š. 6,5 in vi. vzbokline 5 cm;

5. žara z lepo zglačeno površino, usločnim dnom in kaneluro na prehodu iz vratu v rame, izdelana na lončarskem vretenu iz temno sivo pečene prečiščene ilovice (inv. št. P 280, T. V, 6), vi. 19, pr. ustja 9, največjega oboda 20 in dna 9 cm;

6. železen predmet nedoločljive namembnosti: kljunaste oblike, okroglega preseka (inv. št. P 281, T. V, 5), dl. 6,2, pr. 1,7 cm.

Sodeč po položaju že objavljenega groba (AV 5, 1954, 378) dokazuje pričujoča najdba večji grobišni kompleks na tem prostoru. Po pridanosti sodi grob v oblikovni zaklad latena in se povezuje z gradivom iz Mokronoga in Formina (A. Müllner, Typische Formen T. 40; A. Smodič, ČZN 1940, 3 ss). Na lončarskem vretenu izdelana posoda nas postavlja v poznejšo fazo sr. latena (K. Vinski, Arheološki radovi i razprave, Zagreb I. 1959, 281; R. Pittioni, Urgeschichte d. öster. Raumes 699; Hunyady, Kelten 1944, T. 135 in J. Filip, Keltove ve srednji Evrope 1956, 533 s), po verigi postavili že v čas prehoda iz 2. v 1. stol. pr. n. š. (J. Filip, l. c., V. Skrabar, Starinar I. 1922, 147). — V. Š.

Metlika. Pri izkopu temeljev za novo šolsko zgradbo na z. pobočju hriba Veselica so na prostoru Pungart zadeli na latenske grobove. Belokranjski muzej je organiziral zaščitno izkopavanje, ko to ni bilo možno, pa vsaj sistematično zbiranje najdb. Doslej je izkopanih 58 grobov, največini z orožjem (meči, sulične osti, bojni noži, ščitne grbe). Gradivo je srednjelatensko. Med praviloma po srednjelatenski shemi izdelanimi fibulami sta tudi 2 srebrni tipa »ornavasso«. Vse gradivo kaže najožjo povezanost z mokronošskimi najdbami. Po vsem sodeč gre za grobišče s k. 2. in zač. 1. stol. pr. n. š. Gl. še Bronasta doba! — V. Š.

Novo mesto — Kandija. Zadnje dni marca so našli na vrtu V. Murna, Resljeva 4, latenski grob z žganim pokopom, v katerem so bili kovinski predmeti nasilno ukrivljeni in razlomljeni. Grob je vseboval (gl. tab. IV.):

1. poškovana bronasta fibula z dolgo peresovino na samostrel. Lok fibule se začne z veliko rombično ploščo, okrašeno z 2 vrezanima očescema; dl. 7,9, š. 6,5 cm (tab. IV.);

2. masiven obroček; jedro iz gline je oblečeno z bronasto pločevino; pr. 4,8, db. 1,9 cm (tab. IV.);

3. nasilno ukrivljena, 35 cm dolga širokolistna sulična ost. Dl. 35 cm (tab. IV.);

4. deloma ohranjena, nasilno zakrivljena sulična ost, dl. 24 cm (tab. IV.);

5. železen okov za kopjišče; dl. 8 cm, pr. 3,2 cm (tab. IV.);

6. 4 kosi nasilno ukrivljenega železnega meča z deloma ohranjeno železno nožnico; š. meča do 5,2 cm (tab. IV.);

7. 2 kosa bolj ozkega železnega meča z ohranjenim trnom za ročaj. Nožnica je

ohranjena samo v fragmentih. Š. meča do 4,8 cm (tab. IV.).

Najdbe pripadajo grobu latenskega bojevnikarja iz že znanega srednjelatenskega grobišča v Kandiji, ki je bilo urejeno v neposredni sosesčini halštatskih gomil, ali pa gre celo za latenske pokope v halštatskih gomilah. Gradivo je v Dolenjskem muzeju inv. št. 214-220. — T. K.

Valična vas — Našli so bronast del loka večje latenske fibule z enim ohranjenim masivnim gumbom, dl. 4,1, pr. jagode 2,3 cm (T. III 5). Prav tako je iz vasi del podnožja bronastega kraterja z ohranjenima 2 nogama v obliki živalske šape; dl. 10 cm. Dolenjskemu muzeju je oba predmeta izročil A. Zupanc, župnik v Smihelu pri Žužemberku. — (T. III, 6). — T. K.

RIMSKA DOBA

Ajdovščina. Raziskovanja (marec—april) sta vodila P. Petru in D. Svolfšak, kustos Goriškega muzeja. Ob novi gradnji **kino dvorane** so delavci našli del napisa z izredno lepimi črkami ...AM, ...R. in kos arhitrava s kelesarsko izrednim podajanjem delov in celote. Sama izkopavanja, pri katerih smo odkrili na z. robu kino dvorane zaključni masivni zid, ob njem pa kloako (S—J), pokrito s tegulo, na kateri je pečat Q. CAECIL(i) FL(a) VIANI, v njej pa zlatnik Constantiusa II, utemeljujejo domnevo, da je bil objekt, ki je stal pod današnjo kino dvorano, neko svetišče (?) iz poznega I. stol. — Hkrati smo preverjali smer j. obzidja te naselbine glede na načrt, ki ga je objavil W. Schmid v 15 BRGK 1922-23, 180 ss. Izkazalo se je, da je dejanski potek obzidja v mnogočem drugačen, in sicer povprečno 10 m južneje ter v ravni črti, ne pa kot pri W. Schmidu z zaobljenimi vogali. Izkopavanja tega dela je večinoma vodil D. Svolfšak in odkril več ko 40 m obzidja in stolp, ki meri v premeru 9,60 m. Samo obzidje je deb. 3,20 m in ohranjeno ponekod do več ko 1 m vi. Stolp je stal na kvadratni bazi, ki ima mere zun. premera stolpa. Med najdbami velja omeniti poleg naštetih še nekaj novcev in fragmentov posod (zdaj v Goriškem muzeju). — Novo odkriti stolp smo utrdili in deloma obnovili, da bi zapolnili vrzel, ki jo je vsekala nepietetna gradnja prejšnjega stoletja, in že močno sklenili prvobitni potek obzidja nekđ. postojanke **Castra**. — Na sv. delu vrta parc. št. 32 je Kerkoč Anton, **Stritarjeva 5**, zadel

na močan rimski zid. — Slokar Ivan, **Vilharjeva 4**, je pri kopanju temeljev za prizidek našel rimski kanal, ki gre v smeri kloake pod stolpom s cinami in teče proti zasutemu vodnjaku, katerega obod je še danes viden. — P. P. in D. S.

Bohova, vrh antičnega nagrobnika. — Foto S. Pahič
Bohova, tête de monument funéraire antique. — Photo S. Pahič

Bohova pri Mariboru. Kot mejnik na meji travniških parcel 611, 612 in 442, k. o. Bohova ter 84, k. o. Rogoza v. od vasi in žel. proge je postavljen vrhnji del marmornega antičnega nagrobnika (gl. sl.), ki sega 1.15 m nad površino in je 0.95 š. in do 0.20 m db., močno preperel in na vrhu fragmentiran. Nad površino tal segata le oba pasova s slabo ohranjenimi oprsji 2, zgoraj 3 oseb. Napisano polje je brez vsakega ostanka črk, skupno s še neznanim sp. delom nagrobnika v celoti ohranjeno. Tako imenovani »turški kamen iz Rogoze« je kot rimski nagrobnik omenil P. Schlosser (ZhVst 10, 1912, 19 s ter Deutsche Rundschau f. Geographie 35, 1913, 547), a je nato ostal neopažen. Ker spričo svoje velikosti in teže gotovo ni bil pripeljan od daleč, izvira verjetno iz kakega bližnjega antičnega groba, o katerem priča ledina »britof« pribl. 500 m sv. odtod, ta pa se veže na njive z ledinskim imenom »Stara ves«, kjer naj bi bili pred desetletji pri oranju našli različne ostanke stavb, pripadajočih verjetno antičnemu zaselku ob cesti od Miklavža proti Betnavi (F. Ferik, Ferien-Tagebuch 1902, 26, 29). O kakih najdbah odtod ni podatkov. — S. P.

Celje. Pri odstranjevanju ometa z Marijine cerkve se je pokazalo mnogo blokov iz pohorskega marmora, ostankov antične Celeje. Dva fragmenta smo izluščili iz zidu. Prvi, danes vzdian na pročelju cerkve, je relief. Ohranjeni sta nogi moške postave. Drugi kamen, danes v Mestnem muzeju v Celju, je fragment napisa, in sicer l. vogal. Na l. stranici je sled reliefa. Ohranjene so 4 vrstice:

— | su[—] | tes[—] | suo. i[—] | et Iu[—] | [—]
— V. K.

Dobova. Pri razširjanju gramoznice na njive parc. št. 990/2, 991/2 in 997/1 so v avgustu ob jv. robu prazgodovinskega grobišča našli antične žgane grobove. Ker so humusno plast db. 0,8–1 m, odkrivali z buldožerjem, je bilo mogoče rešiti samo del grobnega inventarja; za zaščitno izkopavanje ni bilo sredstev. Uničenih je ok. 10 žganih grobov, iz katerih smo dobili: črepe rdeče žganih skodel in sivo žganih posod in lončkov, 3 noriškopanonske sponke, dl. 7,8, 6,7 in 3,7 cm, v dveh grobovih po en kovan železni žebelj dl. 8 in 9 cm. Nekateri grobovi so bili obzidani s kosi obdelanih, očitno prinesenih kamnov peščenec, nekateri pa samo obdani z večjimi prodniki. Iz ohranjenega skromnega inventarja (T. VI, 1–5) ni mogoče najdb časovno določeneje opredeliti, verjetno so iz pol. 2. stol. n. št. Gl. še Kultura žarnih grobišč! — S. Š.

Dogoše pri Mariboru. Na robu terase z. od vasi tik nad Dupleško cesto je v gozdu

parc. 593, k. o. Dogoše skupina 5 verjetno provincialnorimskih gomil. Največja med njimi (pr. 13, vi. 1.2 m) je na več straneh odkopana, druge štiri so manjše, večinoma nepoškodovane in leže v gruči. O morebitnih najdbah ni podatkov. — Grobišče leži v neposredni bližini ostankov antične stavbe na njivah parc. 513/1 in sosednjih pod ježo terase, kjer so pri oranju večkrat našli na zidovje in našli tudi marmorno koritce, sedaj predelano v kropilnik cerkve v Brezju (prim. ČZN 1, 1904, 211). S. odtod so pred leti na njivi parc. 505 ugotovili zidan kanal, ki poteka proti stavbi. — S. P.

Drnovo — Neviodunum. Izkopavanja od 5. 7. do 12. 8. sta vodila P. Petru in T. Knez, finančno sta jih podprla OS Krško in Sklad SRS za posp. kult. dejavnosti. S. daljevala sta lanske sonde (VS 9, 1962-64, 192) in rezultati so potrdili, da imamo opraviti s temeljnim zidovjem neke stavbe, ki je v naših krajih neobičajna, saj meri le 8 m v š. in doslej več ko 40 m v dl. V odkritih notr. prostorih ni bilo posebno vrednih najdb. Pač pa smo j. pred stavbo našli 2 fragmenta bronastih kipov v naravni velikosti, ki dopolnjujeta podobo proti itine-rarski cesti odprtega prostora. 1963 smo našli namreč v K 30 del bronastega kipa, ki ne sodi v skupino letošnjih najdb, še posebej, ker je pozlačen. Tako bi mogli domnevati, da so krasili ti kipi prostor pred stavbo s portikom. Da je stala na tem prostoru neka reprezentančna zgradba, bi dokazovala tudi najdba le deloma poškodovanega kompozitnega kapitela izrednih mer in teže (več ko 400 kg teže), ki bi po Vitruviu bil na pribl. 5,50 m vi. stebru, kar se ujema z merami baze, odkrite v K 30 na nasprotni strani stavbe. — Vse odkopano temeljno zidovje smo utrdili in pozidali z ekipo zidarjev iz kostanjeviškega gradu. Prav tako smo izvršili manjšo anastilozo stebra na bazi iz K 30.

Letos smo odkrili za drnovsko območje značilno zidano grobnico na z. strani vasi na sz. vogalu njive parc. št. 192/2 k. o. Drnovo, last V. Grozina. Profil je kazal, da je bila že kopana. Zato smo odkrili le del hišaste žare, 2 žeblja in ostanke žganine. Grobnica je zidana iz lomljenca, vezanega z apneno malto. Notranjost je pravokotna, zid ometan — omet db. 3 cm — z malto, ki je imela vsaj na robovih pri vrhu trak rdeče barve. Žal je bila tudi ta plast ometa skoraj v celoti uničena. Na zun. strani je bil zid neenakomerno debel; (sr. debelina 40 cm), kar razlagamo le s tem, da je bila grobnica zidana z notr. strani le v obsegu izkopne jame. Zato je zid z zun.

strani pri dnu tanjši ter se proti vrhu razširi. Nastavka za obok ali strop ni opaziti. Z zun. strani se lepo vidi, da je bila stena grobnice zidana v plasteh, ki jih jasno loči debel sloj apnene malte. — Izkop v notranjosti grobnice smo poglobili do sterilne podlage in opazili, da je bila grobnica znotraj ometana le do nivoja, kjer je bil tlak. V poglobljenem izkopu je tvorilo temelje tlaka nametano kamenje, na redko vezano z malto. — Višina ohranjenega zidu je močno različna na j. še 103 cm, na s. deloma ohranjen do vi. 50 cm. Iz profila je razvidno, da je nekdo odkopal grobnico s S in tako najbolj poškodoval zid na s. strani. Na J je še ohranjena verjetno prvotna višina, saj je segal tu zid prvotno tik pod nivo današnjega humusa. Antični nivo kaže plast gruča z rjavo zemljo pomešanega, ki se vleče okoli vse grobnice. Izkopno jamo za grobnico lepo nakazuje navpično odrezan humus in čist gruč, v katerega so nato natlačili gruč z rjavo zemljo pomešan. Dostop do grobnice je bil verjetno s S. kar kaže smer grobnice, s 4° odklonom proti Z.

Ing. arh. N. Šumi je teren letos izmerila, da bomo pozimi pripravili predlog dokončne prezentacije pristanišča, izkopanin na Grobljah in vkomponiranja teh sestavin v okolje Kult. doma, ki ga gradi Krajevna skupnost. — P. P.

Sp. Gameljne. Ob cerkvi sv. Lenarta, (v j. steni je vzdian nagrobnik CIL III, 3893) so pred 8 leti pri postavljanju električnih drogov izkopali več skeletov, o katerih ni podatkov. — M. C. Z.

Sr. Gameljne. 1959 je našel Milan Jarc pri kopanju pod podom kuhinje, hiša št. 13, v gl. 0,50 m žgan grob, obdan s tegulami, z zgubljenimi prdatki: lonček, železen nož. Hiša z najdbo stoji poleg cerkve sv. Andreja, okoli katere naj bi bilo, po pripovedovanju vaščanov, »staro pokopališče«. — M. C. Z.

Gornja Pohanca pri Brežicah. K. avgusta je posestnik S. Rožman na njivi parc. št. 1364 k. o. Pleterje izoral del nagrobnika. — Posavski muzej je sondiral prostor okrog najdbe, našel več delov nagrobnika in ga skuša obnoviti. Na vrhu je v zatrepu upodobitev božanstva (Vulkan?) na prestolu; l. in d. zunaj zatrepja sta 2 genija, ohranjena je le spodnja polovica levega. Pod tem dekorativnim poljem so realistično oblikovana doprsja 3 pokojnikov; dobro ohranjen je le srednji, l. in d. sta nekoliko poškodovana. Reliefno upodobitev loči od napisnega polja rastlinska ornamentika petero- in trolistov. Besedilo napisa, ki ima črke dveh dimenzij, se glasi:

S V... S
SIRONIS F
F. S. ET C... LONG
INIAE... L ET SA
BINA. ANN XXVI
ET NEPO... TENT
INA ANN...

Nagrobnik hrani Posavski muzej. S pomočjo epigrafike — stil črk in v napisu omenjena imena predrimskih staroselcev — postavljajo nagrobnik na prehod iz 1. v 2. stol. n. š. — Antične najdbe v Gornji Pohanci niso presenečenje: o mitreju v bližnji podzemeljski jami poroča W. Schmid, Schild von Stayer 1, 1950, 12 ss; ljudje pomnijo, da so v 1. svet. vojni italijanski ujetniki odkopali v. od vasi nagrobnik z dobro ohranjeno reliefno upodobitvijo. — S. Š.

Komenda. Na njivi, parc. št. 507/6 k. o. Kaplja vas, z ledinskim imenom »pri milji« je izkopal pred drugo svetovno vojno pokojni Mejač iz Komende več rimskih žganih grobov tegulne konstrukcije (podatke dal Stercin iz Komende). — M. C. Z.

Kostanjevica na Krki, del napisa z neke večje grobnice. — Foto J. Mesesnel
Kostanjevica sur la Krka, partie de l'inscription d'un monument funéraire plus spacieux. — Photo J. Mesesnel

Kostanjevica na Krki. — Pri podiranju skednja je našel župnik 2 rimski pepelnici iz sivega velikotrnkega apnenca in del večjega napisa. Črke RVFIANI kažejo, da gre za večjo arhitekturo, verjetno za grobnico, kar bi dokazoval tudi lev, spravljen v NM Lj. Najdbe so danes razvrščene po župnijskem vrtu (gl. sl.). — P. P.

Lanišče nad Kalcami. Od septembra do zač. decembra so trajala zaščitna gradbeno dela na kasnoantičnem kastelu (VS 9, 1962-64, 3-11 in 146). Prvotno predvidena betonska plošča db. 8 cm ni zdržala zime, saj jo je zmrzal ob robovih ponekod dvignila. Zato smo prevzeli v Ajdovščini in Drnovem preizkušeni način prekrivanja s skrilnimi ploščami, vloženi v močno cementno ve-

zivo. Tako smo dosegli tudi estetsko bolj-
šo rešitev. — P. P.

Ljubljana. Na prostoru med novo stavbo Metalke in Prehrane so pri zemeljskih delih (gl. jarka do 80 cm) v **Cigaletovi** zasledili le močno premetane plasti. Tu in tam smo našli dele rimske keramike, vendar ne in situ. — M. S.

Ob prezidavah **Drame** smo aprila zaščitno izkopavali na parc. 28/1 in 28/2 k. o. Gradišče. Izkop vel. 308 m² je zajel sv. vogal insule XXVIII, skrajni sv. vogal insule XXXV, križišča 2 cest in s tegulami tlakovano kloako pod cesto (smer Z-V) po vsej površini izkopnega polja, zgrajeno v najstarejši fazi antičnega mesta po usklajenih merilih vsega emonskega kanalizacijskega omrežja: š. 180, vi. 162 cm. — Arhitektonski ostanki insul XXXV in XXVIII in drobne najdbe potrjujejo nepretrgano poseljenost tega predela od začetkov civilnega mesta.

Na pobudo ZUSL in s sredstvi investitorja smo na **Trgu mlad. del. brigad** marca prekopali in raziskali parc. št. 57 k. o. Gradiško predmestje v obsegu gradbene jame (270 m²). Ker ta leži zunaj Emone in obrambnih jarkov, tik jz. od vrat in ceste v Aquileijo, smo pričakovali ostanke grobišča. Po odstranitvi humusa smo med močno plastjo ruševin opazili obris zidovja in prostorov. Zaradi omejene površine izkopa smo odkopali le del stavbe z 9 prostori. Njih razporeditev in namembnost (kopalnica, zimski ogrevan prostor, prostor z ostanki enobarvnega mozaika) dokazujeta stanovanjsko stavbo. Najmlajši novček (Theodosius kovan 378-383) datira razrušitev stavbe. Hipokavst in mozaik, katerega rustikalna obdelava kamenčkov je značilna za pozna obdobja antike, pričata, da je bila stavba zgrajena v 3. ali 4. stol. n. š. — Enakomerna razporejenost in debelina ruševinke plasti v notranjosti prostorov kažeta na enkratno zdravnavo zemljišča po razrušitvi stavbe. Nekoliko bolj razgibano sliko je dal predel med osrednjima, vzporednima zidovima Z-V. Naloženi sloji prodca, ruševin in blata kažejo, da je bil prostor večkrat obnovljen; stavba je bila torej dolgo v rabi, čeprav ni opaziti več faz gradnje, običajnih v stanovanjskih stavbah »intra muros«. — Zaradi premajhne površine izkopa ni bilo mogoče dognati, ali gre za eno ali dve stanovanjski stavbi. Majhna zožitev prostora med vzporednima zidovima na sredi stavbe kaže, da je bila to ena stavba z ozkim in dolgim dvoriščem. — L. P.

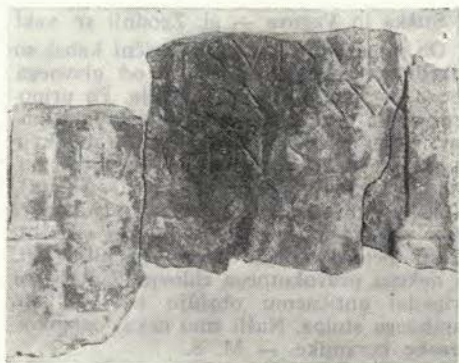
19. 4. — 31. 5. je Mestni muzej nadaljeval (VS 9, 1962-64, 194 s) sistematično raziskova-

nje **Ferantovega vrta**. Prekopali smo 60 m² s. dela stanovanjske stavbe insule XXI (prostor s hipokavstom, najmlajša gradb. faza na tem področju) in osr. del insule XX v. od lanskega izkopa. Tu smo ugotovili 2 gradb. fazi. Nivo starejše je peščen; na njem so že v antiki zrvnane ruševine iz časa, ko je bil ob vdoru Maximina Traxa objekt porušen. Poznejšo gradb. fazo predstavlja le odtočni kanal v skrajnem sz. delu letos raziskanega prostora, zgrajen iz ostankov tegul (ena ima žig L. P. SEVERI), kar dopušča domnevo, da je bil po vdoru Maximina Traxa del stavbe obnovljen, verjetno v stanovanjske namene. — Nadzorovali smo še

Ljubljana-Grad, del napisa. — Foto M. Slabe
Ljubljana-Château, partie d'une inscription. — Photo M. Slabe

Ljubljana-Grad, del nagrobnika. — Foto M. Slabe
Ljubljana-Château, partie d'un monument funéraire. — Photo M. Slabe

mehanski odkop — 508 m² — s. in j. od lanskega in letošnjega izkopa. Temelji novejših stavb so poškodovali antične plasti večinoma do sterilnega proda. — Del Ferantovega vrta, ki bo prvi zazidan, je torej raziskan. — Z. S.

Gosposka ul. — gl. Kultura žarnih grobišč in Zgodnji sr. vek!

Ob nadaljnjih raziskavah načina gradnje in starosti posameznih **grajskih** traktov smo med drugim zasledili več rimskih napisnih in okrašenih spomenikov. — V l. steni glavnega stopnišča z dvorišča v z. trakt je tik nad sp. delom stopnišča vzdign kos napisnega kamna iz sivega apnenca vel. 41 x 44 cm. Ohranjeni sta le dve črki: H M.

Vi. črk 11,5, š. 8,5 cm. Črke so skrbno izklesane, ploskev gladka; verjetno gre za kak pomembnejši spomenik (gl. sliko!). V okrepljeni zun. steni pod nekd. vhodom v

peterokotni stolp je na vogalu v gl. 2,55 m vzdign odlomek l. dela napisnega kamna iz sivega apnenca vel. 33 x 27 x 20 cm: CERVN ... | TIB LI.

Površina je gladko obdelana, črke še dokaj lepe, nekoliko izlizane, vi. 4 cm. Vrhnja površina kamna je nasekana s klesarsko pilo. Na l. strani je viden 1,5 cm š. izklesan rob (gl. sl.!). — V z. zun. fasadni steni je nekaj metrov od vhoda v klet vzdign kos napisnega kamna iz sivega apnenca: ... I ... | U GPXX | D ali OM ... V ...

Črke je težko razbrati, ker so močno poškodovane in površno izdelane, dl. spomenika 36, š. 19 cm; vi. 4—4,5 cm (gl. sl.!). — V prizidku z. trakta — »kovačnice« — smo 30 cm pod površjem naleteli na razne kamne, med njimi tudi na 3 fragmente napisnega kamna, ki sestavljajo sp. del nagrobnika s pilastrom ob strani: ... ET SVIS V F | ... Q QV P XXX | HM HNS

Površina kamna je gladka, črke lepo obdelane, brez klesarskih napak. Vel. spomenika: š. 75, vi. 40, dl. 17 cm; vi. črk 5,5 —

Ljubljana-Grad, del nagrobnika. — Foto Slabe
Ljubljana-Château, partie d'un monument funéraire. — Photo M. Slabe

Ljubljana-Grad, del terminalnega cippusa. — Foto M. Slabe
Ljubljana-Château, partie du cippus terminal. — Photo M. Slabe

6 cm. — V prostoru d. od vhoda z dvorišča v kazemate je vzdign v ostanek prečnega zidu del napisnega kamna iz sivega

Ljubljana-Grad, del nagrobnika. — Foto M. Slabe
Ljubljana-Château, partie d'un monument funéraire. — Photo M. Slabe

apnenca. Odlomek ima ohranjeni le dve črki: . . I O . .

Vi. kamna 30, š. 38 in dl. 50 cm; vi. črke I 27 cm, š. 3,5 cm. Vi. fragmentirane črke O (ali C, D?) 25 cm, polmer 12,5 cm (gl. sl.). — Med kamni na nasutem dvorišču smo našli tudi 2 apnenčasta s profiliranim okvirom, verjetno ostanke rimskih kam-4,38 m pod sedanjo površino vzdian fragment plošče iz sivega apnenca š. 32, vi. 32 cm z reliefno upodobitvijo. Površina je delno poškodovana, kamen pa odbit na vseh štirih straneh, zato mu je težko določiti namen in čas (gl. sl.).

Ljubljana-Grad, kos okrašene reliefne plošče. — Foto M. Slabe
Ljubljana-Château, partie d'une plaque décorée de reliefs. — Photo M. Slabe

Stiška in Vegova — gl. Zgodnji sr. vek!

Ob kopanju jarka za električni kabel so odkrili na terasi **Križank** d. od glavnega vhoda ostanke antičnega obzidja. Po pripovedi so se v gl. pribl. 2,5 m pojavili ostanov. Eden ima lepo viden profiliran okvir in gladko obdelano površino ter močno poglobitev v polju (š. 29, vi. 26, dl. 34 cm).

Na vogalu d. stene (gledano od dvoriščnega vhoda) in sosednje v. stene v notranjosti peterokotnega stolpa je bil v gl. ki nekega pravokotnega zidovja. Zid naj bi pripadal antičnemu obzidju kot del obrambnega stolpa. Našli smo nekaj ostankov rimske keramike. — M. S.

Nevlje pri Kamniku. 1964 je našel L. Novak na parc. št. 37/1 k. o. Nevlje pri kopanju temeljev, v gl. 1,50 m 2 rimska žgana grobova. Pridatki: **grob A** — rdeče žgan vrček, kosi sivo žgane posode z rebrastim plastičnim okrasom, oljenka **FORTIS**. **Grob B** — deli večje rdeče žgane posode z nazvzen izpognjenim ustjem, dno sivo žgane majhne posodice, 2 železna noža (nista ohranjena), oljenka **SATVRNN**. Predmeti so v Muzeju Kamnik. — M. C. Z.

Planina nad Vipavo. Pri kopanju temeljev za televizijski pretvornik na manjšem platoju z. od p. c. sv. Pavla so na sečišču parc. št. 1845, 1820/16, 1279 in 1280, k. o. Ajdovščina, naleteli na izredno močne temelje neke antične utrdbe. Pri kopanju jarkov za ozemljitev pretvornika so tik pod rušo našli številne kose rimske opeke in lončenine. Gl. še starejša žel. doba! — D. S.

Ptuj — novo naselje ob **Grajeni**. Ob robu parc. 556/1 k. o. Krčevina so 7. IV. pri polaganju vodovoda našli zidan grob, usmerjen SZ-JV, s skeletnim pokopom (glava na SZ) iz vodoravno zloženih malo zvezanih zidakov (0,31 x 0,42), pokrit z marmorno ploščo brez napisa, na kateri je še vrsta zidakov. Pridatkov ni bilo, pač pa v ilovnatem zasipu precej železnih žebeljev. Notr. mere groba: dl. 2,15, š. 0,70, gl. 0,55. — Izkopi za temelje hiš na parc. 1116/6 in gradb. parc. 353 k. o. **Hajdina** so delno rezali humusne plasti z ruševinami brez gradbenih ostalin. Našli smo ostanke keramike (domače, terre sigillate in oljenk), stekla, železen tečaj za vrata, bronasto verižico z obročkom za priveske, dele lite bronaste posode, kos bronaste ključavnice in srebrn novček Antonina Pija. — Na **Tihhi poti** so oktobra pri izkopu temeljev za hišo na parc. 183/5 k. o. Ptuj prerezali naselbinske plasti. Ugotovili smo zid iz oblic v smeri S-J in pripadajoči tlak iz zbite gline. Našli smo ostanke zогlenega žita ter nekaj fragm. keramike. Na parc. 183/1 k. o. Ptuj

so zaradi velikega navoza humusa le delno prerezali ruševinski sloj. Poleg ostankov keramike smo našli še prizmatično glinasto utež ter dele tegule z žigom (LEG XIII GEM) in tremi polkrogi. — Na **Trubarjevi** so marca našli v humusu parc. 230 k. o. Ptuj (področje grobišča) fragmentiran ogelni cipus z zelo spranim storžem. Pohorski marmor, vi. 0,65, pr. stebra 0,40 — V izkopu za temelj hiše na **Vičavi**, parc. 340/1 k. o. Krčevina so marca odkopali dobro ohranjen sarkofag iz peščenca dl. 1,90, š. 0,84, vi. 0,57 brez napisu ali okrasa, z razbitim, rahlo strehastim pokrovom z akroteriji, vkopan 0,50 do 1,30 pod površino v humus, v katerem so fragmenti antične keramike in usmerjen S-J. V njem so bili ostanki povsem uničenega skeleta brez glave in brez pridatkov s sledovi bron; verjetno v novjšem času izropan. Septembra smo tu našli oljenko z žigom VRSVII. — Na parc. 336/9 k. o. Krčevina je izkop za temelje hiše segel v ruševinski sloj, s precej fragmenti naselbinske keramike, imbreksov in tegul. Med njimi sta ena z žigom (C. I) V. AGILS in bron. aplika v obliki srčastega lista s koncentričnimi krogi. Tu je v ruševinskem sloju našel J. Gojkovič 11. maja del dna in stene sarkofaga z grškim napisom v uokvirjenem polju (pohorski marmor, dl. 0,55, š. 0,95, vi. 0,36). — Ta izkop je poškodoval zidan grob ob svoji v. steni z dnom in stenami iz vodoravno položenih prizmatičnih zidakov (dl. 42, š. 21,5, db. 3,5–7,5 cm) z žigom Q. S. P., zvezanih z glino, brez sledov pokopa, vkopan v ruševinski sloj z antičnimi ostalinami. Mere ohranjenega dela: dl. 1,72, š. 0,85, vi. 0,33. — Na parc. 441/5 k. o. Krčevina so že 1964 ob izkopu za apneno jamo prerezali ruševinski sloj ter našli precej fragmentov naselbinske keramike (domače, terre sigillate, oljenk) ter fragment tegule z žigom LEG. XIII. GE. — Ob izkopu za kanalizacijo so novembra 1965 ob robu te parcele prerezali naselbinske plasti (zidovi, estrihi) in pri tem našli več fragmentov dveh manjših reliefov iz pohorskega marmorja: Mitru posvečen votivni relief z ohranjenim l. zg. vogalom (dl. 14, š. 16, db. 3,5 cm): moško doprsje v niši (Sol) in del s plastičnim rebrom nakaznega polkrožnega svoda ter fragment dvovrstičnega napisu (dl. 15, š. 8, db. 3,5 cm): D. I. M. S. [I ET. AVR. V] in relief s slabo ohranjeno predstavo genija (dl. 22, š. 19,5, db. 4 cm). Ohranjena je gola moška figura do kolen, v levici drži ob telesu rog obilja ali baklo, v iztegnjeni desnici skodelico. — Na osr. delu Vičave smo pri kontroli izkopov za temelje hiš, ki so rezali humusne plasti z ruševinami, našli septembra dve

fragmentirani teguli z žigom LEG XIII. G. — Ob izkopih za kanalizacijo in vodovod, ki so rezali prodnati cestni nasip, smo sledili poteku že prej ugotovljene rimske ceste. — 3. junija smo na **Zg. Bregu** na parc. 290/29 k. o. Zg. Breg ob izkopu za hišo našli Kavtu posvečeno votivno aro s profiliranim robom in ovršjem ter nastavkom s posvetilom CAVTI med akroterijema (pohorski marmor, vi. 0,80, š. 0,47, db. 0,30; vi. črk 3 in 2,5 cm, razmik vrst 2,5 in 3 cm). Napis je dobro ohranjen: CAVTI | PRO SALVTE FL | HERMADIONS | ET AVITI SYRIAC | (I) ET FILIORVM | (F)ELIX LIBERT. Ara je najdena v neposredni bližini III. mitreja na Zg. Bregu, kjer je vsekakor nekoč tudi bila. Na parc. 312/16 k. o. Zg. Breg smo 15. VI. ob izkopu za temelje hiše našli rahlo strehast, delno poškodovan pokrov pepelnice z akroteriji (pohorski marmor, š. 0,73, dl. 0,94, vi. 0,18). Na eni vzdolžni

Ravne na Koroškem, kipa levov z neke večje grobnice. — Posnetek S. Pahič
Ravne en Carinthie, deux statues de lions d'un monument funéraire grand. — Copie S. Pahič

stranici ima v akroterijih reliefno doprsje (obraz poškodovan), posvetilo D M in vmes bršljanovo vitico. — Z. S.

Ravne na Koroškem. Na aluvialni terasi j. od Meže in v z. delu sedanjih obratov železarne so 1963 pripadniki predvojaške vzgoje pri kopanju zaklonov odkrili marmorno plastiko leva (vi. 44, dl. 59, š. do 19 cm), močno zlizano od vode in v prednjem delu glave poškodovano (gl. sl.). Hrbit-

ni del je v posnemanju grive reliefno obdelan, noge niso izoblikovane, temveč masivno prehajajo v podnožje, ki je pri zadnjem delu odlomljeno. Najdba je verjetno del ene od grobnic v Zagradih (MZK 1903, 242 ss) in očitno skromno posmena monumentalne leve v vlogi čuvajev ob velikih nagrobnikih (prim. o tem AV 6, 1955, 42). Ustrezno nasprotno plastiko leva so namreč po zadnji vojni našli na pribl. istem prostoru, nekoliko niže ob Meži (AV 5, 1954, 156), in je zdaj shranjena v Pokr. muzeju v Mariboru, inv. štev. A 2315 (gl. sl.). Po merah (vi. 53, dl. 58, š. do 21 cm) docela ustreza novi najdbi, le da je močnejše zlizana od vode, ki jo je kotalila od Zagradov pribl. 2 km daleč, a ima še boljše ohranjenost podnožje in sledove reliefno oblikovanih prednjih nog. 1963 odkrito plastiko hrani Delavski muzej na Ravnah. — S. P.

Stare Slemene pri Slov. Konjicah. Pri obnavljanju žičke kartuz. cerkve je bil v pragu nekđ. vrat v s. steni, ki naj bi bila ob gotizaciji cerkve v 15. stol. zazidana, odkrit fragmentiran in prelomljen marmorni antični nagrobnik. Ohranjen in viden je sr. del napisne plošče (dl. 129,5, š. 38, db. 24,5, vi. črk 10,8—4 cm) z većinoma malo obrabljeno površino in ostanki napisa (gl. sl.):

MAI
L
B
RI . FC
LIVS . IV
ENDVM
AE . FIRM
LII . E . MAI

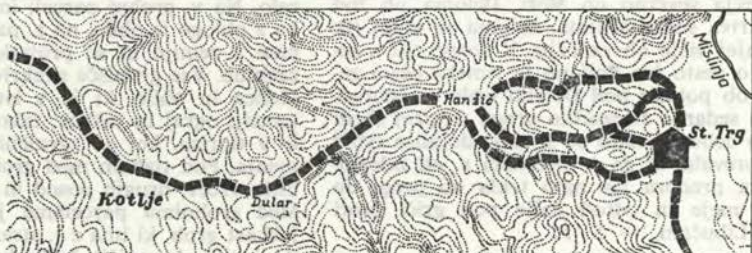
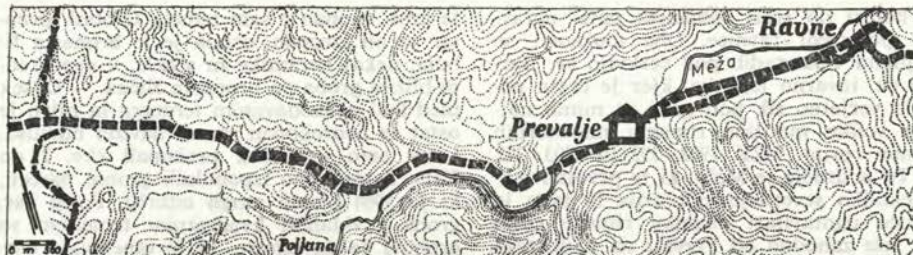
Crke so skrbne, zadnji dve vrstici pozneje pripisani, napis je na obeh straneh fragmentiran. Dobra ohranjenost črk govori za kratko dobo uporabe praga oz. vrat. — S. P.

Stari trg — Holmec. V sodelovanju z dr. P. Leberjem iz Celovca je podpisani septembra 1965 izvršil prvi ogled terena rimske ceste od Colatia — Starega trga pri Slovenjem Gradcu — do drž. meje pri Holmcu, odkoder je njen potek do Viruna že znan (prim. Carinthia I 150, 1960, 642 ss). Ta ogled, ki mu bosta sledila še katastrska izmera in sondiranje cestišča, je pokazal, da za gradnjo cest na tem odseku ni bilo mnogo izbire in da bo treba na nekaterih mestih med ugotovljenimi starimi cestami prvotno rimsko šele izluščiti (gl. sl!). To velja najprej za gričevnati pas med Starim trgom in Selami, kjer smo ugotovili 3 stare poti: severno in najbolj strmo čez Progl, srednjo »mrtvaško pot« z izhodiščem s. ali j. od grajskega griča oz. Puščave in južna, ki je bila v zadnjem času delno zgrajena v sodobno

Stare Slemene, fragmentiran nagrobnik.
— Foto S. Pahič

Stare Slemene, monument funéraire en fragments. — Photo S. Pahič

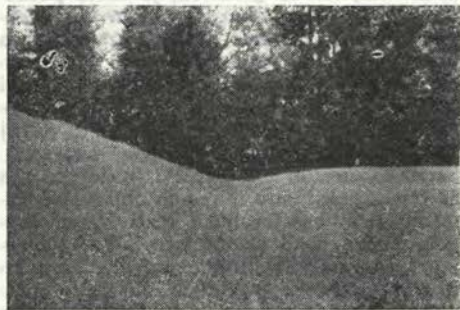
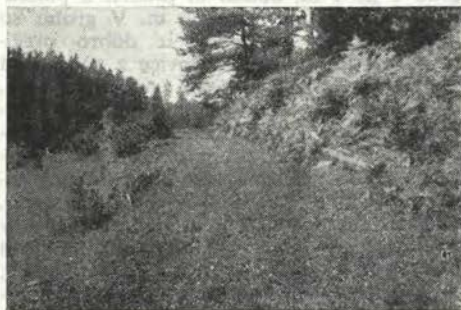

Potek rimske ceste med St. trgom pri Slovenjgradcu in Holmcem. — Risal S. Pahič
Tracé de la route romaine entre Stari trg près de Slovenjgradec et Holmec. — Dessin S. Pahič

cesto. Vse 3 se stekajo v dolini Sel na križišču pri Hanjču, odkoder je rimska cesta vodila pod sedanjo ali ob njej po dolini proti stari štajersko-koroški deželni meji pri gostišču Dular na nizkem prevalu, ki ga je prečkala nekoliko severneje od sedanje. Medtem ko je na obeh straneh prevala sled rimske ceste oz. poznejše prevozne poti še vidna, so njeni ostanki v dolini ob potoku spet zabrisani do prehoda pri Kotljah. Tu poteka stari cestni usek po gozdu severno ob sedanjem in prečka ravnico pri Kotljah ob robu grebena Brdinja kot travnat usek

(gl. sl.) v širokem loku, dokler ne doseže ozke doline potoka Hotuljščice, ki mu je sledil najbrž na levi, danes od plazov nekoliko deformirani strani. Nejasen je ostal potek ceste preko Preškega vrha ob sedanjí cesti ali severneje pod kopastim vrhom Javornika. Prav tako je nejasen potek skozi stare Ravne (Guštanj) in nadaljevanje po širši polici ravnine med Ravnami in Prevaljami j. od Meže. Gradnja ravenske železarne je tu močno spremenila prvotno zemljišče, zato ni dovolj zunanjih sledov za ugotavljanje rimske ceste bodisi ob seda-

Poljana in Brdinje, današnji videz rimske ceste. — Foto S. Pahič
Poljana et Brdinje, aspect actuel de la route romaine. — Photo S. Pahič

nji, bodisi ob stari »občinski poti« naravnost po sredi ravnice. Obe možnosti se zaključita v Zagradih pod cerkvijo sv. Barbare oz. tovarno lepenke, kjer je cesta potekala verjetno tik pod griči in mimo najdišča velike množine rimskih marmornih kamnov (prim. MZK 1902, 393 in 1903, 242 ss.). To področje je Meža, ki je prvotno tekla nekoliko severneje, odplavila in tako je mogoče ugotavljati ostanke rimske ceste spet šele zahodno od Prevalj na j. vznožju gričevja severno ob Meži. Deloma jih tod prekriva sedanja cesta, deloma so vidni tik ob njej višje ob vznožju. V nasprotju s sedanjem cesto čez Poljano je rimska cesta zavila ob potoku pod Dolгим brdom vzporedno s sedanjo železniško progo najprej skozi ozko deber in nato po s. robu dolinice (sl.) do prevala, ki ga je prečkala s. od železnikega predora ter nato tekla ob progi do drž. meje in odtod dalje pod griči proti Sp. Libučam. — S. P.

Sv. Pavel nad Vrtovinom. — Posebna ekipa Zavoda za fotogrametrijo in geodezijo je geodetsko posnela kasnoantično gradišče, ki sva ga prej z D. Svoljšakom, kustosom Goriškega muzeja temeljito pregledala. — P. P.

Sempeter v Savinjski dolini. 17. V. — 31. VIII. smo izkopavali (18 delavcev, risar Lj. Savernik, vodja izkopavanj V. Kolšek, nadzor: dr. P. Petru) na isti parceli (741) kot 1964. Teren smo razdelili na kvadrate 4 x 4 m s polmetrskimi pregradami in preiskali kv. štev. 185—304. Grobišče se razprostira še naprej ob cesti, ki svoje širine ni spremenila (9,60 m), poteka ravno in drži v smer že obnovljenega grobišča. Kjer je bil breg stare struge odtrgan, je j. obcestni jarek močno poglobljen do 70 cm in napolnjen z mivko. Z bregom struge vred je bila odtrgana in porušena v dolino tudi cesta. V kv. 186, tik ob grobišču, je cesta poškodovana. Tu je več manjših blokov iz peščenca in dva profilirana bloka iz pohorskega marmorja, sami ostanki grobnih konstrukcij. Na grobišču so drug ob drugem temelji grobnic različnih oblik in velikosti. Ugotovili smo 24 temeljev. Med njimi je še nekaj tlaka, (8—12 cm pod nivojem temeljev). Skozi kvadrate 232 237, 242 in 247 poteka za temelji sled zidu iz rečnih oblic, med katerimi je mnogo živalskih kosti. V tem predelu nismo našli sledov ograj, ki so omejevale posamezne grobne parcele. Med temelji so bili prosto vkopani zelo slabo ohranjeni, (oranje) grobovi. V kv. 248 v temelju med oblicami v globini 50 cm je bil mali keltski srebrnik tipa Gurina. — Posebnost je polkrožen temelj grobnice v kv. 216, kjer

je grob vkopan v sam temelj. Grobni inventar je bil izropan, ostala je le bronasta fibula, nekaj keramike in stekla, v neposredni bližini groba pa bronasta žlička. — Odsek med lani poškodovanim terenom in njivo je ostal še neprekopan zaradi navoza humusa. Letos smo ta odsek prekopali (kv. I do XII). S tem smo izpopolnili grobni parceli, ki ju 1964 nismo mogli odkriti. Poleg osr. groba z zidanim kvadratnim temeljem so grobovi še do ograje, ki je omejevala parcelo. Na v. grobni parceli imajo obliko jaška z oblogo iz oblic, na z. pa so prosto vkopani v zemljo in so pridatki položeni med žganino. Vse grobišče prekriva tu tlak iz peščenca in oblic, ki je v istem nivoju kot temelji ograj in jaškov, tako, da so ti vidni le v tlorisu, ker so zgrajeni iz večjega kamnenja. Pod tlakom med grobovi je več razbitih vrčev, drugih posod in živalskih kosti. Med grobnimi parcelama je tik ob cesti jaškast grob, ki ima z j. strani stopnico. Antični tlak je uničil 3 ilirske grobove brez pridakov razen ene skodele. Obnoviti smo mogli le večjo žaro. Ilirski grobovi se razprostirajo le v tem predelu v dolžini 30 m v smeri S—J prek rimskega grobišča in ceste. Zadnji grob smo odkrili 1964 že v j. obcestnem jarku. Vsega je bilo odkritih doslej 6 ilirskih grobov. Na ostalem grobišču so fragmenti ilirske keramike zelo redki. — V. K.

Smartno v Tuhinjski dolini. Pri prvi hiši nad platojem (Rosove groblje), na katerem je bil k. 19. stol. odkrit kasnoantični mozaik (E. Cevc, Kamniški zbornik 6, 1960, 35ss.; v Muzeju Kamnik je spravljena keramika, najdena pri pregledu njive 1964), je ohranjeno dom. ime »Pri oficiju« — M.C.Z.

Tupaliče pri Predvdoru. — Poročilo o lokaciji gl. VS 9, 1962-1964, 187. — V sz. kletnem prostoru je lastnik odkril žgan grob v gl. 1 m, obdan in prekrit s ploščatimi peščenici vel. do 0,30 m. V grobu so bili oglje in: skodelica iz dobro prečiščene svetlo sive žgane ilovice z nogo; pod in nad poševnim ustjem vodoraven žleb, nad največjim obodom in pod njim vertikalne zareze (vi. 5,5, pr. ustja 8,1, pr. največjega oboda 9,3, pr. noge 3,0 cm); 2. peškatna svetlo rdeča oljenka s plastičnim napisom FORTIS; na vrhu so dvojni izrastki, nasproti nosa je sled odlomljenega ročaja, v poglobljenem delu so 3 odprtine, na nosu črni sledovi smole (dl. 10,7, š. 7,1, vi. 3,6 cm); — 3. fragmentarno ohranjen prostoročno izdelan lonček sivorjave barve z ravnim dnom, metličastim ornamentom na zun. strani posode (ohranjena vi. 8,3, db. stene 0,5 cm); — 4. več ostankov oboda sivega, ročno izde-

lanega lončca z metličasto ornamentom na zun. strani posode (db. stene do 0,6 cm); — 5. fragmentarno ohranjen vrč rdeče rumene barve iz dobro prečiščene gline, izdelan na lončarskem vretenu s prstanasto nogo (pr. 5 cm), vzdolž ohranjenega ročaja je nakazano rebro; 6. fragmentarno ohranjena pravokotna žel. ploščica (dl. 10,8, š. do 4,8, db. do 1,2 cm). — A. V.

Vrtovin pri Lozarjih. Ob cesti iz Vrtovina v Lozarje so 1934 ali 1935 pri kopanju gramoza v jami tik nad Hribarjevo domačijo našli grob brez privedkov, verjetno rimski, saj je v bližini poznoantičnega kastela pri Sv. Pavlu (gl. Sv. Pavel!). — D. S.

Zalog pri Ljubljani. Po obvestilu restavradorja F. Kokalja, se je v obzidje neraziskane rimske trdnjave prevrnilo v Ljubljano.

nico. Ogled je pokazal, da je Ljubljanska spomladi spodkopala velik del obrežja in je zato padlo pribl. 20 m zidu v strugo. V izpodkopani navpični brežini je vidno obzidje še danes več ko 2 m db. in 1 m viš., kar govori o mogočni zasnovi trdnjave. Jeseni smo nameravali izvesti manjše sondažno raziskovanje, ki pa zaradi pomanjkanja sredstev ni bilo uresničeno. — P. P.

Žužemberk. — Pri izkopu temeljev za stanov. blok so julija na vrtu J. Košiček, št. 35, v gl. 1,50 m našli verjetno depojsko najdbo 17 bronastih slabo ohranjenih rimskih novcev in nekaj kosov sivega lončca. Po zatrjevanju delavcev, ki so novce našli, je najdba popolna. Najdba — verjetno iz 2. stol. — je spravljena v Dolenjskem muzeju. — T. K.

ZGODNJI SREDNI VEK

Bled — otok. Gl. članek V. Štribarja!

Kranj. Spričo rekonstrukcijskih del na Titovem trgu smo 24. 3.—13. 4. 65 nadaljevali zaščitno izkopavanje staroslovanskega grobišča (VS 9, 198), in sicer na z. strani cerkve do sr. glavnega cestišča. Vodila sta ga Gorenjski muzej in ZSV Kranj, sodelovali so T. Pogačnik (Antropološki institut), M. Slabe (ZUSL), tehnično pa M. Sajovic, V. Šorn, J. Eržen in J. Zvan. Izkopavanja sta finansirala investitor OS Kranj in gradb. podjetje Projekt Kranj. — Izkopali smo 305 staroslovanskih skeletnih grobov in prekopov ter 28 srednjeveških. Slovanski so usmerjeni proti V, leže na hrbtu, nekateri so pokopani z desko. Srednjeveški se ločijo po načinu pokopa, barvi kosti, pridatkih (svetinjica ali križec), smeri in višji legi. Med pridatki staroslovanskih grobov so najbolj številni obsenčni obročki različnih velikosti in tipov, luničasti, emajlirani in belobrdski uhani ter 2 zvezdasta, različno izdelane fibule, šivanka, prstani, železne pasne sponse, žel. noži, deli ogrlic iz steklenih biserov, morske školjke kot okras in žito. Gradivo uvrščamo v ketlaški kult. krog vzhodnoalpskega prostora. Pomembna je depojska najdba srednjev. skledčastih srebrnih novcev s k. 13. stol. Novci škofov Volricusa de Portis (1234-53) in Arlongusa (1254-81) so iz Trsta (21), patriarha Gregorija de Montelongo (1251-69) pa iz Ogleja (64). Gradivo je v Gorenjskem muzeju. — A. V.

Labore pri Kranju. Na gradilišču tovarne Sava (sv. od podrtje kapelice, trigonometar 272, na prehodu v Sorško polje)

Labore pri Kranju, uhan s priveskom. — Foto Ignaščenko

Labore près de Kranj, boucle d'oreilles avec breloque. — Photo Ignaščenko

so z bagrom odkrili 4 skeletne grobove, med temi 2 popolnoma uničena.

Grob 1. Skeletni otroški pokop 1 m gl. v prod, na hrbtu v iztegnjeni drži z l. roko ob telesu in d. upognjeno v komolcu in položeno čez kolk. Smer SV (lobanja) proti JZ (noge), azimut 240°, dl. ohranjenega skeleta 1,9 m. Pridatki: ob l. in d. strani senčnih kosti lobanje enaka, fragmentarno ohran-

njena uhana. Uhan (sl.) je bronast obroček (2,1 x 1,9 cm; db. 0,2 cm), ki se zaključuje s pentljo na eni in drugi strani; na njem visi na dvojno uvrti bronasti žici vdet, moder steklen polieder vel. 0,6 cm, pod katerim je še en zavoj — nosilec neohranjenega dodatnega okrasnega člena. Dl. ohranjenega obeska 2,2 cm, uhana 4,0 cm. — 2. uhan je ohranjen fragmentarno: bronast obroček s pentljo, na eni in drugi strani (2,1 x 1,9 cm; db. 0,2 cm) z delno ohranjenim vertikalnim obeskom iz dvojne ovite bronaste žice.

Grob 2. In situ je ohranjena le še lobanja juvenilnega skeleta. Vse drugo je bager uničil. Smer in globina kot pri grobu 1. Oddaljen od groba 1 v isti smeri 3 m. Brez pridakov. — A. V.

Ljubljana. Nasproti hiš **Gallusovo nabrežje št. 37** in 39 smo ob zemeljskih delih zasledili v gl. 50 cm pod nekd. površjem ostanke zidov. Najdebelejši zid, verjetno nekd. škarpa, je na zun. strani (proti Ljubljani) zidan iz lepo obdelanih kamnov in je skoro vzporeden z reko. Notr. stran je iz neobdelanih kamnov. Na ta zid se priključujejo še drugi tanjši in ne tako skrbno grajeni zidovi, ki bi kazali, da gre za neko stavbo, prislonjeno na škarno. Zanimiva je točka, kjer se priključita dva vzporedna zidova s še ohranjenim ometom in tanko glinasto plastjo pod njim. Med njima je zaključen prostor s prehodom skozi škarno (proti Ljubljani) v prvi fazi, ki je bil kasneje zazidan z opeko. Pod tega prostora je iz lepih opečnih tlakovcev v gl. 175 cm pod hodno površino. Glede na najlavo, v katerega je bila vsekana stopnica,

dene ostanke (lopatе in apno) bi sklepali, da so kasneje uporabljali ta prostor kot apnenico. Tik ob zidu smo našli v gl. 140 cm bronast beneški novc, ki pa verjetno ne more rabiti za časovno opredelitev, ker so plasti nasute. Zaradi prekratkega časa nismo mogli izvršiti celotnega izkopa, datirati zidov in ugotoviti njihov pomena. 2 m od Stiškega dvorca smo odkrili starejši vodni jašek, zgrajen iz kamna in opeke ter pokrit s kamnitimi ploščami. Smer kanala: Stiški dvorec — Ljubljana.

Tik ob pločniku pri hišah **Gosposka 4** — 8 so izkopali 1 m gl. in pol m š. jarek. Opazili smo premetane plasti; pred hišo št. 6 smo videli ostanke zidov, ki pa jih zaradi premajhne površine izkopnega polja ni bilo mogoče opredeliti. V premetanih plasteh smo našli tudi na posamezne kose rimske keramike.

Ob kopanju jarka za vodovod in znižanju cestnega nivoja, tik ob hiši med **Petkovskim nabrežjem** in **Usnjarsko ul.** smo v 1,5 m gl. profilu zasledili le dve plasti: hodno površino in sp. plast gruča.

Od **Ribjega trga** do Čevljarskega mostu so izkopali jarek za električni kabel gl. 1,20 m. V jarku smo tik ob Čevljarskem mostu zasledili ostanke neke zgradbe. Zid je bil db. do 50 cm, na eni strani smo odkrili še omet. Podobne ostanke smo zasledili tudi na drugih delih jarka.

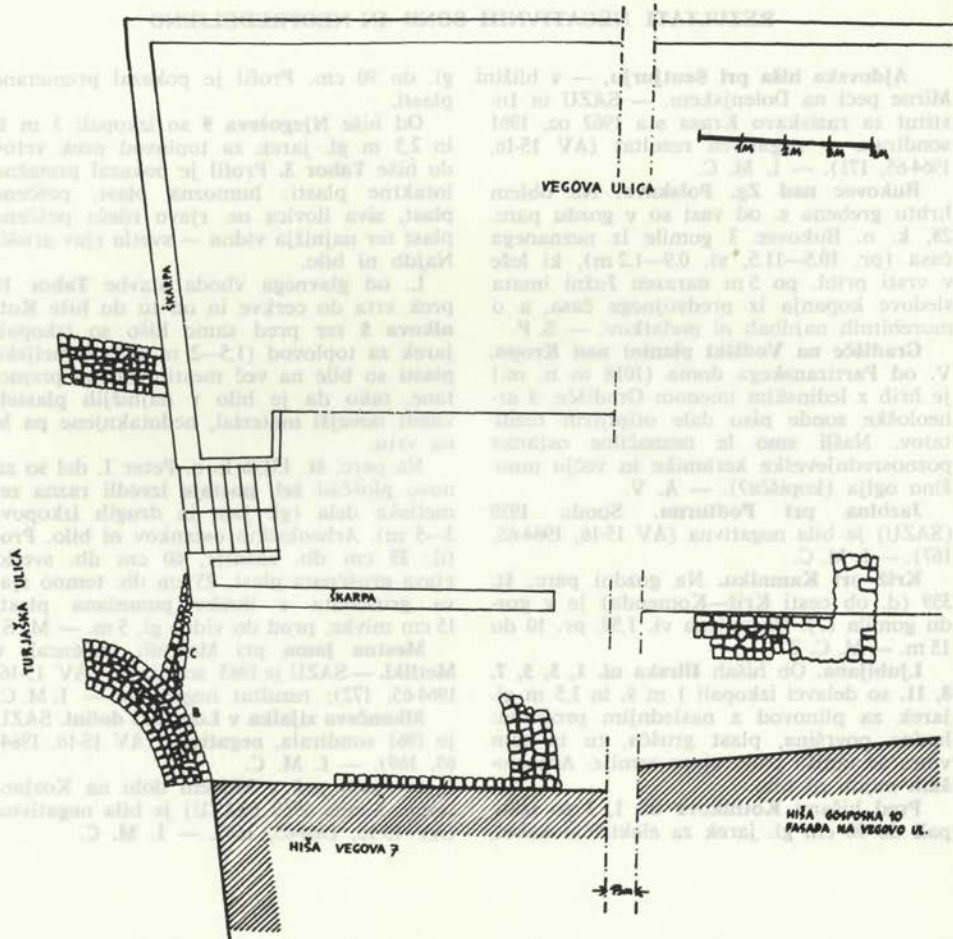
Izkop za novo tlakovanje **Stiške ulice** je segel do gl. 80 cm. Gradivo do te gl. je nasip sedanje ceste, v katerem so bili v gl. 20–60 cm kosi sodobne in antične keramike. Pod tem se je ob obeh straneh hiš pojavil tlak iz oblic š. do 2,30 m, ki pa je bil na več mestih uničen zaradi kasnejših prekopov. Med obema tlakoma je potekalo netlakovano makadamsko cestišče, ob straneh pa jarek za odtok vode. Tlak je bil ob robu cestišča zaključen s pravokotnimi obdelanimi kamni, notranjost tlaka pa je izdelana iz rečnih oblic. Bil je ok. 10 cm višji od nivoja cestišča. Ob vogalu Stiškega dvorca (d. od vhoda) smo našli v gl. 80 cm na pravokoten, k reki usmerjen opečnat kanal, pokrit s kamnitimi ploščami. Časovna opredelitev odkritja je nejasna. — Ob odkopu smo zasledili tudi staro temeljno zidovje Stiškega dvorca v gl. 40–80 cm pod današnjim površjem trga, izdelano iz pravilno obdelanih pravokotnih kamnov. Ta kamniti temelj je bil viden v vsej dl. stavbe.

Ob delih za novo škarno so delavci odkrili del strmine nasproti hiš **Ulica na grad 6 in 8** v vi. skoraj 5 m. V profilu sta bila vidna ostanke 2 zidov v sterilni plasti skri-

Ljubljana, obrežje Ljubljaničice, z opeko zazidana vrata neke poznosrednjeveške stavbe. — Foto M. Slabe
Ljubljana, bord de la Ljubljaničice, porte murée avec briques d'une maison du Haut moyen-âge. — Photo M. Slabe

Ljubljana, Turjaška ul., talni načrt odkopanih temeljev. — Risba S. Jeras
Ljubljana, Turjaška ulica, plan des fondements découverts. — Dessin S. Jeras

na kateri sta stala do 1 m vi., verjetno mlajša zidova iz opeke in kamna. Profil: vrhnja humozna plast, ruševinska plast, stari plast-skrilavec (gl. sl!).

Ob zemeljskih delih za novo kamnito škarmo pred stavbo glasbene šole v Vegovi ul. smo v gl. 10–30 cm pod tlakom Turjaške ceste našli na ostanke zidov iz kamna in malte, pri enem je bilo mogoče zaslediti tudi kose opeke. Kamenje je bilo na zun. strani ponekod obdelano. Gl. zidov nismo mogli ugotoviti; vsekakor je več kot

1 m (eden celo več ko 2 m). Plasti ob zidovih so bile premetane: odpadni gradbeni material je pomešan s humusom in peskom, v njem so bili rimski in sodobni črepi ter večji kosi prazgod. žare. Zidovi so bili porušeni tudi z vrha in kasneje zravnani z današnjim površjem. Zidovje je verjetno iz časa mestnega obzidja. — M. S.

Planina, Gradišče pri sv. Pavlu. — Gl. Starejša železna doba!

Poviška cerkev. — Gl. Paleolit!

Ajdovska hiša pri Šentjurju, — v bližini Mirne peči na Dolenjskem. — SAZU in Institut za raziskavo Krasa sta 1962 oz. 1961 sondirala — negativen rezultat (AV 15-16, 1964-65, 171). — I. M. C.

Bukovec nad Zg. Polskavo. Na oblem hrbtu grebena s. od vasi so v gozdu parc. 28, k. o. Bukovec 3 gomile iz neznane časa (pr. 10.5—11.5, vi. 0.9—1.2 m), ki leže v vrsti pribl. po 5 m narazen Južni imata sledove kopanja iz predvojne časa, a o morebitnih najdbah ni podatkov. — S. P.

Gradišče na Vodiški planini nad Kropo. V. od Partizanskega doma (1018 m n. m.) je hrib z ledinskim imenom Gradišče. 3 arheološke sonde niso dale otipljivih rezultatov. Našli smo le neznatne ostanke poznosrednjeveške keramike in večjo množino oglja (kopišče?). — A. V.

Jazbina pri Podturnu. Sonda 1959 (SAZU) je bila negativna (AV 15-16, 1964-65, 167). — I. M. C.

Križ pri Kamniku. Na gozdni parc. št. 359 (d. ob cesti Križ—Komenda) je v gozdu gomila (?). Ohranjena vi. 1,50, pr. 10 do 15 m. — M. C. Z.

Ljubljana. Ob hišah Ilirska ul. 1, 3, 5, 7, 8, 11. so delavci izkopali 1 m š. in 1,5 m gl. jarek za plinovod z naslednjim profilom: hodna površina, plast grušč, tu in tam vmes še tanjša plast rjave zemlje. Arheoloških najdb ni bilo.

Pred hišami **Kotnikova ul. 1, 3** so izkopali do 90 cm gl. jarek za električni kabel,

gl. do 90 cm. Profil je pokazal premetane plasti.

Od hiše **Njegoševa 9** so izkopali 3 m š. in 2,5 m gl. jarek za toplovod prek vrtov do hiše **Tabor 3**. Profil je pokazal pretežno intaktne plasti: humozna plast, peščena plast, siva ilovica oz. rjavo rdeča peščena plast ter najnižja vidna — svetlo rjav grušč. Najdb ni bilo.

L. od glavnega vhoda stavbe **Tabor 13** prek vrta do cerkve in od tu do hiše **Kotnikova 5** ter pred samo hišo so izkopali jarek za toplovod (1,5—2 m gl.). Zemeljske plasti so bile na več mestih močno premetane, tako da je bilo v najnižjih plasteh videti novejši material, nedotaknjene pa le na vrtu.

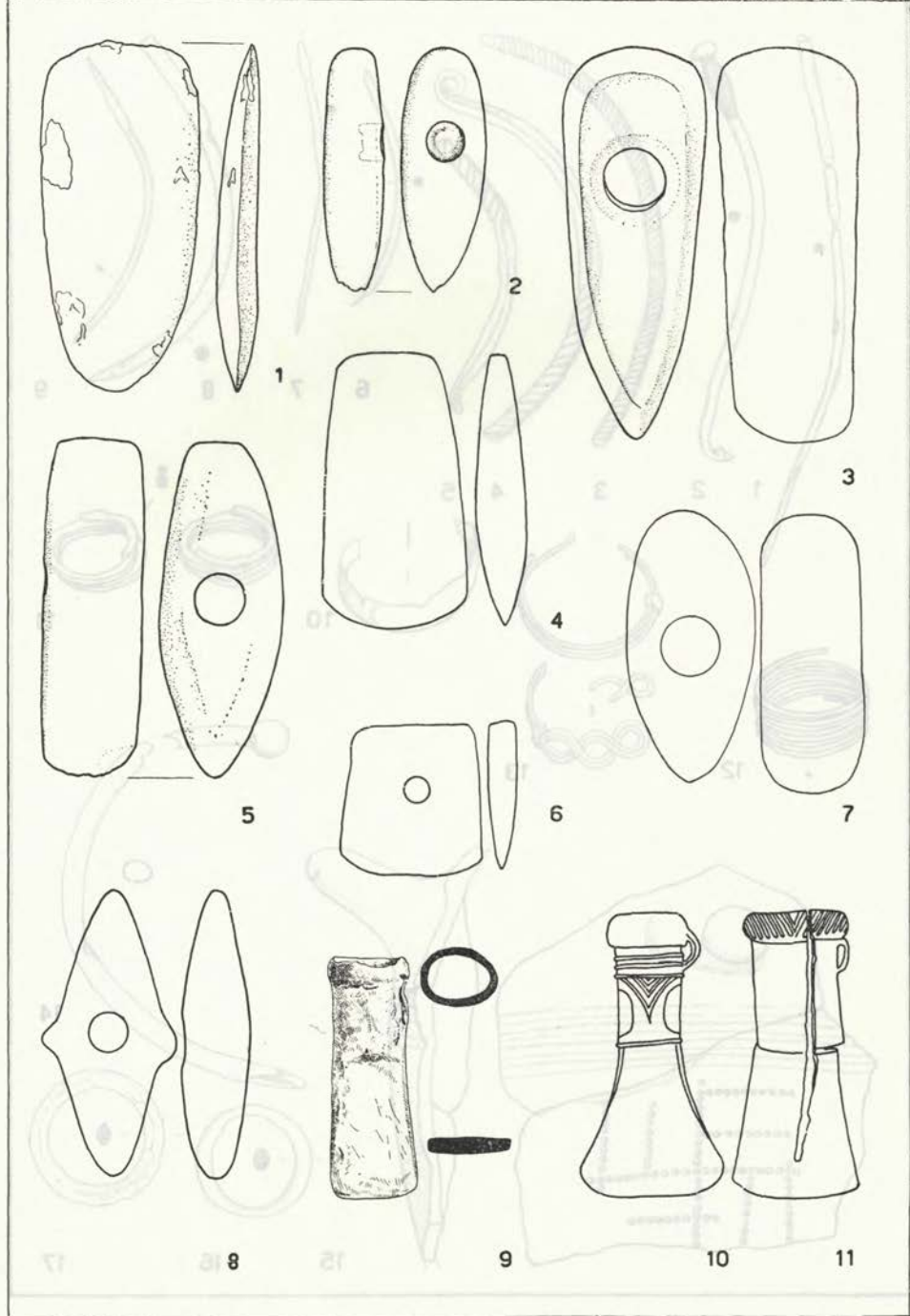
Na parc. št. 131/6 k. o. Peter I. del so za novo ploščad **žel. postaje** izvedli razna zemeljska dela (gl. jam in drugih izkopov: 3—5 m). Arheoloških ostankov ni bilo. Profil: 35 cm db. zasutje, 60 cm db. svetlo rjava gruščnata plast, 25 cm db. temno rjava gruščnata z ilovko pomešana plast, 15 cm mivke, prod do vidne gl. 5 m. — M. S.

Mestna jama pri Mestnih malencah v **Metliki**. — SAZU je 1963 sondirala (AV 15-16, 1964-65, 172); rezultat negativen. — I. M. C.

Šikančeva zijalka v Logarski dolini. SAZU je 1961 sondirala, negativno (AV 15-16, 1964-65, 169). — I. M. C.

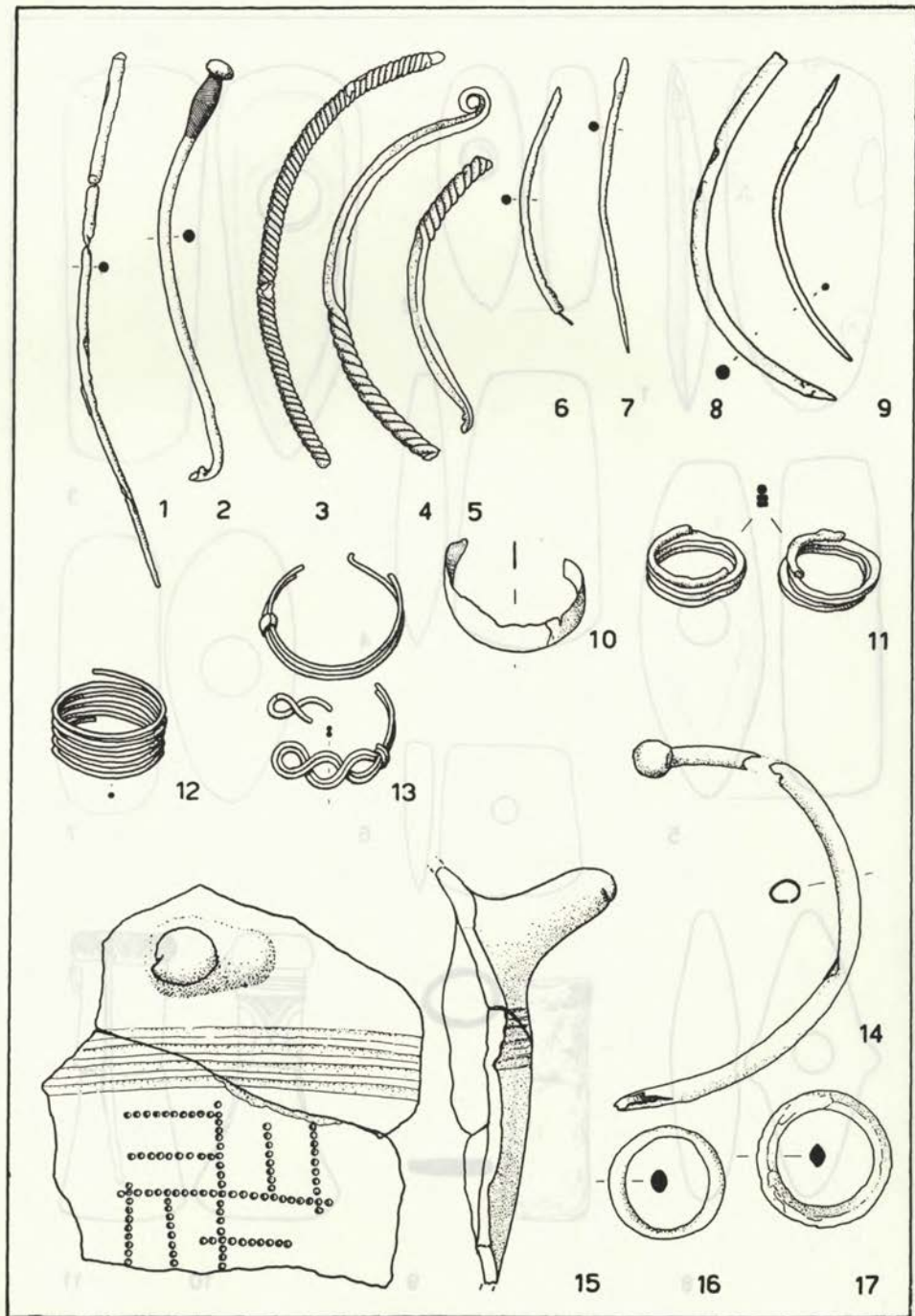
Štorasta peč v Mišjem dolu na Kozjanskem. Sonda 1960 (SAZU) je bila negativna (AV 15-16, 1964-65, 168). — I. M. C.

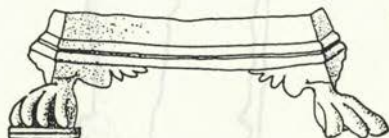
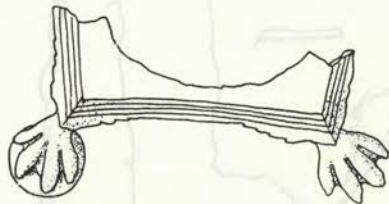
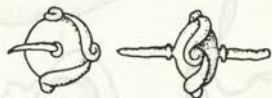
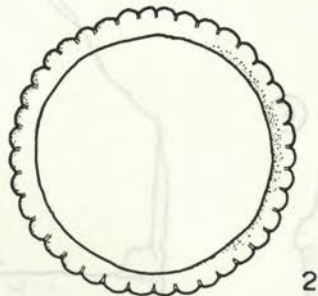
T. I. 1. Jesenice pri Brežicah, 2. Goljek pri Veliki Loki, 3. Drašča vas, 4. Cogetinci, 5. Romitovka, 6. Hvaletinci, 7. Frankovci, 8. Brdinje, 9. Biserjane, 10–11. Metlika. Vse 1 : 3. Risala S. Knez in S. Pahič

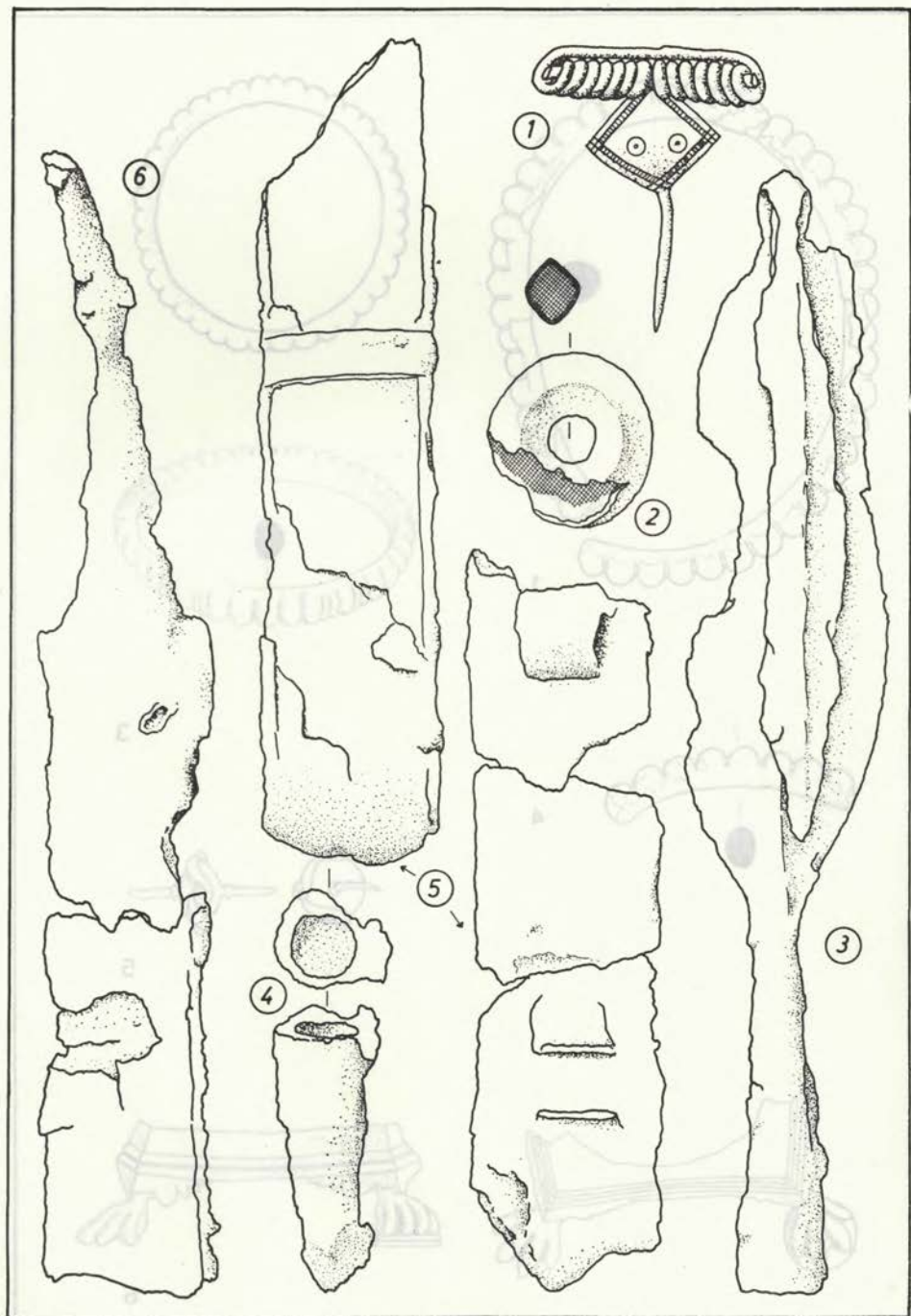
T. II. 1—13, Dobova, 14—17. Gor. Leskovec pri Blanci. — Vse 1 : 2, risala S. Knez

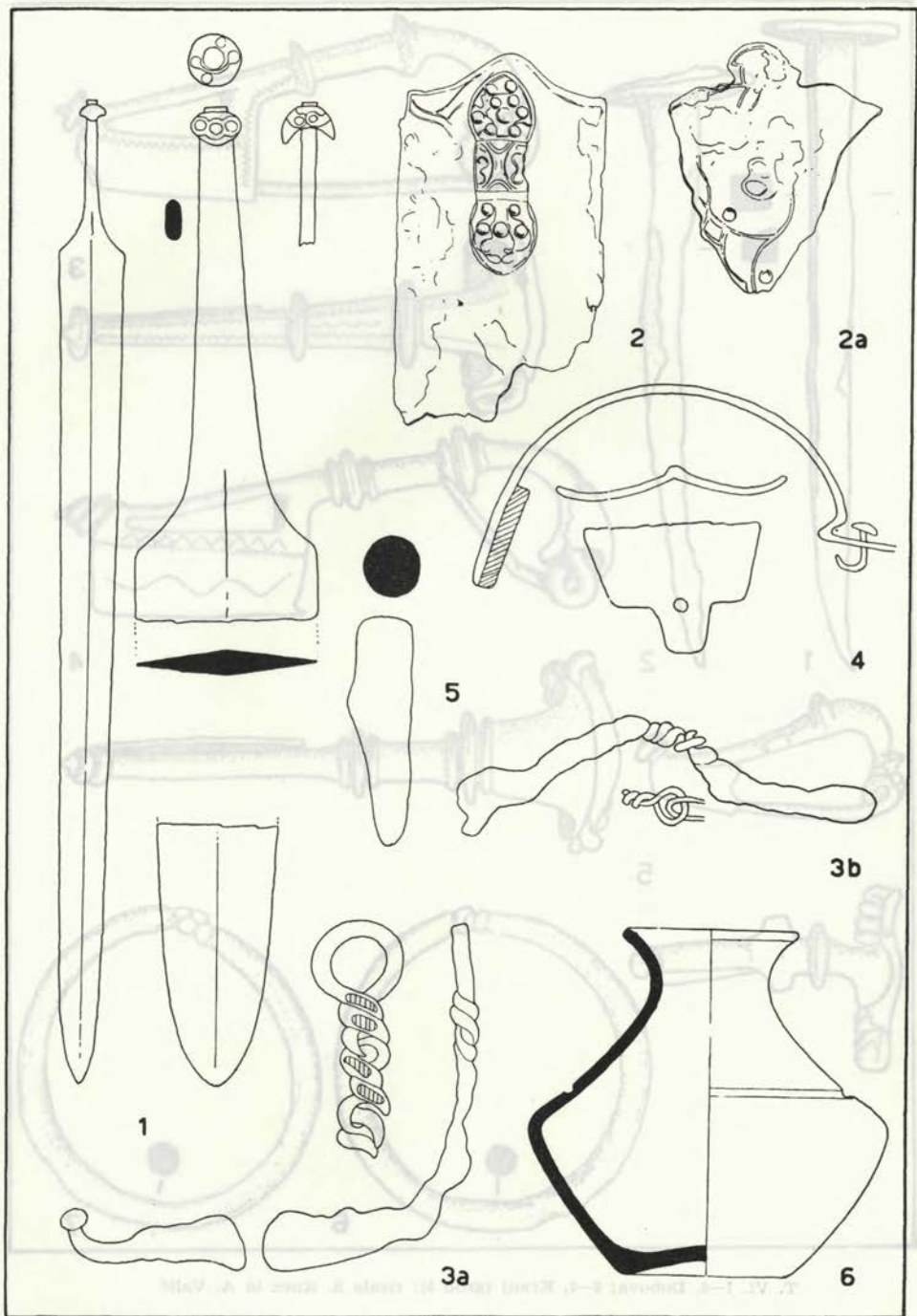
T. III. 1. Novo mesto, Marof, 2–3. Vavta vas, 4. Selišče pri Dolenjskih Toplicah, 5.–6. Valična vas. — Vse 1 : 2, risala S. Knez

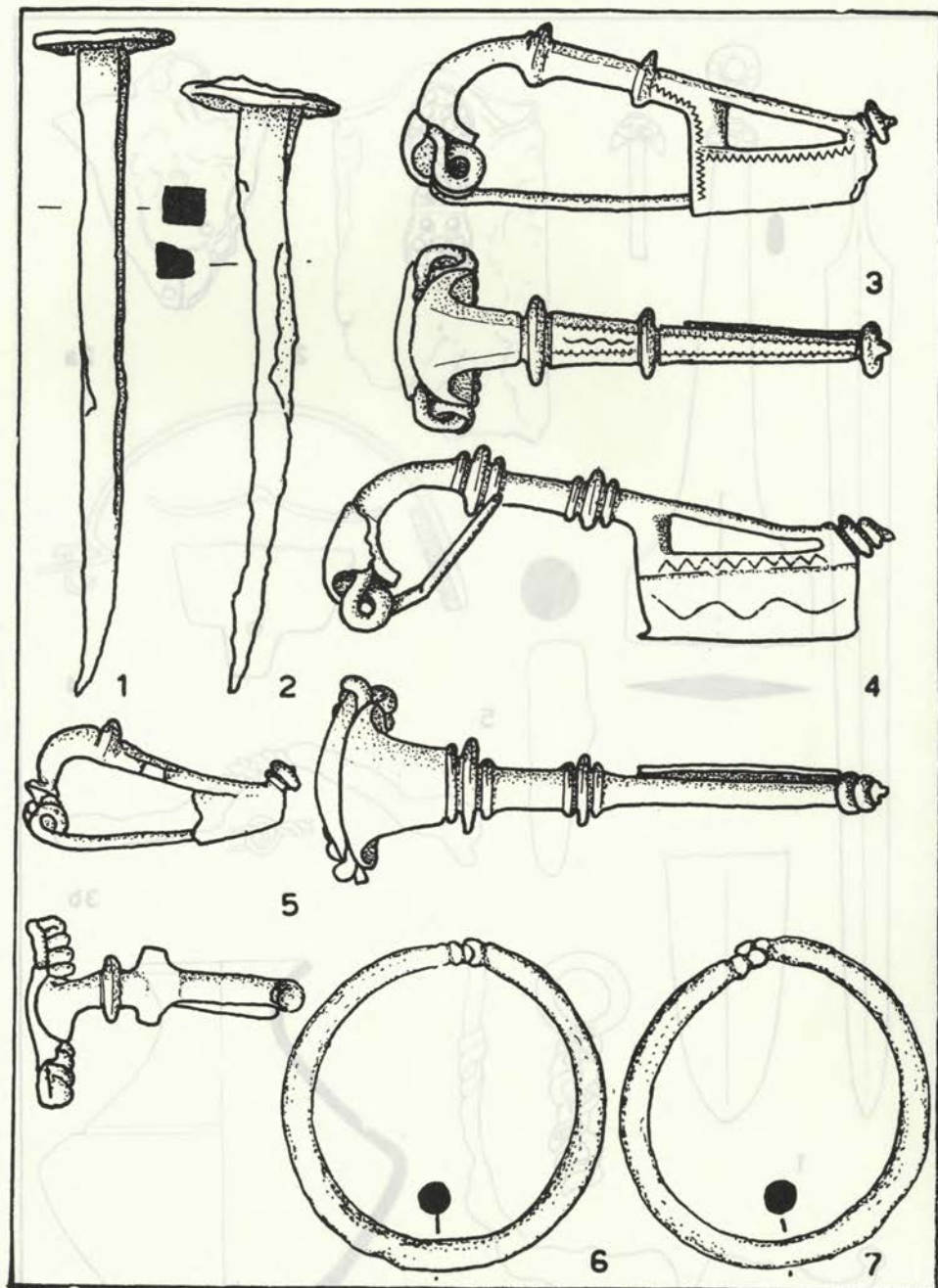
T. IV. 1. Novo mesto, Marof — grobna enota. — Vse 1:2, risala S. Knez

T. V. 1. Brežice, Sejmišče — grobna enota. — Vse 1 : 2, risal V. Sribar

T. VI. 1–5, Dobova; 6–7, Kranj (grob 5); risala S. Knez in A. Valič

UMETNOSTNI IN URBANISTIČNI SPOMENIKI

AVTORJI:

A. D. — Anton Demšar
A. V. — Andreja Volavšek
E. B. T. — Elica Boltin-Tome
E. S. — Emil Smole
F. K. — Franc Kokalj
I. K. — Ivan Komelj
I. M. — Izidor Mole
J. Š. — Jernej Sušteršič
J. V. — Juša Vavken

M. F. R. — Majda Frelih-Ribič
M. L. — Miša Logar
M. M. — Matija Murko
M. Z. — Milan Železnik
O. Z. — Olga Zupan
S. V. J. — Špela Valentinčič-
Jurkovič
V. P. — Viktor Povše
V. S. — Viktor Snoj

Ajdovščina. Brez predhodnega soglasja spom. službe so podrli in na novo pozidali kino dvorano, v kateri je zasedala 1945 prva slovenska vlada. Ob tej priliki sta ZSV SRS in Gorica arheološko sondirala zemljišče pred njo ter delno rekonstruirala **rimski stolp** in del **rimskega obzidja**. — Preuredili, očistili in prepleskali so notranjščino in zunanjščino **ž.c. sv. Janeza Krstnika**. Za 1 nadstropje so povišali ob j. stran ladje pre-
zidano zakristijo. — E. S.

Ajmanov grad. Uršulinski samostan je hotel postaviti dvoetažno gospodarsko poslopje, ki bi zaprlo dvorišče med gradom in kaščo. Valorizacija gradu in pogledov nanj je pokazala, da je nujno treba varovati razmerja med stavbnimi gmotami v skupini, ki jo sestavljajo grad, stara kašča in kapela ter obzidje s portaloma v osi. Lokacija za gospodarsko poslopje je bila zato zavržena, s predlogom spomeniške službe za lokacijo na drugem mestu pa se investitor ni strinjal. Med razgovori zastočnikov ZSV SRS in ZSV Ljubljana s projektantom in investitorjem se je izkazalo, da želi samostan pridobiti tudi več stanovanjskih prostorov. Tako smo skupno sklenili, naj v ta namen preuredijo podstrežje gradu, gospodarsko poslopje pa naj postavijo zunaj obzidja ob hlevu. Načrt za preureditev podstrežja, ki ga je izdelal ing. arh. T. Mlakar, smo potrdili, načrta za gospodarsko poslopje pa še niso predložili. — M. Z.

Beričovo. P. c. je bila v celoti ponovno prekrita s krilom. Izmenjano je bilo tudi

Bistrica nad Trzičem, v p. c. sv. Jožefa v Trziču preneseni strop. — Foto O. Zupan

Bistrica près de Trzič, plafond, transporté dans la succursale St Joseph à Trzič. — Photo O. Zupan

ostrežje. Zunanjščina je bila obnovljena po navodilih ZSV Ljubljana v prvotnih barvah. — M. Ž.

Bistrica nad Trzičem. Sklad SRS za posp. kult. dejavnosti in OS Tržič 1965 nista odobrila sredstev za restavriranje gotskega slikanega stropa v p. c. sv. Jurija nad Bistrico (VS IX 210) in smo akcijo preložili na leto 1966. Renesančni slikani strop iz 1698 je prenesen in prezentiran v p. c. sv. Jožefa v Trziču. Osrednjo kompozicijo sv. Jurija (134 × 136) je restavriral B. Sajovic, druga polja je očistil C. Ribnikar. — O. Z.

Bled, cerkev na otoku: Pri sondiranju so bili med drugim odkriti ostanki fresk, in sicer: na južni steni Rojstva in Obrezovanja, na severni pa Trpečega Kristusa in še dveh drugih prizorov. Te freske so iz 15. stol., pod tlakom za oltarno menzo pa so bili najdeni odlomki starejše plasti, verjetno iz 14. stol. — I. M.

Gl. še poseben članek V. Sribarja!

Bloška polica. Vihar, ki je pustošil 4. julija 1965 na Primorskem ter po Notranjskem in Dolenjskem in povzročil veliko škodo v gozdovih in naseljih, je popolnoma razkril p. c. Ostrežje se je sesulo v ladjo in poškodovalo lesen poslikan strop. Zvonik na preslico se je podrl. Ž. urad Stari trg pri Ložu je v dobrem tednu z lastnimi sredstvi utrdil poškodovano zidovje, obnovil ostrežje in cerkev na novo prekril. Zvonik je bil obnovljen kasneje po fotografijah prvotnega stanja. Ta ž. urad (župnik Janko Lokar) je 1964 finansiral tudi prezentacijo

fresk v Nadlesku (VS IX 73—76). Tak odnos do kulturne dediščine je pri nas izjemen, saj imetniki spomenikov iščejo podporo že pri skromnih vzdrževalnih posegih. Med obnovo so bile odkrite na s. in na slavo-ločni steni ladje freske iz 16. stol. Žal na s. steni slikarije odpadajo s podlogo vred že pri poskusnem odkrivanju. ZSV Ljubljana je zaprosil Sklad SRS za posp. kult. dejavnosti za participacijo pri obnovi in prezentaciji objekta. Z novo odkritimi freskami je namreč cerkev pridobila še značilni barvni poudarek notranjosti domačih podružnic tega časa in se uvrstila med spomeniške celote posebnega pomena. Na zunanaj se arhitektura uveljavlja z lapidarno gmoto ladje, združeno pod isto streho s triosminsko zaključenim prezbitერიem, in z značilno fasado, ki vključuje zvonik z odprtimi linami kot podaljšek in funkciji zvonika prirejeni zaključek z. stene. Prostor notranjščine je nizek in širok, kar je izraz stilnih teženj kot tudi poljudnosti arhitekture. Freske, lesen rezljan in poslikan strop iz 1693, dragocene rezbarije iz 17. stol. in drobna oprema (votivna podoba iz 1733!) dopolnjujejo prostor v enovit stilni ambient. Dela istega mojstra (kasetirani strop) oz. delavnice (vel. altar) so evidentirana v okolici. Tako se pridružuje cerkev na Bloški polici s svojim likovnim potencialom p. c. v Nadlesku, na Gostecem, na Bregu pri Predvdoru itd. Pomembnost spomenika, lega na križišču poti v Cerknico, v Stari trg in na Dolenjsko in ne nazadnje izjemen, živ interes imetnika spomenika terjajo prezentacijo objekta. — M. Ž.

Bloška polica, p. c. po viharju; desno: z novo streho. — Foto M. Železnik
Bloška polica, succursale, après l'ouragan; à la droite: avec le toit nouveau. — Photo M. Železnik

Bobovk pri Kranju, znamenje z gotško Pietà. — Foto O. Zupan
Bobovk près de Kranj, oratoire avec Pietà gothique. — Photo O. Zupan

Bobovek pri Kranju. Znamenje je bilo obnovljeno v letu 1965, na zahtevo ZSV Kranj je plastika Pietà shranjena pri cerkvenem ključarju. — O. Z.

Bodešče pri Bledu. S podporo Sklada SRS za posp. kult. dejavnosti (OS Radovljica ni podprla akcije) je ZSV Kranj prekril streho p. c. sv. Lenarta z novimi škodlami. Predvideno je nadaljevanje konservatorskih del (drenaža, odkrivanje fresk v ladji, restavriranje fresk na zunanji steni in ureditev notranjščine). — O. Z.

Bogenšperk. Na pobudo OS Litija se je tudi ZSV SRS udeležil razprave o uporabi

gradu. Pritličje bo rabilo za turizem, del I. nadstr. bo zavzel Valvasorjev muzej, vsi drugi prostori bi se oddali kulturnikom kot zasebnikom, ki bodo tudi sodelovali pri ureditvi gradu. — I. K.

Brdo pri Lukovici. 1959 delno konservirane razvaline Kersnikove graščine nadalje propadajo. Nevaren je jv. del ob cesti, kjer na zaključnem stolpu zaradi delovanja mraza in atmosferske vode odpada venec. OS Domžale bo zagotovila sredstva za zavarovanje razpadajočega venca. — O. Z.

Breg pri Kranju. 1964 začetno odkrivanje fresk ob kompoziciji sv. Krištofa na j. steni ž. c. DM je bilo končano. Fresko omet je utrjen, vse poškodbe so zakitane s kazeinsko malto in tonirane v svetlejšem tonu. Izdelan je nastrešek, ki bo vzdian spomladi 1966. Freske je restavriral M. Sajo vic. — O. Z.

Briše pri Polhovem Gradcu. Pri sondiranju v p. c. sv. Treh kraljev smo odkrili slabo ohranjene sledove secco slikarije na stenah in oboku prezbiterija. Podobnost s slikarijo v prezbiteriju p. c. pri Šentjoshu kaže na 16. stol. — I. M.

Britof pri Ligu. V restavratorsko delavnico ZSV SRS smo prepeljali gotški krilni oltar iz ok. 1520 iz p. c. sv. Kancijana. — E. S.

Brod v Bohinju. V poznogotski p. c. sv. Magdalene je ZSV Kranj s podporo Sklada SRS za posp. kult. dejavnosti prekril streho

Brdo, jugovzhodni trakt razvalin Kersnikove graščine. — Foto O. Zupan
Brdo, partie sud-est des ruines du manoir de Kersnik. — Photo O. Zupan

s škodlami. Z novimi škodlami smo prekrili vso ladjo do prezbitorija in popravili streho nad prezbitorijem. Stavba je bila več kot 10 let v kritičnem stanju zaradi popolnoma uničene lesene kritine, tako da je v notranjščini pričel odpadati omet obenem s freskami. Šele letos nam je z dodeljenimi sredstvi Sklada in sodelovanjem vaščanov Broda, ki so vsa dela opravili brezplačno, uspelo spomenik delno za varovati z novo streho. ZSV Kranj bo dela še nadaljeval (odkrivanje fresk in ureditev notranjščine). — O. Z.

Brusnice pod Gorjanci. P. c. sv. Družine je odprta, Groharjeva oltarna podoba je v ž. c. — Krištof iz sr. 15. stol. na j. zun. steni je skrival romansko pravokotno okence (zun. š. 37 cm, gl. 12 cm), podobno temu na Pangrč grmu. Na Krištofu je nekaj glagolskih napisov! — I. K.

Butajnova pri Polhovem Gradcu. ZSV Ljubljana je predpisal za prekrivanje kape zvonika p. c. prvotno kritino — hrastove skodle — in priporočil OS Ljubljana-Vič-Rudnik oprostitev gozdnih taks za podarjeni les. — M. Z.

Restavriran svetnik brez pridakov. — Foto Berk
Saint sans attributs, restauré. — Photo Berk

Celje, južna fasada cerkve Marijinega vnebovzeta. — Foto Berk
Celje, façade méridionale de l'église l'Assomption de la Vierge. — Photo Berk

Celje. Pod vodstvom ZSV SRS in Celje je celjski ž. urad dokončal obnovo j. stene

Marijine cerkve iz 14. stol., pozneje večkrat prezidane. Večje spremembe že v 2. pol. 14. stol., zlasti v času baroka pa so cerkev prizadejali požari. Srednjev. videz je zunanjščina dokončno izgubila v 2. pol. 19. stol. s prizidavo novega zvonika in neoromansko preobleko fasade. Ob sedanji obnovi se je d. od vhoda pokazal lep, bogato profiliran gotški portal, v katerega šilasti zaključek je vstavljen nekoč poslikan timpanon. Više v steni je prišla na dan vrsta gotških oken, ki se razlikujejo po obdelavi kot tudi po višini namestitve, iz česar sklepamo, da niso nastala vsa hkrati. Obnova ni porušila enotnosti sicer nezanimive neoromanske fasade. Ostanki srednjeveških stavbnih členov so prikazani tako, da njihova profilacija s stanjšanjem stene plastično zaživi. V prvotnem obsegu sta prikazani le 2 največji in kamnoseško najbogatejši gotški okni. Manj izraziti gotški in baročni detajli so nakazani samo z rega-

Madona z detetom pred restavracijo in po njej. — Foto Berk
Madone avec l'Enfant, avant la restauration et après. — Photo Berk

mi. Na vzh. delu fasade je odpadla ena od neoromanskih lizen, kar pa ni bistveno okrnilo videza fasade. Antične in srednjeveške spolije so vzdane na zun. stran j. stene. — M. L.

ZSV Celje je restavriral 4 gotske plastike (2 sta še v delu) iz **Mestnega muzeja**. Les je bil dotrajan, izvirna polihromacija je z debelimi plastmi mlajših preslikav vred odstopala od osnove. Barvno plast in podsnovo smo utrdili z ribjim klejem, les pa postopno s šelakom v špiritu. Preslikave smo snemali z org. topili. Na prvi madoni z otrokom je bilo kar 6 preslikav. Izvirna polihromacija 2. madone z detetom je bila povsem uničena, saj so bili kanali črvojedine zapolnjeni že z novo podsnovo. Zato smo odstranili vse do lesa, ki smo ga nato utrdili in zaščitili z voščeno pasto. Na plastiki svetnika brez atributov smo pod mlajšimi plastmi odkrili v izredno bogati ornamentiki patronirano draperijo. — V. P.

Utrditvena dela na **opatijski cerkvi** so končana. Na z. zun. strani Celjske kapele so odkrili uničen napis v gotici in slikarijo, ki jo bodo odkrili. Med svetlo steno in vzdanimi, do beline očiščenimi epitafi ni nobene razlike, kar odpira problematiko čiščenja. — I. K.

Dalce pri Krškem. V p. c. sv. Andreja so bile nestrokovno odkrite stenske slike s Pohodom 3 kraljev. Slike t. i. furlanske smeri iz zač. 15. stol. bo treba dokončno odkriti in utrditi. Notranjščino so nestrokovno pobelili in prekrili del stenskih slik. Z njimi, z gotsko plastiko, oltarčkom in v zvonik vzdano kamnito plastiko se ta p. c. uvršča med najpomembnejše um. spomenike območja med Savo in Krko — I. K.

Dekanj. Ž. urad je delno razširil novejši kor ž. c., da bi dobil na njem še prostor za orgle. Pred začetkom zidarskih del je ZSV Piran sondiral s. in j. steno ob koru, ker je pričakoval pod ometom freske. Tam nismo našli nikakršne sledove, pač pa na zg. delu s. stene ob prezbitoriju. Treba bo preiskati in odkriti vso s. steno, kjer so bili posamezni fragmenti ugotovljeni že 1954 in zakriti z lesenitnimi ploščami. Verjetno se tudi pod Kraljevo slikarijo (1943) v zvezdastem oboku prezbitorija skrivajo še izvirne freske. — M. M.

Dol pri Ljubljani. SO Lj. Bežigrad je ponudila lastnikom grajske razvaline in stavb okrog gradu odkup grajske celote s parkom vred. Pogajanja so v teku. — M. Ž.

Dolenja vas pri Senožečah. Končno nam je uspelo, da so prekrili p. c. in naredili

Famlje pri Vremah, angelova glava na stropu prezbitorija (15. stol.). — Foto J. Gorjup

Famlje près de Vreme, tête d'ange sur le plafond du choeur. (15e siècle). — Photo J. Gorjup

vrata, notranjščina pa še vedno ni urejena! — I. K.

Dol. Cerovo pri Kojskem. Iz p. c. sv. Lenarda sta bili v restavratorsko delavnico ZSV SRS prepeljani 2 leseni gotski plastiki. — E. S.

Dol. Straža pri Novem mestu. Zunanjščina p. c. DM je bila obnovljena v prvotnih barvah: beli in rjavi. Nad okni so odkrili sledove fresk. Grobo preslikana notranjščina je prav tako potrebna obnove, vendar ni sredstev. — I. M.

Dravljje pri Ljubljani. V zvezi z nadaljnjo obnovo cerkvene notranjščine ZSV Ljubljana ni dovolil obložiti sten prezbitorija s poliranimi kamnitimi ploščami niti odstraniti starega kamnitega tlaka v prezbitoriju ter prižnice. Zunanjščina je bila notranirana v prvotnih barvah. — M. Z.

Dutovlje. Pri ž. c. sv. Jurija so ponovno pozidali škarmo in obzidje ob z. strani cerkvenega platoja, obnovili pa tudi s kamnitimi ploščami pokrito streho ladje. — E. S.

Erzelj pri Vipavi. V p. c. sv. Mihaela je restavrator Nemec še naprej čistil in utrjeval že 1964 odkrite freske na s. steni

prezbitorija. V p. c. sv. Lovrenca je docela odkril freske na oboku prezbitorija. — E. S.

Famlje v Vremski dolini. ZSV SRS je poskrbel za novo ostrejšje in prekritje p. c. sv. Tomaža (VS IX 216) z ostanki stenskih slik v ladji in gotskem prezbitoriju, na katerih so baročne prezidave in uničena streha sicer svoje že opravile. — I. K., F. K.

Gabrče pri Senožečah. P. c. sv. Antona z letnicami 1663 (zvonik), 1680 (obzidni portal) in 1667 (votivni zapis in grb Markovičev na podobi v gl. oltarju) je pomemben spomenik »kraške renesanse«. Čeprav smo opozorili ZSV in OS Sežana, še vedno zamaka vanjo. — I. K.

Godešič. P. c. je pokrita s 3 različnimi kritinami. Da bi prihranila sredstva, je soska prosila, če lahko prekrije objekt s cementno opeko, ki bi jo lahko izdelali v lastni režiji. ZSV Ljubljana je to dovolil s pogojem, da bodo uporabili samo cementne špičnike, ki imajo podobno obliko kot skril, vendar mora ostati kapa zvonika še naprej pokrita s skrilom. — M. Z.

Goriče pri Hruševju. P. c. sv. Petra je julija razkril vihar. Pred kratkim so jo spet prekrili. E. S.

Gradišče pri Divači. Prvotno razmeroma nizka zgodnjegotska ladja p. c. sv. Helene je vsa poslikana (na s. strani Pohod 3 kraljev, j. Pasijon, na z. le še ostanki — morda Poslednje sodbe). Slikarji so hrastovelski, morda kar Janez iz Kastva. ZSV SRS jo je zasteklil in jo bo skušal čimprej prezentirati. — I. K.

Gradišče v Slov. goricah. Na dvoriščni fasadi franč. samostana je odstopal omet s fresko sončne ure. Kiparska rest. delavnica ZSV Maribor je omet s fresko snela, očistila ozadje in omet znova namestila. Poškodovana mesta je retuširala in obnovila latinski napis. — A. V.

Groblje. ZSV Kranj je nadaljeval obnovitvena dela: zun. stene ladje in zvonika so grobo in fino ometali, onetali zid cerkvenega obzidja, zunanost stavbe prebelili, skril na strehi delno izmenjali in s pločvino prekrili stike ob sz. delu ostrejšja ob zvoniku, kjer je doslej zamakalo. V notranjščini so delno prebelili stene ladje. Iz tlaka smo dvignili nagrobno ploščo iz 1647. Restavratorji ZSV SRS so pozlatili oltarje in prižnico (gl. članek I. Pavlinca!) ZSV Kranj je v lastni založbi izdal razglednice z motivi Jelovškovih fresk. Z osvetlitvijo notranjščine in restavriranjem fresk na vhodni steni ter obokom nad njo, bo spomenik končno prezentiran. — O. Z.

Hrenovice pri Postojni. Na porušenih vrh zvonika ž. c. sv. Martina je bila nameščena zaščitna betonska plošča, ki bo hkrati baza rekonstruirane strehe zvonika. — E. S.

Hruševje pri Razdrtem. Julija je močan vihar razkril streho ladje in zvonika p. c. sv. Danijela. Streha ladje je obnovljena in ponovno prekrita, streha zvonika pa še čaka na popravilo. — E. S.

Izola. V eni najstarejših arhitektur, **Scuola dei Battuti (1451)**, je Tone Kralj notranjost zgradbe preuredil za galerijske potrebe, odločne spremembe na fasadi pa mu je preprečila takratna Komisija za spom. varstvo v Kopru. Vendar je medtem gotski portal zaprl z nišo, ki naj bi menda služila kot oglasna plošča in jo bo treba nujno maskirati z dvokrilnimi vrati iz trdega lesa. Uredil je nov vhod v stranski fasadi, ki je popolnoma neskladen z arhitekturo, vendar je tako odmaknjen v str. ulico, da bistveno ne moti. Vsa nadvratna arhitektura gl. fasade je bila vključno z luneto še v začetku stoletja prekrita s freskami, ki so danes popolnoma uničene in je še vedno odprto vprašanje dokončne ureditve te arhitekture, ki je sosedu palače družine Besenghi. — M. M.

Jurski vrh ob Pesnici. Kiparska restavratska delavnica ZSV Maribor je popolnoma očistila str. oltarja sv. Ane in sv. Boštjana iz sr. 18. stol. v ž. c. sv. Jurija. Oltarni arhitekturi (280 × 700 cm) sta retuširani in lakirani, vse figure in izredno lep svečnik pa nanovo pozlačeni. — A. V.

Jesenice. Tehn. muzej Žel. Jesenice je v tesnem sodelovanju z ZSV SRS nadaljeval zavarovalna dela v stari **fuzinarski cerkvi** (VS IX 221/2). Navpična in vodoravna izolacija je izvedena, v tleh bodo namestili naprave za ogrevanje. ZSV SRS bo rekonstruiral baročni menzi in restavriral dve plastiki in dve sliki. Na zunanjsčini so odprli po dvojce izvirnih oken. Zadnje okno iz časa prizidave prezbiterija je že povečano in ga bo treba zmanjšati v skladu z borduro. ZSV je sondiral zun. omete — poslikavo bo treba verjetno v celoti obnoviti. Pozneje povečana okna ob portalu bo treba zmanjšati v ležeče odprtine, pogoste na Gorenjskem, kakršne je imela tudi ta cerkev. Nad njimi se odpro line v empore, obnovljen bo čop, pred portal pa pride lopa — tako bo z. pročelje ne le manj pusto, ampak tudi bližje obliki, ki jo je dokumentiral Valvasor. — Tudi urejanje spom. rezervata Stare Save napreduje; vanj so vključili še mlin, ki ga prekrivajo, in Varlov vigenc, ki ga bodo prenesli iz Kamne gorice — I. K.

Kamen pri Begunjah. Restavratska dela na Kamnu so trajala od maja do k. oktobra. V celoti sta obnovljeni 2. in 3. terasa. Nasuti material in odvečno vegetacijo so odkopali in odstranili. Zidovi sp. teras so obnovljeni, zavarovani z bitumensko smolo in prekriti s peskom. Plombirana je stena nad 1. grajsko teraso in očiščen dohod od grajskega mлина k razvalinam. S tem je obnovljen jv. trakt razvalin (obnova vseh razvalin bo trajala predvidoma do 1967) in TD Begunje, ki vsa leta sodeluje pri obnovitvenih delih, bo pričelo 1966 urejati v restavriranem delu razvalin manjši gostinski prostor (grajsko klet). Idejna skica je s sodelovanjem ZSV že izdelana in ustrezno rešuje vključitev gostinskih prostorov v spomeniško okolje. — O. Z.

Kamnik — gl. članek F. Kokalja!

Kamnik. ZSV Kranj je zahteval, da pri obnovitvi kritine v **Prešernovi 4** ohranijo bobrovec. — Potrdil je načrt za prizidavo stanov. hiše v **Prešernovi 1** s pripombo, naj se omeji na najbolj nujne posege zaradi predvidene ureditve Prešernove ulice in neposredne okolice. — V **Vidičevi hiši na Titovem trgu 20** se je zaradi zamakanja vdrl strop v knjižnici. Zavod je sodeloval pri osnovnem zavarovanju prostorov in knjig. NUK je odkupila pomembne redkosti in zbirko izvirne korespondence slovenskih kult. delavcev (Cankarja, Groharja itd.). ZSV SRS je predlagal Sekretariatu za kulturo in prosveto SRS, da knjižnico dr. I. Vidica zbrše iz spiska zavarovanih knjižnic. Vidičevo hišo bo odkupila OS Kamnik. — Na **Titovem trgu 7** v pritličju Steletove hiše bo urejen manjši gostinski prostor »Snack bar«. Zavod je načrt potrdil, ker spomeniško ustrezno rešuje adaptacijo l. pritličnega pasu fasade. Dvorišni del stavbe bo prizidan in nad gospodarskim poslopjem dvignjen za 1 etažo. ZSV Kranj je predlagal, naj adaptacija upošteva prost prehod za pešce s Titovega trga v Šlandrovo ulico. Tako bi postal bolj dostopen spomeniški ambient frančiškanskega samostana s cerkvijo. — Pri adaptaciji stavbe v **Maistrovi 18** in dozidavi novega trakta za samski dom je ZSV Kranj izdal soglasje za rušenje dotrajanega dvorišnega dela stavbe. Dozidani trakt morajo v strešnem naklonu in kritini (bobrovec) prilagoditi sedanjí stavbi. — Ob zamenjavi oken v **Maistrovi 9** je zahteval, da jih obnove v isti velikosti, dvodelna z enotno zasteklitvijo. — Potrdil je načrt za adaptacijo trg. lokala Planika v **Kidričevi 1** z zahtevo, da obnovijo rustiko in prestavijo vhod v Kolodvorsko ulico. — Podjetje Borovo želi

odkupiti in adaptirati stavbo v **Kidričevi 22**. Zavod načelno soglaša, ne strinja se pa s spremembo fasade in odstranitvijo obokov. Zavod in projektant bosta skupno rešila sporna vprašanja. — **Otroški vrtec »A. Medveda«** v **Kidričevi 32** bo prezidal gospodarsko poslopje. ZSV je predloženi načrt potrdil. — **Staro strojarsko hišo v Parmovi 21** želi lastnik obnoviti. Zavod zahteva ohranitev spomeniškega značaja stavbe. Preureditveni načrt bo izdelal arh. B. Šlegl (gl. še etnogr. spomenikel). — Zavod je potrdil načrt Slovenija-projekta (ing. C. Pogačnik) za gradnjo opornega zidu za hišo v **Šlandrovi 28**. — Na **Trgu svobode 7** je dovolil prezidavo pritličja v garažo. Vhod bo nadomestil okno v str. fasadi. Vhodna odprtina mora biti segmentno zaključena, dvokrilna vrata kovinska ali obita s pločevino. — Za natečaj urb. ureditve **podnožja**

Malega gradu je ZSV Kranj predlagal, naj os nove stavbe, ki bo na mestu porušene Skalatove hiše stala na eni najbolj izpostavljenih točkah v starem mestnem jedru in bo funkcionalno zaključila j. del glavnega trga, teče vzdolž podnožja Malega gradu. Dovoljujemo največ eno etažo. Stavba naj bi imela manjši razstaveni prostor. Natečaj naj upošteva tudi ureditev s. pobočja Malega gradu. — V ž. c. M. B. na Šutni so restavrirali ZSV SRS očistili Jelovškove freske na oboku prezbiterija (gl. članek F. Kokalja!). — Konservatorska dela na **Malem gradu** je ZSV Kranj izvajal v lastni režiji od julija do decembra. Obnovili smo zunanjšino kapele (omet in beljenje). Ogrodje lesenega zvonika smo popravili, obložili s heraklitnimi ploščami in novo ometali, vstavili smo nova lesena polkna. Izdelali in montirali smo leseno konstrukcijo nove baročne strehe na zvoniku. Bakreno pločevino za zasilnc prekrito streho že imamo. Z bobrovcem smo obnovili streho kapele in obhodnih hodnikov. V sp. kapeli smo položili nov opečni tlak. — Pri razdiranju zvonikove strehe smo odkrili listino s podpis cerkvenih ključarjev, cerkvenega predstojništva in mežnarja, ki kaže, da je do sedanja koničasta oblika zvonikove strehe iz leta 1868. Listine je shranil Muzej v Kamniku. — Gl. še SPLOŠNO! — O. Z.

Kapela pri Radencih. V ž. c. sv. Magdalen je kiparska restavr. delavnica ZSV Maribor restavriral stranska oltarja sv. Ane in sv. Križa iz 1859 (vsak 350 × 700 cm). Očistili smo površino, sneli porumenele lake in firneže, petuširali in delno nanovo pozlatili. — A. V.

Kazlje pri Sežani. Pričela so se pripravljala dela za obnovo zaradi strele močno

poškodovanega ostrejša ladje p. c. sv. Lovrenca. — E. S.

Kojso. Očiščen in utrjen je edini utrjeni stolp nekđ. tabornega obzidja okrog p. c. sv. Križa, ki je v zadnjih letih kazal močne znake propadanja. Utrdili smo temelje, zapolnili nastale odprtine v plašču stolpa, utrdili strelne line in okenske odprtine ter zavarovali krono stolpa. — E. S.

Kokrica. Notranjost p. c. sv. Lovrenca so tonirali po navodilih ZSV Kranj. Odstranili bodo neogotski gl. oltar, na njegovo mesto pride obnovljeni oltar iz semeniške kapele v Ljubljani (k. 19. stol.). — O. Z.

Koper. Zaradi obsežnih posegov v gradb. strukturo mesta je ZSV Piran s sodelovanjem odd. za um. zg. fil. fak. inventariziral že skoraj vse stavbe starega Kopra. Zdaj urejamo terenske zapiske in drugo dokumentacijo. — M. M.

Kopriva pri Dutovljah. Poškodovana streha ž. c. sv. Elije je prekrita; poškodovani strop ladje še ni obnovljen. — E. S.

Koprivišče pri Levpi. V p. c. sv. Tomaža so odstranili zrušeno, s kamnitimi ploščami pokrito streho prezbiterija in jo nadomestili z novočasno kritino, da bi zavarovali delno ohranjene freske Jerneja iz Loke. Sondiranje je pokazalo, da so njegove freske ohranjene tudi pod beležem s. in j. stene ladje. — E. S.

Koreno nad Horjulom. Na slavočni steni in na oboku prezbiterija p. c. sv. Mohorja in Fortunata je bil odkrit precejšen del slabo ohranjene secco slikarije iz 16. stol. Preroki v poljih med rebri nosijo napisne trakove, zadaj imajo naslikano krogovičje. Pod slikarjo na slavočni steni je bila odkrita starejša plast fresk furlanske smeri. Sledovi iste plasti so ohranjeni še na j. in z. steni, v zvoniku na nekđ. z. zunanjšini ladje in na s. steni pod korom, kjer sta še ohranjena prizora Polaganja v grob in Vnebohoda. Če želimo slikarijo ohraniti, bo treba takoj pričeti z restavriranjem.

— I. M.

Koritno pri Oplotnici. Zaradi pozne dobove skrila mo streha p. c. sv. Miklavža popravljena 1966. — A. V.

Koseč nad Drežnico. V p. c. sv. Jošta se je nadaljevalo odkrivanje fresk na slavočni steni in s. steni ladje. S sondiranjem so bile ugotovljene freske tudi na z. in s. steni ladje. Zato se bo odkrivanje nadaljevalo. Ker stoji cerkev ob vzhodju strmo padajočega terena, je površinska voda močno zamakala zlasti s. in v. steno stavbe. Zato smo ob v., s. in z. steni izvedli drenažo in odstranili novejšo lopo. — E. S.

Podstrešje na stolpu je cesar Andrej Urbanec
iz Arcin, in kositarsko streho pa gosp. Alwin
Stadler klamper iz Kamnika naredil.

Ta delo je pod vodstvom cerkveniga predstojništva

gosp. Alf. Stadler izgovor in hišni gospodarji gosp. Ant. Fink iz Arcin
in Jur. Gollner prostnik bilo izvedeno na 14. avgusta
Kamnik 14. avgusta 1868 je bil na obhajenju
Jur. Turk
14. avg.

Ta zvečer je bil se
takrat rojen otrok
je bil se ta otrok gost
in streha na temo tene
in raj je ga se gost
in streha obsejalo sone
jane ka 14. dan avgusta
in 1868 je ta gost in
streha nova in hitalo je
to are n. kup 500 goldinarjev
takrat sem bil jst za minar
Jur Turk in sem se delal
20 let tukaj na malom
gradu za minarja bil.
To sem jst pisal minarjem
hči stari 25. let n. 2. novem
Juliana Turk
14. 1868.

Posnetka listin, odkritih pri obnovi zvo-
nika na kamniškem Malem gradu

Deux copies de documents, trouvés à
l'occasion de la restauration du clocher
de Mali grad à Kamnik

Kostanjevica na Dolenjskem. T. i. zakristija, s. in v. krilo križnega hodnika in zunanja stena j. trakta so pozidani do vrha, j. str. ladja je obokana, arkadna stena s slopi, kapiteli in krovnimi ploščami pa pozidana do pête oboka. Kопije kapitelov je delala skupina kiparjev. Ostršeje za cerkev je pripravljeno. Ing. Čanakova bo naredila načrt za obnovo zvonika, ki bo stal na novih temeljih. — I. K.

Kostanjevica pri Gorici. V bourbonski grobnici v frančiškanskem samostanu je odstranjena dotrajana elektr. instalacija in napeljana nova pod omet. Vsi prostori so očiščeni in prebeljeni. Prefotografirali smo slike in dokumente o obnovi kostanjeviške cerkve po 1. svet. vojni, gradnji grobnice in pokopu Bourbonov ter izdelali fotopovečave za novo dokumentarno zbirko v prostorih grobnice. — E. S.

Kranj. V ž. c. sv. Kancijana so v prezbiteriju vstavlili nova slikana okna, izdelana (Staklo, Zagreb) po predlogi akad. slikarja S. Kregarja. V ladji so odstranili fluorescenčno razsvetljavo in montirali nova svetlobna telesa. Notranjščino (l. str. oltar, prižnica itd.) bodo urejali še 1966. — Pred pričetkom del (nova elektr. instalacija in toniranje) v p. c. Rožnenske MB je ZSV Kranj sondiral prvotne barvne tone stene, služnikov in reber. Na j. steni smo odkrili kamnit epitaf z grbom. Očiščene so Bradaškove freske (B. Sajovic) in oltarji. Iz prezbiterija smo odstranili vse neprimerne votivne slike (tiski). — Na predlog ZSV Kranj je OS Kranj 11. 3. 1965 sprejela Odločbo o zavarovanju starega dela mesta Kranja z neposr. okolico. — gl. SPLOŠNO! — Na Maistrovem trgu so manjši lokal trg. podjetja **Kokra** preuredili (za prodajalno ur in zlatnine Ura) po navodilih ZSV Kranj in tonirali fasado. — Pri adaptaciji prodajalne Agraria na Maistrovem trgu 3 je ZSV Kranj zahteval, da ohranijo kamnite podboje vrat in izlozbe, in zavrnil aluminijaste. — Na predlog ZSV Kranj so pri adaptaciji Ribarnice podjetja Central na Maistrovem trgu izlozbeno vhodno odprtino izvedli v segmentnem loku in na fasadi podaljšali venec. Zavod je zahteval toniranje vse fasade. — Trg. podjetje **Astra** iz Lj. preureja stavbo v Prešernovi ulici v trg. hišo in adaptira arkadni hodnik v trgovske namene. Predlogi in načrti adaptacije so prilagojeni zahtevam spom. varstva. — Pritličje fasade in notranjost arkad pred trg. lokalom Agraria v Prešernovi 12 so brez vednosti in soglasja ZSV Kranj neustrezno preslikali. Zavod je zahteval, da barvne tone spremene. — Brez vednosti in soglasja ZSV Kranj so zamenjali kritino

(bobrovec) na Titovem trgu 9 s pločevinasto, kar je močno okrnilo značilno veduto Titovega trga. ZSV Kranj je zahteval, da kritino spremene v smislu spomeniškovarstvenih predpisov. — Skladno z zahtevami spomeniškega varstva je bila adaptirana prodajalna Staklo na Titovem trgu 17. Projekt adaptacije uspešno vključuje oboke v sodobno ureditev prodajalne. — ZSV Kranj je odobril načrt adaptacije lokala Drogerija-Optika na Titovem trgu 18 s pripombo, naj notr. sten ne oblože z lehnjakom, ampak z lesom ali z grobim ometom. Kamnite izlozbenne okvire je treba očistiti barvnega opleska in štukaturni okvir vrat barvno prilagoditi izlozbenim okvirom. — Po navodilih zavoda je bila tonirana fasada na Titovem trgu 22. Vhodna vrata so očistili oljne barve, okovje črno preplekali. — Na dvorišču stavbe Pot na kolodvor 2 je ZSV Kranj zahteval pri adaptaciji objekta namesto predvidene salonitne kritine bobrovec. Postavljanja drugih objektov ni dovolil, ker sega dvorišče na rob pomola v značilno panoramo starega mesta. — Stavba v Tomšičevi ul., bivše gospodarske poslopje gradu Kiselstein, bodo po zahtevi zavoda preuredili v stanovanjske namene. Streha ostane dvokapna, krita z bobrovcem, gmota stavbe in odprtine neizpremenjene. — ZSV Kranj je določil barvne tone za fasado v Tomšičevi ul. 13. Za prekritje delavnice na dvorišču je zahteval bobrovec. — Zaradi neposredne bližine Lajerjeve hiše je dovolil, da obnove okna v nadstropju hiše Tomšičeva 30 v isti velikosti, kot so sedanja. — Stanovanjsko hišo v Tomšičevi 42 so tonirali po navodilih zavoda. V prvotni obliki so obnovili venčne zidce in napušč. — Stanovanjsko hišo Na Skali 6 so prezidali v enonadstropno. Na zahtevo ZSV Kranj je streha dvokapna in krita z bobrovcem. — ZSV Kranj je dovolil preureditev 1. nadstropja v Vodopivčevi 11 z zahtevo, da vse morda odstranjene baročne lesene podboje z vrati in okovjem vred dobi zavod ali muzej. — V neprimerno in brez vednosti ZSV Kranj prezidani bivši podkovski delavnici v Vodopivčevi 18 sta se zrušila obok in vmesni slop v zunanjem zidu. Stavba sodi med značilne arhit. spomenike starega mesta in je ZSV Kranj izdelal predlog za sanacijo. — Po navodilih ZSV Kranj so tonirali fasado v Reginevi 2 z izstopajočo rustiko v temnejšem okru in svetlimi okenskimi okviri in venčnimi zidci. — O. Z.

Križevska vas pod Slivno. Kapo zvonika p. c. so obnovili po starih fotografijah. Načrt je izdelal gradbeni tehnik domačin J. Pokovec. — M. Ž.

Krstenica pri Kanalu. V p. c. sv. Miklavža so se nadaljevala konservatorska dela: očistili smo freske na s. in j. steni ladje in premestili nepomemben oltar iz prezbiterja spet ob s. steno ladje. Vsa notranjščina je ponovno prebeljena, na menzi gl. oltarja pa nameščen restavrirani kip sv. Miklavža iz sr. 14. stol. — E. S.

Krjava peč. ZSV Ljubljana je OS Ljubljana—Vič—Rudnik priporočil prošnjo ž. urada Rob na Dolenjskem za sečno dovoljenje. S pridobljenimi sredstvi naj bi pod nadzorstvom zavoda izvršili nujna zavarovalna dela na gotski stavbi, ki ima ohranjene freske v ladji in prezbitteriju. — M. Z.

Labinje pri Cerknem. V baročni p. c. sv. Duha je docela dotrajala stara strešna kritina iz skrilca. Nova kritina je iz pločevine. Zaradi namakanja močno poškodovan profiliran zidec pod napuščem bodo obnovili. — E. S.

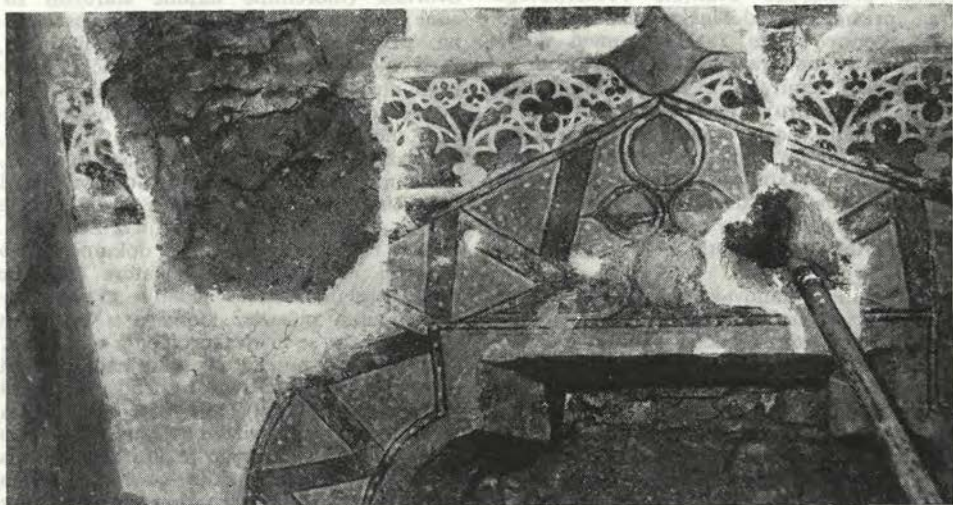
Limbarska gora. Kamnite plastike v oltarju baročne lope, zlasti desna, so v zelo slabem stanju in zahtevajo takojšnjo restavracijo in zavarovanje pred atmosferskimi vplivi. V cerkvi so neprimerne spovednice in klopi, kar ne sodi v cerkveno ladjo tako pomembnega spomenika. — J. S.

Ljubljana. Febr. 1963 je OS Ljubljana Center spremenila ustanovitveno odločbo ZUSL, mu naložila skrb za varstvo kulturnih spomenikov na svojem območju in

tako končno pravno uredila to službo v središču Ljubljane. Gl. SPLOŠNO! — M. F. R.

Ob prenovitvi zbirke v Muzeju ljudske revolucije v **Cekinovem gradu** je ZSV Ljubljana zahteval, da se slike na stenah dvorane v osi stavbe v I. nadstropju ohranijo. Restavriral jih je ZSV SRS (gl. članek M. Pirnata). Urejevalec zbirke L. Gostiša je s posluhom za stilni prostor vključil v dvorano del zbirke, odprl dotlej zastrta okna in vrata na reprezentančni balkon s kovano mrežo in tako tudi navzven aktiviral prostor v prvobitni zasnovi. — M. Z.

ZUSL je spomladi 1964 soglašal z načrtom funkcionalne adaptacije odrskega dela **Drame** (ing. arh. Medved), zavrnil pa t. i. avditorski projekt. Spremenjeno pročelje ne bi obogatilo stavbe z novimi kvalitetami, niti ne bi adaptacija povečala uporabnosti tega dela Drame. — Ob natečaju za ureditev predela »Metalka« jeseni 1963 je večina nagrajenih načrtov z izjemo prvonagrajenega odstranila **franciškanski samostan**. Ta arhitektura sicer ni več prvotna in stilno izrazna, je pa kot logična skupina stavb in prostorska gmota vse od nastanka v 17. stol. igrala v tem okolju pomembno vlogo. Na prostoru pred cerkvijo je srednji vek izobilnoval vstop v obzidani del mesta s številnimi potmi. Samostan je s cerkvijo po merilu in legi na naravni vzpetini obvladoval okolje in si ga podrejal, varoval odmik in je bil skozi vsa obdobja cilj mnogih

Ljubljanski grad, poprej zazidani gotski geometrični okras oken v grajski kapeli. — Foto J. Gorjup
Château de Ljubljana, ornement géométrique gothique, auparavant muré, des fenêtres dans la chapelle du château. — Photo J. Gorjup

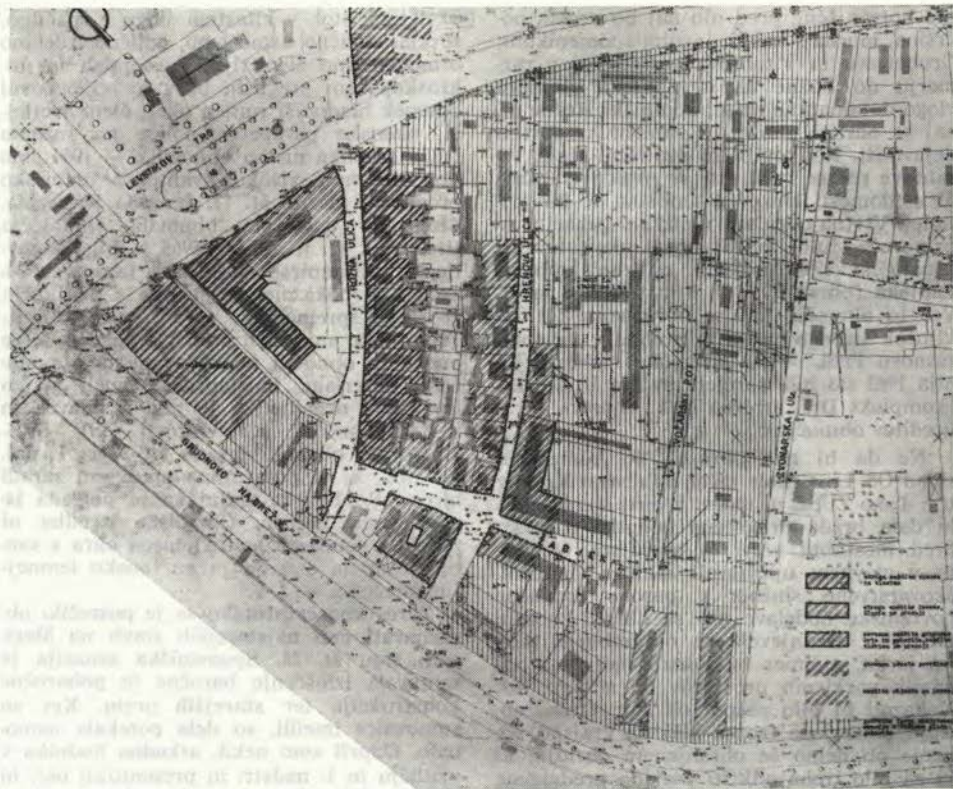
Ljubljanski grad, fragment odkrite in utrjene freske v kazemati. — Foto J. Gorjup
Château de Ljubljana, fragment d'une fresque découverte et consolidée dans la casemate. —
Photo J. Gorjup

vedutnih pogledov, zlasti iz stare Ljubljane. Čelna stran samostana poudarja smer Čopove ulice. Odstranitev samostana bi porušila prostorske kvalitete Prešernovega trga, prizadela zgodovinsko značilno usmeritev Čopove ulice, razbila pomen dominante in njeno zraščенost s prostorom in vnesla vanj nemir, saj bi cerkev »zaplavala«. ZUSL zato varuje pravokotno stavbo, ki leži ob atriju, ne pa njenih podaljškov, pri čemer pa opozarja na to, da bo treba razmejiti prostorsko doživetje Prešernovega trga in novo predlaganega prostora za cerkvi. Dragocena in zavarovana knjižnica naj bi ostala v samostanu. — J. V.

Na pritisk stanovalcev in javne kritike je ZUSL s pomočjo družbeno polit. organizacij pozimi 1962/63 izdelal elaborat o stanovanjskem, gradbenem in spomeniškem stanju ljubljanskega gradu z vso dokumentacijo in idejno skico za bodočo namembnost in obnovo (ing. arh. prof. Kobe). 1963 je bilo izseljenih iz gradu pribl. 260 prebivalcev (75 strank). Pozimi 1963/64 je Mestni svet razpisal natečaj za programsko obravnavo poslopja. Vse rešitve so predvidevale muzej, gostinstvo in turizem. Prvi nagradjeni program (skupina dr. Sergeja Vilfana) je zahteval temeljito raziskavo in spomeniško oce-

nitev kot prvi pogoj nadaljne ureditve gradu. Avgusta 1964 so se začela raziskovalna in stavbno razčiščevalna dela. ZUSL raziskuje dvorišče (morebitne najdbe starejših zasnov), ugotavlja prvotno oblikovanost terena, prvotne dostope in obrambni jarek, raziskuje temelje, določa priključke mestnega obzidja in raziskuje posamezne gradbene stopnje grajske stavbe. Po arheoloških metodah se vrstijo zemeljski izkopi, odkrivamo gradbene prvine raznih časov, snemamo omete do prve ugotovljive plasti in rušimo novejša, manj ko 30 cm debele zidove — vse to v sodelovanju z ZSV SRS. Hkrati zbiramo zgodovinsko dokumentacijo in proučujemo vire. — Nekaterne temeljne dosedanje ugotovitve: sedanja grajska zasnova nima ničesar skupnega z grajskim objektom, ki se arhivsko omenja v 12. stol.; obzidni plašč poteka neprekinjeno; prvotni dostopi v grad so: dvojni portal z dviznimi vrati v peterokotni stolp nad obrambnim jarkom, portal z dviznimi vrati v stolpasto jedro sedanjih kazemat in vratna odprtina v zveznem členu obzidja med razglednim stolpom in j. krilom ok. 3 m nad sedanjim nivojem tal na zun. strani; ugotovljen je priključek mestnega na grajsko obzidje s strani frančiškanskih vrat; po odkritih gradbenih prvinah je moč rekonstruirati

Grafični del spomeniškovarstvene valorizacije in določil za natečaj Drž. arhiva SRS
Partie graphique de la valorisation de la conservation des monuments et des décisions pour le
concours des Archives d'Etat de la Slovénie

prvotni talni nivo v gotski kapeli in zunaj nje, odprtino in višino, izluščeni so lepo obdelani gotško profilirani kosi lehnjaka, verjetno deli vrat ali oken te kapele; dokazan je razvoj posameznih traktov. — Projektant je že pripravil programsko študijo. — M. F. R.

Restavradorji ZSV SRS so do kraja odkrili in utrdili sledove ornamentalne gotške slikarije v grajski kapeli ter napise in grbe v s. utrdbah. Večina jih je bilo ob raznih prezidavah oken itd. uničenih, ohranjeni ostanki (skupaj 12,5 m²) pa so bili naključni. Za utrjevanje smo uporabljali apneno malto, apneni cvet, kazeinsko mleko in beli šelak za najbolj ogroženo slikovno površino. — A. D.

Ob izkopih za kolektor so se maja 1963 pokazali na oglu **Cojzove** in **Emonske ceste** v gl. 6 m obsežni ostanki znotraj in zunaj

zaobljenega zidu, srednjeveškega stolpa (tip rondolet), znanega iz Valvasorja. Grafično smo ga dokumentirali. — M. F. R.

Po prvotnem idejnem načrtu za ureditev **Gruberjeve** in **Virantove palače** (Drž. arhiv) naj bi arhivsko skladišče kot stolpnica stalo na Virantovem vrtu, Gruberjeva palača naj bi z rušitvijo na Levstikovem trgu (v širini treh osi) dobila prvotni obseg in bi jo z Virantovo vezal notranji mostovž. Ker so prevladovala mnenja proti temu načrtu, so 1963 razpisali notr. natečaj (vabljeni arhitekti E. Ravnikar, E. Mihevc, T. Bitenc, G. Košak, V. Vavken, B. Mušič in D. Petek). Natečajna podloga je bila spomeniška valorizacija vsega območja med Levstikovim trgom, Gruberjevim nabrežjem, Zvonarsko ulico in Karlovo cesto. ZUSL je v njej med drugim priporočil, da Gruberjeva palača (kitasti slog) ohrani prvotne fasade, tloris, maso in arhitektonsko opre-

mo notranjščin, pred njo naj bo prosta površina, morda s kakim javnim spomenikom; Gruberjeva in Virantova palača naj v razmerju do Rožne ul. in Žabjeka obdržita vlogo dominantne mase; kompleks **Rožne ul.** naj se ohrani, sanira in nameni za obrtno dejavnost. Kolikor bi se dvorišni trakt Virantove palače rušil, naj se obzidava Rožne ul. nadomestno tako, da ambient ne bo prizadet. Vrstna obzidava v nizkem gabaritu se priporoča tudi za **Hrenovo ul.** (ohraniti fasado št. 19), spoštuje naj se ambient **Žabjeka** (ohraniti št. 4, 6 in fasadi 5 in 7). Vse to območje naj se obravnava kot zaključek starega mesta in prehod v sodobno zasnovno Prul. — Po zaključku natečaja junija 1963 sta bila sprejeta načrta B. Mušiča (kompleks Drž. arhiva) in T. Bitenca (urb. ureditev območja).

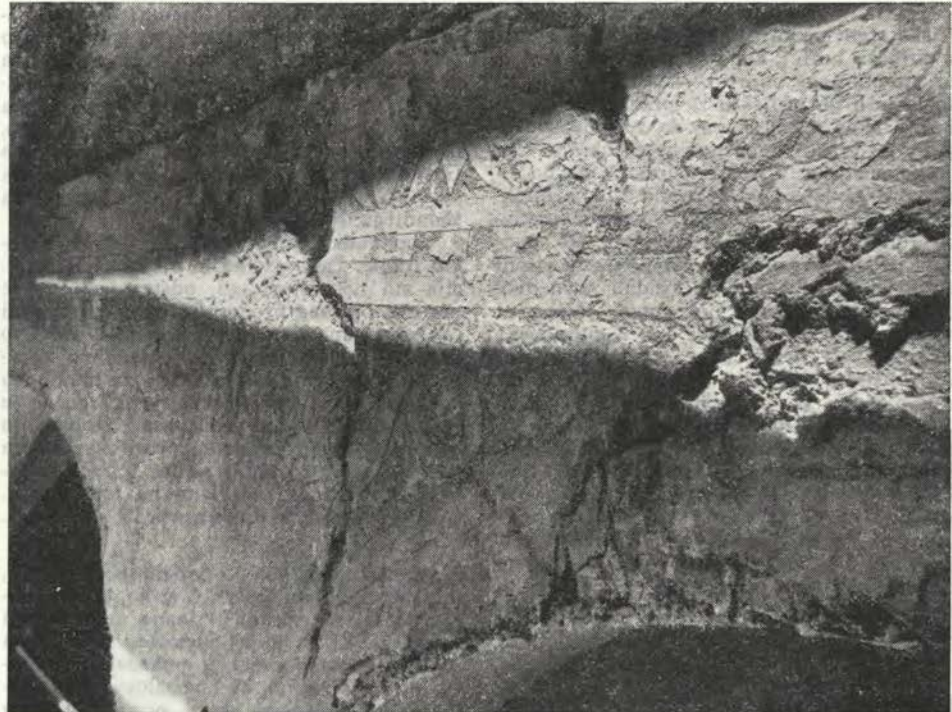
Ne da bi nas obvestil, je komunalni sklad OS Lj. Center začel asfaltirati **Krekov trg**. Tako ZUSL ni mogel izvesti sondaže, ki bi dala bržda dragocene podatke o jarku pred mestnimi vrati in obzidjem. Vendar so v glavnem upoštevali zahteve spomeniškovarstvene službe: s pasom drugačne površinske obdelave naj se ohrani spomin na potek srednjeveškega obrambnega zidu oz. jarka, s čimer bi dosegli tudi potrebni odmik parkirnih prostorov od stanov. hiš. Nakazati bi bilo pešpot ob zun. strani obzidja (sklenjena fronta hiš) na grajsko pobočje ob delno še ohranjenem obzidju, ki bi ga bilo treba odkriti vsaj do predvidene nove sprehajalne poti na Grad. Površina ob Poljanski cesti naj bo namenjena pešcu. Lokaciji med zemeljskimi deli odkritih 2 vodnjakov naj bi označili v tlaku (ob Mestnem domu v osi 1. str. vrat in ob Poljanski v osi Mestnega doma). Za drugi vodnjak smo uporabili del zapuščenega vodnjaka (novo sp. korito: ing. arh. Jerasova), ležečega na Karlovski 18. Ko je bil očiščen, se je izkazal za del baročnega vodnjaka, 1961 prestavljenega z uršulinskega vrta na Novi trg. Zaradi fin. težav ga nismo mogli obnoviti. — ZUSL je pristal na načrt (prof. Marinčoka) za montažno prekrivanje avditorija v **Križankah**, s tem da se sidrišča namestijo v strešno ogrodje in so kljuke za vrvi v bobrovski kritini ter da se od strani leseni provizorij ob obzidju in se uredi vse okolje. — M. F. R.

V zvezi z dvajsetletnico osvoboditve so bile obnovljene fasade **Ciril Metodov trg 8, 9, 21, Mestni trg 3, 4, 7, 8, 9, 10, 18 in Stari trg 17, 21**. Izvedbo teh in vseh pozneje omenjenih podobnih del so nadzirali ZUSL in restavraciji ZSV SRS, ki so pročelja vselej najprej sondirali. 1963/64 so obrtniško slabo obnovili pročelje **Mestni trg 2** iz

80. let 18. stol. v kitastem slogu z značilno, že klasicistično usmerjeno, odlično izdelano ornamentalno členitvijo. Po sondah in mikroskopskem pregledu barv je bil osnovni odtенок hladnejši rumen oker, členi svetlejši, okenske parapetne police pa rožnate (tega odtenska nismo obnovili). — 1964 smo obnovili tudi visoko kvalitetno empirsko predelano fasado št. 17. Izvedba je uspeša. Štukirane dele sta obnovila štukaterja Brezovnik st. in ml. — 1965 je bila obnovljena tudi empirsko predelana fasada št. 24. Sonde so pokazale, da je bila s pritličjem vred vsa spremenjena (v 20. letih, arh. R. Treo), zato smo odstranili prevleko iz terre buone in obnovili poškodovane dele v starem materialu. Polstebri so imeli glajen fin omet, ornametika je bila iz mavca in so jo obnovili restavraciji ZSV SRS. 1963/64 so obnovili fasado št. 27 iz 1. pol. 19. stol., ki je pomembna predvsem zaradi bližine Robbovega vodnjaka in pogleda izpred franč. cerkve. Obrtniška izvedba ni zadela s sondami ugotovljenega okra s santinobrom na ostenju in na tonsko temnejših pilastrih. — J. V.

Zares konservatorsko se je posrečilo obravnnavati eno najstarejših stavb na Mestnem trgu št. 25. Spomeniška sanacija je zahtevala izluščenje baročne in pobaročne konstrukcije ter starejših prvin. Ker so stanovalce izselili, so dela potekala nemočno. Odprli smo nekd. arkadna hodnika v pritličju in 1. nadstr. in prezentirali osr. in str. dvorišča. Ob odstranjevanju ometov v veži smo v 1. steni odkrili poznogotski portal v predbaročni del stavbe, v tlaku tega dela pa florisne obrise prvotne stavbe, značilno vzdolž razdeljene v 2 enaka prostora. V levem kletnem prostoru vzdani in zdaj odkriti grb kostanjeveškega samostana (po obdelavi k. 17. stol.) smo vzdali v vhodni veži. V sodelovanju z ZSV SRS smo obnovili na 2 dvorišnih fasadah odkrite sgraffite iz 1. četrt. 17. stol., na arkadni steni geometrijski ornament, na steni v osi vhoda pa slabše ohranjen grb, venec in okrasje okrog oken, ki so v Ljubljani prvi znani primer sgraffitov na meščanski hiši. Za dopolnitev manjkajočih delov okrasja je rabila zmes drobne mivke in moravškega kremenčevega peska (1:1), ki ju veže živo apno. Zidarji so nanašali malto samo z zidarsko ometačo, jo gladili, ko so se pokazale lasnice, pa naložili in zgladili nov omet. Nanj smo prenesli vzorec izvirnega okrasja, vtisnili obrise in nato posamezne dele izgrebli ter tako ustvarili nasprotje med gladko in hrapavo površino. — Hiša je dobila primerne uporabnike (antikvariat in razstavišče notr. opreme. — M. F. R., J. V., F. K.

Ljubljana, Mestni trg 25, sgraffito pred restavracijo. — Foto Gorjup
Ljubljana, Mestni trg 25, sgraffito avant la restauration. — Photo Gorjup

1964 so urejali pritličje (trg. in posl. prostori) stavbe Mestni trg št. 26 oz. Stritarjeva 1 in 3. Zanimale so nas fasade, kočljiv pa je bil nameravani podhod v oglu stavbe. Izkazalo se je, da je ta nepotreben. Izluščene fasadnih ploskev v Stritarjevi in odstranitev paviljonskega prizidka, ki je odkrila izvirne kamnite arkadne okvire izložbenih odprtín, sta obnovila lepo usloščeno črto predpotresne Spitalske ulice, ugoden ambientni motiv. — M. F. R.

Načrt za prizidek Hotelu Union ob Miklošičevi cesti niti ni bil po gmoti, višini in pročelju prilagojen staremu delu hotela niti ni upošteval normirane secesijske višine Mikl. ceste, marveč jo je presegel kar za 6 etaž in bi uničil dragoceni silhuetni motiv franč. cerkve ob koncu ceste. ZUSL je zato zahteval, da nova lokacijska odločba spoštuje gabarit Mikl. ceste. Če se prizidek priključi čelni strani hotela, se mora po gabaritu in likovno podrediti stari hotelski stavbi (ZUSL priporoča to inačico). V vsakem drugem primeru morajo prizidek pomakniti za staro stavbo, da ne bo motil

sedanje perspektive. — Ker projekt zadeva tudi adaptacijo stare stavbe, je ZUSL priporočil, naj ohranijo sedanji slog restavracijskih prostorov. — M. F. R.

ZSV Ljubljana meni, naj zazidava Mirja (predel med Gorupovo ul., Mirjem, Gradaščico in Emonsko cesto ne preseže treh etaž, ob Gradaščici pa naj se ohrani sedanji nizki gabarit, in je o tem obvestil urb. zavod. — M. Z.

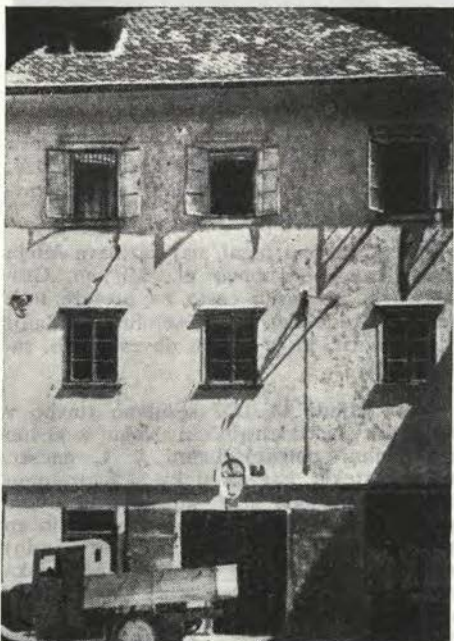
Moša Pijade 13, 1892 sezidano stavbo v značilnem historizirajočem slogu z delno ohranjenimi notranjščinami v 1. nadstr. (mlečna stekla, barvna stekla s figuralnimi motivi in vzbokle šipe. kovane stopniščne ograje, lambrerija, en lesen kasetiran in en štuk posnemajoč strop, marmornat kamin) so ob regulaciji 1964 podrli. Spomeniška dokumentacija je izdelana. Spomeniške predmete hranita Mestni muzej in tov. Zargi (podj. Univerzal). — Ob urejanju ulice so izpred hiše št. 11 prepeljali spominski steber Davorinu Jenku na teraso v Križankah. — J. V.

ZUSL je 1964 odobril preureditev špeci-rijske trgovine in buffeta v **Nazorjevi ulici** v povečan buffet, ker v že adaptirani fasadi ni spreminjala odprtin. — ZUSL je izdal soglasje h gl. projektu za prizidek k stavbi SAZU, **Novi trg 3**, s tem da se mora novo-gradnja vrtati v zgodovinsko okolje čim bolj neusiljivo. Vendar realizacija ne bo čista niti spomeniškovarstveno niti arhitek-tonsko, saj bosta tako stara kot nova stav-ba funkcionalno preobremenjeni. Ob zazi-davi podstrešne etaže so na j., tj. dvoriščni strani stavbo dvignili in dozidali novo dvo-riščno fasado, česar jim spom. služba ni dovolila! Ker kamnoseški deli Neptunovega vodnjaka na dvorišču te stavbe niso do-voľj obstojni, ga bomo ohranili na tem me-stu, medtem ko pride na Ribji trg posne-tek. ZUSL je odločno zavrnil načrt, da bi v stopniščnem vretenu hiše št. 4, prav tako SAZU, namestili dvigalo. Projektivna služba ZUSL je izdelala programsko študijo, ki hiši priključuje sosednjo št. 5 in v zračnem jašku med njima predvideva dvigalo. Zavod je soglašal z načrtom za podkletitev dvo-rišča (kurivo) in postavitev skladišča ob požarnem zidu stavbe Gosposke 9, s tem da je treba dvorišče najprej arheološko raz-

iskati in kamnoseške elemente vkomponira-ti v dvoriščne stene, nato naj ga tlakujejo z granitnimi kockami kot javen prehod za predvideno zvezo med Gosposko in Jurči-čevim trgom, skladiščno stavbo pa je treba postaviti na mesto sedanjega prizidka tako, da bo njen v. zid. zravnán z gradbeno črto Gosposke 9 in da njena z bobrovci krita streha enokapnica (30–45°) ne bo presegla sedanjega dvoriščnega zidu.

Spomladi 1962 so preuredili del **Plečniko-vih tržnic**. Zunanjščina in obočna konstruk-cija sta nespremenjeni, odstranjena pa je prvotna oprema prodajnih lož in v izčiščeni prostor nameščena nova trgovina. 1963 so preuredili kletni prostor za sodobnejšo ri-barnico. Ob zemeljskem vkupu za hladilnico pred arkadami na Pogačarjevem trgu se je v gl. 3–4 m pokazal vzdolžni zid z obdelano kamnito oblogo na strani proti reki, bržda nekd. zidna opora ob strugi v zvezi z iz-pričanimi tržnimi kolibami na tem mestu. Grafično smo ga dokumentirali. M. F. R.

Ljubljana, Ribji trg 6 pred obnavljanjem
Ljubljana, Ribji trg 6, avant la restaura-tion

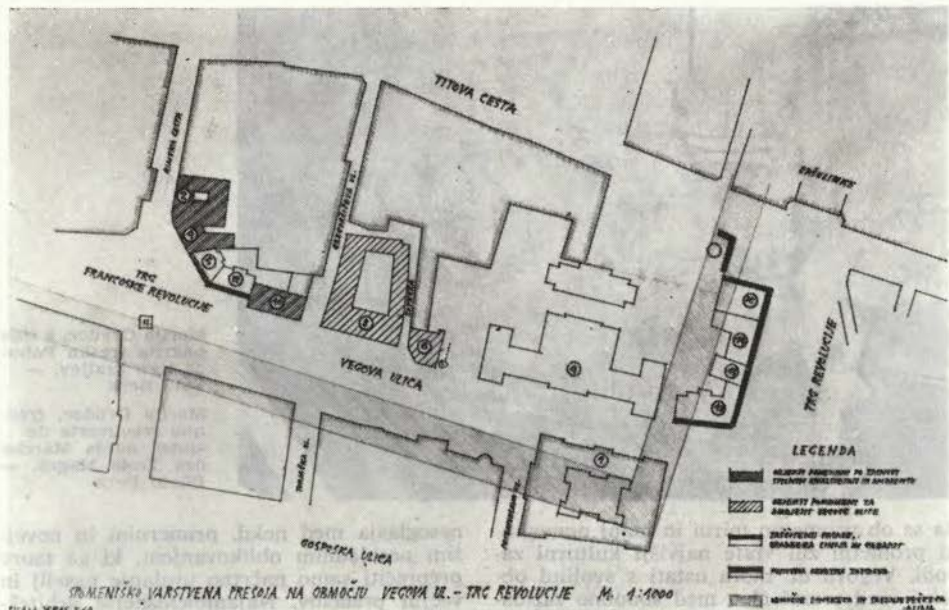
Stavbo **Ribji trg 6**, eno najstarejših zidanih, je postavil župan Bosch (2 grba, eden z let-nico 1527, na fasadi!); znana tudi zaradi Trubarja. ZUSL je bil obveščen o delih na fasadi. Preostali omet je pokazal belo bar-vo, ubito z zeleno, šivi vogalov so od pritličja do strešnega venca posnemali črno barvan rob, mejila jih je plitva gravura. Malo poševni venčni zidec pod ostrejšem je ravno tako črn, posnemanje tega, a brez profilov je vidno med 1. in 2. nadstr., nad pritličjem pa ga je poznejša adaptacija ver-jetno zbrisala. ZSV SRS je črno barvo ob-novil (z dodatkom kazeina) in restavriral kamniti grb na ostenju.

Zgodnjebaročno, bogato razčlenjeno fa-sado hiše **Stari trg 3** so obrtniško slabo obnovili. Ostenje naj bi bilo sivo modro, pilastri s kapitali in festoni na strešnem vencu beli. Na arkadnem dvorišču z zna-čilnimi baročnimi stebriči je sonda pokaza-la geometrično barvno razčlenitev stene (prvi primer te vrste!): stene arkad ubito bele, ob lokih 25 cm š. rjav pas, nad njim v v. 17,5 cm vodoraven rjav pas; omejuje ju pribl. 3 mm globoka zareza. Enako sta razdeljeni arkadni stranici in prizidek ob požarnem zidu. Obnova je delno uspeša, kamniti detajli so še neočiščeni.

Kamnito ploščad ob **stolnici** iz zač. 19. stol. smo maja 1965 obnovili (načrt arh. T. Bitenca) z enako velikimi ploščami iz kam-noloma Gračišče v Istri, tako da jo v pre-hodih povezuje primeren tlak s Pogačarje-vim trgom. — J. V.

Ob urejanju **Titove ceste** (Kongr. trg-Aškerčeva) je ZUSL 1962 zastopal nasled-

Ljubljana, valorizacija Vegove ulice
Ljubljana, valorisation de la rue Vega

nja stališča: dovoljuje, da prebijajo vogal Kazine v širini 2 fasadnih osi s pogojem, da cestišča ne širijo v škodo parka Zvezda; stavbna črta v oglu Šubičeve in Titove mora ostati neprizadeta, podhod za pešce naj bo v osi parka Zvezde, fasadi samostana in cerkve naj ostaneta nespremenjeni, sgrafito na nek. DZS, pomembno zgodnje delo F. Kralja naj strokovno odluščijo in uporabijo pri prihodnji ureditvi; steber sv. Trojice naj ostane na sedanjem mestu; višina in oblika cestišča in pločnika pred uršulin-skim kompleksom naj se ne spreminjata, pač pa se motiv ploščadi Trga revolucije lahko razširi do roba pločnika; rušitev Wurzbachove hiše (Gradišče 1) bo ustvarila nevšečno vrzel ob vstopu na trg, uničila ugoden prostorski zamik z neposrednim pogledom na cerkveno pročelje in merila samostanske gmote, zato se bo moral novi objekt ujemati s fasadno črto sedanje zazidave in nadomestiti porušeno stavbo po gmoti in obdelavi; vse zemeljske izkope mora nadzorovati arheolog. Vse rušene objekte dokumentira ZUSL na račun investitorja, prav tako poskrbi za prevzem pomembnejših stavbno zgodovinskih elementov. — Ob izvajanju del pa zaradi naglice in pomanjkanja sredstev ni bilo moč rešiti

Kraljevih sgraffitov, od katerih nam je ostala samo fotografska dokumentacija. — M. F. R.

Hiša Slovenske Maticе, Trg revolucije 7, lepa bidermajerska stavba s starejšimi arhitekturnimi prvini (veža v pritličju, stopnišče, kovani deli) je bila v letih 1963/64 sanirana. V I. nadstr. so uredili sprejemni prostor in manjšo dvorano. Barva fasade se ujema s sondo. Na stavbi nek. Urbanca, Trubarjeva 1, so junija 1945 obnovili odlično secesijsko fasado. S sondami so ugotovili, da je bila vsa (tudi portalno železje) pobarvana z zeleno češko zemljo. Kositrne konzole pod ostrešjem in Merkurjev kip iz umetnega kamna so očiščeni. Čeprav je bila notranjščina zavarovana, je Centromerkur vstavljal nove elemente (centr. kurjava v vetrniku), poškodoval medeninaste dele na vhodnih vratih in na stopnišču nepravilno namestil prodajne police. Pristojni oddelek OS Lj. Center na našo prijavo sploh ni odgovoril!

Decembra 1963 je v zvezi z zazidalnim natečajem »Šumi« (Vegova, Aškerčeva, Titova in Trg revolucije) ZUSL spomeniško valoriziral tudi Vegovo ulico, ki je kljub časovno, stilno in višinsko neenotni arhitekturi zaključena enota, značilna še po tem,

Marija Gradec, s sigo pokrita freska Poha-
da treh kraljev. —
Foto Berk

Marija Gradec, fres-
que recouverte de
sinter de la Marche
des Trois Mages. —
Photo Berk

da se ob prometno mirni in manj pomembni prometni žili vrste najvišji kulturni zavodi. Vegova ul. mora ostati s svojimi objekti vred zvezni člen med sodobno zazidavo in srednjeveško Ljubljano.

Jeseni 1965 so pretlakovali **Zvezdo** (po načrtih arh. T. Bitenca) in sporazumno s spomeniško službo in Komisijo za spomenike NOB premestili Plečnikov spominski steber na zeleni zg. rob desne strani **Zvezde**. — J. V.

Ljubljanski urbanistični zavod je za **Generalni plan urbanističnega razvoja Ljubljane** naročil pri obeh ZVS in ZUSL v Ljubljani elaborat o spomeniškovarstvenih conah, o objektih, ki leže zunaj sklenjenih spomeniških področij, in o spomeniškovarstvenem režimu. ZUSL je napravil elaborat za območje OS Ljubljana-Center (Gl. SPLOŠNO), ZSV SRS in ZSV Ljubljana pa sta napravila skupen elaborat za preostalo območje Mestnega sveta. Izvlečki iz obeh prispevkov spomeniške službe so objavljeni v osnutku generalnega plana za javno razpravo s kartami spomeniških področij vred. Elaborat ZSV SRS in ZSV Ljubljana je delo konservatorjev: A. Bar-Janša, V. Kopača, S. Peterlina, P. Petruja, I. Sedeja in M. Zelniznika.

Po naročilu Ljubljanskega urb. Zavoda in s sredstvi Mestnega sveta je ZSV Ljubljana 1964 izdelal pregled kult. spomenikov v rekreacijskem pasu ob Savi, in sicer predvsem glede na likovne vrednosti, prek katerih se delovni človek na oddihu najlaže približa spomenikom in pokrajini. V 4 albumih, ki vsebujejo posnetke ne le zunanjščin, temveč tudi uporabnih predmetov in okrasnih podrobnosti, smo prikazali tudi

nesoglasja med nekđ. primernim in novejšim neskladnim oblikovanjem, ki ga more preprečiti samo načrtno urejanje naselij in večjih predelov. Najambicioznejše arhitekture so ponavadi baročne cerkve, imamo pa tudi druge primere od gotike do novejših časov (zlasti oprema). Pokrajinsko pomembna prвина so številna znamenja. Elaboratu smo priključili 4 pregledne karte z vrisanimi in oštevilčenimi lokacijami kult. spomenikov. — M. Z.

Malahorna ob Oplotnici. S sredstvi Sklada SRS za posp. kult. dej. je bilo popravljeno ostrežje zvonika p. c. sv. Barbare, preložena kritina in urejen strelodov. Zaradi pozne dobave skrilja so dela na ladijski strehi preložena na leto 1966. — A. V.

Malečnik pri Mariboru. Po navodilih ZSV Maribor so z zunanjščine p. c. MB na Gorci odstranili stari omet in cerkev spet ometali, očistili ves naravni kamen in nadomestili manjkajoče dele. — A. V.

Maribor. ZSV Maribor je 1965 restavriral 45 slik (o. pl.), skupaj 24 m², od tega 41 slik za razstavo »Tristo let mode na Slovenskem«, 2 sliki iz stalne zbirke Pokrajinskega muzeja v Mariboru, eno s škofijskega ordinariata v Mariboru in eno, ki je last rim. kat. župn. na Keglju. — A. V.

ZSV Maribor in SRS sta sodelovala na posvetu (skicala OS Maribor) o ohranitvi Lenta. Sodni in vodni stolp ter žički dvorec so zavarovani kot prvorazr. spomeniki, medtem ko imajo t. i. Benetke le ambientno vrednost. Ureditveni načrt za ta del bo vse to upošteval. — I. K.

Marija Gradec pri Laškem. Avgusta je ZSV Celje začel restavrirati poznogotske

freske v p. c. Med delom smo odkrili letnico 1526, znano le iz Orožnovega poročila. Freske uspešno zaključujejo poznogotski realizem na naših tleh in tudi po kvaliteti ne zaostajajo za Jezerskim, Križno goro, Primožem nad Kamnikom in kapelico pod Crngrobom. Del teh fresk je bilo odkritih že 1927. Močno jih je prizadela deževnica (dolga leta poškodovana streha). Zato je fresko omet na mnogih mestih odstopil od osnove. Na poslikanih površinah se je naselila črna plesen. Kjer je bila barvna plast nanescena pastozno, se je začela luščiti, drugod se je barva oprasila. Deževnica je iz razmočenega zidu splavljala na površino topljive soli, ki so se naslojile na freski in jo prekrile. Letos smo dokončno odkrili freske na stenah. Na oboku jih je dobra tretjina še pod beleži. Odkrivanje na oboku je izredno težavno, ker so te freske v secco tehniki. Že prej odkrite freske smo najprej razkužili z vodno raztopino natrijevega pentaklorfenolata. Freske smo morali temeljito očistiti, ker so bile odkrivane zelo površno. Barvno plast smo utrjevali z apnenim cvetom. Križanje smo utrdili s primerno koncentracijo nizko molekularnega polibutiltmetakrilata v white spiritu in ksilolu, saj je bila barvna plast v tako slabem stanju, da bi z apnenim cvetom odplavili pigment. Nato smo začeli utrjevati odstopajoči fresko omet z apneno kaseinsko emulzijo, ki smo ji dodali marmorno moko. — Delo se bo nadaljevalo. — V. P.

Markovec. ZSV Ljubljana je predpisal, da morajo popraviti kamniti most prek potoka Obrh z enakim gradivom in v stari obliki.

Freska treh kraljev med restauracijo, ko je siva že skoraj povsem odstranjena. — Foto Povše

La fresque des Trois Mages pendant la restauration, quand le sinter est presque complètement écarté. — Photo Povše

V okolici Cerknice, v Loški dolini in na Blokah je še nekaj takšnih kamnitih mostov iz 1. pol. in sredine 19. stol. — M. Ž.

Maršiči pri Ortneku. Začela so se konservatorska in utrjevalna dela na p. c. sv. Urha. Nova strešna konstrukcija baročnih oblik (načrt prof. arh. J. Valentinčiča) je narejena v soglasju z ZVS Ljubljana, ki je hkrati konserviral in utrjeval fasade in stene zvonika. 1966 bodo pobarvali fasade in notranjščino ter zasteklili 3 novo odkrita gotška okna v prezbitteriju. — S. V. J.

Med omenjenimi obnovitvenimi deli smo sondirali vse zunanje in notranje stene in odkrili prvotne barve. Hkrati so zidarji dobili navodilo da odpro vsa zazidana šilasta okna v zaključnih stranicah prezbitterija. Pri tem je prišla na dan še neodkrita ornamentika v poševno vrezanih stranicah okenskih odprtih, v južnem oknu celo figuralna slikarija, ki sodi med najbolj mikavna odkritja v zadnjem času. Naslikana je namreč lisica v romarski noči z romarskim klobukom, na katerem so prekrizani ključji — papeški znak. Lisica ima romarsko palico, s katere visi rožni venec, v malhi, obešeni prek rame, pa nosi zadavljeno gos. Upodobitev kar kliče po sociološki razlagi in na poseben način opredeljuje slikarja, pa tudi naročnika fresk. — M. Ž.

Medvode. Projektivni atelje iz Ljubljane je naročil pri ZSV Ljubljana elaborat Spomeniški režim v urbanističnem kompleksu Medvod. Elaborat zajema širše področje Medvod, obsega pa seznam arheoloških najdišč, umetnostno in etnografsko po-

membne komplekse in objekte, spomenike ljudske revolucije, varstvo narave in diferenciran spomeniški režim. Priložene so tri karte in fotodokumentacija. Sodelavci: A. Bar - Janša, J. Puš, V. Kopač, T. Traven, M. Železnik — M. Ž.

Mirna. Na podlagi obvestila ž. urada, da nameravajo obnoviti vso notranjščino ž. c., je konservator ZSV Ljubljana sondiral oboke in stene, da bi določil prvotne barve za obnovo. Pri tem so bile odkrite freske na oboku v ladji (2. pol. 15. stol.) in v prezbitერიju (16. stol.). Spričo pomembnosti slikarij na oboku prezbitერიja, ki so že fragmentarno odkrite kazale veliko kvaliteto, je bilo delo obrtnikov-slikarjev takoj ustavljeno in omejeno na čiščenje sten, kjer ni slikarij. Še isti dan smo obvestili o pomembnem odkritju OS Trebnje, ki je dovolila prenos sredstev z arheološke akcije, kar je potrdil tudi Sklad SRS za posp. kult. dej. ZSV SRS je dal večjo ekipo restavradorjev. Naslednji dan je posebna komisija freske pregledala in v glavnem ugotovila obseg poslikanih površin. Rezultat hitre in koordinirane akcije spomeniške službe je bil ta, da so restavradorji v nepolnih 14 dneh sondirali vsa polja na oboku v ladji ter odkrili tiste dele, ki so bili dovolj ohranjeni, oziroma kjer je bilo odkrivanje sploh možno. Hkrati so restavradorji odkrivali freske tudi v prezbitერიju. V tem času so vso notranj-

ščino na novo tonirali. Rebra na oboku, ki so jih očistili debele plasti mlajših beležev, so pobarvali v enaki okrastrni barvi, kot je še bila ohranjena na nekaterih mestih. V vseh poljih na oboku ladje so obnovili na odkrito staro borduro. Po poslikanih delih. Po ostankih prvotne barve so pobarvali tudi sklepnike. Prazna polja na oboku v ladji so zdaj slonokoščene barve, stene pa so pobarvane v lepenkastem odtenku svetlo rjave barve. Obe stranski kapeli iz 17. stoletja imata bele arhitekturne člene, oboke slonokoščene barve in sive stene. Bel je tudi slavolok iz istega časa, katerega sklepna konzola posnema marmor tako, da je sivemu ometu primešano oglje. Preostale freske na oboku in na stenah prezbitერიja še čakajo na odkrivanje. Freske so najpomembnejše odkritje v zadnjem času, njihovo odkrivanje in delna prezentacija pa sodi med najbolj ažurne akcije spomeniške službe. Pokazala je, kako potrebno je koordinirano delo, predvsem pa, da je mogoče hitro ukrepati le, če so takoj na voljo sredstva za nepredvidene posege — M. Ž.

Vtem ko so nanovo odkrite freske v prezbitერიju župne cerkve v Mirni za Dolenjsko pravo odkritje glede umetniškeakovosti, s tehnološke plati niso večje presenečenje. Dober apnenec v okolici Dobrega polja in Stične daje najboljše apno v Sloveniji. Wolfove freske, ki so marsikje propadle zaradi slabega veziva, so v Ribnici po zaslugi najboljšega apna še danes izredno sveže in trdne. — Zato dobra sestava ometa v mirenški cerkvi ni presenetljiva. Poznavalec fresko tehnike bo tu opazil trdno podlago, omet, ki je značilno zgleden za dobo pred 500 leti, lepo nanešene in povežane barve. Vsekakor je bil slikar mirenškega prezbitერიja mojster prave fresko tehnike. Plastična obdelava sijaj okoli glav svetnikov je lepo izvedena, zlatitev teh polj z zlatimi lističi pa kljub mnogim beležem še vedno opazna. Uporaba modre barve na sivi podlagi izpričuje, da je imel slikar redke in drage pigmente, skratka, vso osnovo za kvalitetno delo.

Večji del fresk v Mirni je še pod beležem. Na doslej odkritih smo opazili močno sivino, ki smo jo le s težavo odstranili. Ko bodo odkrite večje površine, bomo morda lahko odgovorili na vprašanje: ali je sivina na površini freske pod beležem posledica zamrlih plesni (ki bi mogle delno oživetiti) ali pa le običajna umazanija. Pozornost do mirenških fresk je upravičena tudi v tehnološkem pogledu. — V. S.

Moravče. Notranjščino ž. c. sv. Martina so povsem obnovili. Zaradi vlage, ki je uni-

Mirna, ž. c., novo odkrita freska v prezbitერიju. — Foto M. Železnik
Mirna, église par., fresque récemment découverte dans le choeur. — Photo M. Železnik

čevala sp. pas ometa, je bilo treba odstraniti in obnoviti omet do vi. 2 m. ZSV Kranj je preprečil oblaganje z marmornimi ploščami. Notranjščino so tonirali po navodilih zavoda. Križev pot (Layer) je obnovljen. Izvedena je bila zunanja izolacija sten. — O. Z.

Možjanca nad Preddvorom. S sodelovanjem in podporo ZSV Kranj so vaščani obnovili baročno streho zvonika p. c. sv. Miklavža v prvotni obliki. — O. Z.

Muljava. Ob stoletnici Desetega brata (1866) bi bilo treba **Jurčičev dom** prekriti s slamo, obnoviti stari omet in poslikane vogle, dopolniti muzejsko zbirko in urediti okolico. — Turist. društvo je začelo obnavljati **grajske ribnike**. — Stanje pred leti restavriranega oltarja in gotske plastike v p. c. je v glavnem zadovoljivo, ponekod podlaga odstopa. Na stenskih slikah je rožnata prevleka, ki se briše in jo bo treba raziskati. — I. K.

Murska Sobota. Obnovili so vso zunanjščino ž. c., obnovo na starejšem delu stavbe je vodil ZSV Maribor s sodelovanjem ZSV SRS Ljubljana. Mariborska kiparska restavratska delavnica je očistila izvirne kamnite okenske okvire in nadomestila manjkajoče dele. Po njenih navodilih bodo cerkev tudi na novo zastekli. Restavrirane freske iz ok. 1370 ponovno plesnijo. — A. V.

Naklo pri Divači. Prezbitarij gotske p. c. sv. Brica, prezidane 1655 (letnica v oknu z fasade) je ves gotsko poslikan, na zun. slavočni steni pa je še neodkrita slika Oznanjenja. Ker zateka, so ogrožene že slike na oboku prezbitarija! — I. K.

Nova Gorica. Na obmejnem prehodu v Rožni dolini so obmejni organi zasegli pri nekem tujem državljanu večje število rimskih amfor in drugih posod iz žgane gline. Po mnenju Arheološkega muzeja Istre pripada to gradivo našemu jadranskemu območju. Dokler bo trajal postopek, bo spravljeno v carinski izpostavi. — E. S.

Novo mesto. S sodelovanjem ZSV SRS so obnovili zunanjščino **franciškske cerkve**. Barvni odtенок naj bi ustrezal neogotskemu iz 1866. Gotsko konzolo (kamniška delavnica), vzidano v zunanjščino zvonika, je ZSV SRS odlil za Dolenjski muzej. — Na **Glavnem trgu** obnavljajo arkade ob nekaterih trg. hišah. Celota ustreza, izvedba pa ponekod v podrobnostih ni vselej dobra. — Božji grob na Grmu, t. i. **Mordaxov mavzolej**, oktagon s kamnitimi okenskimi okviri, je stal že za Valvasorja. Morali bi sondirati stene. Med drugim je v njem lesena gotska Pieta (pod barvo stara polihromaci-

Naklo pri Skocjanu, Kristus Razsodnik na stropu prezbitarija (16. stol.) — Foto Gorjup 1965

Naklo pri Skocjanu, le Christ Juge sur le plafond du chœur (16e siècle). — Photo Gorjup 1965

ja!). Ker zamaka, se je ZSV SRS sporazumno z lastnico zavzel za zavarovanje. — I. K.

Pangrč grm. Preizkusi z oltarji zakritih restavriranih stenskih slik so pokazali, da akronal temni. Omet je mogoče odluščiti, ne da bi se drobil. — Notranjščino tega slikarskega spomenika bo treba urediti. — I. K.

Piran. J. fasada stavbe **Gregorčičeva 19**, ki gleda na Prešernovo nabr., je bila pokrita z neustreznim obrizgom. Ta je snet, kamnita faktura zidu očiščena in nanovo fugirana. Med snemanjem je bil odkrit okrogel grb z gotskim zoborezom in izprano, nič več določljivo plastiko. Pritlični del stavbe ob Gregorčičevi ulici je bil enako obdelan, za očiščenje zg. dela lastnik zaenkrat ni imel sredstev. — M. M.

Spomladi 1965. leta so se delno porušila **Miljska vrata na Punt** — del obzidja. ZSV Piran je v sodelovanju z ZSV SRS takoj začel z najnujnejšimi restavratskimi posegi. Nad rahlo zaokroženim zg. lokom vrat so izdelali betonsko preklado, da bi s tem preprečili še nadaljnje rušenje zidu, ki je bil tudi v kritičnem stanju. Miljska vrata so obnovili po prvotnem izgledu, manjkajoče kamene obzidja so nadomestili z novim. Notr. in zun. stran zida ter hrbtno

stran stavbe na **Turšičevem trgu 1**, ki je nadaljevanje Miljskih vrat, so očistili in na novo fugirali. Vsa dela so bila sproti fotografsko dokumentirana. — Tovarna nogavic Polzela je po navodilih ZSV Piran obnovila jz. fasado stavbe **Resljeva 1 na Puntih**, ki je vključena v varstvo strnjenih fasad Prešernovega nabrežja. Fasada je v neposredni bližini Miljskih vrat. Po odstranitvi ometa se je izkazalo, da gre v tem primeru za fragment srednjeveškega mestnega obzidja. Fasado so le temeljito očistili in na novo fugirali. Na zgornji strani fasade so vidne še strelne line in sledovi kamnite grba, ki je izgubljen in ga ni mogoče identificirati. Nad nekaterimi okenskimi odprtini so ohranjene lesene okenske preklade. — E. B. T.

Rašporska vrata so edina ohranjena vrata v zg. delu obzidja. Ker so bila, kot drugo obzidje iz 1475, ponovno ojačena v 1. pol. 16. stol., je nastala med obema plastema zidu nevarna razpoka, ki se je iz leta v leto opazno širila. Zgornji del objekta je bil močno načet, tako da je bila notranjost zidu izpostavljena atmosferskim vplivom. Najprej smo porušili zgornji del vrat ter razstavili šilasti lok. Elementi loka so bili pri tem oštevilčeni. Nato so zgornji del ponovno sestavili iz istega materiala, preostale razpoke so injicirali, zaključek so povezali z železobetonsko ploščo, to pa so tlakovali in s tem skrili. Del porušenega obzidja južno od vrat je bil ponovno sezidan na opaženih temeljih, vendar ni bil v celoti uporabljen isti material, ker je bil deloma že odnesen. Kons. dela na **s. delu obzidja** med obalo in ul. IX. korpusa so se nadaljevala (VS IX 234). Preostale razpoke so zalite, obzidje pa zgoraj povezano z železobetonsko ploščo, na katero je bil položen kamnit tlak. Urejen je dostop na prvi severni stolp in stopnišče do 1. nadstr. na 2. stolpu. Delno na novo pozidano je bilo stopnišče, ki vodi ob 3. stolpu na obzidje. Nov element na obzidju je preprosta ograja iz železnih palic, nujna zaradi obiskovalcev. Dela še niso zaključena in se bodo nadaljevala 1966. — Ž. urad se je na lastno pobudo lotil obnove notranjosti **p. c. Marije Tolažnice** (sv. Mihaela) in prosil ZSV Piran za navodila. Tedaj je bil strop že preslikan svetlo modro, nakar so bile stene obarvane v rožnati barvi, kamniti elementi očiščeni, imitirani kamniti elementi pa prevlečeni v kamnito sivem tonu. Ko so spet obesili številne slike, je dotlej enolično siva poznobaročna notranjost spet zaživela. — Da **Pontejev vodnjak na Prešernovem trgu** iz 1666 je bil letos že dvakrat močno poškodovan. Posebno ga ogrožajo otroške igre

in precej živahen avtomobilski promet na tem trgu. Pripravljena so sredstva in material za popravilo, vendar bo treba čimprej dokončno rešiti njegovo varnost z delno ali popolno ukinitvijo motornega prometa in morda z nevsiljivo ograjo, ki bi onemogočila dostop do baročne arhitekture. — M. M.

Trgovsko podjetje »Tobak« je preuredilo in razširilo svoj lokal v pritličju stavbe **Tartinijev trg 7**. Sedanje izložbeno okno so zamenjali z dvokrilnimi vrati, dvoje vrat ob straneh pa preuredili v izložbena okna. Vsi leseni izdelki vrat in oken so iz trdega lesa. — Lokal v pritličju stavbe **Tartinijev trg 12** je trg. podjetje »Nanos« iz Postojne preuredilo v prodajalno železnine. Pri tem je prišlo do sprememb pritličnega dela glavne stavbne fasade. V sporazumu z Zavodom za spomeniško varstvo Piran so odstranili široke lesene okvire, ki so obrobili vrata in vsa izložbena okna in tako skupaj z železnimi roletami prekrivali vse pritličje fasade. Močno poškodovane kamnite vratne in okenske okvire, ki so bili do sedaj prekriti, so zamenjali z novimi, stare pa le temeljito očistili. Leseni izdelki vrat in oken so izdelani iz trdega lesa in vloženi tako, da so z zunanje strani nevidni. S tako preurejeno fasado je stavba precej pridobila. — E. B. T.

Pišce. V sodelovanju z brežiškim muzejem je ZSV SRS zagotovil prekritje gradu, da vsaj tako zadrži nadaljnji propad. — I. K.

Planina nad Ajdovščino. V p. c. sv. Pavla je ZSV Gorica v okviru rep. akcije odkrivanja srednjeveških fresk sondiral stene. Na d. strani slavoločne stene se je pokazala sila slabo ohranjena slikarija iz 18. stol. — E. S.

Planina pri Sevnici. ZSV Celje je izdelal natančno tehnično dokumentacijo planinskega gradu, ki bo rabila za nadaljnji študij zgodovinsko stavbnega razvoja. — M. L.

Podreber pri Polhovem Gradcu. Na j. zunanjsčini p. c. sv. Elizabete so bili poleg že znane freske sv. Krištofa odkriti sledovi še ene podobe, verjetno sv. Nedelje. Odkrivanje se bo nadaljevalo 1966. — I. M.

Podvrh pri Raki. Pri romanski p. c. so domačini z železnimi vzmetmi utrdili zvonic in razpokano apsido. Notranjsčino so neustrezno prebelili. — I. K.

Polhov Gradec. Streho poslopja poleg gradu, ki je še del zavarovanega grajskega kompleksa, je Kmet. posestvo Barje prekrilo s salonitom vključno intervenciji konservatorja arhitekta med prekrivanjem samimi in vključno pismenemu opozorilu ZSV Ljubljana, da je historični objekt treba prekriti z bobrovcem. Zavod za stanovanj-

sko in komunalno gospodarstvo OS Ljubljana-Vič-Rudnik je skupno s Kraj. skupnostjo Polhov Gradec zagotovil sredstva za asfaltiranje ceste, ki pelje tudi mimo gradu. ZSV Ljubljana je dosegel, da bodo odsek ceste, ki vodi preko grajskega dvorišča, tlakovali s kamnitimi kockami, hkrati pa bo urejeno tudi ostalo dvorišče. — M. Ž.

Police pri Cerknem. V prezbiteriju poznogotske p. c. MD so dobro ohranjene freske iz 1536. Letos so bile odkrite in očiščene freske na slavalni steni. — E. S.

Ponikva pri Grobelnem. Na željo vaščanov bo ekipa ZSV Celje konservirala močno, več ko 200 let stari oreh, eno redkih prič nekdanje nedeljske šole na prostem, kjer je 12 letni Anton Martin Slomšek opravil tukaj svojo prvo šolsko izkušnjo. Drevo je napadla suha gniloba, tako da mu je grozil popoln propad. Stoji sredi trga in močno ovira promet, zaradi trhljivosti pa resno ogroža varnost. ZSV se je s predstavniki občine dogovoril, da se ohrani le estetsko najučinkovitejši del drevesa: najprej bo treba uničiti lesno gobo, nato pa deblo impregnirati s sintetično organsko smolo, da bo lahko kljuboval vremenskim nevarnostim, nakar ga bodo skupno s Slomškovo spominsko ploščo pritriliti na jz. konkavni del cerkvene stene in ga zavarovali s streho. Stroške bodo nosili deloma vaščani sami, deloma kraj. skupnost. — M. L.

Predjama. ZSV SRS in Gorica sta izdelala predloge za zaščito grajske arhitekture v Predjami, pripravlja pa se tudi preureditev tamkajšnjih muzejskih zbirk. — E. S.

Predoslje. Po navodilih ZSV Kranj so očistili in tonirali notranjost ž. c. sv. Ksista. Freske v prezbiteriju (Bradaška) je očistil B. Sajovic. — O. Z.

Primož nad Kamnikom. V letu 1965 je bil v p. c. sv. Primoža dokončno odkrit in restavriran ornamentirani pas pod freskami. Praznine smo tonsko izpolnili. Na konzolah v prezbiteriju smo našli še prvotno polihromacijo, konzole v ladji imajo pa le Goldensteinovo oslikavo. — I. M.

Primož nad Zgoncem pri Ribnici. V gotško obokanem prezbiteriju p. c. se izpod beleže kažejo razmeroma odlično ohranjene gotške slike. Nujno je treba prekriti streho. Slike bo treba enkrat odkriti! — I. K.

Ptuj. Kiparska restavratorska delavnica ZSV Maribor je obnovila odpadlo stropno štukaturo na gradu, zrahljano pa utrdila v obsegu pribl. 50 m². Stropove so nanovo tonirali. — A. V.

Ptujski gora. V sklopu večletnih restavracijskih del so leta 1956 obnovili del cer-

Ponikve, Slomškov oreh. — Foto Berk
Ponikve, le noyer de Slomšek — Photo Berk

kvenega talnega zidca od s. portala do jz. vogala ladje. Dela je vodil ZSV Maribor s sodelovanjem ZSV SRS. — A. V.

Ravne na Koroškem. Kiparska restavratorska delavnica ZSV Maribor je restavriral zgodnjebaročni oltar v pok. c. sv. Antona, ga impregniral, konserviral in nanovo pozlatil. Ker prostor še ni pripravljen, oltarja še niso sestavili. — A. V.

Ribnica. Ž. urad je upošteval navodila spomeniške službe in začel obnavljati notranjščino ž. c. s strokovnjaki restavtorji. Restavriranje Wolfvih fresk je prevzel ZSV SRS. Akademski slikar-restavtorja T. Kvas in V. Snoj sta delo zgledno opravila. Očistila sta vse freske v prezbiteriju in poškodbe retuširala, hkrati pa so očistili in deloma obnovili tudi vso ornamentiko, ki daje prostoru poseben stilni pečat. Začeto delo namerava ž. urad z restavtorji ZSV SRS dokončati. — M. Ž.

Rihemberk. Dela na gradu se nadaljujejo. Osrednji okrogli stolp je injiciran po najnovejši metodi. — I. K.

Rogaška Slatina. Oktobra 1965 je iz 2 polj na j. strani osr. dela Sprehajališča odpadel fresco omet, tako da je klasicistična ornamentika povsem uničena. ZSV Celje so obvestili šele potem, ko so ostanke arabske že odstranili. V vseh poljih omet odstopa od osnove in bi ga bilo treba takoj uvrstiti v injiciranje. — M. L.

Setnik pri Polhovem Gradcu. Pri sondiranju p. c. sv. Martina je bil na j. steni prezbitorija delno odkrit prizor Marije z detom. V sp. pasu je krog in krog naslikana zavesa, na oboku pa ornamentalna slikarja z motivom vitic. Oslíkana so tudi rebra in slavaločni lok. Vse je precej dobro ohranjeno. — I. M.

Sevnica. Vsa slikana površina Lutrovske kapele je bila enkrat do dvakrat utrjena z raztopino umetnih smol. Odstranjene so bile retuše in umazanija; 32 kosov slikarije v vel. približno 150 x 60 cm je bilo snetih in bodo spet postavljeni na prvotno mesto v letu 1966, ko se bodo dela nadaljevala. Obširnejše poročilo bo sledilo po končani restavraciji. — I. M.

Okolico gradu urejajo. ZSV SRS je izdelal stavbno analizo in načrt za uporabo gradu, sondiral stene grajske kapele, ki pa niso poslikane, ter nadaljeval odkrivanje stenskih slik v jv. stolpu. — Sestavili smo program spom. zavarovanja stare Sevnice in pravilnik za njeno vzdrževanje. — I. K.

Sežana. V zaščitenem parku stare graščine so razbili kamnite klopi in mize (škoda za ok. 100.000 din!). Organi notr. uprave so zlikovce že odkrili. — E. S.

Slovenjgradec. Pri obnovi ž. c. sv. Elizabete se je pokazalo, da je ladja v celoti romanska (odkrili smo romansko okno), v gotiki povišana, ok. 1620 obokana in opremljena z zgodnjebaročnimi okni in oporniki. ZSV Maribor je dal strok. navodila za obnovo, vendar jih izvajalec ni upošteval v celoti. — A. V.

Slovenska Bistrica. Vso zunanjščino p. c. sv. Jožefa iz sr. 18. stol. s stolpoma iz 1812 so obnovili po navodilih ZSV Maribor. Nad pevsko emporo je že močno zamakalo. Popravili so ostrežje in nadomestili manjkajoči skril. Na prostoru med in za zvonikoma so skril nadomestili z bakreno pločevino. — Na poznogotski barokizirani p. c. ZMB so brez vednosti ZSV Maribor nepri- merno obnovili zunanjščino prezbitorija in spodnje fasade. — A. V.

Snežnik. ZSV Ljubljana je po pogodbi z OS Cerknica in s pomočjo strokovnjakov iz Narodne galerije, Narodnega muzeja in drugih popisal opremo gradu, tudi tisto, ki

je pomembna le za celostni izraz spomenika (od rožete, h kateri je privezana zavesa, do obtežilnika na mizi, ki sama zase nista spom. vrednoti, v tem okolju pa dopolnjujeta podobo fevd. stanov. kulture). Sem sodijo seveda tudi vse lovske trofeje itd. Tukajšnja oprema je še posebej dragocena, ker smo izgubili vrsto gradov z opremo vred. Čeprav vse gradivo ne izvira s tega gradu, ga naš spisek upošteva ne glede na izvir, ker se dobro vključuje v grajsko okolje. Arheološke predmete (vitrina v veži 1. nadstr.) naj bi ocenil Notr. muzej — gre pa za značilno zasebno zbirko, kakršne so nastajale v 19. stol., zametki poznejših muzejev. Nekaj starejših knjig iz pomorstva kaže, da so ostanek večje knjižnice iz 18. stol. — Izdelali smo tudi tlorise in značilne prereze gradu. — M. Z.

Solčava. Ž. c. Marije Snežne 1461—1485 je ohranila skoraj prvotno obliko. Večjo škodo so utrpel stenske slike. Deli baročnih so ponekod še vidni (zlasti na zunanjsčini, o obsegu prvotnih pa je danes težko govoriti. Edini doslej odkriti ostanek stare slikarije je poznogotski Kristus na Oljski gori (d. od str. vrat v s. zun. steni). Sonde v ladji in na slavaloku so pokazale samo uničene freske. — Ž. urad je kupil 14 dobro ohranjenih slik Križevala pota (zač. 19. stol.) iz p. c. sv. Magdalene v Govčah (VS IX 220), ki jih bo ZSV Celje še restavriral — M. L.

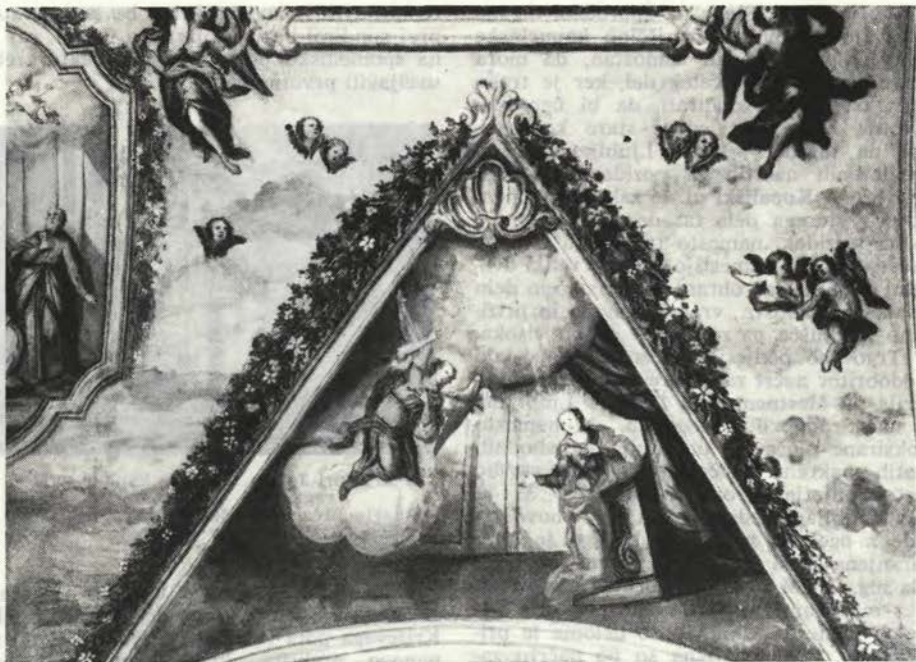
Solkana. Odstranjena je bila docela dotrajana stavba »gradičca«. Vsi še ohranjeni stilni elementi, zlasti okviri portalov in bifornih okenskih odprtín so deponirani za postopno prezentacijo. — E. S.

Spodnja Idrija. Na oboku ladje in prezbitorija ž. c. DM smo pod Čeferinovo preslikavo iz 1873 in deloma Kafolovo iz 1935 našli odlično ohranjen izvirnik v fresko tehniki. Vse preslikave smo odstranili, od zamakanja in bombardiranja delno poškodovan izvirnik pa dopolnili lokalno in apneni tehniki. Nad korom je bil odkrit podpis slikarja: Joseph Mrakh Bergschiner Pinxit Ano 1762

Mojstrsko naslikani ptiči v bližini tega napisa in cvetlični venci na oboku prezbitorija so dokaj izvirni, na figuralnih kompozicijah pa je močno viden vpliv naših baročnih freskantov. — I. M.

Sp. Slivnica pri Grosupljem. V p. c. sv. Petra in Pavla so pod beležem rebrasto obokanega prezbitorija razmeroma dobro ohranjene odlične stenske slike iz 16. stol., sorodne tem v Bohinju, Brodu, Sp. Besnici. Reber in plastike sklepnikov ni izdelal moj-

Sp. Idrija, del slikarje na oboku ž. c.
Spodnja Idrija, partie des peintures sur la voûte de l'église paroissiale

ster, čigar delo so figuralne konzole in nastavki reber. Slike bo treba odkriti. Zunanjščino bodo po naših navodilih pobarvali v svetlem okru, fabion naj ostane bel. — I. K.

Stari grad pri Novem mestu. Stavba, ki smo jo 1954 prekrili, je v glavnem dobro prebila ves ta čas. Gost. podjetje Otočec bi lahko v sodelovanju z ZSV SRS uredilo v gradu apartmaje, restavracijo in kavarno. Na s. zunanjščini bo prizidana manjša stavba za kuhinjo in centr. kurjavo. Zahtevali bomo prezentacijo stolpa, od koder bo tudi najlepši razgled skozi biforo. — I. K.

Stari trg. Baročni stranski oltar v j. ladji ž. c. je po navodilih konservatorja zgledno restavriral A. Vrabec. Odkril je stare barve povsod, kjer so bile še dovolj ohranjene in retuširal poškodovana mesta, tako da so rezbarije in plastike zaživele v izvirni polihromaciji. Vse kipe in okrasje je tudi konserviral. Delo je opravil brez običajne naglice, zelo natančno in strokovno. — M. Ž.

Suha. Ž. urad Škofja Loka je želel razširiti kor oz. preurediti lopo pred p. c. v sobo za verouk. Glede na izreden spomeniški pomen objekta ZSV Ljubljana v sporazumu z ZSV SRS ni dovolil razširiti kora

niti preurediti lope in je priporočil, da ogrevajo ves prostor, kar je predvidel tudi arh. T. Mlakar v priloženem mnenju. — M. Ž.

Sv. Primož nad Zgoncem. ZSV Ljubljana je OS Ljubljana-Vič-Rudnik priporočil prošnjo ž. urada Rob na Dolenjskem za sečno dovoljenje. S pridobljenimi sredstvi bodo opravili najnujnejša zavarovalna dela na p. c., ki stoji na odprtem terenu vrh hriba. Cerkev ima rebrasto obokan prezbiterij z dobro ohranjenimi freskami pod beleži. Streha je slaba, v cerkev zamaka, omet na zvoniku pa je skoraj ves odpadel. — M. Ž.

Svetina pri Celju. Sredstva za popravilo p. c. (VS IX 242) so zagotovljena in najnujnejša varstvena dela (ograja, krpanje odprtín, postavitve podpor v 1. in 2. platoju lesenega dela stolpa), 1966 se bo začela obnova. — M. L.

Sempas v Vipavski dolini. V notranjščini baročne ž. c. so odstranili pevski kor zaradi ureditvenih del po načrtih arh. T. Bitenca. — E. S.

Sentojš nad Horjulom. Ž. urad je zaprosil podporo za odkrivanje fresk in popravilo p. c. OS Ljubljana-Vič-Rudnik denarja ni dala. — M. Ž.

Škofja Loka. Glede na sporočilo, da nameravajo obnoviti zunanjsčino **kapucinske cerkve**, smo obvestili samostan, da mora pravočasno javiti začetek del, ker je treba omet na stavbi sondirati, da bi ugotovili prvotne barve in sledove stare kompozicije na fasadi. — ZSV Ljubljana je ob predloženih načrtih za pozidavo lesenega dela hiše v **Kopališki ul. 16** zahteval: venčni zidec s starega dela fasade naj potegnejo še na prizidek, namesto tridelnega okna v nadstropju naj namestijo 2 enako veliki dvodelni okni, kot so ohranjena na starem delu fasade v 1. nadstr., vrata v garažo in prizidano stopnišče pa naj bodo enako visoka. — Trgovsko podjetje **Železnina** je poslalo v odobritev načrt za preureditev lokala **Drogerija na Mestnem trgu 19**. ZSV Ljubljana je načrt odobril s pogojem, da namesto eloksirane pločevine uporabijo na vhodnih vratih bakreno pločevino. — Za stavbo gost. podjetja **Krona, Mestni trg 33** je ZSV Ljubljana izdelal načrt za obnovo fasade z ogelnim pomolom, kot ga še kaže ohranjena stara fotografija. Načrt je napravila ing. arh. M. Kruljic po primerjalni metodi z meritvami še ohranjenih sočasnih pomolov v mestu. Obnovili so deloma le pritlični del. Tridelna okna so po načrtu zamenjali z enodelnimi. — **Puštal**. Na dvorišču gradu so brez dovoljenja spomeniške službe postavili provizorična lesena skladišča. — **Spodnji trg 29**. Adaptacija Krenarjeve hiše je dokončana. Izvedba v temeljnih črtah ustreza zahtevam spomeniške službe, vendar se je v nekaterih nadrobnostih oddaljila od neposrednih navodil konservatorjev. Zahtevo, da je treba obnoviti deloma uničene grebene križno svodenih obokov v notranjščini (omet so odstranili, ker ni bil dovolj gladek) so upoštevali, medtem ko so zunanje dvoriščne stene ometali z debelim izravnalnim ometom, tako da so se kamniti deli potopili v njem. Tudi barva fasade ne ustreza originalu. Še posebej značilno je, da so kamniti podboji in železna kovana vrata iz 19. st. izginila, čeprav naj bi jih bili uporabili na dvoriščni strani. Za izvesek je ZSV Ljubljana odobril načrt ing. arh. T. Mlakarja, ki ga je zasnoval po starejšem vzoru. — Za preureditev dvoriščne strani stanovanjske hiše **Spodnji trg 34** je ZSV Ljubljana predpisal dvokrilna okna namesto predlaganih trikrilnih. Začetna stran hiš je za poglede z višje terase, na kateri stoji Mestni trg, popolnoma odprta, pomen dvoriščnih fasad pa bo še stopnjevala predvidena pešpot na parcelni meji vrtov. — V zvezi z nameravano obnovo zunanjsčine **Špitalske cerkve** na Spodnjem trgu je ZSV Ljubljana obvestil ž. urad, da mora pravo-

časno javiti začetek del, ker bo konservator prej sondiral barvne plasti na fasadi, saj je na spomeniško pomembnem objektu treba uveljaviti prvotne barve. — M. Z.

Šmarje pri Jelšah, drenaža kapelic Križevega pota. — Foto Berk
Šmarje près de Jelše, drainage des chapelles du Chemin de la croix. — Photo Berk

Šmarje pri Jelšah. ZSV Celje je jeseni 1965 začel z drenažnimi deli okoli kapelic Križevega pota (VS IX 246, VIII 166), ki so nanovo prekriti. Prva, letos zaključena stopnja obsega teren od vrha do ograje pod 13. kapelo, druga bo zajela ozemlje med 12. in 4. kapelo, tretja med 4. in 3. in četrta med 2. in 1. kapelo. Sanacija kapel se bo nadaljevala, brž ko bo ugodno vreme. Plastike bo restavriral ZSV Celje. — M. L.

Šmarje pri Sevnici. Okolje p. c. MB iz 17. stol., v 2. pol. 18. stol. močno preurejene, bo treba zavarovati kot vaški rezervat, verjetno namenjen rekreaciji delavcev v Jugotanu. Isto velja za okolje p. c. sv. Ane, v osnovi gotske, v 18. stol. znotraj predelane, a z ohranjenimi sestavinami ornametike 17. stol. — I. K.

Stanjel. ZSV Gorica je izvršil popolno spomeniško topografijo spomeniško zaščitene naselja Stanjela ter določil spomeniški režim za celoto in vsak posamezen objekt. Očiščen je bil grajski park in odstranjene ruševine nekaterih kmečkih stavb. Naselje je bilo kot spomeniška celota posneto za TV-Ljubljana. — E. S.

Stjak na Krasu. Ponovno je bil postavljen dekorativen pilastrijski vhod v zidani ogradi ž. c., ki je bil več let podrt. — E. S.

Tolmin. V ž. c. je bila nanovo ometana s teranovo vsa zunanjsčina prezbiterija, ladje in zvonika. V j. steni ladje je bil izoliran ostanek močno zbledle freske sv. Krištofa. — E. S.

Tomaž nad Praprotnim. Po navodilih ZSV Ljubljana so obnovili kapo zvonika p. c. s hrastovimi skodlami in jih tudi po-barvali v prvotnih barvah. S skodlami so prekrili tudi streho nad vhodom v zvonik. OS Škofja Loka je na priporočilo zavoda imetniku spomenika odobrila olajšave za posek in razrez lesa. — M. Ž.

Trbovlje. Restavrirane so bile Wolfove freske na oboku prezbiterija in v sev. stranski kapeli ž. c. sv. Martina. Praznine so bile dopolnjene z lokalno retušo v apneni tehniki. Loki so tonirani, ker je bila prvotna ornamentalna slikarija premalo ohranjena, da bi jo bilo mogoče obnoviti. — I. M.

Sv. Trije kralji v Slov. goricah. S sredstvi Sklada SRS za posp. kult. dej. je bilo po navodilih ZSV Maribor obnovljeno ostrežje p. c. sv. Treh kraljev in preložena strešna kritina (pribl. 25% novega bobrova). — A. V.

Troščine pri Višnji gori. Eden najlepših Kristofov (na j. steni p. c.) propada. Njegova letnica 1444 datira visoki prezbiterij, očitno prislonjen k starejši, nižji ladji. Za str. oltarjem iz 17. stol. je na j. slavo-lačni steni slikarija, ki utegne biti delo Janeza Ljubljanskega. Ker tu propadajo, jih bo treba sneti in pritrditi na varnejše mesto. — I. K.

ZSV Ljubljana je dovolil prekriti streho p. c. s cementnimi špičniki. Ostrežje nameravajo povsem obnoviti, ohraniti pa morajo enak naklon strešine. ZSV je OS Grosuplje priporočil, da imetniku pomembnega kulturnega spomenika odobri ustrezne olajšave. — M. Ž.

Tunjice. V notranjosti ž. c. sv. Ane se zaradi močne vlage v sp. pasu ometa kažejo poškodbe na fresko slikanih oltarjih (J. Potočnik 1786), zlasti na d. str. oltarju. Po skupnem ogledu konservatorjev ZSV Kranj in strokovnjakov Zavoda za raziskavo materiala v Lj. je bil izdelan predlog za saniranje. V notranjščini smo odstranili omet do ok. 1.80 m vi. Drenažo in restavriranje poškodovanega pasu fresko oltarjev bomo izvedli 1966. — O. Z.

Turjak. Zaradi pomanjkanja fin. sredstev ZSV Ljubljana 1965 ni mogel nadaljevati s konservatorskimi in konsolidacijskimi deli na gradu, kot je imel v programu, kajti razpoložljiva sredstva zadoščajo komaj za nabavo lesa za ostrežje obrambnega sz. stolpa. — S. V. J.

Tuštanj pri Moravčah. Grad s k. 15. stol. (last družine Pirnat, iz katere izhaja slikar N. Pirnat) je močno prizadel potres leta 1895, pa tudi kasnejši, zlasti 1963. Stranica

Tuštajn, arkadni hodnik gradu. — Foto O. Zupan

Tuštajn, corridor avec arcades au châteaueu. — Photo O. Zupan

arkadnih hodnikov, ki oklepajo štirikotno grajsko dvorišče, se je nagnila navzven. Železne vezi popuščajo in obstoja nevarnost, da se notranji trakt poruši. Arkadne hodnike je nujno treba utrditi. — O. Z.

Utovlje pri Tomaju. Pričela so se obnovitvena dela na zvoniku p. c. sv. Justa, ki ga je poškodovala strela. — E. S.

Veliki Osolnik. P. c., ki je bila brez strehe in se je spreminjala v razvalino, so prekrili po navodilih ZSV Ljubljana. Zavod je OS Ljubljana-Vič-Rudnik priporočil olajšave za imetnika spomenika. Vihar, ki je pustošil julija po Dolenjskem, je odnesel kapo zvonika, ki bo obnovljena v stari obliki. Med pregledom zaščitnih del smo odkrili v j. steni ladje pravokotno okno, ki kaže na starejši izvir stavbe. Okrog 190 cm od sedanjega nivoja tal je poševno vrezano v steno pravokotno okno, veliko na notranji strani 60 × 35 cm s svetlobno odprtino 35 × 10 cm, ki ima približno enake mere tudi na zunanji strani. Stena je debela okoli 90 cm. Obnovitvena dela nudijo lepo priložnost, da s sondnimi jarki ugotovimo obliko starega prezbiterija. — M. Ž.

Vinji vrh pri Semiču. P. c. je v spisku najpomembnejših spomenikov v SRS. 1964 je strela zanetila požar, pogoreli sta ostrežji cerkve in zvonika. ZSV je 1965 začel prekrivati kupolo na stari način s staro kritino (smrekove skodle). 1966 namerava postaviti nov strešni stol na zvoniku. Načrti so izdelani. OS Črnomelj je dela podprla in izdala ž. uradu Semič dovoljenje za posek

lesa in ga oprostita takš. Dela smo opravili s svojo delovno skupino. — Š. V. J.

Vipavski križ. ZSV SRS in Gorica sta utrdila način obravnavanja posameznih stavb v zvezi z adaptacijami fasad in notranjščin, zlasti v zvezi z okni. Se posebej smo obravnavali hiši št. 64 in 81. — E. S.

Višnja gora. Za gasilski stolp, ki ga hočejo dozidati hiši z gasilskimi prostori, je ZSV Ljubljana predpisal gabarit okoliških stavb, dvokapno streho in kritino iz bobrovcev. — OS Grosuplje je prosila za soglasje za zidavo **stanovanjske hiše** na opuščenem vojaškem bunkerju na robu naselja. Ogled je pokazal, da poslopje že stoji, in sicer daleč od strnjene naselja. Da bi napako vsaj malo popravili, je zavod predpisal zazelenitev objekta za poglede z avtomobilske ceste in pozidavo stavbe po priloženem načrtu brez terase. — M. Z.

Vitovlje pri Šempasu. ZSV SRS in Gorica sta naredila program za obnovo med vojno porušene p. c. MD, ki je miniatura ponovitev cerkve na Sv. gori pri Gorici (še gotško obokanemu prezbiteriju so bile dodane tri s široko odprtimi kamnitimi loki ločene ladje). — Novejša zvonova sta za-

časno v zvoniku ž. c. v Oseku. — Sredstva za izvedbo obnove so zbrana. — E. S., I. K.

Volče. V gostilniškem prostoru hiše št. 114 so ob notranji predelavi prostorov pod beležem odkrili stenske slike z žanrskimi prizori iz 2. pol. 19. stol. Nepoškodovani deli slik so očiščeni in prezentirani. — E. S.

Vreme pri Divači. Stenske slike v gotškem prezbiteriju so zlasti na j. steni slabše ohranjene, kot smo domnevali, ker skrilni kamen v vlagi hitro propada in odstopa z ometom vred. ZSV SRS jih je odkril, utrdil in zakital do 6 cm š. razpoke, nadomestil manjkajoče dele reber in odprl 2 gotški okni. Nekatere ostanke fresk je bilo treba sneti, odstraniti skrilni kamen in utrditi podlogo, nakar smo jih prilepili na sveži omet. Gotško Madono smo premestili v vdolbino v gl. ladji, novejšo okno bomo 1966 zazidali, tja pride gotški križ iz zakristije. Dela bomo nadaljevali. — I. K., F. K.

Vrhnika. Prilичne prostore stavbe Črni orel namerava podjetje Slovenija avto preurediti v svoj lokal. Ing. arh. D. Černič je prosil za mnenje ZSV Ljubljana. OS Vrhnika in investitorja smo obvestili o zahtevah spomeniške službe: načrt naj upošteva historično merilo oken, ki so postavljena v oseh, pri čemer lahko izkoristi svetlobno odprtino do roba ometa; stranski portal na fasadi je treba ohraniti, lahko pa ga preuredi v izložbeno okno; okenski okviri na fasadi naj bodo iz ometa kot pri drugih oknih, okviri izložbenih oken pa naj bodo po možnosti iz medi ali bakra; podboj novega vhoda v stranski fasadi naj bo kamnit. Načrt bo projektant predložil zavodu v končno odobritev. — M. Z.

Vrhopolje pri Vipavi. Ponovno je bilo na nov trden temelj postavljeno prevrnjeno znamenje »Petrov pil« iz 1660 z reliefno plastiko Križanja in sv. Petra. — E. S.

Vrsno. Izdelali smo tehnične posnetke roj. hiše S. Gregorčiča. Hiša je bila odkupljena, del pomožnih gospodarskih prostorov pa spremenjen v stanovanjske prostore sedanjih lastnikov. Napravljen je bil program za novo ureditev Gregorčičeve zbirke; adaptacijska dela se bodo pričela spomladi 1966. — E. S.

Vuzenica. Po navodilih ZSV Maribor so obnovili zunanjščino prezbiterija. Po večletnih obnovitvenih delih na cerkveni zunanjščini čaka na obnovo le še zvonik. — Zaradi pomanjkanja sredstev je lastnik zavaroval glavni vhod (romanski portal) z neprimerno pločevinasto strešico. — A. V.

Zanigrad. Pomembne freske v p. c. sv. Štefana so bile odkrite in zadovoljivo re-

Vreme, Mučenje sv. Petra na s. steni prezbiterija (15. stol.). — Foto Gorjup
Vreme, Martyre de St Pierre sur le mur septentrional du choeur (15e siècle). — Photo Gorjup

stavirane 1950. Stanje je bilo v redu do 1963, ko je na j. strani ladje začela puščati streha. Namočen omet pri freskah sv. Jurija in sv. Nedelje je začel odpadati (VS IX 251/2). 1965 je še vedno zamakalo. Da bi preprečili še večjo škodo, smo razrahljali omet najprej zasilno prelepili s trakovi, ko pa je ž. urad Predloka poskrbel za popravilo strehe in se je zid delno osušil, freske dokončno utrdili z apnom. Praznine smo izpolnili z apnenim ometom, še sveže retuširali in zalikali. Pri obnavljanju ostrešja so odstranili dotrajan strop. Ob tem so prišli na dan ostanki prvotnega polihromiranega lesenega stropa. Po skrbnem delu bo tako mogoče obnoviti ves ornament. — F. K.

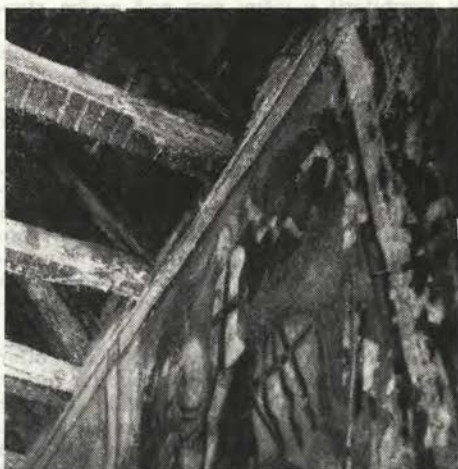
Zasip pri Bledu. Lambergov nagrobnik v ž. c. sv. Janeza Krstnika je v zelo slabem stanju. Kamen zaradi vlage v zidovju pre-

Zasip, Lambergov nagrobnik, vzidan pod pevskim korom ž. c. — Foto Zupan
Zasip, monument funéraire de Lamberg, muré sous la tribune des chœurs de l'église paroissiale. — Photo O. Zupan

pereva. Ker ni bilo dovolj sredstev, ZSV Kranj ni mogel pričeti s saniranjem. Spomenik je ogrožen! — O. Z.

Zgornji Tuhinj. V j. steni ž. c. Marijinega vnebovzeta so pri obnovitvenih delih na zunanjščini odkrili zazidan gotski portal in okna. Portal je očiščen in bo restavriran 1966. Pokazala se je tudi renesančna faza prezidave. Vse prezidave smo dokumentirali. — O. Z.

Zanigrad, detajl gotске freske in ostrešje po popravilu strehe. — Foto I. Mole
Zanigrad, détail de fresque gothique et la toiture après la restauration du toit. — Photo I. Mole

Zlato polje nad Lukovico. ZSV Ljubljana je s svojo delovno skupino začel obnavljati porušeno ž. c. (VS IX 252) z baročno ladjo vzidani gotski sklepniki in rebra. Ker je bil obok slab, smo ga odstranili, prav tako slavalok. Gotske arhitekt. člene bomo vzdali

Zlato polje, pogled v prezbiterij požgane ž. c. pred obnovo. — Foto O. Zupan
Zlato polje, vue dans le chœur de l'église paroissiale incendiée avant la restauration. — Photo O. Zupan

v prezbitrij v višini vezi pod novim stropom. Gotska okna v prezbitoriju so obnovljena po obstoječem srednjem oknu. Cerkve je pozidana in prekrita z novim ostrešjem. Kritina je bobrovec. Na zvoniku še nismo pričeli z deli. — S. V. J., O. Z.

Žalec 77. Po navodilih ZSV Celje je trg. podjetje »Peko« pripravilo načrte za ureditev lokala v pritličju Savinove hiše. Stavba je v jedru iz 2. pol. 17. stol. in že 1959 spomeniško zaščitena. Namesto modernizirane vhoda sta zdaj v osi gornjih okenskih odprtin tudi v pritličju 2 nevsiljivi pravokotni okni. — M. L.

Žalostna gora pri Preserju. Veliki oltar in 2 str. oltarja v p. c. je restavriral rezbar in pozlatar H. Podkrižnik. Veliki oltar je restavriral po navodilih spomeniške službe. Vse arhitekturne člene oltarne nastavka smo sondirali, restavrator pa jih je obnovil po ohranjenih ostankih prvotnih barv. Pri restavriranju str. oltarjev ni upošteval vseh navodil, tako, da so ostala oblačila na kipih deloma neodkrita, čeprav imajo dobro ohranjeno staro polihromacijo z ornamentalnimi vzorci na enotno barvani podlagi. Plastike in rezbarije je utrdil in deloma na novo

pozlatil, inkarnat figur pa samo očistil. Rezultat restavriranja je kljub nedoslednosti zaradi naglice pri delu zelo dober. Prenovljeni oltarji in Metzingerjeve slike, ki jih je restavriral ZSV SRS, so notranjščini prvotnega spomenika vrnili mnogo prvotnega barvnega stilnega izraza. Ko bodo v prvotnih barvah pobarvali še stene, bomo spomenik lahko uvrstili med odlično prezentirane baročne notranjščine. — M. Z.

Žiri. Ing. arh. B. Gvardijančič je izdelal načrt za novo župnišče poleg ž. c. Projekt upošteva stavbne gmote cerkve, saj predvideva pritličjen objekt v neposredni bližini stare lokacije župnišča. ZSV Ljubljana je načrt odobril, priporočil pa gosto zazelenitev zaradi pogledov s predvidene ceste, ki bo peljala mimo cerkve. — M. Z.

Žužemberk. Porušil se je del stene v **grajski razvalini**. Z deli bo treba čimprej nadaljevati, ker so zlasti najstarejši notranji zidovi močno ogroženi in nevarni tudi obodnemu zidovju nad Krko. — Slike iz 14. stol. na z. steni ž. c. spira dež. Ž. urad bo po navodilih ZSV SRS obnovil nekd. lopo tako, da ne bo kvarila videza arhitekture z edinstvenim »kraškim zvonikom«. — I. K.

Delo restavratorske delavnice ZSV SRS.
Slikarski oddelek. Sodelovanje med delavnico in galerijami je vedno tesnejše. Posebno Nar. galerija s pripravo tematskih razstav omogoča restavracijo mnogih ogroženih umetnin, za katere se lastniki ne brigajo ali pa nimajo denarnih sredstev za njih ohranitev. 1965 smo dobili v delo več dobrih slik za razstavo umetnosti 17. stol., iz stalne zbirke NG pa smo restavrirali 8 slik. — S kustosi Mod. galerije smo pregledali stanje v njihovi stalni zbirki in ugotovili, da je veliko slik v slabem stanju, 9 pa že ogroženih. Od teh smo jih 8 že rešili. Slike naših modernistov je dostikrat težje restavrirati kot druge, mnogo starejše. Slabi slikarski materiali, še bolj pa neznanje in eksperimentiranje se že po nekaj letih maščujejo. Slikarji naj bi se vsaj toliko potrudili, da bi umetnine preživele njih same. Prav gotovo je res, da so tudi nekateri naši prednamci tehnično slabo slikali. Toda take umetnine so umrle naravne smrti, naravna selekcija nam je ohranila

samo tehnično popolne stvaritve, danes se pa moramo podobno kot zdravniki truditi, da ohranimo pri življenju še takega kilavca. Večkrat slišimo govorice na račun slabe slikarske tehnike naših impresionistov, vendar smo npr. od 10 slik Jame in Groharja imeli letos več kot polovico šele prvič v delu. Najtežje delo, utrjevanje zrahljane in razpokane barvne plasti, smo opravili s pomočjo ogrevalne mize, ki smo jo usposobili za delo marca 1965 in je delo domačega strokovnjaka, popolnoma enakovredna inozemskim. V njej pri točno odmerjeni toploti z vakuumsko črpalko dosežemo dovolj velik pritisk, da se slika zrna in s pomočjo lepil prilepi na podlago, pri tem pa ostane za impresioniste značilni relief popolnoma nedotaknjen. Pri čiščenju teh slik se je pokazalo, da so barve še vedno povsem sveže in močne. Zbledelih barv nismo opazili nikjer in je torej znameniti sončnik na Groharjevem Koprivniku le izjema. — **Dolenjska galerija** v Novem mestu je oktobra pripravila že 2. razstavo

Votivna podoba iz Novega mesta pred restavracijo in po njej. — Foto J. Gorjup
Ex-voto de Novo mesto avant et après la restauration. — Photo J. Gorjup

slik 17. in 18. stol., za katero je naša delavnica restavrirala 20 del. Posavski muzej v Brežicah pripravlja podobno razstavo za prihodnje leto in smo tudi zanj obnovili doslej 6 slik. Za razne druge naročnike smo prevzeli in večidel tudi dokončali restavracijo ok. 80 slik.

Omenim naj še sodelovanje z ZUSL pri sondiranju in obnovi fasad in restavriranje dveh Quagliovih fresk za Narodni muzej. —

Kiparski oddelek. Za Nar. galerijo smo obnovili 2 kamniti plastiki, za druge naročnike dve leseni plastiki, največ časa pa smo posvetili obnovi 2 lesenih baročnih oltarč-

Oljna podoba Bistre iz 1724 (anonimen slikar) med restavracijo in po njej. — Foto J. Gorjup

Peinture à l'huile de Bistra de 1724 (peintre anonyme) pendant et après la restauration. — Photo J. Gorjup

kov z **Vihra** pri Sentrupertu. To delo bo končano 1966. Začeli smo restavrirati gotski krilni oltar z **Britofa ob Idriji**. Obnoviti nameravamo vse oltarje te vrste v Sloveniji.

Natančno in kvalitetno delo je priborilo naši delavnici ugled, ki ga zasluži. V borbi

z diletanti-restavratorji smo zmagali brez administrativnih ukrepov. Naročniki so sami uvideli, — žal večkrat šele, ko je bila na umetninah napravljena nepopravljiva škoda — da se splačajo včasih tudi malo večji stroški, ki so še vedno malenkostni v primeri z enkratnostjo umetniškega dela. — I. M.

Marija z otrokom (Bitnje v Bohinju) pred restavracijo. — Desno: detajl med restavracijo. — Foto J. Gorjup
 Marie avec l'Enfant (Bitnje à Bohinj), avant la restauration. — À la droite: Detail pendant la restauration. — Photo J. Gorjup

Zavod za spomeniško varstvo SRS je v l. 1965 v založbi Mladinske knjige izdal

SEST VODNIKOV PO KULTURNIH IN NARAVNIH SPOMENIKIH SLOVENIJE:

1. S. Peterlin: Triglavski narodni park
2. J. Jarc: Rog
3. I. Sedej in H. Menaše: Vrba
4. I. in J. Curk: Ptuj
5. P. Kunaver: Škocjanske jame
6. P. Kunaver: Rakov Škocjan

Cena slovenskih izvodov: 250,- din.

Naslednji vodniki (7. V. Kolšek: Kamniti spomeniki Celeje; 8. M. Zadnikar: Slovenjgradec; 9. P. Kunaver: Cerkniško jezero; 10. V. Premzl: Mariborski Lent; itd.) so v tisku oz. pripravi

ETNOGRAFSKI SPOMENIKI

AVTORJI:

A. B. J. — Ada Bar-Janša
E. S. — Emil Smole
I. S. — Ivan Sedej

J. Š. — Jernej Sušteršič
M. Ž. — Milan Železnik
O. Z. — Olga Zupan

Belsko pri Postojni. ZSV SRS je registriral zidan nadstropni mlin (št. 18, pri Molnarju) z odličnim poznogotsko zasnovanim portalom in kamnitim okencem, v katerem je poleg monograma IHS vklesana letnica 1556. Izdelal je tudi predlog za zaščito. — I. S.

Bohinjske planine — gl. članek A. Novakove!

Breznica. Po priporočilu UZ Bled naj bi se t. i. **Farovski hlevi** (SLP) preuredili v trgovski lokal z bifejem tako, da bi v celoti ohranili nadstropno leseno konstrukcijo in leseni opaz. ZSV Kranj se je strinjal, čeprav je bil obveščen šele pozneje, povsem slučajno. Od investitorja Delikatosa Jesenice je zahteval načrte; po teh pa naj bi se objekt porušil in bi se postavil nov, neustrezen, s kvadratnim tlorisom. OS Jesenice je že izdala odlok za rušenje! — **Janšev čebelnjak** stoji tam kot nekoč čebelnjak svetovno znanega slovenskega čebelarja Antona Janša. Pod strokovnim vodstvom ZSV Kranj ga je razdrila in spet postavila Čebelarska družina A. Janše v Breznici, ki je zbrala tudi sredstva (Sklad SRS za posp. kult. dej. 3000 N din). — J. Š.

Čemšenik. ZSV Ljubljana in SRS sta opravila strok. ogled v zvezi z lokacijo 2 stanov. hiš. Z lokacijama sta se v načelu strinjala. Soglasje k gradb. dovoljenju pa bo ZSV Ljubljana izdal, če bosta investitorja upoštevala določila glede slemenske smeri, stavbne mase, kritine in oblike okenskih odprtín. — I. S.

Dobrova. ZSV Ljubljana je dovolil adaptacijo podstrešja na starem župnišču, (št. 59) s tem, da bodo podstrešna okna postavljena le na dvorišni strani, ki je obrnjena le proti hribu. Za poglede na

stavbo z glavnih komunikacij ostane oblika strehe nespremenjena. Načrt adaptacije mora potrditi ZSV Ljubljana. — M. Ž.

Dobrunje. Po naročilu ZSV Ljubljana je etnograf ZSV SRS pregledal načrte za adaptacijo gospodarskega poslopja v Dobrunjah 101. Ugotovil je, da stoji poslopje v jedru strogo zaščitene okolja, česar pa načrt ne upošteva. Zato je predlagal spremembo, ki upošteva varstveni režim. — I. S.

Dol pri Sori. Nadstropna, delno lesena hiša M. Sušteršič (št. 5) ima poznogotske detajle (okno in vhodna vrata). Lesena »hiša« izvir iz 1765. Ohranjeno črno kuhinjo oddeljuje od veže mejni lok. Lastnica želi hišo adaptirati, ker je zaradi dotrajnosti lesenih sten neprimerna za bivanje. ZSV SRS in ZSV Ljubljana se z adaptacijo strinjata, vendar pod pogojem, da izdela načrte arhitekt ZSV Ljubljana. — I. S.

Dolenja vas 49. ZSV Ljubljana je soglašal z delno adaptacijo baročne kmečke hiše z letnico 1794. Lastnik bo porušil in obnovil pozneje prizidani del stavbe I. od vhodnih vrat, ki bo na zunaj prilagojen stari fasadi, znotraj pa urejen sodobno. — A. B. J.

Dolenja vas pri Cerknici. ZSV SRS je registriral odlično kmečko arhitekturo iz 16. stol. pri Milavcu (št. 16), že nekoliko prezidano (ostrešje je dvignjeno za pribl. 120 cm), ki pa v grobih obrisih prča o stanovanjski kulturi bogatejšega kmeta iz 16. stol. Zanimiv je predvsem odličen kamnit portal s posnetimi robovi in ravno preklado, počivajočo na 2 konveksno zaobljenih konzolah. Poslopje je zapuščeno. Ker je to edini spomenik te vrste v širšem okolju Cerkniškega jezera, bo treba dobiti sredstva za preventivno zaščito. — I. S.

Doslavlje. Za odkup in ureditev **Finžgarjeve** roj. hiše (št. 15, last J. Knaflja) je Društvo Slov. književnikov na pobudo ZSV Kranj 1964 prosilo Sklad SRS za posp. kult. dej. za 2 milijona, isto je odobrila OS Jesenice. Zaradi nemogočih lastnikovih zahtev ZSV ni mogel izvesti načrta. — ZSV Kranj želi urediti **spomeniško obeležje rojstva Luke Knaflja** (1620—71), ki je 1671 ustanovil najstarejšo slov. štipendijo, namenjeno le študentom na nekleričnih fakultetah. Prek ljubljanske univerze bo dobil z dunajske univerze podatke o vseh naših štipendistih, med katerimi je bil tudi dr. Fr. Prešeren. — V **Fojčevi usnjarni** (št. 12) so ohranjene delavnice z orodjem, jame in kadi za namakanje usnja ter poslovne knjige s konca 19. stol. ZSV Kranj se je obrnil na Poslovno združenje usnjarske industrije, da bi le-ta prispevala sredstva za zavarovanje tega tehniškega spomenika. — J. Š.

Dovje 53. Odd. za gradb. in kom. zadeve OS Kranj je ustavil neustrezno adaptacijo hiše (F. Janša) in prosil ZSV Kranj za navodila. Po teh je projektant načrt dopolnil in popravil, tako da upošteva fresko nad vrati, ohranja prvotna vrata in okna in odstranja novejšo neustrezno adaptacijo. — J. Š.

Fara na Blokah 3. ZSV Ljubljana je pri OS Cerknica preprečil porušenje značilne bloške kmečke hiše z letnico 1787. Istočasno je zaprosil OS, da lastnika oprosti davka na rezani les in mu tako omogoči obnovo stavbe. — A. B. J.

Golo brdo. ZSV Ljubljana je soglašal s preureditvijo starega, opuščenega mlinškega poslopja v vikend, (parc. št. 392/k. o. Golo brdo). Zunanjščina bo ostala neizpremenjena, notranjščina bo obnovljena, del mlinških naprav bo ohranjen. — A. B. J.

Guncle pri Ljubljani 1. ZSV Ljubljana se je udeležil kom. ogleda za določitev lokacije za novo stavbo. Pojasnili smo članom komisije spom. pomen hiše iz 16. stol., ki bi jo lastnik moral prezidati, če ne dobi nove lokacije. Načrt nove, gospodarskemu posloplju prizidane stavbe bo odobril ZSV in bo na zunaj prilagojena okolici. ZSV Ljubljana je zaprosil Sklad SRS za posp. kult. dej. za manjša sredstva, da bi utrdil propadajoče freske na hiši. — A. B. J.

Hosta 1. Kmetijsko gospodarstvo Škofja Loka je 20. 3. 1965 na licitaciji prodalo spomeniško zaščiteno kmečko hišo, etn. spomenik 1. reda, ki je vedno bolj propadala. (Sklad za pospeševanje kulturnih dejavnosti SRS je Zavodu že dvakrat odobril sredstva za obnovo, ker pa OS Škofja Loka ni prispevala svojega deleža, do zaščitnih

Hosta 1, ambiciozna, v osnovi gotska, v baroku prezidana in poslikana kmečka hiša. — Foto A. Bar-Janša 1964
Hosta 1, maison paysanne ambitieuse, fondement gothique, reconstruction et peintures baroques. — Photo A. Bar-Janša 1964

del ni prišlo). Na licitaciji navzoča ZSV SRS in Ljubljana nista mogla vplivati na izbiro kupca. Hišo s pripadajočo zemljo je kupil Fojkar Leopold, Spodnja Luša 10, za 1,375.000 dinarjev, z namenom, da jo temeljito adaptira in izroči svojemu sinu. Po nakupu je lastnik podpisal predstavniku ZSV SRS izjavo, da se zaveda dejstva, da je stavba spomenik in je vsak poseg brez soglasja ZSV prepovedan. — A. B. J.

Jesenice. Januarja 1965 je ZSV SRS evidencial 12 spomenikov ljudskega stavbarstva v historičnem jedru Jesenic — večinoma skromnih kajž in starejših delavskih hiš. Večina jih izvira iz 18. stol., 2 poslopji pa pričata o nastanku v 16. stol. (renesančni kamnoseški okras). — I. S.

Komenda. Petstoletna lipa je v poletnih neurjih pretrpela močne poškodbe. Vihar ji je odlomil en vrh. ZSV Kranj je po navodilih ing. Vinškove lipo saniral. — O. Z.

Koroška Bela. Spom. zavarovana rustikalna stavba (pri Štefancu, SLP) z letnico 1790 na lesenem stropu v hiši. Na dvoriščni strani so vzporedno s hišo zidovi nekd. hleva. Hišo in preostalo zidovje hleva namestila gost. podjetje Gorenjka predelati v gostilno, pri čemer bodo ohranjene črna veža s črno kuhinjo, hiša in kamra, levo stran hiše pa bodo uporabili za ureditev sanitarij in kuhinje. ZSV Kranj je predloženi načrt odobril, s pripombo, da je treba vse nastale spremembe predhodno arhivsko dokumentirati in da bo zavod sode-

loval pri adaptaciji gradb. detajlov in notr. opreme. — J. Š.

Kranj. Na klasicistični gostilniški hiši (Labore, Ljubljanska c. 16, A. Draksler) je ZSV Kranj obnovil fresko (Marijino označenje in sv. Florijan). Lastnica namerava spet odpreti gostilno in je obnovila fasado po navodilih ZSV Kranj, ki skupno z Institutom za turizem v Lj. sodeluje pri adaptaciji notr. prostorov. Sitarska hiša (Stražišče, Benedikova 22 a, R. Križnar) je datirana z letnico 1740. ZSV Kranj jo bo odkupil in prestavil (gl. VŠ IX 258) s fin. pomočjo Sklada SRS za posp. kult. dejavnosti in OS Kranj. Ker je lastnik šele na priporočilo ZSV dobil novo lokacijo, se bodo dela začela 1966. Slama za prekritje strehe je nabavljena. — J. Š.

Kranjska gora 189. F. Robič je nameraval adaptirati 300 let staro, spom. zavarovano kmečko hišo, ki bi s tem izgubila spomeniške lastnosti. ZSV Kranj je soglašal s predlogom obč. gradb. komisije Jesenice, da se stavba ne adaptira, temveč se lastniku odkaže lokacija za primerno novogradnjo na drugem mestu. Odd. za gradb. in kom. zadeve OS Jesenice je izdal ustrezno odločbo. — J. Š.

Krka na Dolenjskem. Pri topografskih raziskavah v okolici Muljave in na Krki smo poleg vrste starejših, deloma lesenih, s slamo kritih hiš, evidentirali tudi staro župnišče na Krki. Poslopje je v današnji obliki nastalo med leti 1791 in 1825, »mansardni« pomol pa ob k. 19. stol. Zanimiv je predvsem kletni del. Po obliki ohranjenih kletnih okenc lahko zasnovo datiramo v 16. stol. Baročni kletni oboki so vklenjeni kar v stari kletni obod. Po izročilu na stiški samostan vezano poslopje je eden redkih primerkov podeželske profane arhitekture (razen gradov in pristav) iz 16. stol. — I. Š.

Kropa. S. Čaus (št. 30) je v nasprotju z navodili ZSV Kranj in z adapt. dovoljenjem OS Radovljica odstranil kamnit portal in vzdal neustrezen železobetonski balkon. Odd. za gosp. in kom. zadeve OS je prepovedal nadaljnjo gradnjo. ZSV je predlagal medobč. urb. inšpektorju, ki je pristojen za izdajo odločb o rušenju črnih gradenj, da izda nalog za rušenje balkona in postavitev objekta v prvotno stanje. — V. Šolar je brez gradb. dovoljenja začel adaptirati hišo št. 31, zato je odd. za gosp. OS Radovljica dela ustavil. Po pozneje predloženem gradb. načrtu je ZSV Kranj ugotovil, da predvideva nov, neprimeren železobetonski balkon, ki delno vogalno zajema obe fasadi in je ograjen z železno ograjo. Načrt je v

skladu s prvotnim stanjem predvidel v podstrešju lesen opaž, lastnik pa je ta del pozidal, vdelal neprimerno trodelno okno in v celoti opustil leseni opaž. ZSV Kranj je zahteval, da se nepravilnosti popravijo, in dal ustrezna napolila odd. za gosp. OS Radovljica. — Lastnik hiše št. 54 D. Bratuž je po odobrenju (1963) Odd. za gosp. OS Radovljica in brez vednosti ZSV Kranj v strogo zavarovanem naselju visoko v rebri blizu cerkve v novi steni vzdal veliko trodelno okno, ki kazi hišo in ves ambient. ZSV je zahteval načrt in ugotovili navedene neustrezne prezidave. — **Pokopališče** je kot kult. spomenik s cerkvijo vred neločljiv del spomeniškega ambienta, je pa zanemarjeno, zidovi se rušijo, vrsta zanimivih nagrobnikov iz kamna, kovanega in litega železa propada. ZSV Kranj je predlagal OS Radovljica, da se izdela sanacijski načrt za ureditev pokopališča in zagotove sredstva za ustrezna dela. — J. Š.

Krško. Po pogodbi med ZSV SRS in OS Krško smo 1965 izdelali podrobnejši seznam spomenikov in spomeniških aglomeracij na področju Krške občine. Dela na etnografskem delu akcije smo izvedli v treh etapah: julija dolenjski del, oktobra in novembra pa štajerski del ozemlja. Registrirali smo preko 100 posameznih spomenikov in aglomeracij, ki smo jih kategorizirali po začasni valorizacijski lestvici (tri vrednostne stopnje). V najvišji razred smo uvrstili kot etnografski spomenik nacionalnega pomena odlično ohranjeno leseno kmečko hišo z gospodarskimi poslopiji v **Sutni pri Kostanjevici**. Poslopje je odličen primer subpansko vplivane, oblikovno izredno bogate kmečke arhitekture. Zato bi bilo treba razmisliti o dosledni spomeniški in muzeološki prezentaciji. Trenutno je nerešljiv problem varovanja kulturne pokrajine in arhitekturnih aglomeracij, predvsem večjih skupin lesenih hramov in skromnih lesenih bajt na obronkih vinskih gor, ki postopoma izgubljajo gospodarski pomen, pa so za stanovanje neprimerne in jih ne gre reševati z adaptacijami tako kot trdne grnarske hiše na Gorenjskem ali Primorskem. Pojavljajo se težnje, da bi vrsto takih hišic preuredili v vikende — o ustreznosti tega zaenkrat še ne moremo soditi. Druga skrajnost se zavzema za ureditev večjega muzeja na prostem (skansen), koder naj bi zbrali značilnejše in najlepše primerke kmečkega stanovanjskega in gospodarskega stavbarstva, vse druge spomenike, pa bi prepustili stihiji. — I. Š.

Laze pri Planini (Rake). ZSV SRS je registriral in fotografsko dokumentiral zu-

nanjščino velike stanovanjske hiše pri Le-kanu (št. 1), nastale verjetno v zač. 17. stol. O tem pričajo poznogotsko profilirani kam-niti okenski okviri, ki imajo pa že vstavljene »blazinaste police«. Okna v nadstropju so v gladkih okvirih — sklepamo, da je bila hiša ob nastanku le pritlična. Posebna zna-čilnost je t. i. notranjski poševni vhod (peterokotna veža). Lastnica je preprečila ogled notranjčine in izris poslopja. — I. S.

Ljubljana. ZSV Ljubljana je izdal enoti Elektro-mesto soglasje za gradnjo transfor-matorske postaje ob Emonski ulici (parc. št. 51/2), ker bo stala na robu zaščitenega predelja in jo bo delno skрила stanovanjska zgradba na parceli št. 46. — ZSV Ljubljana je odklonil načrt za nadzidavo (preureditev 6 ozihi mansard v nadstropje s 3 trodelnimi okni) hiše **Krakovski nasip 4**, ki bi tako presegla gabarit okoliških zgradb, trodelna okna pa bi porušila skladno fasado in linijo oken. Zavod je predlagal adaptacijo notra-njih prostorov, tako da bi po dve mansardi združili v eno, vsaka pa bi imela po dveje pokončnih oken v isti liniji kot dosedanja. Stranka se je s predlogom strinjala. — ZSV Ljubljana je dovolil nadzidavo pritl. stano-vanjske hiše **Rudnik 11** s tem, da bo stavba imela enak strešni naklon kot dosedanja. Hiša leži zunaj strnjenege dela naselja, tako da gabarit Rudnika ne bo prizadet. — ZSV Ljubljana je dovolil adaptacijo gospodar-skega poslopja v stanovanjske prostore na parc. št. 1794 k. o. **Stožice**. Poslopje je ne-pomembno, vendar se mora po višini, naklonu strehe, beljenju fasade in usmeritvi na vaško pot prilagoditi naselju. — A. B. J.

ZSV SRS in ZSV Ljubljana sta načelno soglašala z zazidalnim načrtom **Rožne doline**, ki ga je izdelal ZU Ljubljana. Ker velja za Rožno dolino spomeniški režim, ki ga upošteva tudi generalni urbanistični načrt, so projektanti izločili značilne kare kot strogo zaščiteni cono. — I. S.

V t. i. zasavskem rekreacijskem pasu je ok. 50 večjih in manjših ruralnih naselij ob najbolj izrazitih naravnih mejah, ob vznožju gričevnatega sveta in na razgiba-nih rečnih terasah, ki v večji ali manjši oddaljenosti spremljajo današnji tok Save. Raziskave poteka naselitve, oblike naselij, sistemov poljske razdelitve, posameznih ohranjenih stavb in detajlov na sakralnih in kmečkih objektih kažejo, da so najsta-rejša naselja s. od Ljubljane, okrog Pirnič. Gamelj in Sentvida: gručaste vasi z zemljiško razdelitvijo na nepravilne dele, pogosto ohranjeni kvalitetni gotski in baročni arhi-tekturni elementi. Naselitve v. od Ljublja-ne je sorazmerno kasna. Za naselja od Ježe,

Tomačevega, Sneberja do Zadobrove je zna-čilna vrstna vas z zemljiško razdelitvijo na proge. Kmečki objekti so zvečine iz 18. stol., predvsem pa iz 19. stol. Močna industriali-zacija in naglo se razvijajoče mesto spre-minjata nekatere bližnje vasi v predmest-je Ljubljane. Ta prehod in sožitje po na-stanku in mljeju tako različnih delov sta največkrat estetsko nezadovoljiva in v škodo vsemu okolju. K temu pripomo-re pospešena gradnja vikendov s. od Ljubljane in nesmotrne adaptacije kmeč-kih objektov, ki jim največkrat botruje moda, ne pa resnične potrebe. — A. B. J.

Ljubno na Gorenjskem. Na Mohorjevi hiši je dal ZSV Kranj očistiti freske (očis-til in restavriral M. Sajovic). — O. Z.

Male Slevce. ZSV SRS je registriral 3 zanimive kmečke stanovanjske arhitektu-re iz 1. pol. 18. stol. **Stavba št. 12** je skrom-na bajta vrhhevnega tipa z bogatimi »šivanimi robovi« na zidanem temeljnem delu. Zanimiv je tudi izredno bogat lesen strop v »hiši«. Podobna je hiša št. 5. »Šivane robeve« enakega tipa smo zasledili tudi na že močno prezidanem poslopju št. 6. Zanimivo je, da je slikana ornamen-tika enaka slikariji na hiši v Hosti pri Skof-ji Loki in v Stanežicah pri Ljubljani, kjer je tudi datirana: 1740. Spomenik podežel-skega stavbarstva je tudi odlično ohranje-na kapelica — vodnjak, verjetno iz 1. pol. 19. stol. — I. S.

Mengeš. Neustrezna adaptacija gostilne »Lovec« (odstranitev okenskih mrež, porta-lov in vzdava neprimerne prizidka) je pokazala, da osnutek urb. načrta ni v smi-slu zakona upošteval elaborata ZSV Ljubljana o spom. varstvu starega naselbinske-ga jedra Mengša. Zato je ZSV Kranj zah-teval, da urb. svet OS Domžale obravnava urbanistično ureditev Mengša po navede-nem elaboratu in v sodelovanju z ZSV Kranj. — J. Š.

Mojstrana. Marca 1965 je ZSV SRS do-polnjeval spisek etnogr. spomenikov na Dov-jem in v Mojstrani in registriral 9 pomemb-nejših stavb. — I. S.

OS Jesenice je izdala J. Lavtižarju dovo-ljenje za adaptacijo hiše št. 210, s tem da jo ZSV Kranj strogo nadzira. ZSV Kranj je izdelal podrobna navodila (spremenjen bo tloris v nadstropju). — J. Š.

Obrije pri Ljubljani. ZSV SRS je po na-ročilu ZSV Ljubljana izdal soglasje in strok. mnenje za lokacijo stanov. hiše. — I. S.

Podkoren. Spom. zavarovano hišo št. 14 na začetku vasi levo ob cesti iz Kranjske

gore hoče lastnik kljub prepovedi Odd. za gradb. in kom. zadeve OS Jesenice in Urb. instituta SRS prekriti s pločevino, čeprav mu je ZSV Kranj dovolil tudi kritino iz gladkih salonnih ali cementnih strešnikov, če nima sredstev za škodle. Lastnik I. Jeglič se je pritožil na Gen. sekretariat predsednika republike in hoče hišo prekriti po svoje, češ da bo tistih nekaj tisočakov kazni za gradnjo brez odobritve že plačal! — S pravno-močno odločbo Odd. za gradb. in kom. zadeve OS Jesenice je A. Mertelj porušil leseni stanovanjski gornji del **mlina** (št. 43) in nadzidal trodelna okna, močno betonsko teraso nad mlinskimi kolesi, osladno, z lesom obloženo črno fasado z železobetonskim balkonom. Primerna obdelava v lesu po krajevnem običaju bi napačno adaptacijo sredi vasi stoječe hiše nekoliko omilila, vendar lastnik nima lesa niti sredstev zanj. Ker objekt zdaj kviri ambient, bo treba dobiti les. — J. Š.

Podljubelj. M. Borštnar je prijavila adaptacijo vse domačije št. 68. Ker bodo dela opravljena v najtesnejšem sodelovanju s spom. službo in Odd. za gradb. in kom. zadeve OS Tržič, je ZSV Kranj priporočil oprostitev taks za posek in žagarino lesa (kritina in obnova lesenih delov). — J. Š.

Polhov Gradec 64. ZSV Ljubljana je izdal soglasje za adaptacijo tipične kmečke hiše iz sr. 19. stol., ki ni spomeniški objekt. Leži zunaj strnjenegega naselja, a tako blizu grajskega poslopja in parka, da bi z neprimerno adaptacijo prizadela okolje. Predpisana je strma dvokapnica, kritina, pokončna dvodelna okna, stara tehnika beljenja fasade, ohranjen pa mora ostati tudi originalni kamniti portal. — A. B. J.

Potoki pri Žirovnici. Pri terenskem ogledu in registraciji etnografskih spomenikov v okolici Žirovnice je ZSV SRS registriral v Potokih še neznano srednjeveško zidano kaščo običajnega tipa z dvokapno streho (kritina je nova). V klet in kaščo vodita kamnita polkrožna portala s posnetimi robovi, na str. stenah pa so poznogotsko oblikovana okna z močnimi železnimi mrežami. Tik pod ostrešjem je na vhodni steni naslikan karo vzorec v rdeči in modri barvi. Rdeče so označeni tudi šivani robovi. Tik nad vhomom v kaščo je naslikan kamnoseški znak, l. od vhoda pa nečitljiv podpis ali napis in letnica: 1537. Za ta doslej najzgodnejši datirani primer kmečke kašče, ki jo odlikuje izredno bogato kamnoseško in slikano okrasje, smo izdali začasno zaščitno odločbo. — I. S.

Predjama. 1965 je bil na Vrbarjevi hiši (VS IX 259) razkrit del ostrešja in pozidan

betonski venec nad »hišo«, vendar neustrežno. Zato je projektiiva ZSV SRS izdelala podrobno spomeniško dokumentacijo in program del, ki se bistveno razlikuje od dosedanje. Poslopje pa treba podtemeljiti, izkopati drenažne jarke, utrditi zidove in nad prostori izdelati betonske plošče. Zato smo z deli prenehali in izvedli le najnujnejšo zaščito. Ob tem smo ugotovili, da je treba pri izvajanju tudi manj zahtevnih restavracijskih del dosledno spoštovati in upoštevati gradbeniško zakonodajo in po možnosti sodelovati z gradbenimi podjetji. Saj so dela v lastni režiji kljub navidezni cenenosti mnogo dražja, poleg tega pa honorarni zidarji ne odgovarjajo za kvaliteto del in nosi ves riziko za nesolidno izdelavo zavod. — I. S.

Pugled pri Karlovcu. Julija 1965 sta ZSV SRS in Ljubljana registrirala veliko baročno kmečko domačijo, katere jedro je velika nadstropna hiša z zelo razčlenjenim tlorisom, datirana z letnico 1732. Zanimivi so: bogata, kamnoseško obdelana okna in portali, arkadni motiv na zunanjsčini in bogati »šivani robovi«. Pritličje je razen velike »hiše« v celoti križno obokano. Pritizek je novejši. V neposredni bližini je manjša pritlična, zidana stanovanjska hiša z nenavadnim motivom atekonskih »šivanih robov« s cvetličnimi šopki in silhuetami ptic, verjetno poselska bajta ali kajža. Domačija je bila po ljudskem izročilu last bogatega kmeta svobodnjaka. Poslopje je sicer zelo dobro ohranjeno (tudi slamnata streha), vendar bi bilo treba v prvi fazi vsaj konservirati leseni strop v »hiši«, vhodna vrata (brez dvoma eden najlepših ohranjenih primerov iz 18. stol.) in očistiti slikano arhitekturno okrasje. — I. S.

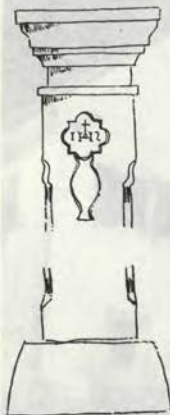
Ribnica. ZSV SRS je skupno z ZSV Ljubljana registriral vrsto etnogr. spomenikov na območju OS Ribnica, ki je menila, naj bi pregledali predvsem **Zukovo** in **Fin-kovo** (češ, da sta etnografsko izredno mikavni) in izdelali program turističnega izkoriščanja. Ugotovili pa smo, da razen manjšega števila gospodarskih poslopij v teh krajih ne moremo govoriti o spomeniških vrednotah. Kasneje smo obdelali še večino dostopnejših naselij na področju OS Ribnica in ugotovili pribl. 40 posameznih objektov in spom. aglomeracij. — I. S.

Selca 12. ZSV Ljubljana je izdal soglasje za obnovo kmečke hiše št. 12. Predpisana je strm naklon strehe, dvodelna pokončna okna in stara tehnika beljenja fasade. — Odklonil pa je načrt za obnovo stanovanjske hiše št. 89, ki spomeniško ni zaščitena, je pa v strnjem delu vaškega naselja.

Na j. fasadi hiše je bil predviden nekoliko umaknjen polkrožno zaključen vhod, nad njim, v I. nadstr. loža enake oblike, na z. fasadi pa podoben, vendar ožji motiv. Načrt je za vaško okolje neprimeren, saj so se lože pojavljale le v nekaterih mestnih predelih in predmestjih v razdobju med obema vojnama. — A. B. J.

Lastnik je hotel preurediti veliko nadstropno kmečko hišo št. 79, odličen, čeprav pozen primer kmečke klasicistične arhitekture. Ker adaptacija ne bo prizadela zunanjsčine, je ZSV SRS na prošnjo ZSV Ljubljana odobril predložene načrte. — I. S.

Steber in žlebna konzola na porušeni hiši v Sežani. — Risal I. Sedej

Pilier et console de gouttière de la maison démolie à Sežana. — Dessin I. Sedej

V. 124

Sežana. Zazidalni načrt, ki ga je po improviziranem urbanističnem programu sprejela OS Sežana, je odlično ohranjeno, tipično kraško kmečko hišo nadomestil z moderno samopostrežno trgovino. Ker rušenja ni bilo moč preprečiti, smo se dogovorili, da bo Gradb. podjetje Sežana izdelalo risano dokumentacijo. Dogovor je utrjen v delovodskem dnevniku. Vsi arhitekturni detajli (okenski okviri, ornamentirani stebri, kamnite žlebne konzole, stopnice in železne mreže) so spravljani in bi jih lahko uporabili pri obnovi ali popravilu kake druge etnografsko pomembne hiše na področju občine Sežana. — E. S. in I. S.

Sp. Gorje 55. Lastnik J. Pintar je z neprimerno adaptacijo povsem uničil lep primer ljudske arhitekture, čeprav je pred adaptacijo OS Radovljica sklicala komisijo predstavnikov gradb. odd. OS, Zavoda za urbanizem Bled in ZSV Kranj, ki je določila obseg adaptacije. — J. Š.

Stara Loka 8. ZSV Ljubljana je izdal soglasje za porušenje hiše, čeprav je v spomeniško zaščitenem področju, ker je na tem mestu predviden priključek stare

na projektirano novo cesto. Sicer močno dotrajana stavba iz k. 18. stol. ni kaj posebej pomembna niti po arhitekturi niti po stari stanovanjski kulturi, pač pa po lokaciji, po prostorskem zamiku, in je kot taka del zaključene urbane celote. Sosednjo, na nasprotni strani stoječo stavbo, tvori začetek ožine, nekak vhod v del Stare Loke s tipično obcestno zazidavo. Nova stavba, ki bo umaknjena od ceste, se mora v masi, strešnem naklonu in v oblikovanju fasade podrediti okolju. — A. B. J.

Studor v Bohinju. M. Kovačič bo adaptiral svojo hišo po navodilih ZSV SRS in Kranj. — J. Š.

Škofja Loka. Svet za urbanizem Sk. Loka je dovolil adaptacijo gosp. poslopja v Jegerovem predmestju 8. Ker to leži tik spom. zavarovanega področja ob Grabnu, je določil, naj zun. videz predpiše ZSV Ljubljana. Stavbo bodo nadzidali za 2 m in ne bo presegla višine sosednjega, višje ležečega gosp. poslopja. ZSV je predpisal strmo dvokapnico, bobrovec, pokončna dvodelna okna in stari način beljenja fasade. — ZSV Ljubljana je dovolil lastniku hiše v Kopališki 15 adaptacijo notr. prostorov, prepovedal pa povečanje oken, ki bi uničilo skladnost pročelja, in dovoljuje le takšno v primernem merilu, okenski okviru pa morajo biti obnovljeni v ometu. — A. B. J.

Šmartno ob Savi 10. ZSV Ljubljana je dovolil adaptacijo stanov. in gosp. poslopja s pogojem, da se gradnja prilagodi vaški tipiki in režimu, ki ga predvideva Generalni plan urbanističnega razvoja Ljubljane za vse vasi na rečni terasi Save od Kleč do Zadobrove. — A. B. J.

Tomačevo. ZSV SRS je registriral zidano kaščo (št. 24) iz 18. stol., ki leži med dvema vzporednima stanovanjskima poslopjema in je pokrita z dvokapno strešico (kritina je bobrovec). Zanimiva sta zlasti vhod (polkrožen, kamnit) in kamnito zamreženo okno (lina) s porezanimi robovi v obliki svetlobne niše. — I. S.

Tržič. 1965 so bili obnovljeni ganki, leseni opaži in streha Kurnikove hiše. S sodelovanjem tržiškega muzeja je bila postavljena spomeniška zbirka ljudskega pesnika Vojteha Kurnika. Sredstva sta dala Sklad SRS za posp. kult. dej. in OS Tržič. Če bodo fin. možnosti, bo ZSV Kranj dela še nadaljeval. — J. Š.

Zali Log. Na velikem klasicističnem kmečkem domu (št. 141) nameravajo zamenjati dotrajane lesene okenske okvire in zazidati 1 okno. Ker poseg ne bo bistveno prizadel zunanjsčine, sta ZSV SRS

in ZSV Ljubljana adaptacijo dovolila. — Ogleđ novogradnje št. 143 je pokazal, da investitor ni upošteval navodil ZSV Ljubljana, ki je zato zahteval ustavitve gradnje in upoštevanje odobrenega načrta. Projektant ing. Mlakar je pri posloplju, ki je obrnjeno k cesti, predvidel pravokotna dvodelna okna v tradicionalnih proporcijah, investitor pa jih je samovoljno nadomestil s tridelnimi. — I. S.

Zg. Gorje. ZB NOV Gorje pri Bledu je brez soglasja OS Radovljica in ZSV Kranj začela urejati bivše pokopališče s spomenikom NOB. ZSV je izvedel za to šele iz Gorenjskega glasa in predlagal ureditev pokopališča in vzdavo nagrobne plošče iz 18. stol. in še mlajšega nagrobnika, ki sta bila odstranjena s pokopališkega zidu, v steno mrtvašnice. — J. Š.

Zg. Jezersko. Na Jenkovi kasarni (VS IX 258) so letos pozidali podstrešni betonski venec in stebre, ki nosijo ostrešje, tesarška ekipa gradb. podjetja iz Cerkelj pri Kranju pa je izdelala ostrešje in ga jan. 1966 pokrila s škodlami na »koroški način«. Vzrok zakasnitve del je predvsem nesolidnost prvega izvajalca, ki se je zavezal dokončati dela že do sredine poletja, vendar je zavláčeval toliko časa, da smo morali poiskati drugega izvajalca. Ker je bilo ostrešje razkrito več mesecev, se je pričela delati tudi manjša škoda na ometih. — Dela potekajo na podlagi stare dokumentacije, narejene nekaj mesecev po požaru Jenkove kasarne leta 1959. Med delom smo nekatere v načrtu zarisane konstrukcijske detajle spremenili — namesto lesenih opornih stebrov smo se odločili za zidane, predvsem zato, ker upamo na večjo trdnost, izvedba zidanih opornikov pa je bila skoraj 40 % cenejša. — I. S.

Zminec pri Škofji Loki. Etnograf ZSV SRS je pri terenskem ogledu ugotovil, da so na veliki svobodniški kmetiji pri Šefertu brez vednosti in dovoljenja ZSV namestili novo ostrešje z neustreznim nizkim naklonom. Nekd. kritino (bobrovec) so nadomestili s cementnim zareznikom. Tako je prvo razredni spomenik izgubil precej privlačnosti. ZSV Ljubljana bo zahteval vzpostavitev prvotnega stanja. — I. S.

Železniki. ZSV Ljubljana je izdal soglasje k adaptaciji fužinarske hiše št. 40 po predloženem načrtu, s tem da se popravi

ponesrečena oblika lesenega opaža v zatrepnem delu pročelja in v igračkastih oblikah izdelana vhodna vrata iz utorjenega opaža. — ZSV Ljubljana je soglašal z adaptacijo hiše št. 61. Zunanjščina se ne spremeni, samo okenske odprtine se v primeren merilu nekoliko povečajo, s tem da se okenski okviri ohranijo ali nadomeste. Notranjščina se preuredi v tem okviru svobodno. — Nekd. značilna fužinarska hiša št. 64 je kvaliteten spom. objekt. ZSV Ljubljana je dovolil adaptacijo, ki zunanjega videza ne spremeni, pač pa sanira

Železniki 64, značilna fužinarska hiša. — Foto A. Bar-Janša
Železniki 64, maison de forge caractéristique. — Photo A. Bar-Janša

slabo stanje notranjščine. Tloris ostane ohranjen, v skriti str. fasadi se eno okno prezida v vhod. — ZSV se je 23. 4. 1965 udeležil posvetovanja v Železnikih v zvezi z javno razgrnitvijo zazidalnega načrta za naselji **Železniki in Češnjica**, ki povsem ohranja stari del naselij. Ker je bil ZSV obveščen, da se člani kraj. skupnosti ne strinjajo z zavarovanjem in žele, da se zazidajo vse proste parcele (celo s tipom »Jelovica«), je predstavnik ZSV razložil spom. pomen starih Železnikov. Potrebne pa bodo nekatere sanacijske adaptacije kot tudi rušenja, vse seveda v soglasju z ZSV Ljubljana. — A. B. J.

SPOMENIKI LJUDSKE REVOLUCIJE

AVTORJI:

A. V. — Andreja Volavšek

I. K. — Ivan Komelj

I. S. — Ivan Sedej

O. Z. — Olga Zupan

V. K. — Vlasto Kopač

Ajdovščina — gl. pri umetnostnih spomenikih!

Cvetež pri Vačah — gl. članek V. Kopača!

Dravograd. Zaradi zamašene kanalizacije je v gestapovsko mučilnico začela prodirati voda. Brez vednosti ZSV Maribor so skušali to preprečiti in namestili betonsko ploščo, ki jo je pa voda dvignila. Celice so na novo ometali in v novi omet prenesli odtise podpisov nekdanjih zapornikov. — A. V.

Javorski pil nad Kostrevnico
— gl. članek V. Kopača!

Komatevra na Jezerskem. ZSV Kranj je finančno in strokovno podprl akcijo ZB Jezersko za obnovo partizanske bolnice »Krtine«, postavljene 1944 in 1945, pred koncem vojne požgane. L. 1951 so jo obnovili v prvotni obliki. Zaradi vlage in slabe izolacije so pričeli gniti temelji. Letos so člani ZB Jezersko obnovili vse uničene lesene dele in jih zavarovali s katranovim premazom. Za lažji dostop do spomeniškega objekta so zgradili lesen mostič in uredili stezo od mostu do podnožja. Namestili bodo dva kaži-pota ob cesti Kranj—Jezersko in v Komatevri pri odcepu poti k bolnici. — O. Z.

Kostrevnica pri Litlji — gl. članek V. Kopača!

Slivna nad Vačami — gl. članek V. Kopača!

Šmartno pri Litlji — gl. članek V. Kopača!

Štanga pri Litlji — gl. članek V. Kopača!

Tisje nad Kostrevnico — gl. članek V. Kopača!

Trboje pri Lukovici. Kraj, organizacija ZB je prosila ZSV SRS za načelno soglasje k lokaciji spomenika NOB (delo ak. kiparja J. Pirnata). Ogled je pokazal, da je lokacija primerna in bo kot vertikala zasnovana figuralna kompozicija okolje obogatila — I. S.

Vače — gl. članek V. Kopača!

Vojsko. ZSV SRS je sodeloval z idrijskim muzejem pri nadaljnjem urejanju partiz. tiskarne **Slovenija**. Odlično trasirana nova cesta omogoča lažji dostop. Nad tiskarno stojita zdaj 2 nova varovalna zidova. Drenaža je speljana, podporni zidovi utrjeni. Kritino strojnice bo treba zamenjati. — I. K.

Žirovnikov graben v Polhograjskih dolomitih. Gavgarjeva hiša, v kateri je bil pozimi 1942—1943 bunker CK KPS, stoji ob potoku v dnu tesne doline. Proti koncu vojne so belogardisti odkrili bunker v kleti hiše in objekt delno podrl. Po osvoboditvi je bila hiša popravljena in obnovljena, vendar je po 15 letih začela puščati streha, zidni omet odpada, pod je doslužil, v severnem delu hiše pa je treba urediti stanovanjske prostore. ZSV Ljubljana je jeseni 1965 v sodelovanju s Kraj. org. ZB začel hišo obnavljati. Z manjšimi adapt. in stavbno mizarskimi deli smo uredili stanovanjski del hiše, sprostili vežo in uredili prost dostop do spominske sobe. V »hiši«, adaptirani v spominsko sobo, je klop z mizo in peč s klopjo. Na stenah je prostor za panoje s fotodokumentacijo, ki je v zvezi s samim objektom in z dogodki ter akcijami v bližnji okolici. »Hiša« bo urejena in opremljena tako, kot je bila v letih 1942—1943 in kakršne so v splošnem kmečke »hiše« v Polhograjskih dolomitih še danes. — V. K.

24.—27. 3. 1965 je bil v Piranu **SIMPOZIJ VARSTVO IN OBLIKOVANJE KULTURNE POKRAJINE SLOVENIJE**. (Društvo konservatorjev Jugoslavije, podružnica za Slovenijo, Urbanistično društvo SRS)

S. Peterlin:
Varstvo narave kot družbena služba,
M. Soštarič:
Pokrajina — načela oblikovanja in vrednotenja,
Varstvo narave kot element prostorskega načrtovanja,
V. Klemenčič:
Slovenska pokrajina — ekonomski procesi in zaščita,
M. Debelak:
Osnove varstva krajine v mehanizmu regionalnega planiranja (delo urbanističnega instituta pri valorizaciji krajine),
D. Ogrin:
Mesto — zelenje — pokrajina,
M. Ogorevc:
Pokrajina kot življenjski prostor,
K. Tarman:
Varstvo narave z ekološkega vidika,
F. Jurhar:
Poseganje gozda v oblikovanje in varstvo pokrajine,
M. Ciglar:
Podoba gozda v našem življenjskem prostoru,
T. Wraber:
Rastlinstvo kot sestavni del kulturne pokrajine in njegovo varstvo,
J. Štirn:
Obalno morje Slovenske Istre,
T. Mlakar:
Memento Soči,
F. Vatovec:
Problemi kulturnega turizma in civilizacije v območju Ljubljane,
T. Orel:
Turistični pogledi na varstvo narave in nje oblikovanje,

41 avtorjev je prispevalo 42 referatov na skupno 511 straneh ciklostiranega gradiva. Vsebinsko in usmeritev simpozija nazorno ilustrirajo že naslovi referatov:

C. Jeglič:
Sodelovanje krajinarja pri prostorskem urejanju dežele,
J. Lajovic:
Kmet, kmečka hiša in vas v slovenski pokrajini,
I. Sedej:
Kmečka naselja kot spomeniške vrednote,
G. Makarovič:
Tehnokratizem in humanizem v spomeniškem varstvu in posledice teh tendenc v praksi,
J. Šušteršič:
Varstvo etnografskih spomenikov s posebnim pogledom na stara naselbinska jedra,
Pravno ekonomska problematika spomeniškega varstva,
S. Kremenšek:
Predmestna naselja kot kulturni problem,
J. Curk:
Vedute naselij in pokrajinske dominante,
A. Bar-Janša:
Nove gradnje in adaptacije v vaških naseljih (nekaj problemov),
M. Zadnikar:
Znamenja v urbanističnem ruralnem in naravnem prostoru,
V. Kopač:
Spomeniškovarstvena načela v simbiozi ruralnih in turističnih aglomeracij na Veliki planini,
J. Kastelic:
Valorizacija arheoloških spomenikov,
P. Petru:
Nekateri problemi kulturne krajine in antično izročilo,
E. Turnher:
Problematika in varstvo spomenikov NOB,
I. Komelj:
Pokrajina in arhitektura,

F. Stele:
Spomeniško varstvo v Sloveniji do leta 1941,
N. Sumi:
Urbanski spomeniki in delo spomeniške
službe po letu 1945,
M. Zeleznik:
Stara mestna jedra kot spomeniške vred-
note,
B. Mušič:
Historična mestna jedra kot funkcionalni
člen v mestnem organizmu,
V. Pekle:
Problemi financiranja pri regeneraciji starih
mestnih jeder na primeru stare Ljubljane,
B. Gaberščik:
Avtomobil in mesto,
S. Bernik:
Odrpta vprašanja spomeniškega varstva slo-

venskih obmorskih mest – Koper, Izola,
Piran,
M. Kolarič:
Stara Ljubljana kot samostojno spomeniško
območje,
M. Frelih-Ribič:
Spomeniška območja mesta Ljubljane in
njihova varstvena obravnava,
C. Avguštin:
Zgodovinsko-urbanistična dokumentacija
Kranja,
J. Titl:
Osnovni vzroki preobrazbe podeželja na Ko-
porskem,
I. Stopar:
Rogaška Slatina – varovanje historične aglo-
meracije.

1964 so konservatorji na občnem zboru v Kranju priporočili novi upravi, da organizi-
ra posvet o starih mestnih jedrih, saj so
predpisi terjali izdelavo urbanističnih načr-
tov. Kasneje se je izkazalo, da je treba ta
problem vključiti v širši okvir varstva in
oblikovanja kulturne pokrajine, kar je dalo
kompleksno vsebino piranskega simpozija.
Ne le da ta ni bil preveč raznolik, marveč
bi bili morali sodelovati še drugi strokov-
njaki, predvsem kmetijci. Po drugi strani pa
seveda tako široko zastavljen program nuj-
no rodi splošne zaključke. Vsi so ocenili do-
mačo pokrajino za izredno kvalitetno, raz-
noliko in privlačno ter poudarili, kako živ-
ljenjsko potrebno jo je ohranjevati in zrelo
oblikovati. – Problemi, na katere naletijo v
pokrajini biolog, arhitekt ali umetnostni
zgodovinar, so si lahko presenetljivo podob-
ni. Ravnoesje v živi naravi, kjer je vsaka
vrsta rastlin ali živali pomembna za druge
in se v pokrajini vse dopolnjujejo, je zveza-
no s človekovimi dejavnostmi v njej, ki naj
bi se prav tako vse dopolnjevale v razmer-
ju do narave in med seboj. Ker terja funk-
cionalna preobrazba domače pokrajine raz-
sežno oceno in premišljeno vsklajeno akcijo,
je ob koncu simpozija sprejeta resolucija
povzela najbolj pereče probleme v štiri na-
loge:

1. Zavestno oblikovanje pokrajine in ob
tem vključevanje varstva narave in varstva
kulturnih spomenikov v regionalno in urba-
nistično planiranje in povezava le-teh z ur-
banistično službo. Skratka, plodno sodelo-
vanje vseh prizadetih strok v vseh fazah
preoblikovanja kulturne pokrajine in nase-
lij, predvsem pa vključevanje spomeniško-
varstvene službe in službe varstva narave
kot javnih služb v ves mehanizem regional-
nega in urbanističnega planiranja.

2. Varovanje historičnih mestnih jeder in
sodobna uporabnostna oživitve le-teh.

Zgodovinska mestna jedra doživljajo kri-
tično obdobje. Nepravilno razmerje do njih
je treba zaježiti s kompleksnim in kvalitet-
nim urbanističnim načrtovanjem, ki obrav-
nava stara jedra po sodobnih načelih am-
bientnega varstva, po programu načrtne oži-
vitve in kot polnovredne, dejavne sestavine
mestne celote.

Eden najtežjih primerov rušenja že izo-
blikovanih urbanističnih kvalitet je Koper.
Ker gre tu za eno najpomembnejših histo-
ričnih aglomeracij v Jugoslaviji, so udele-
ženci simpozija menili, da so dolžni o tem
spregovoriti še posebej. Ugotovili so, da se
uvršča stari Koper med naše najkvalitetnej-
še urbanistične spomenike, da so urbanistič-
ni in arhitektonski posegi zadnjih let nje-
govo stanje močno spremenili in da ti po-
segi niso spoštovali osnovnih načel varova-
nja zgodovinskih vrednosti. Zato so zahte-
vali, da se način obravnave tega mesta na-
čelno spremeni. Pred katerimkoli nadalj-
njim posegom v Koper je treba valorizirati
vse spomeniške sestavine mesta, opredeliti
oblikovno pomembne prostorske vrednote
in izdelati podroben varovalni režim za vse
mesto. Ta obravnava naj upošteva obris na-
selja kot tudi podobo ulic, trgov in posa-
meznih spomeniških objektov. Na podlagi
take ocene naj se izdelajo novi variantni
predlogi urbanističnega programa. Hkrati so
udeleženci pozvali OS Koper, da čimprej or-
ganizira spomeniškovarstveno službo na svo-
jem teritoriju ter ji zagotovi moralne in ma-
terialne pogoje za delo, ZSV SRS pa naj se
obveže, da bo potrebno valorizacijo napra-
vil v najkrajšem možnem času.

3. Vikendi in počitniška naselja ter nji-
hov odnos do pokrajine.

Hitra urbanizacija in spreminjanje družbeno gospodarskih razmer povzročata, da prebivalstvo v prostem času teži v naravo. Posledica je pritisk interesentov za gradnjo počitni. hišic v najlepših pokrajinskih predelih. Nove naselitve naj bi se čimbolj strnile, kvalitetne pokrajinske predele je treba zavarovati pred nenačrtno zazidavo. Posebno pozornost je treba posvetiti ohranitvi in oblikovanju zadostnih zelenih površin, takoj je treba začeti z valorizacijo vse pokrajine v Sloveniji in njenih posameznih delov, študijsko je treba obdelati tipologijo počitni. hišic za različne kraje in interesentom omogočiti, da se seznanijo z vsemi pogoji za gradnjo vikendov in naselij.

4. Potreba po nadaljnji raziskavi probleme

VARSTVO NEPREMIČNIH KULTURNIH SPOMENIKOV NA OBMOČJU OBČINE LJUBLJANA-CENTER

Ob vse močnejši urbanizaciji mestnega središča in težnji investorjev k funkcionalnemu preobražanju osrednjega mestnega prostora je spomeniška služba ugotavljala, da ji niso na voljo dovolj močne zakonske osnove za reševanje kompleksnih vprašanj v zvezi z urbanističnim urejanjem posameznih spomeniških predelov. Spričo ponavljajočih se intervencij s strani spomeniške službe je tudi občinska skupščina želela dobiti jasno podobo, opredeljena stališča, skratka predlog varstva oz. spomeniške obravnave predelov in posameznih objektov z vsemi potrebnimi vrednotenji vred.

Medtem ko je za tako imenovano Staro Ljubljano (v zvezi z nalogami, ki jih je ob ustanovitvi dobil Zavod za ureditev stare Ljubljane) že veljal neki status spomeniškega rezervata, pa druga spomeniška področja mestnega centra niso bila posebej zavarovana.

Obmojstranska pobuda tako službe kot občinskih forumov je v jeseni leta 1963 privredla s sodelovanjem strokovnega sveta Zavoda do prve formulacije zavarovanja spomeniških območij v mestnem središču, ki je na kratko podajala značilnosti in vrednost posameznih območij ter določala obseg in način varstva za ta območja. Z dopolnitvami se je ta prva opredelitev prek druge, ki jo je formuliral dr. N. Šumi, spremenila v tretjo, ki je z manjšimi popravki — končno ustregla zahtevam organov občinske Skupščine in je bila na skupni seji sveta

mov okrog predvidene gradnje HE Trnovo na Soči.

Vprašanje hidroelektrarne Trnovo je danes eden najtežjih problemov varstva pokrajine v naši republiki. Gradnja naj se odloži in sklep o umestnosti sprejme šele po predhodni temeljiti in kompleksni obravnavi vseh prizadetih področij!

Med simpozijem je bila odprta in prostori piranske galerije tudi razstava, za katero so gradivo prispevali: Kabinet za razvoj arhitekture Fakultete za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo, Oddelek za zgodovino umetnosti filozofske fakultete, Urbanistični inštitut SRS, Invest biro iz Kopra in ZSV SRS, Celje, Kranj, Ljubljana, Maribor, Nova Gorica, Piran in ZUSL. — M. Z.

za kulturo, sveta za urbanizem in gradb. zadeve ter sveta za komunalne zadeve dne 6. maja 1964 tudi sprejeta. Kot odlok občinske skupščine naj bi v prihodnje urejala spomeniške interese na območju občine ter bo skupno s kratko strokovno utemeljitvijo postala tudi sestavni del urbanističnega plana občine Ljubljana-Center.

Zaradi morebitne metodične zanimivosti podajamo na tem mestu 1. in 3. varianto, k zadnji tudi grafično ponazorilo, opuščamo pa strokovno utemeljitev ter spisek posamičnih spomeniških objektov. — M. F. R.

STALIŠČE SPOMENISKE SLUŽBE Z OCENO IN REŽIMOM SPOMENISKIH URBANISTIČNIH OBMOČIJ V OBČINI LJUBLJANA CENTER

Na podlagi določb 2. točke prečiščenega besedila Odločbe o ustanovitvi Zavoda za ureditev stare Ljubljane z dne 2. 2. 1963 znak: DS-022/ Zavod za ureditev stare Ljubljane (Glasnik OLO Ljubljana št. 11/63) v zvezi z določbami 43. člena Zakona o varstvu kulturnih spomenikov v LRS (Ur. l. LRS, št. 26/61) daje Zavod za ureditev stare Ljubljane po sklepu sej razširjenega Strokovnega kolegija Zavoda za ureditev stare Ljubljane z dne 13., 18. in 21. 9. 1963 naslednje stališče spomeniškega varstva z oceno in režimom varovanja urbanističnih območij na področju ObLO Ljubljana - Center.

Spomeniško-varstvena območja so opredeljena z navedenimi kompleksi:

Širše območje. Širše spomeniško zaščiteno območje omejuje na zahodu in severu železniška proga, na vzhodu poteka meja ob Resljevi cesti (vzhodno) do grajskega masiva in ob njem do južne stranice, ob Zvonarski ulici preko Ljubljane do Gradaščice in Groharjeve ulice s podaljškom do železniške proge.

To širše območje predlagane spomeniške zaščite vključuje v pretežni meri še posebej opredeljene zaključene spomeniško varstvene zaščitne urbanistične ambience oziroma komplekse. Ti se medsebojno prekrivajo in zahtevajo zato določeno kompleksno obravnavo. Izven teh opredeljenih in označenih kompleksov se nahajajo še posamezni objekti, ki tudi zahtevajo širšo obravnavo okolja, v katerem stojijo. Zato je celotno opredeljeno območje spomeniško zaščiteno.

Režim: Za posamezne označene predele upoštevati naveden spomeniško varstveni režim, predvsem pa na celotnem področju nobenih posegov brez sodelovanja spomeniško varstvenega organa, ki odreja način in poseg zaščite.

OBMOČJE 1.

Arheološko območje: Zajema 14 sektorjev: Grajski hrib, obgrajsko Ljubljano, Novi trg, Emona-naselbina, Ajdovščina, Krakovo, Vič, Šišenski hrib, Šentpeter, Rakovnik, čez Vodmat, čez Dravljce, na Barje, čez Kodeljevo.

Arheološko območje mesta Ljubljane zavzema prostor: Za kavarno Bežigrad, ob železniški progi, po Tobačni ulici, za Tobačno tovarno do benzinske črpalke, vzhodno od Tržaške do Mirja, po Grubarjevi, vzdolž Gradaščice preko Trnovskega mostu, za Trnovsko cerkvijo na Svabičovo ulico, po brvi na Janežičevo ulico, na Špico, po Grubarjevem nabrežju, preko botaničnega vrta, vzhodno od Dolenjske ceste, za Gradom po Streliški, po Kopitarjevi preko Zmajskega mostu, po Resljevi, Komenskega ulici, ulici Moše Pijade, do Gospodarskega razstavišča.

Izven tega območja je še arheološko območje Šentpeter, ki sega od Rozmanove ulice, preko Vrhovčeve, Holzapflove, Cegnarjeve do Ljubljane in Rozmanove ulice.

Režim: Na tem območju velja poseben režim, kjer ne bi smeli vršiti izkopov in zemeljskih del brez predhodne arheološke spomeniške varstvene službe.

V širšem arheološkem območju je potrebno posebej tretirati:

Emona. Karakteristika: Prvotno vojaška naselbina, ustanovljena v 1. polovici I. stol. Po letu 15. civilno mesto. Značilna je reminiscenca vojaškega uličnega rastra s pravo-

kotno se križajočimi cestami in stavbnimi parcelami.

Režim: Slehera gradnja možna le po predhodni raziskavi in soglasju spomeniške službe.

Arheološki prezentacijski predeli

Jakopičev vrt. Ostanke insule XV. Dosedanje najdbe: mozaiki, dobro ohranjene ruševine, ostanki velikih plastik, staroslovanski grob. V ta sklop spada tudi rezervat Emonsko obzidje, ki sega do Snežniške ulice. Emonsko obzidje predstavlja izreden arheološki spomenik, kjer je v celoti možno prezentirati nekdanjo fasado antične Emona.

Režim: Zaradi ureditve muzeja na prostem je prepovedana na tem predelu vsaka gradnja.

Karé vzhodno od Titove ceste, med Aškerčevo cesto, Gorupovo ulico, Trgom revolucije in Emonsko cesto. V tem predelu so ohranjene obsežnejše kvalitetne rimske arhitekture.

Režim: Soglasno določen arheološki rezervat. Gradnja možna le po predhodni raziskavi terena in soglasju spom. varstvene službe s tem, da se omogoči vkomponiranje arheoloških ostalin in njih prezentacija.

Ferantov vrt. To je predel med Gradiščem, Rimsko cesto in Igriško ulico. V tem prostoru moremo pričakovati središče Emona — forum — ali z njim enakovreden prostor.

Režim: Gradnja možna le po predhodni raziskavi terena. Investitor mora v zazidalnem programu bodočih stavb upoštevati in omogočiti izrabo nekaterih kletnih predelov za namene prezentacije.

OBMOČJE 2 A

Srednjeveška Ljubljana. Karakteristika: ima vse značilnosti srednjeveškega mesta v obzidju, ki je nastalo med pobočjem grajskega hriba in reko. To srednjeveško mesto kljub baročni preobrazbi, ki se je zlasti izrazila v združevanju hiš in spremembi poteka strešin ni doživljalo večjih sprememb. Značilna je urbanistično ambientna celovitost, ki je razen redkih izjem (Stritarjeva, Levstikov, Vodnikov in Krekov trg, obrežje Ljubljane) ohranila srednjeveški karakter.

Režim: najstrožji spomeniško varstveni režim, ki se nanaša na varovanje urbanistične strukture, varovanja parcelacije, gabarita, strešin, zasnovo objektov in stavbnih elementov. Kakršnikoli posegi naj bodo kompleksno preštudirani in vsklajeni s spomeniško varstvenimi načeli.

OBMOČJE 2 B

Prešernov trg. Karakteristika: trg z dominantno Frančiškanske cerkve predstavlja

prostorsko kvaliteto, ki se historično izraža tudi kot vstopni prostor v srednjeveško Ljubljano in stikališče posameznih historičnih delov mesta: predmestja, srednjeveškega mesta in novega mestnega jedra. Kvalitetne arhitekture: Frančiškanska cerkev, Trubarjeva 1, Prešernov trg 5, Wolfova 2, 4, 6.

Režim: varovati prostorske vrednote, gabarit, poglede na Grad in vpadnice, varovati načelno tudi širino cest, ki se stekajo.

OBMOCJE 2 C

Sentpetersko predmestje. Karakteristika: nekdanje industrijsko predmestje z zadnjimi adaptacijami v 19. stoletju. Območje karakterizira nizki ulični ambient, ki dobro omejuje obrežni prostor. Ambientno predstavlja neposredni prehod med srednjeveškim jedrom in mestnim središčem. Izbrane vedute: iz Kolodvorske ulice ob Ajdovem zrnju preko Stolnice na Grad.

Režim: nobenih posegov brez predhodnega kompleksnega obravnavanja in reševanja območja. Uveljavitev najstrožje miljejske zaščite na področju od Prešernovega trga do Resljeve ceste.

Občutljivo obravnavanje prehoda ulice Moše Pijade v star ambient. Omiljen režim od Resljeve do Unjsarske ulice. Varovati predvsem poglede na Grad.

Odsek do Lipičeve ulice. Varovati posamezne spomeniške objekte: Senpetersko cerkev z župniščem, stavbo Petkovškovo nabrežje 67 in Vrazov trg 2. (Onkološki inštitut).

OBMOCJE 2 D

Poljansko predmestje. Karakteristična zidava do 19. stoletja z obzidanimi bloki ob cesti in zelenimi dvorišči.

Režim: nobenih posegov brez predhodnega kompleksnega obravnavanja predela do Rdeče hiše, kjer naj se shrani karakter zadržave v celoti. V izteku varovati le posamezne arhitekture in stavbne elemente.

OBMOCJE 2 E

Krekov trg. Karakteristika: umetno odprt prostor pred vhodom v staro Ljubljano z značilnimi pogledi v območje Mestnega trga in obzidje. Važen karakter prehoda iz vzhodnega dela mesta v Grajsko pobočje.

Režim: varovati gabarit (merilo je višina Mahrove hiše — Krekov trg 10). Kakršnakoli zazidava naj se prilagodi podaljšku obzidja proti Ljubljani. Varovati Mahrovo hišo, zlasti empirsko fasado na Krekov trg.

OBMOCJE 2 F

Krakovo. Karakteristika: sistematično kolonizirano srednjeveško predmestje z notranjo obcestno zazidavo in vrtnarsko obdelano površino.

Režim: varovati urbanistično in oblikovno strukturo.

OBMOCJE 3 A — 19. stol.

Kongresni trg. Karakteristika: tržni del zasnovan v baročni dobi, preoblikovan v času Ljubljanskega kongresa (1822). V Ljubljani najbogatejši trg z vedutami. Pomemben po prostorski monumentalnosti, ki je zlasti velikopotezna z ozirom na čas, v katerem je nastal. Celoten trg je zaključen in omejen z večinoma kvalitetno, stilno enotno arhitekturo. Karakterizira ga ploščad in zeleni del z značilno klasicistično geometrijsko razdelitvijo poti.

Režim: varovanje gabarita, zelenja, enotnosti ploščadi in neposrednih dostopov na trg. Izboljšati situacijo ob Nunski cerkvi po porušitvi Wurzbachove hiše z nadomestilom zanjo, urediti prostor pred konzorcijem, čuvati vse poglede na Grad.

OBMOCJE 3 B

Vegova ulica. Karakteristika: Plečnikova ureditev meje srednjeveške Ljubljane z zelenjem in kvalitetno spomeniško arhitekturo. (Rekarjeva hiša, Realka, Vegova 6, Vegova 10). Celotna ulica je spomeniško izredno dragocena kultivirana miljejska enota.

Režim: nobenih posegov brez predhodnega kompleksnega obravnavanja območja. Čuvanje vseh objektov ob Vegovi ulici. Ohraniti in vzdrževati Vegovo ulico v celoti kot zaključek ureditvene poti na Grad preko Grabna in Levstikovega trga.

OBMOCJE 3 C

Kare: Šubičeva, Kidričeva, Titova, Prešernova cesta. Karakteristika: sklenjena mestna zazidava, ki se rahlja v prehodu proti Tivoliju. To je prvo programsko in oblikovno izdelano jedro centra s kulturno upravnim delom. Kare zajema Dukičeve bloke, ki so pomemben dokument prve proste zazidave v mestu, vezane z obdajajočim zelenjem.

Režim: kakršnakoli posegi naj bodo kompleksno preštudirani in vsklajeni s spomeniško varstvenimi načeli.

OBMOCJE 4 A — 20. STOL.

Kare: Trdinova, Titova, Dalmatinova. Zajema: **trg pred sodnijo;** karakteristika; nastal kot rezultat načrtnih regulacijskih posegov (Fabiani), z ozirom na čas nastanka pomembno imenovan Slovenski trg. Je edini v celoti izvedeni secesijski trg v Ljubljani, s parkovnim jedrom in obveznimi potmi, z arhitekturno dominantno — sodno palačo — ki se ji je prilagodil ter z obdajajočo arhitekturo s predpisanim kanonom višine, z detajli te arhitekture, ki smiselno

Režimi arheoloških območij v Ljubljani
Règlement pour les rayons archéologiques de Ljubljana

nakazuje secesijsko zasnovano zaledje (ulice, ki vodijo po trgu).

Režim: vsak urbanistični poseg mora biti opredeljen s širšo kompleksno študijo, ki se nanaša na to področje, zlasti vsako dopolnjevanje ali sploh spreminjanje stavbnih mas. Načelno spoštovati gabarit.

Ajdovščina: Karakteristika: značilno križišče dveh vpadnic z dragocenimi vedutnimi pogledi na Grad in hribe. Kvalitetna arhitektura: Evropa, najbolj zahtevno oblikovan objekt iz druge pol. 19. stoletja, vezan po gabaritu na sosednje objekte: Hribarjeva hiša. Prostorsko tvori prehod med dvema hi-

storičnima upravnilima območjema. (kare: Subičeva, Titova, Kidričeva, Prešernova — kare Titova, Trdinova, Moše Pijade, Dalmatinova ulica).

Režim: najstrožje varovati gabarit in posamezne objekte. Vsak poseg možen le po predhodni kompleksni urbanistični študiji.

Miklošičeva: izoblikovana ulica z odličnimi vedutnimi pogledi na Frančiškansko cerkev, Kamniške planine in vrsto kvalitetnih arhitektur, nastalih v 20. stol.

Režim: vzdrževanje značaja ulice in sedanje višine gabarita.

OBMOČJE 4 B

Prešernova c. Karakteristika: prva Ljubljanska posledno izvedena avenija z določenim proporcem. (Širina ulice je 1,5 višine stavbe).

Režim: načelno varovati avenijski značaj ceste z zelenjem in obstoječimi višinami objektov.

OBMOČJE 4 C

Resljeva c. Karakteristika: avenija z nenotno zazidavo, zelenim karakterjem in vedutnimi pogledi na Grad.

Režim: varovati avenijski značaj in vedute.

OBMOČJE 4 D

Tabor: Karakteristika: osamljena spomeniška arhitektura v jedru prostora. Poleg nje kvalitetna, edina novo-gotska cerkev v Ljubljani (srca Jezus.).

Režim: varovati prostorsko jedro in efekt arhitektur.

OBMOČJE Z

Zelene površine: Karakteristika: celotno območje Tivolija z angleškim parkom, drevedri in kompleksi dveh dvorcev (Tivoli, Cekinov grad), je sestavni del centra. Proti hribu Rožnika nagnjeno pobočje daje odlične in značilne poglede na mestno silhueto.

Režim: vzdrževanje in normalna regeneracija zelenja, nobenih novih objektov, perspektivna razširitev območja preko Mestne vrtarije. Nobenih novih športnih naprav.

Park pred Šentpetersko cerkvijo. Zaključena ureditev z dvignjenim nivojem proti cesti s čimer je dosežena notranja zapora.

Režim: vzdrževanje in normalna regeneracija zelenja.

Ljubljana, dne 24. 9. 1963

ODLOK

o varstvu nepremičnih kulturnih spomenikov na območju občine Ljubljana-Center

1. člen

Na osrednjem mestnem območju spadajo pod spomeniško varstvo naslednji nepremični kulturni spomeniki:

- arheološki objekti in zemljišča,
- urbanistična spomeniška območja,
- posamični arhitektonski spomeniki in javni spomeniki,
- spomeniki ljudske revolucije,
- hiše za zgodovino in kulturo pomembnih osebnosti,
- oblikovane zelene površine.

2. člen

Spomeniško varstvo se glede na pomembnost, značaj in vrsto spomeniškega območja ali posamičnega spomenika uveljavlja z različnimi vrstami in stopnjami spomeniških režimov.

3. člen

Posegi na spomeniško zavarovanih nepremičninah se smejo izvajati le v okviru določil zakona o varstvu kulturnih spomenikov in ustreznega režima za zadevno območje ali posamični kulturni spomenik.

4. člen

Vrste in stopnje spomeniških režimov so:

1. Režimi za arheološka območja:

- režimi za prezentacijo arheoloških objektov,
- režim z možnostjo prezentacije arheoloških objektov,
- režim raziskave arheološkega zemljišča.

2. Širši varstveni režim.

3. Režimi ambientnega varstva:

- najstrožji varstveni režim (območje 1),
- strogi varstveni režim (območja 2 do 6),
- splošni varstveni režim (območje 7)

4. Varstveni režim za posamične kulturne spomenike (arhitekturni spomeniki, javni spomeniki, spomeniki ljudske revolucije, hiše za zgodovino in kulturo pomembnih osebnosti).

5. Režim za oblikovane zelene površine..

5. člen

Režim za prezentacijo arheoloških objektov določa, da se pred zazidavo ali kakršnokoli ureditvijo zemljišče arheološko razišče. Ureditveni ali zazidalni načrt mora posamezne arheološke objekte prezentirati na način, ki ga določi Zavod za ureditev stare Ljubljane.

Ta režim velja:

– za Ferantov vrt na parc. št. 26, 12/1, 13, 24/1, 24/2, 14/4, 41/2, 14/1 k. o. Gradišče predmestje.

– za rimski insuli XIII in XVII med Gorupovo, Emonske in Aškerčevo cesto ter Trgom francoske revolucije na parc. št. 69/3, 93, 86, 84/1, 87, 90/2 k. o. Gradišče predmestje.

6. člen

Režim z možnostjo prezentacije arheoloških objektov določa, da se v primeru gradnje ali ureditve zemljišče predhodno arheološko razišče, v primeru pomembnih najdb pa mora investitor te najdbe vključiti v za-

Spomeniškovarstveni režimi na osrednjem mestnem območju
Règlement pour la conservation des monuments dans le rayon central de la ville

zidavo ali ureditev na način, ki prezentira najdbe. Način prezentacije določi Zavod za ureditev stare Ljubljane.

Režim velja za celotno območje Emone, ki v mejah OS Ljubljana Center obsega teritorij znotraj med Trgom francoske revolucije, Vegovo ulico, Trgom revolucije, Prešernovo in Aškerčevo cesto.

7. člen

Režim raziskave arheološkega zemljišča določa, da se v primeru gradnje ali kakršne koli ureditve zemljišče predhodno arheološko raziše.

Ta režim velja:

1. za območje, ki ga omejuje ulica Moša Pijade do Ljubljance, Ljubljanka do Zmaj-

skega mostu, Kopitarjeva ulica, Krekov trg, Streliška ulica, Grubarjev prekop do Špice, do Križevniške ulice, Križevniška ulica, Trg francoske revolucije, Vegova ulica, južna stran Trga revolucije, Veselova ulica, Prešernova cesta do Tržaške ceste, Tobačna ulica, železniška proga do podaljška ulice Moša Pijade.

2. za šempetrski okoliš med Rozmanovo ulico, Hrvatskim trgom, Lipičevo ulico in Ljubljano.

8. člen

V primeru arheoloških najdb pri zemeljskih delih na drugih predelih izven navedenih območij je treba o tem takoj obvestiti Zavod.

9. člen

Širši varstveni režim določa:

- varovanje pomembnih vedut in
- varovanje okolja posamičnih spomenikov.

Pri izdelavi urejevalnih in zazidalnih načrtov na tem območju je treba predhodno pridobiti spomeniško valorizacijo za zadevni predel.

Območje širšega varstvenega režima omejuje na zahodu in severu železniška proga Trst–Ljubljana, na vzhodu območje Resljeve ceste, Tabora in Trubarjeve ceste, nadalje poteka meja tega območja po Lipičevi ulici preko Ljubljane, po Živinozdravniški ulici, Roški cesti, po Grubarjevem prekopu do Špice, po Ljubljani, Cojzovi cesti, Aškerčevi cesti in od tam po mejah občine do železniške proge Ljubljana–Trst.

10. člen

Najstrožji režim ambientnega varstva določa:

- varovanje prostorskih vrednot oziroma urbanistične strukture, in sicer ulične mreže, prvotne gradbene načrte, parcelacije, gabarita, strešin in kritine, plastike fasad ter zasnove objektov,
- načelno prepoved novogradnje,
- spomeniškemu svojstvu ustrezen program za celotno območje ter ustrezno namembnost za posamezne objekte.

Ta režim velja za:

1. celotno območje srednjeveško obzidane Ljubljane, katerega meja poteka po zahodni fasadni črti stavb na Krekovem trgu, v podaljšku te črte do Zmajskega mostu, po desnem bregu Ljubljane do Dvornega trga, po Dvornem trgu do Trga revolucije, po Vegovi ulici in Emonski cesti do Cojzove ceste, po Cojzovi cesti preko Šentjakobskega mostu na Gruškovno nabrežje in po Vožarskem potu.

Iz tega režima je izvzeto območje Zabjeka, kjer velja splošni režim ambientnega varstva.

2. Območje grajskega hriba, kjer se varuje njegov pejzažni motiv, sicer pa uveljavlja režim za oblikovanje zelene površine.

11. člen

Strogi režim ambientnega varstva določa:

- varovanje prostorskih vrednot, in sicer gradbenih črt, gabarita, plastike fasad, obsega in oblike zelenih površin ter ploščadi,
  - dopušča novogradnjo, če ne prizadeva značilnosti danega ambienta.
- Ta režim velja za območja:
- Prešernov trg (2)
  - Krekov trg (3)
  - Trg revolucije – stari del (4)
  - Vegova ulica ter v podaljšku Cojzova cesta (5)
  - Miklošičeva cesta ter Marxov park in kare med Dalmatinovo ulico, Titovo cesto, Trdinovo ulico, Cigaletovo ulico, Tavčarjevo in Moše Pijadovo ulico (6).

12. člen

Splošni režim ambientnega varstva določa:

- varovanje prostorskih vrednot, in sicer gradbenih črt, gabarita, zazidalnega sistema ter značaja cestišč z drevoredi,
- možnost novogradenj v okviru izpolnitve danega sistema.

Ta režim velja za območja:

- del Trubarjeve ceste od Prešernovega trga do Resljeve ceste (7)
- Prešernova cesta (8)
- Resljeva cesta (9)
- city med Kidričevo, Šubičevo, Prešernovo in Titovo cesto (10)
- Ajdovščina (11)
- del Poljanske ceste od Krekovega trga do Strossmayerjeve ulice (12).

13. člen

Varstveni režim za posamične kulturne spomenike določa:

- ohranitev spomeniških vrednot teh objektov,
- redno vzdrževanje,
- uporabnost oz. funkcijo za te objekte, ki je njihovemu spomeniškemu svojstvu najbolj primerna,
- varovanje neposrednega okolja teh objektov.

Ta režim velja za:

1. arhitektonske spomenike vseh vrst skupaj z javnimi spomeniki, in sicer na spomeniških območjih in zunaj njih,
2. objekte ljudske revolucije,

3. hiše za zgodovino in kulturo pomembnih osebnosti ter spominske plošče.

Če naštetih spomeniki predstavljajo sestavni del spomeniškega območja, se varujejo tudi kot ambientni spomeniki z režimom, ki je določen za zadevno območje.

14. člen

Režim za oblikovane zelene površine dooloča varstvo zelenic in vegetacije pred novogradnjo, njih redno vzdrževanje ter regeneracijo.

Režim velja za:

- grajsko pobočje,
- Tivolski park v mejah občine Ljubljana Center,
- Hrvatski trg.

Uradni Vestnik občine Kamnik št. 11

Skupščina občine Kamnik je na podlagi 34. člena zakona o varstvu kulturnih spomenikov v LR Sloveniji (Uradni list SRS št. 26-236/61) in zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o varstvu kulturnih spomenikov v LR Sloveniji (Uradni list SRS št. 11-123/65) ter na predlog Zavoda za spomeniško varstvo v Kranju z dne 12/8-1965 po mnenju sveta za gradbene, komunalne in stanovanjske zadeve kot za urbanizem pristojnega sveta skupščine občine Kamnik z dne 18/10-1965, po sklepu občinskega zbora in po sklepu zbora delovnih skupnosti z dne 28/10-1965 sprejela

ODLOČBO

o zavarovanju kulturnih spomenikov in znamenitosti občine Kamnik

I. starega dela mesta Kamnik in neposredne njegove bližnje okolice;

II. ostalih kulturnih spomenikov in znamenitosti občine Kamnik.

1. člen

Zaradi posebnih urbanističnih in arhitekturnih vrednot starega dela mesta Kamnik ter njegove neposredne bližnje okolice, se kot poseben spomeniško varstveni režim določijo spomeniško varstvena območja za mesto Kamnik.

2. člen

Zavarovalno območje se deli na ožje in širše.

— Ožje zavarovalno območje obsega celotno območje srednjeveško obzidanega Kamnika (karta 1 : 5.000), Kidričevo ulico z

15. člen

Evidenco in register nepremičnih kulturnih spomenikov (arheoloških objektov in zemljišč, urbanističnih spomeniških območij in posamičnih spomenikov) vodi Zavod za ureditev stare Ljubljane.

16. člen

Karta spomeniških območij in seznam posamičnih kulturnih spomenikov zunaj območja najstrožjega ambientnega varstva sta sestavni del tega odloka.

Ljubljana, 10. 4. 1964.

Sprejeto na skupni seji Sveta za urbanizem in gradbene zadeve, Sveta za komunalne zadeve in Sveta za kulturo OS Ljubljana Center dne 6. maja 1964.

vpadnicami do tovarne »Eta«, vzhodni del Medvedove ulice do vključno hiše št. 42, del Maistrove ulice (Podgora) in Novi trg.

K neposredni okolici starega dela mesta Kamnik spadajo sledeča zavarovalna območja: Žalski hrib s Kalvarijo, zapadni del Medvedove ulice, grad Zaprice s parkom, stari grad, samostan Mekinje, vključno z ožjim naseljenim kompleksom pod samostanom ter Nevlje — starejši del naselbine.

— Širše zavarovalno območje obsega: cerkev v Stranjah z okolico, Zakalsko cerkev, Kališe, Sv. Primož in sv. Peter nad Kamnikom, področje Kamniške Bistrice (narodni park in rezervat za divjačino ter gojitev gozdov), območje Velike planine, cerkev v Tunjicah, z Vinskim vrhom, Arboretum Volčji potok z okolico in Menina planina.

3. člen

Za posamezna zavarovalna območja se določijo posebni režimi in program varovanja spomeniških vrednosti in sicer:

A. Ožje zavarovalno območje zahteva:

a) režim najstrožje ambientne zaščite,

b) zaščito tlorisne urbanistične zasnove mesta, ki obsega: varovanje obstoječih tlorisnih ploskev, ulic in trgov, ulične linije in varstvo zelenih površin,

c) zaščito prostorskih vrednot starega dela mesta, ki obsega: zavarovanje prostorskega značaja ulic in trgov, uličnih ostenj, gabarita, strešin in kritine, varovanja višinske linije ulic in trgov, plastike fasad,

č) načelno novogradnjo, dopušča se v kolikor ne prizadeva značilnosti danega ambienta, ali če so te gradnje potrebne za vzdrževanje, zavarovanje ali uporabo zemljišča

(7. in 8. člen zakona o uporabi zemljišč za gradbene namene Uradni list LRS, št. 13-46/56).

d) spomeniškemu svojstvu ustrezen program za celotno območje ter ustrezno namembnost za posamezne objekte.

e) zaščito urbanistično-plastičnih vrednot starega mestnega jedra, ki obsega varovanje sedanje silhete, kompozicionalne strukture posameznih arhitekturnih dominant, značilnih pogledov in ambientov.

f) prepoved kakršnih koli posegov v ožjem zavarovalnem območju (adaptacije, urejanje fasad, razsvetljava, reklame), ki se ne izvajajo v okviru določil in navodil organa, pooblaščenega s strani zavoda za spomeniško varstvo.

B. Širše zavarovalno območje zahteva:

a) zaščito spomeniških skupin in posameznih spomenikov z neposredno okolico,

b) vzpostavitev izolacijskega pasu med starimi in novimi naselbinskimi predeli,

c) režim zaščite zelenih površin, ki naj varuje zelenice ter vegetacijo pred novo-gradnjo in zagotavlja njihovo redno vzdrževanje,

č) zaščito pomembnih vedut.

4. člen

Spomeniško varstveno zavarovanje vsebuje naslednje elemente:

a) varstvo spomeniških vrednot posameznih objektov,

b) zagotovitev take uporabnosti in funkcije objektov, ki njihovemu spomeniškem svojstvu najbolj ustreza,

c) varstvo ožje okolice spomenikov.

SKUPŠČINA OBČINE KRANJ

Na podlagi 34. člena zakona o varstvu kulturnih spomenikov v LR Sloveniji (Uradni list LRS, št. 26-236/61), na predlog Zavoda za spomeniško varstvo v Kranju z dne 25/11-1964, po mnenju sveta za urbanizem in gradbene zadeve skupščine občine Kranj z dne 23/12-1964, je skupščina občine Kranj po sklepu občinskega zbora in po sklepu zbora delovnih skupnosti z dne 11/3-1965 sprejela

ODLOČBO

o zavarovanju starega dela mesta Kranja z neposredno okolico

1.

Zaradi posebnih urbanističnih in arhitekturnih vrednot starega dela mesta Kra-

5. člen

Vsi ostali spomeniki in znamenitosti v občini Kamnik, ki v prvih členih niso vključeni, spadajo pod spomeniško varstvo, v smislu zakona o varstvu kulturnih spomenikov.

6. člen

V primeru, da se ne upošteva navodilo odloka o varovanju kulturnih spomenikov in pokrajin občine Kamnik, se s kršilcem postopa po členih 56. in 62. zakona o varstvu kulturnih spomenikov v LR Sloveniji (Uradni list LRS št. 26-236/61).

7. člen

Evidenco in register z ustrezno dokumentacijo o kulturnih spomenikih v Kamniku, njegovi okolici in na področju občine Kamnik, vodi pristojni zavod za spomeniško varstvo, ki opravlja tudi kontrolne ogledne in izvaja spomeniško varstvene ukrepe.

8. člen

Ta odlok začne veljati 8. dan po objavi v Uradnem vestniku občine Kamnik.

Številka: 020-60/65-1/1

Kamnik, dne 28/10-1965

Predsednik
skupščine občine Kamnik
France Vidervol

nja kot najpomembnejše mestne aglomeracije na Slovenskem, se kot poseben spomeniško varstveni režim določijo spomeniško varstvena zavarovalna območja za mesto Kranj.

2.

Zavarovalna območja se dele na ožje, širše in kompleksno.

Ožje zavarovalno območje obsega celotno mestno naselbino na pomolu, obe vpadnici (Vodopivčeva ulica in Kokrški breg) ter predel Sejmišča in Lajha.

Širše zavarovalno območje obsega pretežno del nekdanjega Kokrškega predmestja (od hotela Jelena do križišča Kokrške ceste in Ceste JLA), na jugu in jugozapadu obrobje nekdanjega Savskega predmestja, se pri izlivu Kokre premakne na desni breg Save, ga spremlja do zgornjega dela Savskega loga, kjer se usmeri proti severozapa-

du k omenjenemu križišču na nekdanjem Vekslju. Onkraj mestnega pomola obsega kanjon Kokre z njenim obrobjem na Planini, Hujah in Klancu ter ga spremlja v širini 150 do 200 m do Vočana.

Kompleksno zavarovalno območje obsega ozemlje z naselji, ki so vključena v ožje oz. širše mestno območje: Stražišče z Laborami in Gaštejem, Gorenja Sava, Drulovka, Zg. Bitnje, Struževo, Polica, Čirčiče, Primskovo, Rupa, Ilovka, Kokrica, Mlaka, Bobovek in Srakovlje.

3.

Za posamezna zavarovalna območja se določijo posebni režimi oziroma program varovanja spomeniških vrednot in sicer za:

a) ožje zavarovalno območje:

— zaščita tlorisne urbanistične zasnove mesta, ki obsega varovanje obstoječih tlorisnih ploskev ulic in trgov, ulične linije in varstva zelenih površin,

— zaščita prostorskih vrednot starega dela mesta, ki obsegajo varovanje prostorskega značaja ulic in trgov, uličnih ostenj ter varovanje višinske linije ulic in trgov,

— zaščita urbanistično plastičnih vrednot starega mestnega jedra, ki obsega varovanje sedanje silhuete, kompozicionalne strukture posameznih arhitekturnih dominant in značilnih pogledov,

— ambientna zaščita celotnega obrobja starega dela mesta (izolacijski pas),

— zaščita posameznih skupin (Pungert, skupina spomenikov ob Rožnovski cerkvi, grajski kompleks, mestni fortifikacijski sistem, dvoriščne arkadne skupine, soteska Kokre itd.),

— zaščita posameznih spomenikov kot: meščanske obrambne arhitekture, meščanske komunalne arhitekture, fevdalne arhitekture, sakralne arhitekture, tehniški spomeniki, ostali spomeniki.

b) širše zavarovalno območje:

— varovanje silhuete starega mestnega jedra,

— varovanje značilnih pogledov na mesto,

— varstvo naravnih znamenitosti,

— ambientna zaščita v smislu ohranitve tlorisnih, plastičnih in prostorninskih prvin mestnega jedra. Širši zaščitni pas — razen severnih predelov Kokrske soteske — se vrednoti kot izolacijski pas okrog starega mestnega jedra,

— varovanje posameznih v topografiji navedenih spomenikov.

c) kompleksno zavarovalno območje:

— varovanje značilnih pogledov (Gaštej, Labore, Struževo itd.) na mesto,

— vzpostavitev izolacijskega pasu med starimi in novimi naselbinskimi predeli,

— sanacija in varovanje starih naselbinskih jeder,

— zaščita posameznih spomeniških skupin (grajski kompleks v Stražišču s sitarskim skansenom, Šmarjetna gora itd.),

— zaščita posameznih v topografiji navedenih spomenikov.

4.

Spomeniško varstveno zavarovanje vsebuje sledeče elemente:

a) varstvo spomeniških vrednot posameznih objektov,

b) zagotovitev take uporabnosti in funkcije objektov, ki njihovemu spomeniškem svojstvu najbolj ustreza,

c) zagotovitev rednega vzdrževanja,

č) varstvo neposredne okolice spomenikov.

5.

Spomeniško varstveno zavarovanje obsega zlasti:

a) arhitekturne spomenike vseh vrst, javne spomenike, oboje na vseh zavarovalnih območjih,

b) parke, nasade, naravne znamenitosti,

c) objekte ljudske revolucije,

č) hiše pomembnih osebnosti in spominke plošče,

d) ostale spomenike.

6.

Spomeniki, ki predstavljajo tudi sestavni del spomeniškega zavarovalnega območja, so zavarovani tudi kot miljejski spomeniki, kot to velja za ustrezno območje.

7.

Zavod za spomeniško varstvo v Kranju vodi evidenco in register z ustrezno dokumentacijo o vseh kulturnih spomenikih v Kranju in njegovi okolici; zavod opravlja tudi kontrolne ogledne in izvaja spomeniško varstvene ukrepe.

8.

Ta odločba začne veljati 8. dan po objavi v Uradnem vestniku Gorenjske.

Številka 63-02/1964-4

Datum: 11/3-1965

M. P.

Predsednik

Martin Košir l. r.